

MONUMENTA GERMANORUM ARCHÆOLOGICA HUNGARIÆ

NAGY MARGIT

ÁLLATÁBRÁZOLÁSOK ÉS AZ
I. GERMÁN ÁLLATSTÍLUS A KÖZÉP-DUNA-VIDÉKEN

TIERDARSTELLUNGEN UND DER GERMANISCHE
TIERSTIL I IM GEBIET DER MITTLEREN DONAU

ÁLLATÁBRÁZOLÁSOK ÉS AZ I. GERMÁN
ÁLLATSTÍLUS
A KÖZÉP-DUNA-VIDÉKEN
(Kr. u. 3–6. század)

TIERDARSTELLUNGEN UND DER GERMANISCHE
TIERSTIL I
IM GEBIET DER MITTLEREN DONAU
(3.–6. Jahrhundert n. Chr.)

MONUMENTA GERMANORUM ARCHÆOLOGICA HUNGARIÆ

Vol. 5

Redigunt

ÉVA GARAM et TIVADAR VIDA

Budapest, 2007

NAGY MARGIT

ÁLLATTANÁZSOLÁSOK ÉS AZ I. GERMANIAI

Kovrig Ilonának

ÁRNYÉK DUNA-VÍZÉKEN

Ilona Kovrig gewidmet

MARGIT NAGY

TIERDARSTELLUNGEN UND DER GERMANISCHE

TIERSTIL

IM GEBIET DER MITTLEREN DONAU

(3-5. Jahrhunderte n. Chr.)

NYKON

299528

NAGY MARGIT

ÁLLATÁBRÁZOLÁSOK ÉS AZ I. GERMÁN
ÁLLATSTÍLUS
A KÖZÉP-DUNA-VIDÉKEN
(Kr. u. 3–6. század)

74 táblával

MARGIT NAGY

TIERDARSTELLUNGEN UND DER GERMANISCHE
TIERSTIL I
IM GEBIET DER MITTLEREN DONAU
(3.–6. Jahrhundert n. Chr.)

mit 74 Tafeln

MTAK

0 00002 82523 6

Fordítás/Übersetzung: Albrecht Friedrich

Rajzok/Zeichnungen:

Kádárné Kovács Mária (4. t. 3-4, 7)

Kopasz Márta (39. t. 1a)

Nagy Margit (8. t.; 9. t. 1-2, 3a; 12. t. 3a; 22-23. t.; 30. t. 2; 31. t. 1b,1c; 32. t. 2; 33. t. 1a,2a; 35. t. 1a-c; 36. t. 3a; 37. t. 1a; 38. t. 4a; 40. t. 4; 43. t. 1-6,8; 44. t. 1a; 47-53. t.; 54. t. 3; 55. t. 3a; 56. t. 1a-b, 2a-b; 58. t. 6,8; 59. t. 1a-c; 4a-c; 60. t. 1,3a-c; 61. t. 1a-c; 66. t. 1a-g; 67. t. 1, 2-2a-c)

Térképek/Karten:

Csernus Erzsébet

Fotók/Fotos:

Dabasi András (címlap/Titelbild; 5-7. t.; 9. t. 3-4,5b,7; 12.t. 3; 24-25. t.; 60. t. 3; 61. t. 1, 1d; 62. t. 3; 66. t. 1; 68. t. 1; 71-72. t.)

Tóth Csilla (30. t. 1; 46. t.; 51. t. 1a, 2a-3a; 63. t. 1; 64. t. 1; 73-74. t.)

Aszt Ágnes (65. t. 1); Gömöri János (61. t. 2)

MNM Fotoarchív (33. t. 1; 36. t. 3; 37. t. 1; 55. t. 1)

JPM Fotoarchív (59. t. 1,3)

A kötet az OTKA K 61798 támogatásával jelenik meg.

Dieser Band ist mit dem Zuschuss der Staatlichen Stiftung der Wissenschaftlichen Forschung
OTKA K 61798 erschienen.

MTAK

KC-100.224

Nagy, Margit:

Állatábrázolások és az I. germán
állatstílus a Közép-Duna-vidéken
(Kr. u. 3-66. század)

200803711

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADEÉMIA
KÖNYVTÁRA

ISBN 978-963-7061-37-0

ISSN 1589-06-00

10.62150/MGAH.5.2007

Kiadó/Herausgeber

MAGYAR NEMZETI MÚZEUM

Design: AD Grafikai Stúdió, Budapest

Nyomdai előkészítés és nyomás/Druckvorbereitung und Druck:
Magyar Nemzeti Múzeum

© Nagy Margit

© Magyar Nemzeti Múzeum

200803711

TARTALOM INHALT

ELŐSZÓ	9
ÁLLATÁBRÁZOLÁSOK A CSÁSZÁRKORI ALFÖLDÖN (Kr. u. 3–5. század)	11
<i>A herpályi pajzsdudor képei</i>	15
A KÖZÉP-DUNA-VIDÉKI ÉKKŐBERAKÁSOS STÍLUS ELSŐ SZAKASZA: ÁLLATÁBRÁZOLÁSOK A HUN KORBAN (5. század első fele)	23
<i>A szilágysomlyói fibulák állatképei</i>	25
A KÖZÉP-DUNA-VIDÉKI ÉKKŐBERAKÁSOS STÍLUS MÁSODIK SZAKASZA: A KELETI GERMÁN SPIRÁLDÍSZES KORSZAK (5. század második fele)	35
A TISZA-VIDÉKI GEPIDA KIRÁLYSÁG I. STÍLUSÚ ÉKSZEREI (5–6. század fordulója, 6. század első fele)	43
A PANNONIAI LANGOBARDOK I. STÍLUSÚ ORNAMENTIKÁJA (6. század első és második harmada)	55
VORWORT	69
TIERDARSTELLUNGEN IN DER GROSSEN UNGARISCHEN TIEFEBENE ZUR RÖMISCHEN KAISERZEIT (3.–5. Jahrhundert)	71
<i>Die Bilder des Schildbuckels von Herpály</i>	73
DIE ERSTE PERIODE DES POLYCHROMEN STILS IM GEBIET DER MITTLEREN DONAU: TIERDARSTELLUNGEN IN DER HUNNENZEIT (erste Hälfte des 5. Jahrhunderts)	77
<i>Die Tierdarstellungen der Fibeln von Szilágysomlyó</i>	78
DIE ZWEITE PERIODE DES POLYCHROMEN STILS IM GEBIET DER MITTLEREN DONAU: DER OSTGERMANISCHE STIL MIT SPIRALVERZIERUNGEN (zweite Hälfte des 5. Jahrhunderts)	83
GEGENSTÄNDE DES STILS I BEI DEN GEPIDEN IM THEISSGEBIET (Wende des 5.–6. und erste Hälfte des 6. Jahrhunderts)	85
DIE KOMPOSITIONEN DER PANNONISCHEN LANGOBARDEN IM STIL I (erstes und zweites Drittel des 6. Jahrhunderts)	89
AZ EURÓPAI ÉS SZIBÉRIAI LELŐHELYEK JEGYZÉKE/LISTE DER EUROPÄISCHEN UND SIBIRISCHEN FUNDORTE	96
1. térkép/Karte 1.	99
A MAGYARORSZÁGI LELŐHELYEK JEGYZÉKE/LISTE DER FUNDORTE IN UNGARN	100
2. térkép/Karte 2.	101

IRODALOM/BIBLIOGRAPHIE	102
RÖVIDÍTÉSEK/ABKÜRZUNGEN	119
LELÖHELYMUTATÓ/FUNDORTREGISTER	123
TÁBLÁK/TAFELN	133

ELŐSZÓ

A Kárpát medence kora népvándorlás kori ötvöstarányain az állatképek közös jellegzetessége az egyszerű rajzolatú, stilizált ábrázolás. A római kori Barbaricum készítményein a valóságban létező állatok, oroszlán, vadkan, csipegető madár képeivel együtt megjelentek a képzeletbeli, fantasztikus lények ábrázolásai. A hun korban a motívumkincs átalakult. A kör három-négy témával bővült: sasfigurákkal, oroszlánnal, négy lábú áldozati állatok szobrocskáival és a korábban már római környezetben is feltűnt cikádával. Az önálló germán királyságok idejében a hun kori állatalakok továbbra is népszerűek maradtak, de legkedveltebb a ragadozó madár figurája lett. A realiztikus ábrázolás fokozatosan háttérbe szorult. Az 5. század végén és a 6. században a Duna-vidéken is elterjedt I. germán stílusban a minták állatábrázolásait szinte már alig lehet felismerni. Az állatokra csak a jellemző formák és részletek – szemek, fogak, szarvak, csőrök, lábak, karmok – utalnak.

A vizsgált korszakban az állatábrázolások két fő tendenciáját lehet megkülönböztetni: az egyik a viszonylag naturalisztikus, felismerhető képek irányzata, a másik az elvont formákat, az állattestek részleteit felhasználó irányzat. A naturalisztikus jellegű ábrázolások két időszakban jelentek meg: a császárkori Barbaricum préselt, domborított fémmunkáin és az 5. században, a körplasztikához közelítő állatábrázolásoknál, melyeknél a hangsúlyos részletek kiemelésére színes kőberakásokat is alkalmaztak. A két időszak közti összekötő kapocs ma még alig ismert. A Duna-vidéken az absztrakt irányzatú I. stílus virágkora a 6. század első két harmadára, a langobardok pannoniai tartózkodásának idejére tehető. E tanulmány tárgya annak vizsgálata, hogy az állatábrázolásoknak e két tendenciája kapcsolatban lehetett-e egymással. Alapvető kérdés, a római kori Barbaricum – sajnos, igen csekély számban megmaradt – állatábrázolása lehet-e az északi állatstílus előzménye, továbbá az, hogy a Duna-vidéken mikor és milyen külső hatásra jelent meg az állatornamentika legfejlettebb formája, a népvándorlás kori művészet nagyszerű teljesítménye, a germán állatstílus. A tanulmány az eddig ismert I. germán stílusú minták elemzésével, valamint néhány – elemző rajzokkal eddig nem dokumentált – kompozíció közzétételével az állatstílus kialakulásának részletkérdéseire igyekszik választ keresni.

Güde Bemann asszony és Jan Bemann professzor (Bonn, Rheinische-Friedrich-Wilhelm-Universität) fogadják hálás köszönetemet munkámhoz nyújtott szíves segítségükért.

Budapest, 2007 márciusa

Nagy Margit

ÁLLATÁBRÁZOLÁSOK A CSÁSZÁRKORI ALFÖLDÖN (Kr. u. 3–5. század)

Az Alföld szarmata korában az állatábrázolások feltűnően ritkák. Ebből a sajnálatos tényből általános érvényű következtetést nem lehet levonni, mivel bizonyos, hogy a császárkori Barbaricum nemesfém tárgyainak csak elenyésző töredékét ismerjük. A temetőket olyan alaposan kirabolták, hogy nemesfém-ből készült tárgyak szinte alig maradtak. Márpedig úgy látszik, hogy állatábrázolásokat főként a nemesfém tárgyak díszítéséhez terveztek. Egy *Dunaharaszti* előkerült férfi sírjából két állatábrázolásos aranytárgy került a Magyar Nemzeti Múzeumba. Az egyik egy állatfej alakú tárgy aranylemezes bevonata, melyen a szemeket és a füleket mélyített aljú rekeszekbe foglalt berakásokkal emelték ki¹ (1. t. 1a-b). A másik egy tulajdonjellel ellátott préselt aranylemez, melyen három farkasfigurát ábrázoltak, bemélyülő szem- és füljelzéssel² (1. t. 6a-b). A futó farkasokhoz igen hasonló állatalak az ukrainai Porogiból előkerült gyűrűsvégű kard tokját díszítette.³ Korai szarmata korinak meghatározott 1-2. századi leletegyüttesekben cikáda alakú díszek fordulnak elő. Az északkelet-magyarországi *átányi* gyermeksírbán bronz alapú, préselt aranylemezbe bevont cikádákat (1. t. 4-5), a Pest megyei *Monor-Csév-pusztai* sírokban madár alakú és madárfej formájú aranylemezeket (1. t. 2-3) találtak.⁴ A *szentés-nagyhegyi* 20. sírban a koponya alól bronz alapú, préselt aranylemezbe kivágott, domború állatfigurák (madár, hal, nyúl/párduc/farkas, szarvas/ló, futó nyúl, cikáda) és berakásos szemű emberfej alakú lemezek⁵ (1. t. 7-13), a *jászberény-alsómuszaji* leletből lófejű ezüst csüngők kerültek elő⁶ (1. t. 15). A *szentés-nagyhegyi* sír leletei a szarmata kor utolsó periódusára (4. század) keltezhetők.⁷ Párhuzamai sze-

rint hasonló időrendi helyzete lehet a lófejű csüngőknek is.⁸

A szarmata területről ismert állatábrázolások egy része eredeti római készítmény. Ilyen pl. a *hajdúböszörményi* kos alakú agyagedény, mely a római állatalakos edényeknek a Kaukázus előteréig, ill. Kis-Ázsiáig elterjedt csoportjához tartozik (2. t. 3).⁹ Nem lehetetlen azonban, hogy a *Tiszafüred-Lipcsey-kert* bronz kecskeszobra¹⁰ helyben készült (2. t. 4) és az állatnak a Tisza-vidék szarmata területein elterjedt kultuszáról tanúskodik. Istvánovits Eszter a kos tiszteletével kapcsolatos összefoglalásában kimutatta a kos ábrázolások különleges szerepét a szarmata-iráni népek sztyepei művészetében. A kos jellegzetes figuráját néha az edényfülek formájával vagy csupán a szarvak görbületének ívével jelezték, így pl. a dél-oroszországi helyi készítésű tárgyakon. A kos ábrázolások és talán a kos áldozat képi megjelenítése lehet az egyik összekötő kapocs a szkíta és a szarmata kultúra között.¹¹ A tiszafüredi kecskeszobor jó párhuzamát a *Kubán-vidéki* kurgánsírok egyikéből ismerjük, ahol a kecskét ábrázoló bronz szobrocskát egy fémgyűrűvel együtt (bütordísz vagy kocsi-ud verete?) öntötték ki.¹² (16. t. 4)

A tiszafüredi Lipcsey-kert lelőhelyű, szimmetrikusan elhelyezhető delfin alakú bronzvereteket Vaday Andrea római készítésű övcsüngőknek határozta meg.¹³ A jellegzetes delfinpár a késő római iparművészet egyik kedvelt motívuma, mely a tiszafüredi példányok tanúsága szerint a Tisza-vidéki szarmata területen sem volt ismeretlen. A római előképekből megismert delfinpárok az északi mestereket önálló kompo-

¹ H. VADAY 1989a, I. kép 1. Valószínűleg evőeszköz fa nyelének bevonatáról lehet szó; párhuzama egy provinciális római csontfaragvány Brigetióból: T. BIRÓ 1997, 180, 31. kép.
² H. VADAY 1989a, I. kép 5.
³ ISTVÁNOVITS/KULCSÁR 1997, 161, XIX. t., XX. t. 2; SCHMAUDER 2002, I, 89–91, Abb. 20, Anm. 552.
⁴ PÁRDU CZ 1941, 20, XXIX. t. 55, 57 (Átány); 19–20, XXII. t. 1–2 (Monor-Csév pusztai). KŐHEGYI 1985, 312, X. t. 24–25. A szarmata kori cikádákról összefoglalóan: H. VADAY 1989, 95–96.
⁵ FETTICH 1953, Taf. 58, 1–8; PÁRDU CZ 1956, 140–144, Taf. XVII, 1–4, 9–12, 16–21.
⁶ FETTICH 1923–26, 171, 62. kép; PÁRDU CZ 1959, 332, XXIX. t. 8–9.
⁷ ISTVÁNOVITS/KULCSÁR 1997, 155; ISTVÁNOVITS/KULCSÁR 1998, 197–198; a Kárpát medence szarmata kori állatábrázolásairól: 219–225.

⁸ PÁRDU CZ 1959, 332, Taf. XXIX, 8–9; H. VADAY 1989, 235, Taf. 18. 2, 4.
⁹ ISTVÁNOVITS 1998, 137–141.
¹⁰ H. VADAY 1989, 274, Taf. 112.3; VADAY 2005, 117, Kat. No. XXXVIII-220, Taf. 17.12 (római készítményként).
¹¹ ISTVÁNOVITS 1998, 144–145. A kos ábrázolások keleti példái a szarmata polikróm állatstílus 1. századi aranytárgyainak medailonveretes csoportjában találhatóak a Don-vidéken (Tuzluki 2. kurgán, 1. sír, Kirszanov III, 2. kurgán: MORDVINCEVA 2003, 91, risz. 34, Kat. 80, 81), a Fekete tenger északi partvidékén (a Zaporozsje melletti pavlo-kacsasszi kurgánból, MORDVINCEVA 2003, 94, Kat. 105, risz. 39) és a Kubán-vidéken (MORDVINCEVA 2003.; 92–93, Kat. 93, 95, 97, risz. 37).
¹² Kazanyszkaja sztanyica és Tiflisszkaja sztanyica között, 50. kurgán, 2 db bronzgyűrű (kocsidíszek?) kecskeszoborral GUSHCHINA/ZASETSKAYA 1994, Tab. 16.153.
¹³ H. VADAY 1989, Taf. 112, 8–9; VADAY 2005, 117, Kat. Nr. XXXVIII-220.

ziciók megtervezésére ösztönözték, pl. a norvégiai roligheteni ezüst fibula díszítésénél.¹⁴ Lunulacsüngőkkel együtt viselt madár alakú ezüst fibulát a martfői Zsófia majorból¹⁵, kígyó formájú arany gyűrűt Jászberény-Csegeleposról ismerünk.¹⁶ Kacsa alakú bronzcsüngőt a Békés megyei *Endrőd-Szujókereszt* 27. sírjában találtak (1. t. 14); Vaday Andrea rekonstrukciója szerint gyöngyökkel kivarrt női öv díszeként viselték.¹⁷ Madár alakú agyag edény mellékletét helyeztek Madaras-Halmok 229. (nő) sírjába.¹⁸ A szarmata iparosok számára a ló-, farkas-, hal-, szarvas-, nyúlábrázolások közvetlenül másolható előképét a domborműves római díszedények gazdag motívumkincse jelenthette. A figurális díszítésű terra sigillatáknak még a töredékeit is megbecsülték. A budapest-káposztásmegyeri császárkori telepek alakos díszű sigillata oldaltöredékeit – átfúrásuk szerint – csüngőként használták.¹⁹ A kos és a kecske megjelenítése, valamint a gyakori madárábrázolások minden bizonnyal a hitvilághoz kapcsolódhatnak. A csekély számú ismert állatkép azonban még alig enged betekintést a Dunától keletre élt szarmaták önálló művészetének és ehhez kapcsolódó hitviláguk területére.

Különleges jelentőségű állatábrázolások találhatók az 1986-ban Pest megyében előkerült, Dinnyés Istvántól előzetesen ismertetett *Jászkarajenő-Sárhalom dűlői* csontfaragványok között. A leletegyüttes – az unikális emberábrázolás sorozat mellett – a stilizált állatábrázolások eddig ismeretlen formáival okoz meglepetést: madárfej alakú lemezek, felülnézetből ábrázolt hal, négy lábú állatka (kutya?) felülnézeti és perspektivikus képe, egy visszanező állatra támadó ragadozó madár jelenete.²⁰ Az egyszerű technikai eszközökkel kivitelezett, mégis megragadó hatású faragványok olyan új művészeti jelenséget képviselnek, melynek létezését korábban sejtteni sem lehetett. A kompozíciók a művészi kifejezésnek és az absztrakciónak a korabeli környezetben szokatlanul magas fokát mutatják. Az ábrázolások jelentőségét, a császárkori Alföld művészetének hézagos ismerete miatt, ma még szinte felmérni sem lehet.

A lelet egyik szenzációja a 247. sz. csontlap „állatküzdelmi jelenete”. A kép bal oldalán a támadó ragadozó madár kerek szeme és a görbe csőre vonja magára a figyelmet; a jelzésszerű madártest a háttérben befejezetlenül maradt. A kompozíció fő alakja a

visszafordított fejű megtámadott lény, melynek pontkörrel jelzett szemű, hosszú orrú, szétálló fülű fejéhez ívelt nyak és keskeny, rövid farkú állattest járul. Előrenyújtott mellső lába helyén öt ujjas kézfejű emberi kart ábrázoltak. A közvetlenül a test alatt elhelyezkedő hátsó állatláb három hegyes végű karomban végződik. A kompozíció vonalai elárulják, hogy az állattest és a mellső lábak helyén lévő behajlított emberi kar összeillesztése a készítő számára nem volt problémamentes. Csontfaragásnál feltűnő a határozott vonalú ív, mellyel a kar az állattesthez csatlakozik (4. t. 9). A kompozíció tervezője a visszafordított fejű állat fajta szerinti azonosíthatóságát tehát nemcsak a fej és a figura stilizált ábrázolásával kerülte meg, hanem az emberi kar hozzáillesztésével tudatosan emberi és állati testrészekből álló keveréklényt akart ábrázolni. A jászkarajenői faragványok között még két állatfiguránál fordulnak elő emberi kézfejekre hasonlító lábak: az egyik egy balra néző, hátracsapott fülű, rövid farkú kutya (4. t. 3), a másik egy bekarcolt hálómintás háttér előtt fekvő, aránylag nagy fejű kölyökállat, rövidülésben ábrázolt, visszahajtott mellső és előrenyújtott hátsó lábbal.²¹ (4. t. 4)

Az emberi és állati testrészekkel egyaránt rendelkező „állatemberek” az északi állatstílust megelőző kompozíciók fontos szereplői; képeik a korai Nydamstílusban a Kr. u. 400-as évektől jelentkeztek. A svédországi arany körgallérok filigrán technikával készült figurái között több keveréklény található. Az I. germán stílusban az emberi és az állati testrészeket különféle kombinációkban ábrázolták: leggyakoribb az emberfejű, állattestű figura, de állatfejű és állattestű, emberi végtagokkal rendelkező keveréklények is előfordulnak. Utóbbi egyik klasszikus példáját a germán állatstílus avar kori, magyarországi változatában találjuk: a Jankovich-gyűjtemény aranycsatjának hátrafordított fejű, emberi lábú Tiermensch-e²². Az „állatember” képek eredete erősen vitatott; a vélemények megoszlanak a mezopotámiai, a görög és a kelta valamint a Szászánida-kori előképek között. Az északi germán ábrázolások közvetlen előzményeként Günther Haseloff a gallehusi arany ivókürtök képeinek emberfejű, állattestű ill. állatfejű, emberi testű keveréklényeit említi.²³

Számos hasonló jellegű ábrázolás között a jászkarajenői visszafordított fejű, állattestű, emberkezű figurának nem találtam párhuzamát. A pontkörös szem, a hosszú állkapcsú fej, a szétálló, rövid fülek leginkább Schleswig-Flensburg híres leletének, a *thorsbergi* I. korongnak applikált négy lábú állatalakjaira, feltehetően lófiguráira emlékeztetnek (4. t. 5; 10. t. 2a-c). A hosszú fejű, rövid farkú, stilizált állatfigurák egyébként nem ismeretlenek a császárkori germán művészetben. Pontkörös szemű, kerek fülű, ugró

¹⁴ HASELOFF 1986, 81, Abb. 21.

¹⁵ H. VADAY 1989, Taf. 68, 2, Kat. Nr. 193.

¹⁶ H. VADAY 1989, 236, Taf. 21, 1, Kat. Nr. 34.

¹⁷ H. VADAY/SZŐKE 1983, 82, 107–109, 5. kép 7; 23. kép 8.

¹⁸ VÖRÖS 2003, 43.

¹⁹ KŐSZEGI 1974, 28–29, 6. kép.

²⁰ A csontleleteket több alkalommal kiállították: az első bemutatót a Ceglédi Kossuth Múzeumban 1989-ben rendezték. DINNYÉS 1989. A faragványok szerepeltek a szentendrei Képtárban 2000-ben rendezett régészeti kiállításon. DINNYÉS 2000–2001, 14–15. Megköszönöm Dinnyés István (KM) szíves engedélyét a 4. t. 3–4, 9–12. sz. csontlapok rajzainak közléséhez. KM, Ltsz.: 97.1.248, 55, 247, 234, 341, 235.

²¹ DINNYÉS 1989, 248. és 55. sz. csontlapok.

²² NAGY 1992, 29, 10. kép 3a-b.

²³ HASELOFF 1981, 120–131. HASELOFF 1986, 89–95.

vagy pihenő állatokból álló frízekkel díszítették a dániai és a svédországi 3. századi ezüstkelyhek préselt díszlemezeit. A dániai *Valløby*-i ezüstkelyhek perem alatt körbefutó préselt, aranyozott díszlemezén visszafordított fejű, kerek fülű, behajtott lábú, patás állatok pihenő²⁴ (4. t. 1), míg a lilla jøredi lemezen hasonló állatok ugró helyzetben követik egymást.²⁵ (4. t. 2) A thorsbergi 1. korong rátétes állatfigurái közül a kacsaszerű madár lába Salin rajzán jól kivehetően négy ujjban végződik (4. t. 6). Bizonyos állatok ábrázolásánál az emberi ujjas lábfej északon már a 3. század elején előfordul.²⁶ A jászkarajenői kompozíció „állatemberének” helyzetéhez hasonló visszanező, kuporgó, négy lábú állatfigurák a svédországi körgallérok filigrándíszeként (4. t. 7-8) és a Nydam-stílusú fibulákon keretmintaként is megtalálhatók.²⁷

A jászkarajenői ragadozó madár és visszafelé tekintő állatfigura ábrázolás említésre méltó párhuzama a dél-angliai Brighthampton 31. sír 5. század középső harmadára keltezhető ezüst kardkoptatója (4. t. 14-14a). Az U-alakú koptatóveret hátrafordított fejű, balra haladó, négy lábú állatok és ellenkező irányba forduló, görbe csőrű ragadozó madárfejek kontúr vonalaiból álló fríz díszíti. A koptatót Horst Wolfgang Böhme helyi készítménynek határozta meg, mely a késő római vésett díszű katonai övgarnitúrák helyi változatának stílusában, a római-britanniai ún. Quoit-Brooch-stílusban készült.²⁸ A jászkarajenői faragványok állatábrázolásai a Duna-vidéki Barbaricum eddig ismeretlen, északi kapcsolatú művészeti stílusának megjelenését jelzik. Az állatküzdelmi jelenetes csontfaragvány kompozíciójának párhuzamai arra hívják fel a figyelmet, hogy a császárkori Duna-vidék, Skandinávia és Britannia közti kapcsolat az I. állatstílust megelőző 4-5. századi periódusban sem zárható ki.

A jászkarajenői csontlemezek emberábrázolásai, a megmunkált hosszúcsontok formájának megfelelően zártak és statikusak, mégis csodálatra méltón elevenek. A tágra nyitott szemű, többnyire lefelé görbülő szájú emberarcok különféle lelkiállapot kifejezésére is alkalmasnak bizonyulnak. A skandináviai arany körgallérok filigrán és granulációs technikával készült emberábrázolásainak (5-6. század) ismeretében nem meglepő a jászkarajenői faragványok emberalakjainak orans gesztusa. Az emberi test ábrázolásának módja nemcsak a körgallérok emberfiguráival, hanem a szilágysomlyói I. kincs aranylemezének emberalak-

jával is megegyezik²⁹: a fej és a test *en face*, a lábak-lábfejek oldalnézetben láthatók. Feltűnő és teljesen egyedi a jászkarajenői faragványok több képi megoldása, így pl. a kezek kiemelt szerepe. Az egyik női figura kéztartása – a jobb kézfej lefelé, a bal felfelé fordítva³⁰ – többek között a korai I. stílus egyik legszebb ékszerén, a gummersmarki fibulán, a fejlap bal oldali emberalakjánál³¹ is megfigyelhető; a dániai fibulán a test formái még erősebben geometrizáltak. A norvégiai *Vestly*-i ötvössír préselt aranylemezének rekonstruált emberfiguráját (58. t. 7) ugyanezzel a kéztartással ábrázolták.

A jászkarajenői lelet emberi kar sorozatához³² (4. t. 10-12) szintén 5. századi párhuzam kínálkozik. A *szilágysomlyói I. kincs* arany láncának egyik függője jobb alsókar és kézfej formájú, a csuklón domború, nyitott végű karpereccel (4. t. 13). A jászkarajenői kézfaragványok csuklóján a karperecet hosszanti rovátkolású vésett vonalak jelzik. Thorsten Capelle vetette fel, hogy a szilágysomlyói kar formájú csüngő hatalmi jelvényként került a láncra. A hatalom fegyveres megszerzésére utalhat, hogy a karcsüngőt egy római rövid kard miniatűr másával együtt fűzték egyazon karikára.³³

A jászkarajenői 342 csontfaragványból álló lelet-együttest egy 4-5. századi településen rejtették el; az időrendi keretek megfelelnek a brighthamptoni és a szilágysomlyói párhuzamnak. Dinnyés István a faragványokat rejtő agyagedény előkerülési helyénél hitelesítő ásatást végzett és az edény alját, néhány csontlappal együtt, eredeti helyén találta.³⁴

A késő római – kora népvándorlás kori használati tárgyak vésséi, karcolatai elsősorban geometrikus mintákból állnak. A figurális karcolatok fő témája a ló és a madár. A 4. század végén – 5. század elején készült félköríves fogójú *csontfésűk* lapjára olykor állatalakokat karcoltak be, legtöbbször varrást utánozó szaggatott vonalakkal (*Csákvár* – madár, *Páty* – hal vagy félbehagyott ló, *Intercisa* – kecske és talán ló stb).³⁵ A Kárpát-medencében a karcolatos díszű fésűk elsősorban a római limes mentén, a marosszentannacsernyahovi kultúra erdélyi temetkezéseiben valamint a Prut és Szeret folyók mentén fordulnak elő (13. t. 1-6). Volker Bierbrauer és Joachim Werner az állat-

²⁴ SALIN 1904, Fig. 421; SIEG UND TRIUMF, 397, Kat. 4.15.

²⁵ SALIN 1904, Fig. 422; WERNER 1941, Abb. 16; HANSEN 1987, 205–207, Fig. 134.

²⁶ SALIN 1904, Fig. 418b.

²⁷ Pl. az Ålleberg-i (4. t. 7-8) és a mőnei gallérok: HASELOFF 1981, 235, Abb. 136, 139. Keretminta pl. a *Hol*-fibula fejlapján (32. t. 3): HOLMQVIST 1955, Fig. 30; HOLMQVIST 1968, 355, Taf. IV, Abb. 1.

²⁸ BÖHME 1986, 523–525, Abb. 46; MENGHIN 1983, 207, Kat.Nr. 31.

²⁹ Orans gesztus pl. Ålleberg: HASELOFF 1981, 232, Abb. 136 a. Szilágysomlyó: KISS/BERNHARD-WALCHER 1999, 49–50, Kat. 18.

³⁰ DINNYÉS 1989, 41. sz.

³¹ HASELOFF 1986, 70, Abb. 4, 1-2.

³² DINNYÉS 1989, 234-235, 238, 341. sz.

³³ CAPELLE 2001, 137–141. Az arany karperecek katonai rangjelző szerepéről: SCHMAUDER 2002, 96–100.

³⁴ DINNYÉS 2000-2001, 14. A jászkarajenői faragványok egyedisége önmagában nem indokolhatja hitelességük kétségbevonását. A római csontművészet szakértője, T. Bíró Mária nem kételkedik a faragványok hitelességében: T. BÍRÓ 2000, 110-111.

³⁵ T. BÍRÓ 2000, 87–90; T. BÍRÓ 2002, 50–69, No. 128–130; OTTOMÁNYI 2001, 50–54, 7. kép b.

alakos karcolatú fésűket a hunok elől nyugatra húzódó gót-keleti germán népesség nyomaiként értékelték.³⁶

Pannonia területéről két, az 5. század első felére keltezhető síregyüttes tartalmaz olyan csontfésűket, melyeknek középső lemezét a fogó mellett egy-egy lehajló lófej formájára faragták ki. A *lébényi* háromszög fogójú fésűnek a tokját is lóprotomék díszítik (13. t. 8). A *Budapest-Budaörfi úti* félkörös fogójú fésű épen maradt lófején a vésett vonalak a fejhám szíjait jelzik (13. t. 7).³⁷

A késő szarmata – hun kor időszakának agyag edényein gyakori a besimított díszítés, melynek ornamentikája, a készítés technikájából következően, egyszerű vonalas mintákból áll. A besimított geometrikus minták ritkán értelmezhetők; viszonylag gyakori az ún. fenyőminta³⁸; állatábrázolás azonban a legnagyobb ritkaságnak számít. A geometrikus besimított minták egyik érdekes variánsát a stilizált állatalakos díszítések jelentik. Az Alföld középső és déli részéről, valamint a Vajdaságból olyan díszedények töredékei kerültek elő, melyeknek besimított mintáiban jelzészerű állatalakok fedezhetők fel. Az ún. „sárkányos” edények első, mindmáig egyetlen ép példányát *Kiskunmajsáról* Párducz Mihály közölte³⁹. A tál belsején látható besimított minta valójában kör alakú középpont köré illesztett, négyágú örvényforma (2. t. 1-1a). A római ékvágásos kompozíciókból jól ismert centrális örvénymintát⁴⁰ a majsai tálon S-alakú ívelt vonalakkal állították össze, melyeknél a görbületek végeit kör formájú fejekkel zárták le. A balra néző állatfejek pontkörös szemből, tulipán formájú állkapocsból és bóbítából állnak. Vaday Andrea 1982-ben *Békés-Köröspartról* hasonló mintázatú besimított díszű edényt publikált, melynek díszítésében egy másik klasszikus alapminta, az antik hullámtarajsor, más néven „futókutyá” zoomorfizált változatát lehet felismerni. A sémát balra néző, bóbítás fejű, hosszában csikozott mintájú, szalagszerű testű állatokkal jelenítették meg (2. t. 2). A békési edény kapcsán Vaday a besimított

díszű figurális szarmata edények kérdését összefoglalóan tárgyalta és megállapította, hogy azokat a 4. század utolsó harmadában használták és egy lokális délföldi műhely termékei.⁴¹ Sós-kuti Kornél és Sz. Wilhelm Gábor a „szalagtestű állatokat” ábrázoló besimított díszítésű edényeket a legutóbbi évek ásatási leletanyagára is kiterjedően gyűjtötte össze. Az egymást követő állatok egyszerű formáitól az összetett fejű, tollas nyakú/tarajos/sörényes nyakú változatokig több variánsot sikerült megkülönböztetni. A főként a Duna-Tisza közének középső és délkeleti részén előkerült edénytöredékek díszítése alapvetően az említett két klasszikus mintára, az örvénymintára vagy a „futókutyára” épül. Háromszögsorral keretezett nyolcrészes forgómintájával egy Zenta környéki tál díszítése képviseli az eddig ismert legösszetettebb változatot, melynél a zoomorf elemet nyolc balra néző, tarajos nyakú állatfej jelenti.⁴²

Stilizált állatalakos besimított edénydíszítés, tudomásom szerint, a magyar Alföldön kívül másutt nem ismert. A „szalagtestű állat” motívumát azonban észak felé a dániai és a norvégiai fémtárgyakig követhetjük. A norvég D-brakteáták két csoportjánál olyan, szinte egy vonallal megrajzolt állatfigurák fordulnak elő, melyeknek több részlete megegyezik a besimított mintákkal. Alapvető különbség, hogy a brakteátákon teljes (fejvel, testtel, lábakkal rendelkező) állatalakok szerepelnek.⁴³ A dániai *Nydam* II. mocsárlelet aranyozott bronzveretének kompozíciós elve jobban közelít az ismétlésre épülő, egyszerűsítő edénymintákhoz. A korong alakú veret díszítése három félkör alakú részből áll, melyek a középső, szemet jelképező pontkört veszik körbe. A különálló egység díszítését körbe tekeredő, szalagszerű, mindkét végén bóbítás madárfejen végződő vonal alkotja (3. t. 3). A szellemes kompozíciójú veret a Kr.u. 400–460 közötti időszakban készült.⁴⁴ A kiskunmajsai tál besimított örvénymintáját leginkább mégis egy norvégiai kardot veret díszítése közelíti meg. A *nordgårdeni* köpakolásos halomsírban talált 5. század első évtizedeire keltezhető veretet két jobbra haladó, négyrészes örvényminta

36 BIERBRAUER 1980, 134, Abb. 11; WERNER 1988, 283–285, Abb. 22. A csontlemez karcolatok egyik kedvelt témája, a harci paripa a 6. századi langobard „népművészetben” is felbukkan. A szlovéniai Kranj-i temető újonnan restaurált leletei közül Slavko Ciglenečki egy langobard csontfésű rajzát is közölte. Az egyoldalas fésű fogólemezének mindkét oldalát bekarcolt jelenetekkel díszítették. Az egyik oldalon két lovas harcos támad egymásra, fej fölül emelt markolatgombos spáthákkal; a háttérben felemelt karú – imádkozó – ember felsőteste. A fésű másik oldalán vonuló állatok sorakoznak, utánuk felemelt karú emberalak következik, aki mellett emberi végtagok (valószínűleg az elesett harcosokat jelképező lábak és karok) és egymással szembe forduló, egymással küzdő paripák láthatók. CIGLENEČKI 2005, 266–267, Abb. I.11.

37 TEJRAL 1988, Abb. 16, 22; Abb. 21.7.

38 OTTOMÁNYI 1982, 82, Taf. XXII–XXIII; OTTOMÁNYI 1996, 96–106, Abb. 13.20, 24; Abb. 17.21, 23–25.

39 PÁRDU CZ 1972.

40 HASELOFF 1981, 60–61, Abb. 34.9.

41 H. VADAY 1980–1981, 127–128.

42 SÓSKUTI /SZ. WILHELM 2006; Zenta környéke: 30. kép I-a-c. Elterjedési térkép: 17. kép. Megköszönöm a Szerzőknek, hogy munkájukat kézirat formájában használhattam.

43 M. B. Mackeprang I–II. csoportjának brakteátái: HASELOFF 1981, 218–220, Abb. 127–128. A brakteáták a téma szerint négy fő csoportra oszthatók. Az A-brakteátákon a profilfej önmagában szerepel; a B-csoportnál egy vagy több emberalakot, a C-csoportnál embert és négylábú állatot, a D-csoportnál csak állatfigurákat ábrázoltak. HOLMQVIST 1955, 20–22.

44 A pontosabb keltezésre a hasonló díszű korong utal, mely a norvégiai Nesheim-ből (3. t. 4), hamvasztásos sírból került elő, egy kereszt formájú fibulával együtt. A fibula az 5. század középső harmadára keltezhető: BEMMANN 1998, 230–231. Kat. Nr. 74, Taf. 234; 236; VANG PETERSEN 2003, 290–291, Abb. 11.

borítja⁴⁵, mely láthatólag egy végtelenül folytatható ún. terülmustra része (3. t. 6). A jobbra néző madárfejeket csak a pontkörös szemek képviselik; a szalagszerű testek ékvágásos háttérből emelkednek ki. A párhuzamok nyomán nagyon valószínűnek tartom, hogy a kiskunmajsai típusú besimított szalagtestű állatalakok északi fémtárgyak hatására készültek.

A herpályi pajzsdudor képei

A Sebes-Körös északi mellékága, a Berettyó mellől került elő a császárkori Barbaricum eddig ismert legbecesebb művészeti emléke, a vas- és bronzlemez alapú, aranyozott ezüstlemezrel borított, a hátoldal felől préselt domború állatalakkokkal és geometrikus mintákkal díszített herpályi pajzsdudor (5. t. 1; 71. t. 1). Az 1849-ben egy kisebb halmos temető egyik sírjából, ember- és lócsontokkal, néhány szem piros gyönggyel és egy alakatlan aranytárggyal együtt előkerült pajzsdudor Fettich Nándor 1930-as tanulmánya nyomán vált nemzetközileg ismertté.⁴⁶ A herpályi az ún. „rudascúcsos” pajzsdudorok csoportjához tartozik. Az umbóforma jellegzetessége, hogy a közép-rész felfelé ívelten szűkül és egyenes rúdban végződik. A pajzsdudoroknak ezt a típusát, Istvánovits Eszter és Kulcsár Valéria gyűjtése alapján, a Kárpát medence északkeleti részében, a Felső-Tisza-vidéken használták. A többnyire hamvasztásos temetkezésekből előkerült, sarkantyú mellékletes sírokat a kutatás a markomann-szarmata háborúk idején a Tisza-vidékre

költöző vandál-victófál népcsoporthoz köti; keltezésük a 2. század vége – 3. század. A csontvázas sírokból való rudascúcsos pajzszok tulajdonosainak etnikai meghatározása, így a típus legdélebbi lelőhelyén, Herpályon eltemetett lovas harcosé azonban sokkal problematikusabb. A szerzőpáros véleménye szerint lehetséges, hogy a luxusfegyver hadiszákmányként került szarmata környezetbe, de az is elképzelhető, hogy a szarmaták átvették a germánoktól a védekező fegyvernek ezt a formáját.⁴⁷

A herpályi pajzsdudor díszítése részben figurális, részben geometrikus mintákból áll, melyekhez pozitív présmintákat használtak.⁴⁸ A matricák a nyomat körvonalainak élességéből és az állatettek belső, plasztikus, horizontális tagolásából ítélve fémből készülhettek (8. t. 1-7). A pajzsdudor meredek falát borító, vastag aranyréteggel bevont ezüst lemezt a peremtől a csúcsig futó, kerek fejű szegecsekkel felerősített pántok négy részre tagolják; a két-két szemben lévő mező figurális ábrázolása megegyezik (6. t. 1-2; 7. t. 1-2). Fettich Nándor szakszerűen és részletesen leírta a pajzsdudor díszített lemezeinek összeállítását; a szimmetrikusan elhelyezett képmezők ábrázolásait. Véleménye szerint a képek stilisztikai jellegzetességei, különösen a görbe csőrű „hippokampuszok” részletei arra mutatnak, hogy a pajzsdudor állatpárjai régi, jó minőségű kompozíciók átalakításából jöttek létre.⁴⁹

Fettich a herpályi pajzsdudor díszítésének motívumait, Haakon Schetelig véleményével egyetértve, mely szerint a thorsbergi mocsárlelet fémtárgyainak ornamentikája keleti eredetű, a késő szkíta fémművesség mintakincsével kötötte össze. Schetelig a pontusi késő szkíta hatás legfontosabb bizonyítékának a dániai ezüst kelyhek állat- és emberalakos frízeinek ábrázolásait tartotta. Schetelig és Fettich véleménye szerint nemcsak az állatalakok, hanem a kuporgó, gyűrűsvégű kardot tartó emberfigurák is a dél-országi szkíta ábrázolásokra vezethetők vissza. Fettich a pajzsdudort a 300-as évekre keltezte és végeredményben Pontus-vidéki, barbár készítménynek határozta meg, melyről minden római elem hiányzik.⁵⁰

A herpályi pajzsdudort, a kutatás mai állása szerint, a formai és díszítésbeli párhuzamok alapján, a 3. század első felére keltezik.⁵¹ Témánk szempontjából ez a keltezés annyit jelent, hogy a pajzsdudor állatábrázolásait legalább 100–150 év választaná el a legkorábbi germán állatstílusú tárgyak létrejöttének idejétől. Az oldalnézetű herpályi állatfigurák formája és

⁴⁵ BEMMANN/HAHNE 1994, 384–386, 521, Kt. Nr. 179, Abb. 47,3. Már Haakon Schetelig felvetette, hogy skandináviai fémtárgyak a 4–6. században eljuthattak a Duna-vidékre. A Berliini Münzkabinett-ben Schetelig 1910-ben két Bécsben vásárolt, adatok nélküli, a műkincskereskedő szerint állítólag Angliából való arany brakteátát fedezett fel. A brakteáták publikációját Schetelig azzal a feltevéssel zárta, hogy a brakteáták valószínűbb előkerülési helye inkább Magyarország. SCIHTELI 1915, 79–80. E. Petersen a koppenhágai Nemzeti Múzeumban herul tulajdonosra utaló rúnafeliratos példányt, a Kunsthistorisches Museum Münzkabinetjében egy lovaglő Odin-ábrázolásos brakteátát talált, melyeknél a magyarországi lelőhely felmerülhet: PETERSEN 1941, 74–76 Taf.VII, 1–4; BÓNA 1974, 56, 98, 24. kép. TÓTH 1993, 78–79. Északi brakteáták utánezatai a pannoniai langobard nők ékszerei között megtalálhatók. Bóna István megállapítása szerint a várpalotai langobard temető 21. sírjának négy brakteátája közül csak az ülő emberfigurát ábrázoló C-példány készült észak-európai műhelyben, a másik három gyengébb minőségű aranyból készült, rosszabb kivitelű, kisebb méretű. BÓNA 1956, 213. A langobard területen előkerült C- és D-brakteátákról: WERNER 1962, 102–103.

⁴⁶ ISTVÁNOVITS/KULCSÁR 1992, 48 (korábbi irodalmi adatokkal). A rudascúcsos elnevezés (Stangenschildbuckel) megfelel az „antennás”-nak nevezett umbótipusnak. A herpályi pajzsdudor mintáinak rajzait 2006 februárjában Szabó Ádám (MNM) segítségével készíthettem el. Az umbó Ltsz.: 38.1854+9.1855, M.: 15,5 cm. Megköszönöm Dabasi Andrásnak (MNM) a herpályi pajzsdudorról és a langobard fibulákról munkámhoz készített fotóit, valamint a táblaszerkesztéshez adott hasznos tanácsait.

⁴⁷ ISTVÁNOVITS/KULCSÁR 1992, 70–71.

⁴⁸ A préselés eljárásairól: HEINRICH–TAMÁSKA 2002, 250–252.

⁴⁹ FETTICH 1930, 225–227.

⁵⁰ FETTICH 1930, 222–227, 261–262.

⁵¹ ISTVÁNOVITS/KULCSÁR 1992, 72; CARNAP-BORNHEIM 1999, 60, Fundliste 3.

stílusa nincs is közvetlen kapcsolatban a germán I. stílussal. Amint ezt Joachim Werner 1941-ben a thorsbergi mocsárlelet díszkorongjairól írott tanulmányában részletesen kifejtette, a herpályi pajzsdudor és a seelandi kelyhek díszítése egy 3. századi germán művészeti stílus egyelőre ismeretlen folytatású irányzatának képviselői. A thorsbergi és a herpályi állatábrázolások közötti összefüggést azonban nem a Pontus-vidéki fémműhelyek és szkíta kori előképeik jelentik, hanem mindkettő közös forrása, a provinciális római állatábrázolások. Werner a thorsbergi korongok elemzése során arra az eredményre jutott, hogy az 1. számú korong eredetileg felső-germániai provinciális római műhelyben készült 200 körül. A külső, széles sáv négy mezőjében ismétlődő, sisakkal, pajzsral, karddal felfegyverzett ülő harcost, egyetértve Conrad Engelhardt első publikációjának meghatározásával, Mars megjelenítőjeként magyarázta. A korong belső szélére utólag hét kisebb állatfigurát applikáltak, melyeket Werner egy másik barbaricum mester kezétől származó későbbi kiegészítésnek tartott (4. t. 5-6; 10. t. 2, 2a-c). A kis állatfigurákat aranyozott ezüst lemezből préselték, a széleket körülnyírták, majd a korong belső szélére szegecselték. A pontkörös szemű, szétálló fülű, hajlott csőrű négylábú állatok, kacsaszerű madarak és a halfigurák helyi északi készítmények. Egy elporlott állat lenyomatából feltekert farkú hippokampuszra lehet következtetni, tehát a helyi mester fantasztikus tengeri lények másolására is vállalkozott.

A 2. számú töredékes thorsbergi korongot domború, préselt, jobbra haladó állatalakokkal díszítették, melyeket az 1. korong kiegészítő állataihoz hasonlóan erősítettek fel. A korongok préselt állatfiguráit formailag közvetlenül is kapcsolatba lehet hozni a seelandi kelyhek állatfrízeivel (4. t. 1-2). Az ezüst kelyhek három esetben olyan leletegyüttesekhez tartoztak, melyekből különlegesen sok nyugati provinciából származó, galliai és germániai 3. századi római luxusáru került elő, keleti kapcsolatú tárgy azonban egy sem. Az állatalakos díszek, melyek nemcsak fémedényeken, hanem üvegtárgyakon, sigillátákon, agyag mécseseken fordulnak elő, ahhoz az igen régi gyökerű, az alexandriai fémedények díszítésével öröklődő mintakészlethez tartoznak, melyet különösen Galliában kedveltek. Az állatalakos jelenetek elsősorban a cirkuszi állatküzdelem ábrázolásaihoz köthetők, de vonuló vagy ugró állatfigurák vadászjeleneteken is szerepeltek. A vadászat képeinél kisázsiai-görög és hellenisztikus elemek is megfigyelhetők, ezek közé tartozhattak a fantasztikus tengeri állatok és bacchikus maszkok képei.⁵²

Claus von Carnap-Bornheim a korongok részletes anyagvizsgálata és a mindkét koronghoz használt delfin formájú présminták azonossága alapján Werner megállapításait az 1. korong összeállításával kapcsol-

latban lényegesen módosította. A két korong az azonos összetételű fémötvözet és a mindkettőn használt delfin alakú présminta szerint egyazon időpontban és ugyanabban a barbaricum műhelyben készült. Az állatfigurák olyan szorosan kapcsolódnak a seelandi sírok ezüstkelyheinek díszítéséhez, ugyanakkor olyan mértékben eltérnek a római előképektől, hogy biztosra vehető a thorsbergi és a seelandi tárgyak helyi Elba és Rajna-vidéki készítése.⁵³

Salomon Reinach, majd Fettich Nándor is felismerte, hogy a herpályi pajzsdudor állatábrázolásai a thorsbergi korongokéhoz állnak legközelebb.⁵⁴ Joachim Werner illusztrációkkal bizonyította, hogy a herpályi pajzsdudor állatábrázolásainak legjobb párhuzama a thorsbergi lelet egyik bronz alapú, aranyozott ezüst bevonatú lemezének, az ún. „övelemeknek” (melyet legutóbb pánccél vállpántjaként határoztak meg) állatfrizén található. A lemezt a C1b periódusra (210–250 közé) kelteznek.⁵⁵ A balra haladó állatokból álló fríz középső vadkan figurája (10. t. 1) a herpályi vadkanéhoz (8. t. 5) igen hasonló présmintáról készült. Említésre méltó különbség a füleknél, a sörénynél, a lábak számánál és a lábfejek jelzésénél van. A thorsbergi vadkant, a támadóállásnak megfelelően, előreálló füllel, mozgásban lévő lábakkal igyekeztek ábrázolni. Mind a négy láb látható, a jobb hátsó lábat azonban a kelleténél kissé előbbre rajzolták; a hátsó lábak köréit háromszög formával jelezték, a sörényt pedig keretbe foglalták. A herpályi vadkan fülei szétállóak, a lábakból csak kettő került a képre, a körmöket jól láthatóan ívekkel jelölték. A herpályi vadkan sörénye nem a thorsbergiéhoz, hanem inkább a pajzsdudor nagyobbik gryllusának lósörényéhez hasonlít (6. t. 1-2; 8. t. 1, 5).⁵⁶ A thorsbergi lemez frizén a vadkantól balra csikóhal és egy kecskefejű, haltestű tengeri csodalény; jobbra egy halászó madár, ezután egy meghatározhatatlan, visszanező, négylábú állat – kutya vagy farkas – lépdel. A háttér szabadon maradt helyeit kisebb halak és egy villásfejű, kígyótestű lény tölti ki. Az állatfríz felső és alsó szegélyét emberprofilok alkotják; a felső sor profiljai jobbra tekintenek, az alsó szegély profiljai 180 fokkal elfordítva, balra néznek (10. t. 1). A profilok elforgatása megegyezik azzal az eljárással, ahogyan a herpályi pajzsdudor meredek falán a lófejű emberprofilokat, a gryllusokat ábrázoló lemezeket szakaszonként 180 fokkal elfordították (5. t. 1; 71. t. 1a).

A két tárgy díszítése technikailag hasonló ugyan, de a kivitel részletei eltérőek. A thorsbergi állatfigurákat ezüst lemezből préselték és felszegecsel-

⁵³ CARNAP-BORNHEIM 1997, 80-81, 94-95.

⁵⁴ REINACH 1894, 397; FETTICH 1931, 246-247.

⁵⁵ WERNER 1941, 62-63; CARNAP-BORNHEIM 1997, 83-84.

⁵⁶ A nagyobbik gryllus sörényének tagolása a 4. század végi, 5. század eleji Champlodent-típusú propellerveretes övek delfines csatjainak hátsószára emlékeztet, amint pl. az augsti és a Vermand-i csatok ábrázolásain látható: MARTIN 1968, 4, 9, Abb. 1.1; Abb. 3.

⁵² WERNER 1941, 4-61.

ték⁵⁷, a herpályi állatokat a hátoldal felől préselték az ezüst lemezbe.

A herpályi pajzsdudor képei lényegében a vonuló állatok szokásos frízéhez hasonlóak. A jelenetek ugyan szembeforduló állatpárokból állnak, de az állatok nem érnek egymáshoz; a küzdelem ábrázolása elmarad. Az egymás felé forduló állatok jelenete egy-egy fantasztikus lényvel egészül ki: a hím és nőstény oroszlán fellett egy gryllusszal (7. t. 1-2), a hím oroszlán-vadkan együttes alatt pedig egy madárfejű, főkatestű tengeri lényvel (6. t. 1-2).

A herpályi umbó díszítésének keveréklényei különös érdeklődésre tarthatnak számot. A pajzsdudor lemezének préseléséhez antik karikatúra figurák, az ún. gryllusok képeinek két változatát használták fel: a nagyobbat az oroszlánpár felett (5. t. 1b; 7. t. 1-2), a kisebbeket a pajzsdudor függőleges oldalán, sorba rendezve helyezték el (5. t. 1a; 9. t. 7). Az oroszlánpárnál, a nőstény oroszlán feje felett álló nagyobb gryllus testét egy szakálltalan, jobbra néző férfiprofil alkotja. Fettich Nándor leírása szerint a profilon a homloktól az állig húzódó domború vonal sisakot jelez.⁵⁸ A tárgy kopása és sérülése miatt ez a részlet a prés minta mindössze kétszeri előfordulásán nem tisztázható (7. t. 1-2). Sisak viseletére utaló egyértelmű képi jelzés nincs, ennek ellenére nem zárható ki annak lehetősége, hogy a profil homlokához csatlakozó, erősen előre hajló, ívelt, sörényes nyakú, felkantározott lóprotomét sisakdíszként ábrázolták. A profil tarkójához könyökben behajlított emberi kart illesztettek, mely kiterjesztett ujjú kézfejen végződik. A kar alatt, a profil szem- és az orr magasságából középen megtört vonalú madárlábak indulnak ki, két-, ill. három, egyenes vonallal jelzett karmokkal (8. t. 1).

A pajzsdudor meredek szakaszának háromnegyed részén kisebb méretű gryllusok alkotnak sort. A pajzsdudort, csúcsától a pereméig, függőleges irányú pántok osztják négy részre; az umbó egynegyedében a gryllusok jobbra néznek. A következő negyed 11 db keveréklénye a lófejjel lefelé fordul, így a sorba állított profilok balra néznek. A harmadik negyed ismét jobbra forduló gryllusok töltik ki (71. t. 1a), míg a negyedik negyed kizárólag geometrikus motívumokkal, csúcsokra állított négyszögekkel és nyújtott csepp alakú mintákkal díszítették (5. t. 1d). Valószínű, hogy a semleges, geometrikus mintát a pajzsot tartó személy felőli oldalon helyezték el. Az ijesztő külsejű keveréklények képei minden bizonnyal az ellenfél számára ártó hatásuk miatt kerültek a pajzsdudor három oldalára.

A gryllus-sor egyes darabjai azonos pozitív prés-mintáról készültek. A keveréklény testét jobbra néző, szakállas férfiprofil alkotja, melynek homlokához, a nagyobbik grylluséhoz hasonlóan, jobbra néző lófej és

nyak illeszkedik. A ló szemét pontkör, orrlyukait két kör jelzi, sörénye gyöngydrót utánzathoz hasonló. Az emberprofil szemöldökét rovátkolással emelték ki, a szem ovális formájú, végein hegyes (csúcsos-ovális), középen domború. Az orr szabálytalan és meglehetősen nagy, a száj közvetlenül az orr alatt indul. Az áll csúcán három szálból álló szakáll-jelzés. A domború, ovális szem legmagasabb pontja, az emberi profil szeméhez hasonlóan, megkopott, ezért az aranyozott felülettől eltérő színű.⁵⁹ Az emberi profil nyakszirtjénél leveles ág áll felfelé, alatta rézsútosan, bunkós végű, két ívelt kakastollal fedett farok lóg. A nyak helyéről két bütykös madárláb indul ki, melyek félköríves karmokban végződnek (5. t. 1a; 8. t. 2; 9. t. 7).

A római gemmákról ismert keveréklények elnevezése id. Plinius egy helyére vezethető vissza. Eszerint Antiphilus festő egy Gryllus nevű embert nevetséges külsővel festett meg, ettől kezdve az ilyen figurákat grylli-nek nevezték. Gesztelyi Tamás tanulmányából tudható, hogy a karikatúraszerű, torz testű keveréklények ábrázolása a hellenisztikus művészet egyik kedvelt műfajához tartozott. Az iráni és pun mintákra visszavezethető karikatúra képek Itáliában a Kr. e. I. század folyamán terjedtek el, amikor az amulettek iránti érdeklődés különösen megnőtt. A maszk-állat kombináció, különösen a ló-embermaszk-kakasláb összetételben a Kr. u. 1-2. századi római gemmák egyik szerencsét hozó és termékenységet biztosító jelképe lett.⁶⁰ A meghökkentő figurák barbaricum népszerűségét mutatja, hogy képeiket még a 3. században is nemesfém tárgyak díszítésére használták, nemcsak a herpályi umbón, hanem az *osztrópataikai II. lelet* préselt aranyozott ezüst lemezein is; utóbbiak minden valószínűség szerint fa nyereg díszei lehettek (9. t. 5-5a).⁶¹ A keveréklények jelentése a barbaricum közegben nyilvánvalóan megváltozott; a bizarr figurákat az ellenséget elriasztó hatásúaknak vélhették.

A jobbra néző herpályi gryllusok közeli párhuzamát egy adonyi római aranygyűrű jáspis kövén találjuk meg, melynél egy balra néző lófej alatti Silenus-profilt kakas lábakkal szerkesztettek össze.⁶² Sisakdíszként ábrázolt lóprotomé, tudomásom szerint, római gemmán nem fordul elő. A nagyobbik gryllus fején jól látható a kantár, ami megszokott az 1-2. századi római gemmák ló figuráinál⁶³, nemkülönben az, hogy a ló

⁵⁹ A fotókról úgy látszik, mintha a gryllusok szeme berakásos dísz lenne (5. t. 1a; 9. t. 7), holott a domború részéről lekopott aranyozás alatt az ezüst lemez besötétedett. Az egyes gryllusfigurákon lévő vörös elszíneződés (71. t. 1, 1a) eredeténél kiderítéséhez anyagvizsgálatra lenne szükség.

⁶⁰ PLINIUS SEC., *Nat. Hist. Lib. XXXV. 114*; GESZTELYI 1993, 83–85; GESZTELYI 1994, 67–71.

⁶¹ PROHÁSZKA 2004, 79–81, 64. kép; PROHÁSZKA 2006, 74–75, Abb. 67. Fettich leírását az *osztrópataikai II. lelet* préselt lemezeinek büsztjeiről már Werner diadémós ifjakra helyezte. WERNER 1941, 66, 79. j. Az Eskü téri sisakon, Prohászka felsorolásától eltérően, nincs gryllus-ábrázolás.

⁶² GESZTELYI 2000, 79, Kat. Nr. 250, Taf. 157.

⁶³ KRUG 1980, 177, 216, Kat. Nr. 34, Taf. 69, Nr. 232, Taf. 100.

⁵⁷ RADDATZ 1987, 59, Nr. 406. Taf. 92-93.

⁵⁸ FETTICH 1930, 226.

győzelmi koszorút tart a szájában⁶⁴. A koszorú, római értelmezésben, a szerelmi varázslathoz is kapcsolódhat.⁶⁵

Werner a herpályi pajzsdudor díszítésének összevetői közül a gryllusok présmintáját egyértelműen római eredetűeknek tartotta.⁶⁶ A pajzsdudor présmintáihoz a gemmák csiszolásánál használt minták méretbeli többszörösét, jóval nagyobb figurákat kellett előállítani. Ezeket vagy római ötvösműhelyből szereztek be, vagy – amint erre már Alföldi András rámutatott a herpályi gryllusok kapcsán –, római előképek nyomán barbár ötvös készítette.⁶⁷ Az *osztrópataikai II. lelet* egyik préselt lemezének keveréklénye (9. t. 5, 5a-b) sokkal inkább hasonlít a római előképekhez, mint a herpályi gryllusok. A herpályiaknál a karikatúra-jelleg erősebb; megfigyelhető az orr és a száj eltorzítása, a kisebbik figuránál a dús szemöldök és a gyér szakáll komikus jelzése. Bizonyos, hogy a fém présminták készítésénél több részletet elhagytak vagy átalakítottak, pl. a ló szájában tartott koszorú elmaradt, a háttérből kihagyták a kalászt és a vadkant. Gesztelyi Tamás felvetette, hogy a kisebbik figura tarkójánál, a kakastollak alatti rézsútos „farok” (8. t. 2) egy felismerhetlenségig leegyszerűsített kosfej maradványa. Gesztelyi véleménye szerint a herpályi gryllusoknál „megfigyelhető ornamentalizáló stilizálás nem volt szokás a római gemmákon”.⁶⁸ Bizonyos tehát, hogy a pajzsverethez használt présmintákat felnagyították és átalakították; több részletet elhagytak vagy megváltoztattak. A római minta átalakítását a nagyobbik gryllus esetében a szakálltalan emberprofil megjelenése önmagában bizonyítja, hiszen a gryllusoknál szokásos szakállas Silenus-fej helyett egyenes orrú, nagy állú, sisakos (?) profilt rajzoltak. A részletek összefüggései további kutatást igényelnek. Meggondolandó, lehet-e véletlen, hogy a plasztikus vonalú, egyenes orr és száj, az előreugró, karakteres áll a 4. századi érmekeg barbár utánezatainak császárprofiljaira emlékeztet? Példaként I. Valentinianus (364–375) és Valens (364–378) Zagórzynból előkerült, keretelt arany érmére vagy a szilágysomlyói I. kincs Valens-éremutánezatára⁶⁹ valamint az északi brakteáták Odin alakjainak profiljaira hivatkoznék.⁷⁰ A herpályi gryllus széttárt ujjas kezű karjához hasonló ábrázolásokat viszont évszázadokkal korábbi, Kr. e. II-I. században vert kelta érmekeg lehet találni, pl. az emberfejű lovat hajtó kocsis figuránál.⁷¹

Az apotropaikus jellegű keveréklények képei a népvándorlás kori fegyvereken valószínűleg évszázadokon át megmaradtak. Erre utalhat a gültlingeni 1901. évben előkerült sír baldenheimi típusú diszsisak homlokpántján a szőlőt csipegető madarak derékszögben megtört lába.⁷² A madárlábnak ez az ábrázolása a herpályi gryllus kar-kéz formájú toldalékrészének és lábainak képeére emlékeztet.

Alföldi András vetette fel, hogy a herpályi és az osztrópataikai gryllus-figurák a késő római-orientális misztériumvallásokhoz kapcsolódhatnak.⁷³ A keleti vallások hatása a Rajna-balparti germánok katonai környezetében is érezhető volt. Ammianus Marcellinus elbeszélése nyomán tudunk az alamann Szerapionról, akinek apját, Mederichus királyt a rómaiak tüsként Galliában tartották és aki „a görög misztériumokkal való megismerkedése után” fia eredeti nevét Szerapionra változtatta.⁷⁴ A keleti kultuszok aquincumi jelenlétének és népszerűségének számos nyoma ismert.⁷⁵ A misztériumvallások hatását Birgit Arrhenius a pietrosai keleti gót kincslelet több darabjának díszítésénél kimutatta.⁷⁶

A pajzsdudor állatjeleneteinek másik képzeletbeli figurája, a ragadozó madárfejű, fókatestű lény római környezetben is ritkaság. A jobbra néző állatfigurán két mellső láb, a test alsó részén három-három, a farok végénél két-két uszony látható (6. t. 1-2; 8. t. 3). Egy Rajna-vidéki karneol gemmán találtam hasonló testű, vékony uszonyokra támaszkodó csikóhalat⁷⁷, de a herpályi keverékállat párhuzamát nem sikerült fellelnem. Valószínűbb, hogy a herpályi minta képét nem gemmáról, hanem római ezüst edény domborműves díszítéséről másolták. Csőrös-füles griff fejű, oroszlántestű állat ábrázolása látható, pl. az Opole-Gostavice-i fejedelmi halomsír egyik, Egger 170 típusú, aranyozott ezüst edényének oldalán.⁷⁸ A fantasztikus keverékállat párhuzamát, előrenyújtott mellső lábakkal ábrázolták; ezt a helyzetet másolta a herpályi „griff-főka” présmintájának készítője.

A herpályi pajzsdudor állatpárjainak képe, amint arra Werner rámutatott, kapcsolatban lehet a római fémedények peremének vésett díszítésével is. A dániai *himlingøjei* 1828-ban előkerült sírok anyagának hemmoori típusú bronzedényén oroszlántól üzött vadlovak, párdüctől hajtott kőszáli kecskék, kutya/farkas hajtotta szarvaspár látható (11. t. 1).⁷⁹ Állatalakos díszítés pannoniai csonttárgyakon is előfor-

64 FURTWÄNGLER 1900, Taf. XLVI, Nr. 33, 36.

65 GESZTELYI 1994, 72.

66 WERNER 1941, 66.

67 ALFÖLDI 1934, 115-116.

68 Megköszönöm Gesztelyi Tamásnak a herpályi gryllusok rajza alapján 2006 márc. 14-én adott írásbeli véleményét.

69 KISS/BERNHARD-WALCHER 1999, 43-45, Kat. 12-13.

70 Pl.: Godø/Sunnmøre (Norv.); BÖHNER 1987, 480, Abb. 23, 6; Gunheim (Norv.): FORSSANDER 1937, 260-261, Abb. 38a.; Senoren (Blekinge, Svd.): FORSSANDER 1937, 262-264, Abb. 40; Hove (Ny. Norv.) ELI.MERS 1970, 213-215, Abb. 15a.

71 HASELOFF 1986, 93-95, Taf. 7.2.

72 QUAST 1993, 35, Abb. 17.

73 ALFÖLDI 1934, 137-138.

74 AMMIANUS MARCELLINUS, *Rerum Gestarum*, 16,12; Ammianus Marcellinus 1993, 109-110.

75 TOPÁL 2003, 274-283.

76 ARRHENIUS 2001.

77 KRUG 1980, 216, Taf. 100, Kat. Nr. 231.

78 DIE VANDALEN 2003, Kat. 99, 118, Abb. 23; 439-440 (B. Jarosz); Wichulla: MAĆZYNSKA 2006, 569-571.

79 WERNER 1941, 57-58, Abb. 9, 1; SIEG UND TRIUMF 392-393, Kat. 4.5.

dul. Egymás után futó szarvasokat karcoltak egy brigetiói csont szíjvégre; oroszlán- és kecskeábrázolással díszítették a carnuntumi csontlapokat.⁸⁰ Szembe forduló állatpárok a varpelevi és nordrupi üvegpoharak oldalán is szerepelnek; az egyik nordrupi poháron a művész oroszlán és őz valódi küzdelmét festette meg.⁸¹ Oroszlán-ló, szárnyas oroszlán-szarvas a *Zakrzów/Sackrau-i I. lelet* egyik rézedényének belsején, kör alakú frízben látható (11. t. 2-2a). Az edényt Grempler, a szokatlan helyen lévő díszítés és a kivitelezés gyakorlatlansága miatt, a barbaricum fém-munkák közé sorolta.⁸² A másik állatpárt a *sackraui III. sír* ezüst szíjvégén találjuk, melyen sas-szarvas ketőt ábrázoltak (11. t. 4-4a). A téglalap alakú, hosszab-bik oldalán csöves kiképzésű szíjvég a négyszögletes szíjvég-csoport nyugati típusához tartozik, mely a 3. század elejétől a dániai mocsárleletek anyagában megtalálható. A thorsbergi, a vimosei, az illerupi leletekben több ilyen szíjvég fordult elő. Carnap-Bornheim és Ilkjær a párban talált csöves övvereteket kardszj veretekként rekonstruálta.⁸³

A sackraui tárgyak rajzainak készítői láthatóan éppen úgy nem tudtak megbirkózni az állatpárok küzdelmének ábrázolásával, mint a herpályi pajzsdudor jeleneteinek tervezője. Az ok mindkét esetben feltehetően az, hogy nem rendelkeztek másolásra alkalmas mintával. Az ugró állatfigurákat olyan, vonuló állatokat ábrázoló frízokről másolták, mint pl. a már említett himlingøjei 1828. évi lelet vödrének külső szélén látható. A római mester kezétől származó fríz állatfigurái lendületesek és jól formáltak; a másolatok viszont statikusak és gyakorlatlan kézre vallanak.

Összehasonlítva a thorsbergi lemez, a sackraui szíjvég és edény, valamint a herpályi pajzsdudor préselt állatfiguráit, kisebb hasonlóságokat és nagy eltéréseket lehet regisztrálni. Valódi állatküzdemi jelenetet egyik képnél sem rajzoltak meg. Az állatpárosok még a herpályi reliefen is csak szembeállnak egymással, de nem küzdenek. A thorsbergi és a sackraui állatok statikusak, a mozgást csak a sackraui fémedény vésett állatpárjainál tudták érzékeltetni. A thorsbergi és a herpályi vadkan formai hasonlóságán túl az állatok bundájának apró vésett vonalakból álló jelzése lényegében azonos. A sackraui sas és a herpályi állatok fontos egyezése a karmok összevont, ívelt jelzése (11. t. 4a; 8. t. 4-7). A *Krakovany/Straže-i II. sír* aranyozott ezüst övveretén egy Délkelet-Európában és Közép-Ázsiában honos állat, a sivatagi ugrógér (*Alactaga jaculus* v. *saliens*) ábrázolása látható. Az állat nyakát domború vonalakkal, a testet ék alakú vonalsorokkal borították, a lábak három-három ívelt karomban végződnek (12. t. 5).⁸⁴ Fettich Nándor a herpályi állatok

karomábrázolásának nagy jelentőséget tulajdonított, mivel a szkíta, a hellenisztikus görög és a germán állatképek közötti összekötő elemnek tartotta.⁸⁵ A *szilágysomlyói* madárfejes gombú arany fibulapár fejlapján lévő kis állatpárosnak (18. t. 2b), valamint a korongfibulák nagyobb oroszlánalakjainak (20. t. 1a) ugyanilyen ívelt karmokat rajzoltak. Kétségtelen, hogy a karmok összevont ívként való ábrázolása a szkíta művészetben bukkant fel. Mint láttuk, az Osztrópataka-Sackrau-Straže kör fémveretein, a herpályi pajzsdudoron – talán éppen a gryllusok kakaslábainak hatására – hasonló karomjelzés tűnt fel. A Kr. u. 6-7. században a karmos állatlábak ívelt formáinak viszszerterése kimutatható.⁸⁶ Az ívelt karomjelzés keleti eredetét nagyon valószínűnek lehet tartani még a déljütlendi fegyvereket díszítő állatfigurák esetében is. A nydami fenyőhajú lelet (*Nydam IV*) pajzsdíszként szolgáló aranyozott ezüst oroszlánfigurájának (4. század eleje) hátsó lába ugyanilyen összevont, ívelt karomban végződik (3. t. 5).⁸⁷ A késő római fémművesség állatábrázolásainál a karmokat különálló ívekkel jelezték. Egy *Sedan környéki* késő antik csat lemezén valamint azonos műhelyben készült párján, az ismeretlen lelőhelyű magyarországi csat lemezén, a gravírozott ugró oroszlánalakoknál fedezhetünk fel ívekkel rajzolt, különálló karmokat (26. t. 6).⁸⁸

A 3. századi barbaricum állatábrázolások színvonalát tekintve a herpályi pajzsdudor figurái a legjobb minőségűek közé tartoznak. Az állatképek találóak és elevenek annak ellenére, hogy egyik állatnál sem tudtak ugró mozdulatú lábakat rajzolni. Szemmel láthatóan a legnagyobb gonddal az oroszlánfigurák készültek, melyeknél a támadóállást két előrenyújtott mellső lábbal érzékeltették. A hím oroszlánokat két változatban is megmintázták; a sörény mindkettőnél külön hangsúlyt kapott. Az oroszlánfigurák részleteinél figyelemmel kísérhető, hogy miként indult el a stilizálás és az állatfigura „szétarabolásának” folyamata. A jobbra forduló oroszlánnál a csücsos-ovális formájú szem keretezését a sörény egyik vonalával alakították ki. A fejet és a mellső lábat egyetlen vonallal rajzolták meg; ez a fejtetőtől a sörényig húzódó vonal a figura meghatározó része. A második sörényvonal egyben a csücsos-ovális szem keretként is szolgál. A sörény középső részét Y-formájú vonallal töltötték ki (8. t. 6). A balra forduló hím oroszlán felborzolt sörényét hat ív érzékelteti; az első ív folytatása keretezi a mandula formájú szemet is (8. t. 7). Mindkét hím oroszlán figuránál a fontosabb részek, a szem és a sörény kiemelése

⁸⁰ T. BIRÓ 1997, 179-18, 20-22.

⁸¹ WERNER 1941, 57-58, Abb. 10.

⁸² GREMPER 1887, 13, Taf. IV, 6.

⁸³ CARNAP-BORNHEIM 1999, 54-56, Abb. 3-4.

⁸⁴ ONDROUCH 1957, 156-157, Taf. 47,3; KOLNÍK 1984, 48 Abb. 181.

⁸⁵ FETTICH 1930, 253-256; FETTICH 1951, 42-45.

⁸⁶ Pl. a gotlandi Wallstenarum madárpárjánál és a martinovkai oroszlánfiguráknál: SALIN 1904, 592; FETTICH 1951, 43-45; LASZLÓ 1955, 276-277, Fig. 81; további példákkal BÖHNER 1987, 479-481, Abb. 25, 9-12; Abb. 26, 5-6.

⁸⁷ JØRGENSEN/VANG PETERSEN 268, Abb. 11.

⁸⁸ SALIN 1904, Fig. 338; RIEGL 1927¹⁹⁸⁹, Taf. 22,5; FORSSANDER 1937, 216-217, Abb. 24, 1-2; SOMMER 1984, 126, No. 29.

és stilizálása a fő vonalak kidomborításával történt. A mintát tervező mester másik eredeti megoldása a támadó oroszlánok kítátott szájának ábrázolása. Ezt az állkapocs két részre bontásával érte el; az alsó állkapocs helyére egy teljesen különálló háromszögformát illesztett (8. t. 6-7). Mivel a korabeli állatképek közül a stilizálást és a test részekre bontásának folyamatát csak a herpályi oroszlánfiguráknál lehet megfigyelni, arra kell gondolnunk, hogy itt a modell tervezőjének önálló kezdeményezéséről van szó. Az állattekerek részekre bontása egyébként az északi I. stílus jellemző formai megoldása.⁸⁹ A folyamat, úgy látszik, már a herpályi umbó állatfiguráinál elkezdődött. Nem találjuk meg azonban az állatstílus másik formai kritériumát, a testrészeket elválasztó kontúrvonalakat.

A herpályi pajzsdudor geometrikus ornamenseit a korong, csepp, kéve és félhold alakú minták jelentik (9. t. 1-2). Ludwig Lindenschmit elsőként figyelte meg⁹⁰, hogy e motívumok – az András-keresztel kiegészülve – a császárkori Barbaricum díszcsatjainak, fegyvereinek Kelet-Skandináviától a Krimig és a Kaukázusig elterjedt díszítései⁹¹, melyek legalább két évszázadon át megmaradtak a díszítőgyakorlatban. Mivel a préselt minták a herpályi pajzsdudoron a legjobb minőségűek, ezért a legkorábbinak a magyarországi példányt tartják.⁹² Érdemes azonban az egyik jellegzetes ornamens kialakulását figyelemmel kísérni. Az üvegberakásos és aranylemez rátétes díszű pajzsdudorokon, a vikingstadi Lilla Harg-i, a thorsbergi és a gommerni umbón előfordul a korongból és egy nyújtott csepp formájú részből álló ornamens (egyszerűbben: „felkiáltójel” minta), melynek legkorábbi előképét egyes dániai fegyvereken találjuk meg. Az egyik *vimosei* kardveretet lefelé néző, csőrös, kék üvegbetétes szemű madárfej (holló?) díszíti (12. t. 1). Az 1978-as himlingojei arany gyűrű és a thorsbergi mocsárból 1858-ban előkerült, vékony ezüstlemezekből összeállított ún. „pántsapka” mintázatát a *vimosei*hez hasonló lefelé néző madárfejek sora adja.⁹³ A madárfejes mintát Jütlandon már a Kr. u. 1-2. századtól használták, ahonnan a 3. század elején a Rajna mentére is eljutott. Rovátkolt dróttal keretezett lefelé néző madárfejek díszítik a római ezüstedényből átalakított gommerni pajzsdudor meredek falát (12. t. 4-4a).⁹⁴ A herpályi umbót ugyanitt gryllusokból álló sorok borítják; a pajzsdudor csúcán, peremén és a meredek fal egy-egyedén feltűnnek a korongból és nyújtott cseppformából kialakított „felkiáltójel” (5. t. 1c-d), a madárfej sor utánezatai. A peremen lévő cseppformákat dom-

ború kontúrvonallal és pontsor keretézéssel látták el (12. t. 3-3a); utóbbi a *gommerni* umbó madárfejeinek gyöngydrót keretézését imitálja (12. t. 4-4a). A dániai és a Rajna-vidéki példák ismeretében a herpályi minta eredeti jelentése érhetővé válik. A herpályi, a lilla hargi és a thorsbergi pajzsdudoron⁹⁵ a madárfejek elvesztették zoomorf jellegüket és geometrikus mintává alakultak. Ikonográfiai szempontból a herpályi pajzsdudor nyújtott csepp alakú mintákból álló sora a *gommerni* madárfej sor jelentés nélküli változata, és mint ilyen, fiatalabbnak határozható meg. Emlékeztetnék arra, hogy a herpályi umbó díszítésének elemzése kapcsán már felmerült néhány jelenség (pl. a nagyobbik gryllus profilképe és az éremutánezatok profiljainak kapcsolata, az állatfigurák stilizáltsága), melyek miatt lehetségesnek vélem, hogy a herpályi pajzsdudor jelenlegi keltezése túlságosan korai. Az elmondottak alapján felvethető, hogy a herpályi pajzsdudor a *gommerni* umbónál később készült.

A herpályi pajzsdudor geometrikus mintái: a hoszszanti pántokra préselt cikáda alakú minta (9. t. 3-3a), a keretezésként használt farkasfog fríz, a gyöngydrót utánezó, csúcsos-ovális elemekből álló sorminták, a girland sor (9. t. 2), az ún. kéveminta (9. t. 1) valamint a nyújtott csepp alakú minták (9. t. 4; 11. t. 3; 12. t. 2) a Sackrau-Osztrópataka kör fémmunkáin fordulnak elő. Az *osztrópatacai II. lelet* aranyozott ezüst lemezein a herpályihoz hasonló kéve alakú présmintákat is használtak (9. t. 5); ez a minta felbukkan a dániai *Valløby* ezüst kehely állatfigurái között is (4. t. 1).⁹⁶

Mint arról korábban szó volt, a herpályi pajzsdudor meredek falának egy-egyed részén a gryllus sort geometrikus minták kombinációja váltja fel. A minta alapját hét, hegyére állított négyszög alkotja. A gyöngysor oldalú négyszögek csúcását domború pontkörökkel zárták le: a körök a négyszögek felső és alsó csúcán gyöngysor mintásak, kétoldalt simák. A négyszögek belsejét egy függőleges és két rövidebb vízszintes gyöngysor vonallal négy derékszögű háromszögre osztották. A háromszögek összeérő csúcánál egy-egy domború, ék alakú pontdísz helyezkedik el. A négyszögek közti területet, felül és alul két-két préselt „felkiáltójel” alakú mintával töltötték ki. A csepp alakú domború minta körül jól kivehető a lekerekített sarkú, 1,2 cm hosszú, 0,6 cm széles présminta körvonala (5. t. 1c-d). Hasonló négy részre osztott, pontdíszes közepű geometrikus minta egy 5. század első felében-középső harmadában készült norvégiai vereten fordul elő. A norvégiai *Nesheim*-i préselt díszű ezüst korong

⁸⁹ HOLMQVIST 1968, 358-359.

⁹⁰ LINDENSCHMIT 1903, 225, Abb. 5.

⁹¹ ALFÖLDI 1934, 107-110, Abb. 7.

⁹² CARNAP-BORNHEIM 1999, 50, 60-61, Fundliste 1. Abb. 2.

⁹³ WIELL 2003, 70-71, Abb. 5; VANG PETERSEN 2003, 289-290, Abb. 5-9.

⁹⁴ BECKER 2003, 142-143.

⁹⁵ WERNER 1941, 63-66, Taf. 27, 1.

⁹⁶ WERNER 1941, 66, Taf. 20. A cikáda formákból álló mintasor vésett előképe a dunaföldvári bronz pajzsdudoron fedezhető fel, melyet Thomas Edit az alexandriai fegyvergyár 1-2. századi készítményének határozott meg. A dunaföldvári umbó legalább két, a tárgy felirataiból név szerint ismert tulajdonos birtokában volt. Az értékes fegyverek sok esetben öröklődtek, következésképp hosszú ideig lehettek használatban. THOMAS 1970, 136-145, Abb. 2, Taf. 14.

közepét négy részre osztott kör foglalja el. A szélső körszeletekben az északi mesterek által kedvelt stilizált állatábrázolás jelenik meg, ez esetben visszafordított fejű, kígyószerű állatfigurák (3. t. 4).⁹⁷

A herpályi umbó készítése helyével kapcsolatos bizonytalanság nehezen osztható,⁹⁸ mégis emlékeztetni szeretnék egy Fettich Nándortól közzétett, Duna-Tisza közén előkerült préselt ezüst szíjvégre, melyen a herpályi geometrikus minták egyszerűbb változatai ismerhetők fel.⁹⁹ A *kecskemét-bugacpusztai* sírlelet szíjvégeinek díszítése három ilyen mintából áll: félkörívекből, „felkiáltójel” mintákból és pontkörökből (9. t. 6). Hasonló nyújtott csepp alakú préselt minták tudtommal csak hat tárgyon fordulnak elő: a herpályi, a lilla hargi pajzsdudorokon, a *sackraui* I. sír madáralakos ezüst veretén (11. t. 3) és a *II. sír* aranyozott ezüst csatlemezén (12. t. 2), a *Krakovany/Straže-i* 2. sír aranyozott ezüst, állatalakos veretének szélén¹⁰⁰ (12. t. 5) valamint a kecskeméti szíjvégen. A girland dísz préselt változata viszont a késő római korban gyakori. Pontokkal kombinált félkörív sorokat pl. az Eskü téri sisak díszítéséhez is használtak.¹⁰¹ A préselt girland sor a késő római kori fémmunkák, köztük a csatlemezek

népszerű díszítése volt, különösen Galliában és Itáliában.¹⁰²

Birgit Arrhenius a herpályi umbó legjobb párhuzamát, a díszítés szempontjából Skandináviában teljesen unikális Lilla Harg-it Duna-vidéki műhely termékének tartja.¹⁰³ Joachim Werner a herpályi pajzsdudort hasding vandál műhely termékének határozta meg. A készítése hely Pannonia északkeleti szomszédságában gyanítható; így a műhely mind a provinciális római, mind a sackraui fémműhelyekkel kapcsolatban lehetett.¹⁰⁴ A kecskeméti préselt ezüst szíjvég díszítésénél a herpályi pajzsdudor geometrikus mintáinak egyszerűbb változatait használták fel; a szíjvég a pajzsdudor ornamentikájának ismeretében, annál valamivel később készülhetett. A pajzsdudor préselt mintázatának elemzése után egyetérthetünk Joachim Werner következtetésével, mely szerint az umbó állatalakos díszítése a császárkori Barbaricum állatábrázolásainak északi kapcsolatú, előttünk még ismeretlen folytatású irányzatát képviseli. A herpályi állatfigurák képei, a jütlandi párhuzamokkal összevetve, az ábrázolások fejlettebb stádiumához tartoznak, amelynél a stilizálás és az absztrakció, az állatfigurák részekre osztásának folyamata megindult.

⁹⁷ BEMMANN 1998, 230-231, Abb. 85.1.

⁹⁸ BÓNA 1986, 65-66, 161. j. az umbó „vas alapját barbár, valószínűleg vandál kovács készítette, az aranyozott ezüstlemez borítást pontusi (?) vagy méginkább dáciai római ötvös-műhely vonta be”.

⁹⁹ FETTICH 1930, 227, 233-235, Abb. 4.1.

¹⁰⁰ A sackraui I. sír díszvének rekonstrukciója: PRZBYŁA 2005, 105-122, Abb. 7; a Krakovany-Straže-i 2. sír övveretci: ONDRUCH 1957, 156-157, Taf. 46.3; PRZBYŁA 2005, 114-115, Abb. 9a. Marzena Przbyła tanulmányának ismeretét Jan Bemann-nak köszönhetem.

¹⁰¹ ALFÖLDI 1934, Pl. III.

¹⁰² SOMMER 1984, 23, Taf. 3, 4-5. Marcus Sommer adata szerint Mainzban két magyarországi lelőhelyű préselt díszű csat is őriznek.

¹⁰³ ARRHENIUS 1987, 476.

¹⁰⁴ WERNER 1941, 67-68.

A KÖZÉP-DUNA-VIDÉKI ÉKKŐBERAKÁSOS STÍLUS ELSŐ SZAKASZA: ÁLLATÁBRÁZOLÁSOK A HUN KORBAN (5. század első fele)

A Kárpát medence kora népvándorlás kori művészetét tárgyaló vagy érintő munkák nyomán ismert, hogy a hun korban a fémtárgyak díszítését a polikróm, azaz a sokszínű kőberakásokat felhasználó stílus uralta.¹⁰⁵ Amennyire ma felmérhető, a kelet-európai kapcsolatú hun kori ékszerek és veretek ornamentikájának fő témája az arany rekeszekbe foglalt rusztikus formájú drágakövek megjelenítése. A diadémok és a fibulák szabálytalan formájú kőberakásai azt a benyomást keltik, mintha drágaköveket arany alapra szórónak.¹⁰⁶ Csak a kersei diadémán fordul elő két ellentétes irányú madárfej közti életfa stilizált ábrázolása; egyébként a keleti kapcsolatú kompozíciók csaknem kizárólag geometrikus elemekből (kör, háromszög, rombusz, szívforma) állnak.¹⁰⁷ A Duna-vidék keleti eredetű tárgyain a hun korban feltűnően kevés az állatábrázolás; ha előfordul, többnyire szárnyas rovar vagy madárfejek formájában (14. t. 1-7, 9, 12). Az állatstílus részletei (cikáda szárnyak, madárfejek) fibulákon, tarsolycsatokon és szíjvégeken, és a lábbeli csatokon tűnnek fel a férfi- és a női viseletben egyaránt (14. t. 10-11). Egy ismeretlen magyarországi lelőhelyről műkereskedelem útján 1936-ban Washingtonba került *pávafej formájú*, kőberakásos díszű *arany veretpárat* (15. t. 4-5) Fettich Nándor és Bóna István a szeged-nagyszéksői madárfej alakú szíjvéggel (14. t. 10) hozták kapcsolatba.¹⁰⁸ A páva bőbitáját jelképező kerek közfoglalatok a *Domoszló-Viztárolón* 1965-ben előkerült női sír ékszereinek publikációja előtt példa nélkülieknek számítottak. A domoszlói aranyozott ezüst fibulapár¹⁰⁹ rekeszes berakású fejlappját öt gránátberakásos gomb keretezi (15. t. 1-2), melyeknek kőberakásai a pávafejes veretek bőbitáinak pontos másai. A síkrekeszes fejlappú fibulapár a legkorábbi gepida fibuláknak a hun kor végére, az 5. század középső harmadára keltezhető csoportjához tartozhat; ezt a kronológiai helyzetet a síregyüttes többi tárgya is megerősíti. A domoszlói fibulapár egyik párhuzamá-

nak a *Torinói Múzeum* egyenes lábú *fibulájának* gombjait a fejlaphoz simuló ovális kőberakások alkotják (15. t. 3).¹¹⁰ A lábvég állatfeje háromszög alakú mélyített rekeszben végződik; ez a megoldás a domolospusztai csatlemez hasonló állatfejről ismert (33. t. 2; 34. t. 4), ugyanakkor modellje lehet a szentes-nagyhegyi 84. sír egyenlőkarú fibuláján lévő csúcsos állkapcsú állatfejnek is (48. t. 1).

Állatábrázolásra utaló ornamentikát a keleti kapcsolatú hun kori kardvereteken és a lószerszámokon ritkán alkalmaztak, csupán a poncolt toll/pikkelymintát (*Pannonhalma, Szeged-Nagyszéksős*), valamint a préselt tulipán formájú/ómega alakú jelet (*Pannonhalma, Budapest-Zugló*) (14. t. 8, 13). Utóbbit a hun kori lószerszámokon nem kell feltétlenül a geometrikus díszítőornamensek közé sorolni; a cikáda forma egy vonallal megrajzolt jelzéséről lehet szó.¹¹¹ Az eddig ismert leletek alapján annyit megállapíthatunk, hogy a keletről hozott hun kori állatábrázolások igen egyszerűek, az állatstílus körvonalaira vagy a jellegzetes részletekre szorítkoznak: a cikádánál a szárnyakra, szemekre és a körvonallra; a madaraknál a fejre, a csőrre és a szemre.

Az állatábrázolások csekély számának és szerény minőségének érdekes kontrasztja néhány körplasztikai agyagmunka, melyeket 5. század első felére keltezhetünk. Két korszórol van szó, melyeknek nyakából szoborszerű formát alakítottak ki. Az egyik a madárfejű, fehér üvegbetétes szemű, kannelürozott oldalú, kiöntőcsöves korszó, mely a *regöly-pénzesdombi* aranyékszerekkel eltemetett, magas rangú asszony italáldozatát tartalmazta,¹¹² a másik a Dunaszekcsőről szórványként múzeumi gyűjteménybe került emberarcos edény.¹¹³ A regölyi sír edénye, formáját, kidolgozását és díszítését tekintve, a késő római kerámiához köthető (15. t. 7). A sólyomfej dísz barbár jellegű, de a rómaiaktól is elfogadott forma. Amint a tetrarchia császárszobrain látható, a késő római korban, valószí-

¹⁰⁵ BÓNA 1959, 39-43; LÁSZLÓ 1970, 23-27; BÓNA 1974, 46-57; KOVRIG 1979; BÓNA 1991, 134-166; BÓNA 1993, 122-174; SCHMAUDER 2002, 237-246.

¹⁰⁶ AMBROZ 1981, 17-18. Az arany tárgyak közül – egyetértve Anatolij Ambroz kronológiai javaslatával –, a granuláció nélküli ékszerek ornamentikáját vettem figyelembe.

¹⁰⁷ ZASETSKAYA 1999, 344-345, Fig. 2-3.

¹⁰⁸ FETTICH 1940, 239, IV. t. 1-2; BÓNA 1993, 235, 63. kép.

¹⁰⁹ BÓNA 2002, 27-28, Taf. 4. 7-8, Taf. 64. 1-2.

¹¹⁰ SALIN 1904, 193-194, Fig. 467.

¹¹¹ NAGY 2003, 302, 6. kép 8, 11-14.

¹¹² BÓNA 1993, 22, 243, 17. kép.

¹¹³ BÓNA 1993, 32, 244, 24. kép.

¹¹⁴ WERNER 1966, 138-139, Abb. 4. 1,3; BÓNA 1993, 244. A késő római korban az északi germánok is díszítették ragadozó madárfejjel a kardmarkolatokat, v. ö. a dániai Åby Gammelgård egyklű kardját: WATT 2003, 188-190, Abb. 12.

nüleg perzsa hatásra, ragadozó madárfejjel díszített kardmarkolatokat használtak.¹¹⁴ A hun kori madárfejes kard- és törmarkolat a gepida nemesi fegyverzetben öröklődött. *Derecske-Új patika* 1. sírjából 28 cm hosszú vas tör került elő madárfej formájú markolattal (15. t. 8).¹¹⁵ A sír, pajzstövisek csatja szerint, a 6. század első harmadánál korábbra aligha keltezhető.¹¹⁶

Keleti eredetű szokásként egyes halottak mellé állatszobrokat is eltemettek. *Árpás-Dombföldeken* egy fiatal férfi sírjában megmaradt egy fából kifaragott, öszvérhez hasonló állatfigura aranyfólia borítása (14. t. 14). Tomka Péter véleménye szerint a szobrocscsa feltehetően az állataldozatot helyettesítette.¹¹⁷ Temetkezési rítushoz tartozó, aranyfóliával bevont állatszobrokat a krími *Beljausz*ból (16. t. 9) és az Alsó-Dnyeper menti *Novogrigorjev*kából (19. t. 8) ismerünk.¹¹⁸

Günther Haseloff a gót-hun „kultúrkör” 4-5. századi állatábrázolásai közül a sasfigurák ábrázolásának folyamatosságát emelte ki. A Keleti Kárpátok lábánál, a Buzău folyó völgyében elrejtett *pietroasai* keleti gót fejedelmi kincs¹¹⁹ köberakásos díszű, pendiliumos arany sasfibuláin (egy nagy, két közepes és egy kis méretű példány) a körplasztika ábrázolásmódja és a geometrikus, elvont formák ugyanazon a tárgyon jelennek meg. A legkisebb fibula tervezője még nem kísérletezett a plasztikus mintázással, az ékszert kizárólag geometrikus formákból állította össze. A rugótengelyt takaró toldalékrész két oldalára voluták, középre a pendiliumokat tartó fémkarikák kerültek (17. t. 4). A fibula összképe a késő római csüngős arany fülbevalók egyik típusát idézi fel (17. t. 1).¹²⁰ A párban viselt, közepes nagyságú sasfibulákon a madárfejet és nyakat plasztikus formákból állították össze; a madártesteket mindössze egy domború korong helyettesíti. A fibula csüngődíszes alja ovális rekeszekbe foglalt nagy kövekből kialakított volutákkal és a rugótengelyt eltakaró kiegészítő résszel zárul (17. t. 2-3). A legnagyobb fibulát, melyet Katharine Brown viseleti rekonstrukciója szerint egy férfi viselt a jobb vállán,¹²¹ körplasztikai igényteliséggel tervezték. A sas feje és a nyaka plasztikusan formált, a test domború és kiszélesedő, a fark ívelt. A zoomorfizálás, a plasztikus ábrázolásra való törekvés ennél a fibulánál a legerősebb. Az ötvös, feltehetően a megrendelő kíván-

ságára, olyan formát igyekezett alkotni, hogy az ékszer egy vállon ülő madár körvonalára emlékeztessen (17. t. 5-6). A kisebb fibuláknál a fej- és lábésztr kengyel helyett nagy ékköberakásos díszkoronggal kötötték össze; a legnagyobb fibulánál a teljes előoldalt madártest alakúvá formálták. A fibulák hátoldalán jól látszik a gombos végű tengely, annak jelzéseként, hogy az ékszerek a késő római hagymagombos fibulák szerkezetét megtartva készültek.¹²²

A szilágysomlyói onyxkőves fibulát, a *pietro-*asaiakhoz hasonlóan, a római hagymagombos fibula átalakításával tervezték meg: az ívelt kengyel helyén egy hatalmas, ovális aranyfoglatú csiszolt kővel (az achát egyik változatával, melynek gyógyhatást tulajdonítottak) hidalták át a túszerkezet két része közti teret úgy, hogy a tengely végén ülő gombok látható maradtak. Bizonyára nem jelentőség nélküli, hogy a gepida király ünnepi alkalmánál viselt ékszerét nem sas alakúra, hanem mécses formájúra tervezték.¹²³

Haseloff az *apahidai* II. sír almandin berakásos nyeregvereteivel (28. t. 7-8) kapcsolatban arra következtetett, hogy a sas alakú veretek a germán művészet önálló alkotásai, melyeket a római hadijelvény, a kiterjesztett szárnyú sas mintájára készítettek. Az előképek között olyan ábrázolások lehettek, mint pl. a *straubingi* római lószerszámveret realisztikus sasfigurája, melyet a germán ötvösök később stilizált madáralakokká formáltak. Az itáliai keleti gót művészetben az állatábrázolás madárfigurákra vagy madárfejekre korlátozódik, csak nagy ritkán fordul elő egy-egy cikáda motívum. A domagnanói kincslelet rekeszes díszű fibulapárja a geometrikus részekből összeállított madáralakot képviseli.¹²⁴

Az *apahidai* sas figurák római előképeként egy *daciai*, vésett díszű, feliratos bronz umbót is említhetünk. A Fehér-Körös menti Halmágyon 1878-ban előkerült római pajzsdudor közepére a *straubingi*hez hasonló, kiterjesztett szárnyú sasfigurát véstek.¹²⁵ A kiterjesztett szárnyú sas motívuma a germán fém-művesség díszítőmotívumai között már a hun kor előtt megtalálható. A császárkori *Barbaricum* állatábrázolásai között már szó volt a *sackraui III. sír* egyik ezüst szíjvégéről, melyet balra fordított fejű, repülő sassal és szarvas figurával díszítettek. A szemeket koncentrikus körökkel, a tollazatot poncolt félkörívvel jelölték.¹²⁶

¹¹⁵ M. NEPPER 2005, 204, Taf. 6.7.

¹¹⁶ MARTIN 1989, 133–136, NAGY 2002, 105.

¹¹⁷ TOMKA 2001, 163, 168–169, 7. kép 1.

¹¹⁸ ZASZITSKAYA 1994, 178–179, Tab. 26,7; TOMKA 2001, 168–169.

¹¹⁹ Elrejtését korábban a 4. század utolsó évtizedeire keltezték. Kurt Horedt vetette fel az 5. századi keltezés lehetőségét: HORED 1970, 113–116. Radu Harhoiu a díszítés részleteinek párhuzamai alapján a fibulák és a körgallér készítését az 5. század középső harmadára határozta meg: HARHOIU 1977; HARHOIU 1990, 177–178; HARHOIU 2003, 147–153; SCHMAUDER 2002, I, 47–49; II, 49–56, Taf. 88–111.

¹²⁰ Mint pl. Aquincum, Bécsi út 34. sír arany fülbevalója: TOPÁL 1993, 24, Pl. 31, 19.

¹²¹ GOTI 1956, Fig. III. 10.

¹²² A hátoldalak fotója: ALFÖLDI 1932, 135–138, Taf. 8; SCHMAUDER 2002, II, Taf. 101.5a; Taf. 104.6.1c

¹²³ KISS/BERNHARD-WALCHER 1999, 54–55, Kat. sz. 45. Michael Schmauder összefoglalta az onyxfibula készítési helyére vonatkozó nézeteket. A hagyományos túszerkezet miatt Schmauder is a későantik hágyományú műhely mellett foglalt állást. SCHMAUDER 2002, I, 63–65.

¹²⁴ HASELOFF 1990, 27–31, Abb. 1–4.

¹²⁵ HÜBNER 1878, 105–109, Taf. VI. Kiterjesztett szárnyú sas díszíti a matricai/százhalombattai bronz umbó tetejét, alatta vésett állatfíz látható. A pajzstípusról: THOMAS 1970, 134–145, Abb. I, Taf. 10–12.

¹²⁶ GREMLER 1888, Taf. VI. 8.

A két állat képét nehéz lenne állatküzelmi jelenetként magyarázni; a jelenet inkább a vonuló állatokat ábrázoló frízek műfajához tartozik. A sackraui madáralak érdekes részlete a jobb oldali szárny rövidítése és a jobb láb meghosszabbítása, melyet a perspektívára való törekvéssel lehet magyarázni (11. t. 4-4a). A fémbe vésett figurák perspektivikus ábrázolása még a provinciális római munkáknál is ritkaságnak számít, a népvándorlás korban csaknem ismeretlen. Az 5-6. századi gepida és a keleti gót ékszművesek nem bajlódtak a perspektíva megrajzolásával. Az *apahidai II. sirsasfiguráinak* a távlati rajz szabályait figyelmen kívül hagyva a csőrös fejlet oldalnézetből, a testet szemből ábrázolták; a madár alak tehát a két nézőpont egyesítésével jött létre (28. t. 7-8). Az *apahidai nyeregdiszkek* hun kori elődje a Prut mentéről, *Concești*-ben talált gazdag lovas temetkezésből került elő. A megtalálókától kifosztott sír leletei közül antik ezüst edények, ezüst lemezzel bevont vas sisak, összehajtható tábori szék mellett az arany lószerszám helyi készítésű fémdiszei maradtak meg. Témánk szempontjából említésre érdemes a cikáda formákkal díszített aranyveret töredék (38. t. 2) és egy rekeszes gránát- és igazgyöngyberakásos arany sas figura. A szegecsekkel felerősíthető aranyveret egy görbe csőrű madár körvonalát mutatja oldalnézetű fejjel, félköríves rekeszes köberakásokkal borított, szemből ábrázolt testtel és farokkal (16. t. 7). Az aranyveret, az *apahidai sas alakú veretekhez* hasonlóan, a nyeregkapát díszítette.¹²⁷

A szilágysomlyói fibulák állatképei

Állatalakos díszítés a szilágysomlyói II. kincsletben a legkorábbi, tartós használattól megkopott fibulákon fordul elő, melyeknek minden része aranyból készült. Az állatalakos díszű csoporthoz a fejlepon tükörszimmetrikus állatfigurákkal díszített fibulapár¹²⁸ (18. t. 2), az ugró, ill. futó oroszlánokkal díszített korongfibulapár¹²⁹ (20. t. 1) és a fekvő oroszlánokkal díszített fibulapár¹³⁰ (22-24. t.) tartozik. Az egyedi kivánság szerint készült arany ötvösmunkák időrendi meghatározása problematikusabb, mint a sorozatkészítményeké; a szilágysomlyói fibulák formailag a 4. század utolsó harmadától az 5. század középső harmadáig terjedő időszak típusaihoz sorolhatók.¹³¹ A kincs ékszereinek díszítésénél általános tendenciát jelző változás figyelhető meg: a későbbi fibulákról az állatalakos díszítés fokozatosan eltűnik, helyét a magá-

nyos/à cabochon köberakások és síkrekeszes/*cloisonné* geometrikus minták foglalják el.

A szilágysomlyói fibulák állatfigurái, bár pontos párhuzamaikat nem ismerjük, különös érdeklődésre tarthatnak számot, mivel a római uralom utolsó időszakában, Pannonia provincia keleti szomszédságában, közvetlenül az északi germán állatstílus kialakulását megelőzően jöttek létre.¹³² Ahhoz, hogy a szilágysomlyói állatábrázolások értékelését megkíséreljük, meg kell próbálkoznunk a részletek elemzésével és a kapcsolatok utáni kutatással. Fel kell tenni a kérdést: a fibulák állatképei minden előzmény nélkül jöttek-e létre vagy kapcsolódnak valamilyen stílusirányzathoz?

A germán állatstílus stílus három fő korszakának máig érvényes meghatározása Bernhard Salin nevéhez fűződik, aki 1904-ben megjelent munkájában részletesen tárgyalta az északi stílus jellemző kompozícióit, az állatfigurák egyes részleteinek változását. Salin mérv-

¹²⁷ Itt röviden utalnom kell arra, hogy a szilágysomlyói II. kincs ékszereit – az onyxfibula kivételével (ld. BONA 1993, 240), ami római vagy kora bizánci készítmény is lehet, nem tartom ismeretlen pontusi fémműhely(ek) termékeinek. A II. kincs fibuláinak egész sor párhuzamát ismerjük a Kárpát medencéből és a környező területről. Elsőként 1966-ban Anatolij Ambroz fejtette ki: nem indokolt, hogy a szilágysomlyói fibulák készítmény helyét a gepida királyság területén kívül, a Fekete tenger vidékén keressük, mivel ott központi műhelyek a 4-5. században már nem működtek. A II. kincs tartalmazza a legnagyobb számú, legnagyobb méretű és legmagasabb technikai színvonalú aranylemezes-köberakásos fibulát, minden bizonnyal a gepida királyi fémműhelyek munkáit. AMBROZ 1966, 82-91. A kérdés, hogy a szilágysomlyói II. kincsnek vannak-e a hun korban készült darabjai, Anatolij Ambroz, Volker Bierbrauer, Radu Harhoiu, Kiss Attila és Michael Schmauder kutatási eredményei nyomán megválaszolható: a legkorábbi, 380-400 közötti az onyxfibula, a fibulák többségét az 5. század első felében készítették. AMBROZ 1966, 82-88, risz. 5-6; BIERBRAUER 1980, 135-138, Abb. 14; HARHOIU 1990, 181-182, Abb. 7; KISS 1991, 252-253; SCHMAUDER 2002, I, 40-43. A legkésőbbi, legnagyobb méretű fibulák az 5. század középső harmadára keltezhetők. A fibulák készítésének relatív időrendjét Fettich Nándor pontosan megállapította, az elrejtés időpontját azonban nyitva hagyta: „a 4. sz. utolsó harmadánál később”. FETTICH 1932, 58. A II. lelet elrejtésének keltezése a magyar szakirodalomban egyre feljebb tolódott. Bóna István az Erdély történetében még így fogalmaz: „Történeti és régészeti megfontolások – a tárgyak kopása, törése, javításai – alapján a kincs kiegészülése és elrejtése akár 425 táján is bekövetkezhetett.” BONA 1988, 134. A hun régészet összefoglalásakor, a női ékszerek stílusának behatóbb tanulmányozása után Bóna a szilágysomlyói fibulák többségének hun kori keltezése felé tágitotta az időrend kereteit. BONA 1991, 268-269; BONA 1993, 240-241. A fibulák sorozata, Bóna 1993-as véleménye szerint, a 370-430 közötti időszakot fogja át, a kincs tehát a hun kori ötvösség díszítőeljárásainak példatára: „...késői darabjai a hun kor szinte valamennyi stílusirányzatát és ötvös fogását egyesítik magukban, amelyhez a hun kor ötvös-alkotásait viszonyítani lehet.” BONA 1993a, 149. Kiss Attila 1999-ben megerősítette Fettich Nándor relatív belső kronológiáját és ismét állást foglalt a legkésőbbi fibula párok készítésének az 5. század középső harmadára való keltezése mellett. KISS/BERNHARD-WALCHER 1999, 27-28. Ezt a keltezést elfogadva a legfiatalabb, legnagyobb méretű – állatalakos díszítés nélküli –, fibulák készítésére a 440-450-es évek, a hun kor vége javasolható.

¹²⁷ HARHOIU 1990, 172-173; ZASETSKAIA 1994, 174-176, Tab. 19, 2.

¹²⁸ FETTICH 1932, 26-29, XII. t. 1-2; KISS/BERNHARD-WALCHER 1999, Kat. 51.

¹²⁹ FETTICH 1932, 18-21, V. t. 1-2; KISS/BERNHARD-WALCHER 1999, Kat. 48-49.

¹³⁰ FETTICH 1932, 13-18, II-IV. t.; KISS/BERNHARD-WALCHER 1999, Kat. 46-47.

¹³¹ AMBROZ 1966, 86; KISS 1988, 401-406.

adó megállapításai az akkori teljes európai népvándorlás kori leletanyag ismeretén alapultak. Figyelmét nem kerültek el a Kárpát-medence állatalakos díszű kora népvándorlás kori ötvöstárgyai sem. A szilágysomlyói II. kincs állatalakos fibuláiról és a bakodpusztai arany karperecpár állatábrázolásairól megállapította, hogy ezekre az ékkőberakásos állatfigurákra a korai északi fafaragványok stilizált formái semmiféle hatást nem gyakoroltak. A Duna-vidéki tárgyak állatalakjainak kevésbé stilizált megmintázását Salin a klasszikus kultúra közelségével magyarázta. A Pannonia szomszédságában élő germánok fémművességében a római művészet hatására a római naturalizmushoz közelebb álló irányzat alakult ki. A római kultúrától távolabb élő északi germánok művészete bizonyos értelemben fejletlenebb maradt: a hangsúly az egész helyett a részletek kiemelésére került. Az északi állatábrázolások stilizált irányzata éppen a részletek dominanciájából formálódott.¹³³

Könyvének másik helyén Salin kitért arra a jelenégre, hogy a szilágysomlyói II. kincs fibuláin az állatalakok a stilizálás igen eltérő fokát mutatják: a fekvő oroslánokkal díszített fibulákon az állatalakokat a késő klasszikus naturalizmus, a köberakások alkalmazása iránti előszeretet jellemzi. Salin véleménye szerint ezen a fibulapáron egy meghatározhatatlan állatfigurát is találunk. Amennyire karakteres az oroslánok feje és felső teste, annyira jellegtelen az előre nyújtott lábak előtt heverő zsákmány állat (24. t. 1-2). Még kevésbé ismerhető fel az a kis állatpár, mely az állatfejes gombokkal ellátott arany fibulák fejlappját díszíti. A kerek fej közepén gömbölyű gránátszem ül, az állkapcsok ívelten széthajlók, a barázdált díszű test felfelé görbülő farkokkal és négy karomban végződő lábbal egészül ki.¹³⁴ Salin pontosan fogalmazott véleménye szerint a magas fokú absztrakcióval megformált állatpár nélkülözi az északi stílusra jellemző stílusjegyeket, s bár talán kapcsolatban van azokkal, mégis régebbinek látszik (18. t. 2. 2a-b). A szilágysomlyói csésze alakú korongfibulákat egész sor oroslánfigura díszíti, melyek valamelyest emlékeztetnek az északi germán állatfigurák formáira, de hiányzik az északi állatábrázolásokat annyira jellemző domború kontúrvonal (20. t. 1a-1b).¹³⁵ Salin megállapításainak következményeként a szilágysomlyói fibulák állatalakjai kimaradtak az északi állatornamentika kialakulásának előzményei közül.

A mai napig pontos párhuzam nélküli, az I. stílust nyilvánvalóan megelőző szilágysomlyói állatképek részletes vizsgálata előtt rövid kitérőt kell tennünk az északi I. állatstílus eredetéről és elterjedéséről. A kérdés kutatástörténetét Günther Haseloff 1984-ben foglalta össze. Már a korai skandináv kutatás és Salin világosan állást foglalt abban a kérdésben, hogy az állatstílus nem az északi germánok önálló alkotása, hanem többféle előzményből alakult ki. Véleményük szerint a legerőteljesebb, meghatározó hatást a díszítő ornamentika, az állatábrázolások és a tematika szempontjából a késő római művészet jelentette. Salinnak az állatstílus eredetére, korszakaira vonatkozó általános, többnyire máig érvényes megállapításait a kutatók később bővítették és részletekben árnyalták.¹³⁶

A magyar népvándorlások kutatói előtt jól ismert, hogy az állatstílus keleti eredetének elméletét neves tudósok egész sora vallotta: C. Schuchardt, M. Rostowzew, J. Brønstedt és az irányzat legjelentősebb képviselője, J. Strzygowski. A magyarországi állatornamentikát a kutatás az avar kori II. stílus szempontjából vizsgálta, melynek eredetéről 1926-ban Alföldi András és Fettich Nándor egymástól eltérő véleményt tett közzé. Alföldi a II. stílus avar kori változatáról megállapította, hogy az a germán stílus helyi variánsa, mely a bizánci szalagfonatokat és az északi germán állatfigurákat egyesítette.¹³⁷ Fettich az avar II. stílus és jellegzetes díszítésmódja, a fogazás eredetét a déloroszországi szkíta művészetben kereste és találta meg.¹³⁸

Fettich Nándor a császárkori Barbaricum legértékesebb művészeti emlékeről, a herpályi pajzsdudorról írott tanulmányában, csatlakozva a keleti eredet elméletéhez, ismét az állatstílus keleti származása mellett foglalt állást.¹³⁹ László Gyula ebben a kérdésben Fettich felfogásával szakítva, a germán ornamentika geometrikus mintáit a késő római iparművészet hagyományaira vezette vissza, az állatábrázolások átvételét iráni-szarmata hatásnak tulajdonította.¹⁴⁰ A magyarországi népvándorlás kori állatstílus létrejöttének keleti és római-hellenisztikus összetevőit hangsúlyozta kezdetben Bóna István is,¹⁴¹ aki később a fémtechnikai eljárások és az alapmotívumok létrehozása terén a késő római művészet meghatározó szerepét emelte ki.¹⁴²

Az állatstílus keleti származtatásának lényege, hogy az iráni eredetű szkiták nyugat felé vándorlásával, valamikor a Kr. e. VIII-VII. század folyamán a belső-ázsiai és dél-oroszországi állatornamentika

¹³³ SALIN 1904, 203–205.

¹³⁴ A tükörszimmetrikus figurákról Salin és Fettich pontos leírást adott, ld. 128. j. és FETTICH 1930, 253–254. A szilágysomlyói páros állatfigurák csak első pillantásra hasonlítanak a Kiss Attila által megnevezett tengeri csikóhalra (*Hippocampus antiquorum*): KISS/BERNHARD-WALCHER 1999, 55, Kat. 50–51, hiszen felismerhető a karmos láb és a fark. A 4–5. századi római és északi állatképek közt sok a fantasztikus, több állat részletét egyesítő figura. Konkrét zoológiai megnevezés ilyen esetekben nem lehetséges és nem is szükséges.

¹³⁵ SALIN 1904, 291–293, Fig. 631–633.

¹³⁶ HASELOFF 1984, 109–110.

¹³⁷ ALFÖLDI 1926, 36–38.

¹³⁸ FETTICH 1926, 4–23. A kutatástörténetről összefoglalóan NAGY 1999, 279–287.

¹³⁹ FETTICH 1930.

¹⁴⁰ LÁSZLÓ 1970, 25–26.

¹⁴¹ BÓNA 1974, 52.

¹⁴² BÓNA 1993a, 149.

átkerült Európába. A szkíták sajátos művészi stílusú díszítményeinek kompozícióihoz és formáihoz igen hasonló képi megoldások fedezhetők fel a germánok több évszázaddal későbbi állatstílusában. A hasonlóság az állatfigurák stilizálásból adódik és az állatalakok részleteinél – főként a szemeknél, a lábaknál, de az állatküzdelmi jelenetek kompozícióinál is – különösen szembetűnő. A kutatástörténet áttekin-tésekor Günther Haseloff elismerte, hogy a képi egyezések alapján a germán állatstílus keleti eredete meggyőzőnek látszik, ugyanakkor az elmélet fő hibája, hogy nincs időbeli folyamatosság a szkíta, a szarmata és a germán művészet állatstílusa között. A szkíta uralom a Kr. e. III. században hanyatlásnak indult; a szibériai és a dél-oroszországi területeken megerősödtek az ugyancsak iráni eredetű szarmaták és a belső-ázsiai kapcsolatokkal rendelkező alánok. A szarmaták sajátos, a szkítától eltérő állatnamentikája a Kr. u. 2. századig követhető nyomon. Ezután a tárgyról eltűntek a díszítések, ill. olyan fellazult és bizarr ornamentika következik, melynek az 5. századi germán állatstílussal való kapcsolata, Haseloff véleménye szerint, kizárható. Az északi germán ornamentikához egyedül a hunokkal nyugatra került ragadozó madár motívum köthető.¹⁴³

Visszatérve a szilágyosomlyói fibulák állatfigurái-hoz, a kincs legarchaikusabb állatképei a legkopottabb fibulapár fejlapján láthatók (18. t. 2). A *tükörszimmetrikus állatpárral* díszített fejlapú, háromgombos *fibulapár* formailag a 4. század végére és az 5. század első felében készített lemezfibulákhoz áll közel.¹⁴⁴ Az aranylemezből préselt és körülnyírt állatfigurákat forrasztással rögzítették a fejlap rekeszes köberakásai és az üres részeket kitöltő arany granulátumok közé.¹⁴⁵ A meghajlított testű, görbe farkú, ívelt karmú, kítátott állkapcsú, egész felületükön gravírozott barázdákkal díszített tükörszimmetrikus állatpárt (18. t. 2a-b) Salin a legkorábbi absztrakt állatábrázolásának tartotta, de mivel az északi stílustól idegen elemnek minősítette, eredetével nem foglalkozott.¹⁴⁶

A kelet-mazúri *Mloteczno/hammersdorfi* kincslelet (II. Constantius – 324–361 – keretelt éremutánzatával) háromgombos arany fibulája a köberakások rendszerét tekintve a szilágyosomlyói állatpárral díszített fibula közeli párhuzama (18. t. 1-1a). A fejlapon a szilágyosomlyói kis állatfigurák lehetséges előképei fedezhetők fel. A rekeszes ékköberakások közé apró granu-

látat, körgyűrűket és S-alakú barázdált aranydrótokat forrasztottak.¹⁴⁷ A meghajlított filigrándrótok formája és helyzete, barázdált díszítése annyira hasonló a szilágyosomlyói állatalakokhoz, hogy nem alap nélküli a feltevés: a tükörszimmetrikus állatpárt az aranyműves ilyen filigrándíszetek hatására tervezte meg.

A kítátott állkapcsú, kerek szemű állatfejek nem ismeretlenek a késő antik-germán iparművészetben. A csattöviseket gyakran díszítették fantasztikus állatfigurákkal, kétfejű griffekkel, tátott szájú, kerek szemű, több állat részeit egyesítő meghatározhatatlan lényekkel. A Rajna menti *Oberwesel* lelőhelyű bronzcsat tövisét pl. két szalagszerű testű, sörényes, kítátott szájú állat fogja közre (19. t. 1-1a).¹⁴⁸ A dél-belgiumi *Furfooz* késő római katonai temetőjéből előkerült csontfésű tokjának végeire a szilágyosomlyói állatpár fejéhez hasonló széttárt állkapcsú állatfejeket faragtak (19. t. 4). A jütlandi-norvégiai szögletes fejlapú lemezfibulák kengyeltövének két oldalánál a lefelé néző állatfejek is emlékeztetnek a szilágyosomlyóiakra. Ezeket a fibulákat a Nydam-stílushoz tartozó Sösdala-stílus legjelentősebb reprezentánsai között tartják számon, melyek állatképein az állatstílus jellegzetes ismérvei még nem jelentek meg. Szétnyitott állkapcsú, absztrakt állatfigurák gyakran díszítik az I. stílust közvetlenül megelőző Nydam-stílusú fémtárgyakat, így a névadó II. áldozati lelet híres aranyozott ezüst kardkoptató veretét is.¹⁴⁹

¹⁴⁷ FORSSANDER 1937, 42, 254, Abb. 33. A mlotecznoi/hammersdorfi kincs fibulájának keltezéséről KULAKOV 1990, 204, risz. 1.

¹⁴⁸ SOMMER 1984, Taf. 6, 3.

¹⁴⁹ A furfoozi temetőről összefoglalóan: BÖHME 1996, 252–254. A jütlandi-norvégiai 4. század végi – 5. század eleji négy-szögletes, profilált gombokkal keretezett fejlapú, rombikus láblapú fibulák mintapéldái a Kvamløse-i (Westseeland) és az Eidesten-i (Norv.). Jellegzetességük a poncolt díszítés és az állatábrázolások, utóbbiak a római állatfigurák egyszerűen megrajzolható másolatai. SALIN 1904, 206–210, Fig. 489, 493; HASELOFF 1981, 374. Az észak-jütlandi Sejlflod temetőjének DI jelű sírjából nagy méretű aranyozott ezüst fibulapárt publikáltak, melyeknek fejlapját két egymással szembe forduló, négy lábú állat küzdelmi jelenetével díszítették. NIELSEN 2000, I, 67–68, II, x1065. Mintaként láthatóan a késő római katonai övgarnitúrák olyan állatábrázolásai szolgáltak, mint pl. a Sedan-i csaté (26. t. 6). A Nydam-stílus összefoglaló megnevezése Olfert Vosstól származik, aki 1954-ben a dániai Nydam mocsár II. leletének fémtárgyait publikálta. Az északi művészetben ez a korszak készítette elő az I. stílus fellépését. Jellemzője a fafaragásszerű, spirálindákat és palmettákat felhasználó díszítésmód, a késő római ékrovás és az antik eredetű geometrikus frízminták keveredése. A Nydam-stílus jellegzetessége a kolorisztikus hatás: az ékrovás fény-árnyék játékának, az aranyozott felületek csillogásának kiaknázása, a frízminták kiemelése ezüst alapon sötét színű nielló berakásokkal valamint a felület poncolt mintákkal való élnékiítés. A Nydam-stíluson belül jelentkeznek a tisztán poncolt mintákat használó Sösdala-stílus, mely önálló szakaszt jelent ugyan, de alárendelt szerepet játszik. A Nydam-stílus kompozíciói antik jelenetekre épülnek, leginkább a két állat közti embermaszk/emberarc motívumra. A képek leggyakrabban a római művészet kedvelt állatfiguráját, a delfint ábrázolják, ugyanakkor megjelennek a csőrös fejű, haltestű fantasztikus tengeri állatok is. Általánosan
(*lábjegyzet folytatása a következő oldalon*)

¹⁴³ HASELOFF 1984, 110–111. Valentyina Mordvinceva megállapítása szerint az ékköberakásos állatstílus Közép-Azsiától a Fekete tenger nyugati partvidékéig több népcsoportnál, különböző formában terjedt el és a Kr. e. II. századtól a Kr. u. 2. századig keltezhető. A szarmata polikróm aranyleletek az Alsó-Volga-, a Kubán- és az Alsó-Don vidéken kerültek elő, többségük I. századi kiséreletekkel együtt. MORDVINCEVA 2003, 42–43, 73, 78–80, risz. 1–2.

¹⁴⁴ AMBROZ 1966, 82–83, IAB típus.

¹⁴⁵ FETTICH 1932, 26–27.

¹⁴⁶ SALIN 1904, 291–292, Fig. 632. Az állatpár magyarázatától Alois Riegl is tartózkodott: RIEGL 1927¹⁹⁸⁹, 207.

A dániai Falster szigetéről, *Stjernerøen*-ről ismert fibula egyesíti a Nydam-stílus jellegzetességeit: felületének díszítése félig filigrándíszű, félig ékvágásos stílusú; megtalálható rajta a poncolás, a nielló és a rekeszes köberakás is. A láblap kengyel alatti szélén kétoldalt, a római övgarnitúrák szegélyállataihoz hasonló helyzetben, két plasztikusan megformált, delfin-szerű testű, csőrös fejű, szögletes lábú állat helyezkedik el (19. t. 2-2a). Egy másik Falster-szigetről való Nydam-stílusú fibula a *skernei*, melynek felületét a mélyen vésett spirálinda dísz néhány változata, köztük szív alakú palmetták és a *répcelaki* fibuláról ismert (32. t. 1-2) négyes örvényminta borítja. A fejlap külső ívéhez két, delfinre emlékeztető állatka simul, közrefogva a fibula fejlapjának középső gombját (19. t. 3-3a).¹⁵⁰ A dániai és a szilágysomlyói fibulák díszítése közti eltérés jól látható: míg az előbbieket felületének nagy részét mélyen vésett „futókutya” és spirálindák borítják, addig a szilágysomlyói fibulapár felületén a rekeszes köberakás dominál. Az állatalakok helyzete és környezetük közötti különbség a díszítő stílus eltérését illusztrálja: a dániai fibulák növényi ornamentikája tisztán késő antik jellegű, a szilágysomlyói fibulapár díszítése viszont a keleti eredetű polikróm stílus jegyeit viseli magán. Emlékeztetnék arra, hogy az absztrakt állatalakok, a kiskunmajsai típusú besimitott „szalagtestű” állatfigurák előfordulása alapján¹⁵¹, az Alföld déli részén a Kr. u. 4-5. század fordulóján a kerámiaművesség „népművészeti” motívumai közé tartoztak. Az absztrakció ebben a korszakban, szarmata környezetben is megszokott és érthető lehetett.

A hammersdorfi és a szilágysomlyói állatpáros díszű fibulák közt figyelemre méltó eltérés, hogy az utóbbiak gombjait hangsúlyozottan állatfej formára készítették. A középső gomb leginkább sertésfejre ha-

sonlít, melyen a füleket háromszög formájú kőbetétekkel jelölték (18. t. 2c), a két szélső gomb görbe csőrű, kőbetétes szemű ragadozó madárfej formájára készült (18. t. 2d). A disznófej felületét ék alakú vonalakkal álló sorok borítják, a madárfejek szemének keretezését és a csőr felső részét gravírozott párhuzamos vonalakkal díszítették. A *regölyi* fibulák fejlapjának közepén lévő, csőrös ragadozó madárfej alakú, S-alakú rátétdíszes gomb (15. t. 6a) annak bizonyítéka, hogy madárfejes gombokat már az 5. század első felében is alkalmaztak a fibulák fejlapjának díszítéséhez. A szilágysomlyói II. kincsben az állatfej alakú gombtöredékek szerint az ismerteknél több állatfejes fibulapár lehetett. A fiatalabb fibulákon az állatfejek stilizáltabbak. A szem köberakása erősen kiálló, a részletek sematikusak; megjelenik a kőbetétes nyakpánt (27. t. 1-2).¹⁵²

A szilágysomlyói II. kincs leggyakrabban előforduló állatfigurája az oroszlán, melyet a korongfibulákon két sorban préselve, a kengyeles fibulapáron pedig körplasztikai módon ábrázoltak. Az eredetileg csüngős díszű arany *korongfibulák* nagyobb oroszlánjait, a herpályi pajzsdudor díszlemezéhez hasonlóan, a hátoldal felől préselték be. A kisebb figurákat viszont egyenként préselték, körülnyírták és a korongfibula peremére forrasztották.¹⁵³ A présminták balra ugró, ill. ügető oroszlánok figuráit ábrázolták. Jellemző részletük a kítátott száj domború félköríves széle. A nagyobbik oroszlán nyakán ferde vonalas nyakörvjelzés, szügyén félhold alakú poncok, farán szaggatott vonalas gravírozás látható (20. t. 1-1a-b). A párhuzamos bevagdalásokkal tagolt, felkunkorodó végű farok díszítése igen hasonlít a fentebb tárgyalt absztrakt állatpár (18. t. 2b) gravírozott testéhez. Az oroszlánkölykök is nyakörvet viselnek, melyet két párhuzamos vonallal jelöltek, testük közepét bordázott függőleges sáv díszíti (20. t. 1b).

A présminták oroszlánalakjainak nem találtam pontos megfelelőit. Egyes részletek valószínűleg provinciális római eredetűek, ugyanakkor északi analógiával is rendelkeznek. A késő római övgarnitúrák közül az Abbeville-i¹⁵⁴ és a Vermand-i 190. sír garnitúráit¹⁵⁵ díszítették olyan oroszlánfigurákkal, melyeknél a kítátott száj plasztikusan kiemelt vonala és a test közepén keresztben húzódó „öv” a szilágysomlyóihoz hasonló. A *Nydam IV. lelet* aranyozott ezüst oroszlánfigurájának¹⁵⁶ stilizált karomjelzését a herpályi pajzs-

¹⁴⁹ (*lábjegyzet folytatása az előző oldalról!*) elfogadott nézet szerint a késő római technikát és díszítésmódokat használó, de kifejezetten germán jellegű Nydam-stílus létrehozói azok az északi mesterek, akik a római hadsereg északi származású katonái révén jutottak hozzá a római területre szállított nyersanyaghoz és a mintákhoz. A stílus az 5. század első évtizedeivel kezdődött és a század utolsó harmadával ért véget. Továbbfejlesztett változata Schonenben a már Salin által felismert Sjórup-stílus, melynek alapmintája a mélyen vésett, akantuszindás növényi indadisz. E stílusza kaszhoz tartoznak a sjörupi kincslelet tárgyai (csatok, kardkoptatók, kardgomb). Művészeti szempontból a legkiemelkedőbb alkotások közt említhető a dániai galstedi egyenlőkarú fibula kompozíciója és a Nydam II. lelet áttört díszű kardkoptatója. A stílusról általában: SALIN 1904, 84–90; FORSSANDER 1937, 69–70, 80–81; VOSS 1954, 176–180; HOLMQVIST 1968, 354–361; HASELOFF 1981, 8–17; 74–79; NÅSMAN 1984, 69–71; BEMMANN 1998, 233–240. A Nydam II. áldozati lelet kardkoptatóját díszítő szétárt állkapcsú mesebeli állatfiguráról: BEMMANN 1998, 226, Abb. 82,b,d,e. A kardkoptatóról rövid ismertetés: NAGY 2005a, 45–46.

¹⁵⁰ *Stjernerøen*: HOLMQVIST 1955, 16–18, Taf. 3,7; HASELOFF 1981, 13, Taf. 4.1; SJØVOLD 1993, 58–59, Pl. 33.D2. *Skerne*: HASELOFF 1981, 68,73, Taf. 4.2, Taf. 5.1; SJØVOLD 1993, 50, Pl. 30.D10.

¹⁵¹ Ld. 41–42. j.!

¹⁵² KISS/BERNHARD-WALCHER 1999, kat. 58–59-es fibulapár gombjai és a 66. kat. sz. poncolt díszű gombja. A hammersdorfi kincs fibulájának fa magú, aranylemezzel bevont gombjai, Joachim Werner véleménye szerint, a szilágysomlyói kőbetétes fibulagombok előképei: WERNER 1981, 241–242.

¹⁵³ FETTICH 1932, 18–19.

¹⁵⁴ SOMMER 1984, Taf. 61,5–8.

¹⁵⁵ SOMMER 1984, Taf. 48, 13.

¹⁵⁶ JØRGENSEN/VANG PETERSEN 2003, 268–269, Abb. 11.

dudor állatfiguráinál már említettük. A nydami oroslán sörényének félköríves poncolása, valamint a barázdált, íves karom (3. t. 5) a nagyobbik szilágysomlyói oroslánfigurának is jó párhuzama (20. t. 1a).

A korongfibulák díszítésének egyik fontos része a háromszögformák ismétlődése, amelyik az I. kincs korong alakú csüngőjének is visszatérő díszítőeleme. A korongfibula oldalára préselt, ugró oroslánfigurákat kerek rekeszes gránátokból kialakított háromszögek választják el egymástól (20. t. 1c). A csüngő felső lapját és oldalát granulákból formált háromszögek díszítik.¹⁵⁷ A korongfibulák másik részlete, a sikrekeszes berakású felső lap technikája azonban eltér az ékszerek oldalának és szélének *à cabochon* rekesztechnikájától. A korongfibulák korong alakú felső lapjának díszítése a központi ovális hegyikristály köré épített geometrikus mintázatú rekeszekből áll (21. t. 1). A geometrikus minták iránti előszeretettel a II. kincs rekeszes díszű fibuláin szembetűnő; ez a stílus azonban a préselt oroslánfigurákkal díszített oldallemezek stílusától és technikájától lényegesen eltér. A fibulák felső lapjának mintázatánál a korongformát természetes módon átfogó egyenlő szárú kereszt ábrázolását tudatosan kerültk;¹⁵⁸ úgy látszik, mintha a tervező nem tartotta volna összeillőnek az oroslánalakokat és a keresztábrázolást. A stílusbeli eltérés azonban, mely a korongfibulák lemezei és a felső lap között mutatkozik, alapot ad az egyidejű készíttéssel kapcsolatos kételyre. Felvetődhet, hogy a korongfibulák *cloisonné* felső lapjai és az *à cabochon* technikájú préselt alaplemezek nem egykorúak. Nem lehetetlen, hogy a sikrekeszes korongok később készültek és pótlásként szerelték fel a korongfibulák kúpjaira.

A háromszögekből, rombuszból, négyszögekből, korongokból álló rekeszes díszítés a II. kincs geometrikus díszű, nagy méretű fibuláinak jellemző díszítésmódja. Sikrekeszes technikát az erdélyi gepida királyság területén nemcsak a szilágysomlyói fibulákhoz használtak. A *Bratei/Baráthely* lelőhelyű, oroslánfejű karikájú, rekeszdíszes lemezű, részben aranyozott fehérfehér övcsat lemezének díszítése szabályos négyszögekből és háromszögekből áll (21. t. 3).¹⁵⁹ A csatlemez párhuzamai a szilágysomlyói fibulákhoz és nyugat felé a frank ötvösségig vezetnek. Dél-Franciaországban, a Garonne felső szakaszánál lévő *conquesi* kolostorban őrzött ereklyetartót különböző

korokban készült ékszerekből állították össze.¹⁶⁰ A doboz oldalának felső sarkain tükörszimmetrikus mintázatú, téglalap alakú lemezek láthatók, melyek rekesztechnikája láthatólag megegyezik a középen elhelyezett, korong alakú betéttel¹⁶¹ (21. t. 5). Hasonló háromszög alakú rekeszsorot előszeretettel használtak a Kárpát-medence hun kori aranytárgyain, így pl. a szilágysomlyói geometrikus mintájú nagyfibulákon (21. t. 2) vagy a szeged-nagyszéksői kerek vereten.¹⁶² A *conquesi* ereklyetartó *cloisonné* lemezeinek díszítéséhez hasonló beosztású mintákat, a baráthelyi csatlemez mellett, még egy nevezetes frank tárgyon, az északkelet-franciaországi *Cala-i/Chelles-i* kolostor kelyhén is alkalmaztak (21. t. 4). A kehely készítését a hagyomány Szent Eligiusnak (590-660), Noyon püspökének, az aranyművesek védőszentjének tulajdonítja. A tekintélyes nagyságú, 26 cm magas aranykelyhet a francia forradalom alatt beolvastották, de André du Saussay pontos rajza egy 17. századi rézmetszeten megmaradt róla.¹⁶³ A kehely perem alatti részlete számunkra különösen érdekes, mivel a geometrikus rekeszminták formái és kombinációi hasonlóak a szilágysomlyói geometrikus díszű fibulákról és a baráthelyi csatlemezről ismert változatokhoz. A Chelles-i kehely cuppájának pereméhez ovális keretű, rekeszes díszű aranylapokból álló díszítősorot erősítettek. A lapok közepén ovális, „teknőfoglatú” (zafir?) kő foglalt helyet, körülötte háromszög és kör alakú rekeszes berakásokkal (21. t. 4a). Az ovális díszítmények rekeszeinek elrendezése hasonló a szilágysomlyói kincs korongfibuláinak *cloisonné* lapjához (21. t. 1), a geometrikus díszű fibulák háromszög és kör alakú rekeszeihez (pl. 21. t. 2). A regölyi fibulák fej- és láb-lapjának középső díszei a fehér üvegberakással keretezett gránátkövek,¹⁶⁴ melyeket a kehely ovális köveinek teknőszerű foglalatához hasonló foglalat vesz körül. A háromszög és osztott kör alakú rekeszek, valamint a teknőszerű köfoglalatok egyezése nyomán talán nem minden alap nélküli a feltevés, hogy *conquesi* ereklyetartóhoz és Szent Eligius késői munkájá-

¹⁵⁷ KISS/BERNHARD-WALCHER 1999, 48-49, Kat. 17.- Leírás: V. Freiburger.

¹⁵⁸ Említésre érdemes, hogy a két szilágysomlyói kincs tárgyain keresztény jelkép nem fordul elő, holott az 5. század második felében, a kolozsvár-szamosfalvi/Cluj-Someşeni-i kereszttel díszített korongfüggő szerint, az egymással vetélkedő gepida királyok környezetében lehettek keresztények. HOREDIT/PROTASE 1970, 85-98)

¹⁵⁹ BÄRZU 1991, 212, Abb. 2,3.

¹⁶⁰ Az ékszerekből összeállított ereklyetartóval kapcsolatban emlékeztetnék Szent Bathildis frank királynő, II. Chlodvig feleségének (†680), a Cala-i kolostor alapítójának Szent Eligius püspök felszólítására tett felajánlására. Az elhunyt püspök egy klerikusnak megjelent álmában és megfeddte a királynőt hiúsága miatt. Bathildis a jelenésről tudomást szerezve lemondott pompás ékszereinek viseletéről és ereklyetartót készíttetett belőlük. A SZENTEK I, 75-76.

¹⁶¹ VIERCK 1974, 314, Abb. 2,1; ROTH 1986, 263, Taf. 5.

¹⁶² FETTICH 1953, 82, VII. t. 2. A háromszög rekeszes díszítés további 5. századi példái Örményországból és Ukrajnából: ADAMS 2000, 29-30, Pl. V., 9; VI.4,9; KAZANSKI 2005, 101-103, Taf. 2b.

¹⁶³ VIERCK 1974, 312-314.

¹⁶⁴ MÉSZÁROS 1970, 69, 4, 7. kép.

hoz, a 7. századi Chelles-i kehely¹⁶⁵ rátétdíszéhez mintegy 150–200 évvel korábbi stílusú rekeszmintás lapokat használtak.

A szilágysomlyói *oroszlánalakos* arany *fibulapár*¹⁶⁶ a félkörös fejlapú, rombusz lábú kengyeles fibulák zoomorfizálásának legjobb példája (22-23. t.; 72. t.). Alföldi András véleménye szerint a provinciális művészet oroszlánpár ábrázolásai az orphikus-dionüszoszi szimbolika körére vezethetők vissza. A középső császárkor reliefplasztikájának állatfigurái nyomán Alföldi arra következtetett, hogy az eredetileg Dionüszoszt kísérő párducok, a fémművesség mintái közé kerülve, oroszlánpárrá változtak. Alföldi az állatalakok fibulára való adaptálásának érdekes példáját idézte: egy sainte-germaini fibula kengyelének ívéen, mintegy „szegélyállat” pozícióban, széles peremű ivótál két oldalán oroszlánpár pihen.¹⁶⁷

A tátott szájú oroszlánfejek és a teljes állat képe gyakori figurális díszítőmotívum a 4. századi katonai viselet igényes darabjain. Egy *Sedan környéki* nagy övcsat karikáját két oroszlánfej, a csatlemezt két hátranzó ugró oroszlánfigura (nyakukra és hátukra fogrovat sorokat gravíroztak) díszíti. A galliai csat, melynek egyébként nem sokkal gyengébb minőségű magyarországi párhuzamát Hampel József munkájából ismerjük,¹⁶⁸ a késő antik díszítőminták valóságos tárháza. A csatkarikán ékvéséssel kombinált kymasor, háromszög- és ívsor minták szerepelnek, a csatlemezt harapófogó sor, futóspirál, ívsorok díszítik, szélét pedig asztragalosz sor keretezi (26. t. 6).

A szilágysomlyói oroszlánalakokkal díszített ékszer alapformája félkörös fej- és rombusz láblappal rendelkező fibula, a fejlap szélén három, süllyesztett

gránátbetétes poliéder gombbal, a széleken félkörívek-ből álló kymasor keretezéssel (22. t. 1; 23. t. 1). Maga a fibulaforma arányaiban hasonló a tükörszimmetrikus állatpárral díszített fibulákéhoz; ugyanarra a 4. század végi, 5. század eleji típusra vezethető vissza.¹⁶⁹ Az oroszlános fibulák fej- és láblapját keretező minta – mely keskenyebb változatban a korongfibulák szélén is megfigyelhető (20. t. 1) – részletesebb tárgyalást érdemel.

A kyma és az asztragalosz/tojásléc dísz római építészet, köplasztika, fa- és csontfaragás két leggyakrabban használt frízmintája. A szilágysomlyói fibulapár keretező kyma sora az eredeti dór levélminta leegyszerűsített formája: két egyenes léccel határolt félkörív ismétlődéséből áll. A plaszticitását vesztett, egyszerű kyma könnyen felcserélhető az asztragalosz sossal; utóbbi viszont két lapos korong közötti kerek vagy hosszúkás gyöngyforma ismétlését jelenti. A késő római fémművesség az asztragalosz mintát elsősorban a széles katonai övek fémvereteinek, csatjainak keretezésére használta. A fémtárgyakról az északi művészet motívumai közé átkerült asztragalosz népszerűségét mutatja, hogy az észak-schleswigi galstedi egyenlőkarú fibula fantasztikus tengeri lényeknek gerincét ezzel a mintával rajzolták meg.¹⁷⁰ Az I. stílus északi fibuláin többnyire a kengyeleket díszítették asztragalosz sorokkal.¹⁷¹ A korai szakasz reprezentánsa egy Seeland-i fibula, melynél az asztragalosz minta a láblap középső tengelyében húzódik; a Grönby-i ún. „tojásléc-fibula” láblapján az emberfigurák végtagjait is e frízmintával rajzolták meg.¹⁷²

Fettich az oroszlános fibulapár keretezését kyma sorként írta le; ezt a megnevezést használta Kiss Attila is.¹⁷³ Az asztragalosznál összetettebb kyma különféle változatait a késő római korban olyan igényes díszítésű alkotásokon használták keretmintaként, mint pl. a Rinaldus-szarkofág,¹⁷⁴ a Theodorus-szarkofág,¹⁷⁵ a Boethius-diptychon¹⁷⁶ stb. A vonalmintává egyszerűsödött kyma sort még az avar korban is használták; az esetek többségében még ekkor is jól megkülönböztethető az asztragalosztól.¹⁷⁷ A kyma egyszerűsített változata egyébként a római katonai övgarnitúrákon tűnik fel; a hosszított középrészű, árkádíves germán változatot, az ún. „nyelvmintát”¹⁷⁸ az északi Nydam-stílus vette át.

¹⁶⁵ VIERCK 1974, 314. A beolvasztott chellesi kehelyről nem tudhatunk meg többet, de a műhelyek kérdésében segíthetnének a conquesi ereklyetartó lemezeinek, a szilágysomlyói cellasoros fibuláknak és a baráthelyi csatlemeznek a rekeszfalairól készített mikroszkópos fényképfelvételek. Hasznos lenne az aranylemezek és a gránátlapok anyagvizsgálatainak összehasonlítása is.

¹⁶⁶ FETTICH 1932, 13–18, II-III. t.; KISS/BERNHARD-WALCHER 1999, 54-55, Kat. 46-47; SCHMAUDER 2002, II. 82-83, Taf. 169-170. Az oroszlános fibulapár rajzainak elkészítését Hajnal Zsuzsa és T. Bruder Katalin (MNM) kollegiális segítsége tette lehetővé számomra.

¹⁶⁷ ALFÖLDI 1934, 137-138, Abb. 30. A nőstény oroszlán és a párdúc feje könnyen összetéveszthető. Alföldi megfigyelését többek között a sackraui I. sír bronzüstjének állatfejes fogói is alátámasztják, melyeknél poncolt pontkörökkel jelezték, hogy párducokról van szó: GREMLER 1887, 8-9, Taf. IV.2a. Díszítő funkciójú plasztikus oroszlánfigurákat a szarmata polikróm állatstílus aranytárgyai között is találunk. Sörényes himoroszlánok aranylemez-szobrocskái díszítik azt az ékköberakásos díszű falerapárt, mely a Don torkolata melletti Dacsi rendkívüli gazdagságú I. kurgánsírból 1986-ban került elő. A balra forduló négy oroszlánfigura kör formába rendezve keretezi a falerák domború közepét. Az oroszlánok mellső lábát és tomporát mélyített alapú köberakások díszítik. A sírt az ásató J. I. Beszpalúj a Kr. u. I. század utolsó negyedére keltezi. MORDVINCEVA 2003, 90, Kat. 78, risz. 33.

¹⁶⁸ HAMPEL 1905, II, 57-58, Taf. 49.1.

¹⁶⁹ SCHMAUDER 2002, I, 252.

¹⁷⁰ HASELOFF 1986, 103, Abb. 50.

¹⁷¹ HASELOFF 1981, 54-56.

¹⁷² Seeland: HASELOFF 1981, 90, Taf. 25; SJØVOLD 1993, 20, Pl. I.D21. Grönby: HASELOFF 1986, 72-77, Abb. 14-15.

¹⁷³ FETTICH 1932, 16; KISS/BERNHARD-WALCHER 1999, 54.

¹⁷⁴ RIEGL 1927¹⁹⁸⁹, 37. kép.

¹⁷⁵ RIEGL 1927¹⁹⁸⁹, 41-42. kép.

¹⁷⁶ RIEGL 1927¹⁹⁸⁹, 52. kép.

¹⁷⁷ NAGY 1998, 415-416, 14. kép.

¹⁷⁸ WERNER 1953, 41; MARTIN 2005, 324-325. „Nyelvmintás” keretezésű fejlap a *Tveitane (II)* fibulán: SJØVOLD 1993, Pl. 13. (41. t. 6.)

A fibulák szélének kyma sorral való keretezése ritkaság. A szilágysomlyói fibulákon kívül ilyen keretezés egy *gotlandi* (?) sasfejekkel díszített fibula láb-lapján fordul elő. A két szélmintá közötti különbség, hogy a szilágysomlyói fibulákon az íveket két vonallal (22-23. t.), a gotlandi (?) fibulán csak egyetlen vonallal választották el (26. t. 7). A bizonytalan lelőhelyű gotlandi fibulát az északon szokatlan ragadozó madárfejekkel keretezett maszkos lábvégződés miatt már Salin Duna-vidéki hatásának tartotta. A fibula érdekessége, hogy a fejlepon Nydam-stílusú állatfigurákat, a láb-lapon késő antik szerkesztésű indadíszes vésett ornamentikát alkalmaztak (26. t. 7 = láb-lap; 54. t. 2 = fej-lap); mintegy illusztrálva a kétféle díszítőstílus egyidejű használatát. Ulf Näsman stíluskritikai vizsgálatai szerint a madárfej frízés északi fibulák közül ez a példány a legidősebb, mely korai Nydam-stílusban az 5. sz. első harmadában készült.¹⁷⁹

A szilágysomlyói fibulákon az ívelt kengyel helyére plasztikusan formázott, oldalra hajtott fejű oroszlánfigurák kerültek, melyek önálló szobrászati alkotásként is értékelhetők (72. t. 1a, 2a). Az oroszlánok felső testét préselt lemezekből készítették. Fettich leírása szerint az állatfigurát három részből állították össze: az egyik lemezből készült a fej felső része, a nyak és a hát, a másodikból a fej hátsó része és a has, a harmadikból a fibula láb-lapjára erősített, előre nyújtott mellső lábak. A fej, a nyak és a hát lemezét körplasztikai módon, forrasztással dolgozták össze. Fettich kiemelte a részek gondos, szinte alig észrevehető illesztését.¹⁸⁰ A présmintákat mindkét figurához fel lehetett használni. Az oroszlánfejeket két oldalnézetű, pozitív présmintával készítették, a két részt középen az orr domborulata fogja össze (25. t. 1a-c, 2a-c). A fej két részének lemezeit az orr közepénél benyomták és összeforrasztották. A kalapálás következtében viszont méretbeli eltérések adódtak, ezért a mélyített rekeszes és a forrasztott falú rekeszes köberakások mérete és a száma, az állatok felsőtestének formája, a nyak és a tempor szélessége a két szobrocskán eltérő (72. t. 1a, 2a).

A fejek profiljaihoz valószínűleg a késő római csatok oroszlánfej sémáit használták. Az orrlyukak és a

fenyegető, nyitott száj domborított félkörökkel való jelzése a késő római kori oroszlánfejeknél (pl. az Abbeville-i háromszög alakú síjvégen)¹⁸¹ megszokott, a szilágysomlyói oroszlánfejek azonban a római övgarnitúrák fejénél plasztikusabbak. A fej legfontosabb részlete a köbetétes szemet körülvevő, ívelt, domborított szemöldökkeret (22. t. 1c-d; 23. t. 1c-d). A szem keretezését már a római övcsatok oroszlánfejein is megrajzolták, pl. az Abbeville-i csatnál,¹⁸² de a szemkeret domborított ívvé alakítása a szilágysomlyói fibula oroszlánfejein valamint az észak-hesseni *obervorschützi* késő római ferdeléces övveret oroszlánfiguráinál¹⁸³ történt meg (40. t. 1). Mint ismert, a szem keretezésének megrajzolása az I. stílusú állatfigurák egyik fontos jellemzője. A felső szemkeretet a bakodpusztai karperecek állatfejeinél a domborítás mellett vörös gránátköves betétekkel is kiemelték (27. t. 4).

A szilágysomlyói oroszlánoknál különös hangsúlyt kapott a valószínűleg szimbolikus értelmű nyakörv, melyet köberakások rekesztor jelöl. A nyakörvet viselő állatok ábrázolása a szilágysomlyói oroszlánok példája nyomán az aranyékszereken többször is visszatér: ilyenek a *bakodpusztai-Kijev környéki karperecek* állatfejei (27. t. 4-5), a *szilágysomlyói* 58-59. katalógus számú, geometrikus díszű *fibulapár* gombjai (27. t. 1-2), az *apahidai csüngők* állatfejei (27. t. 3), a Cluj-Someşeni/kolozsvár-szamosfalvi nyaklánc állatfejei¹⁸⁴ stb. Csak a szilágysomlyói oroszlánfejeknél figyelhető meg azonban, hogy a köberakásos „nyakörvek” támasztékát a klasszikus oszlopfökre emlékeztető módon alakították ki. A fejeknek a rekeszberakások alatti ívelt homlokrészét a hármass kannelúráknak megfelelően bevagdalták; a nyakörv gránátlap sorát ezzel a dór hypotrakhélionra (oszlopnakra) emlékeztető fríz-mintával támasztották alá (22. t. 1c-d; 23. t. 1c-d; 25. t. 1a-b, 2a-b). Az építészetből kölcsönzött igényes megoldás klasszikus iskolázottságú ötvösre vall.

Az oroszlánfejek sörényét a fejek hátoldalán kiemelkedő sávokra osztották és a sávokon belül bevagdalták, ék alakú, fenylevél mintájú vonalakkal szabdalatták (22. t. 1b; 23. t. 1b; 25. t. 1c-2c). Véleményem szerint az oroszlánsörényt stilizáltan jelző ék alakú/fenylevél mintás vonalakkal a késő római akantuszlevél díszítésre vezethetők vissza. A frank kardveretek példáján lehet szemléltetni, hogy az akantuszlevél sor a másolás során hogyan vált egyszerű vonalmintává. A legkorábbi frank kardhüvelyek, az ún. krefeldi típusú kardok fémvereteinek díszítésében, amint erre nemrég Max Martin rámutatott, az akantuszlevél sor szinte kötelező elemként szerepelt. Egy 5. századi

¹⁷⁹ SALIN 1904, Fig. 118; NAGY 2005a, 48, 8. kép; NÄSMAN 1984, 63, 70, Abb. 1. SJØVOLD 1993, 48, Pl. 28.S37. A Gotland (?)-i fibuláról ld. még a szentes-nagyhegyi 84. sír egyenlőkarú fibulájánál! A kyma-keretezés másik példájának, a norvégiai Rivjeland-i fibulának ornamentikája szintén Duna-vidéki kapcsolatot mutat. A kis méretű fibula fej- és láb-lapján kevéssé plasztikus, a nyelvmintához közelítő kymasor keretezést alkalmaztak. A fej-lap képét Haseloff a maszk és az állatfigurák összeolvadásának stádiumához sorolta és a 6. század elejére keltezte. HASELOFF 1981, II, 448-449, Abb. 289. Említésre méltó a Rivjeland-i fibula kengyelének – az északi fibulák közt unikális – háromrészes kétszalagos fonatból álló díszítése: SJØVOLD 1993, 30, Pl. 16.N45. Ugyanilyen szalagfonat borítja a *Ráth v. Delhaes-gyűjtemény* langobard fibulapárjának kengyelét (67. t. 1-2).

¹⁸⁰ FETTICH 1930, 15-16.

¹⁸¹ SOMMER 1984, Taf. 61, 6.

¹⁸² SOMMER 1984, Taf. 61, 7.

¹⁸³ BÖHME 1974, 302-308, Abb. 5.

¹⁸⁴ HORED/PROTASE 1970, 86-87, 94, Taf. 22, 1-2. Még sikeres díszű sasfiguránál is előfordul a rekeszek nyakörvszerű elrendezése, pl. a bulgáriai Novae/Svištov: SCHMAUDER 2002, I, 98-99, Abb. 23.

aranyozott ezüst kardtok garnitúra minden darabját, a csatot, a szíjvéget és a kardtok bemeneti veretét is jó kidolgozása, még a levélerezetet is feltüntető akantusz sorok borították¹⁸⁵ (26. t. 2-4). A frank kardok következő periódusában a veretek levélmintájából már csak az ezret vonalai maradtak meg, melyek így fenyőmintává vagy egyszerű hullámvonallá változtak.¹⁸⁶ Figyelemre méltó jelenség, hogy az antik frízminták akantuszlevél sora és a kyma germán változata, az ún. árkádív- vagy nyelvminta az 5. század középső harmadától a frank kardhüvely garnitúrák díszítésénél kapcsolódott össze. A kardveretek az antik jellegű frízmintákkal együtt szimmetrikus elhelyezésű állatpárok képei is előfordulnak. A dél-badeni Wyhl-i kard bemeneti veretén az antik mintákat egy-egy fekvő *en face* állatalak veszi közre.¹⁸⁷

Az ék alakú vonalsorokat a késő antik ékvágásos garnitúrákon oroszlánsörény jelzéseként is használták, pl. a Rouvroy-i sírlelet csatjának fő állatalakjain, a defintestű, oroszlánfejű lényeken.¹⁸⁸ Az ék alakú vonalminta a hun kori tárgyak gyakori díszje; ugyanakkor gondosan kidolgozott akantuszlevél mintára is találunk példát. Valódi akantuszlevél sorok díszítették a szeged-nagyszéksői áldozati lelet Méri István által rekonstruált préselt aranylemez töredékeinek egyik darabját (26. t. 5).¹⁸⁹ Az akantusz minta a hun kori ötvösök kezén legtöbbször vonalmintává egyszerűsödött és csak levélerezetként (lószerszámok préselt díszjei) vagy az állatfigurákon (cikádán is) sörény- vagy szörzet jelzéseként jelent meg. Utóbbi példáját láthatjuk a szilágysomlyói tükörszimmetrikus állatpárral díszített fibulapár középső gombján (18. t. 2c); a bakodpusztai arany karperecpár állatfejének nyakán (27. t. 4); a regölyi karperec állatfejének nyakán, a *szegedi Kárázs-gyűjtemény* gránátokkal díszített, állatfejes *aranycsatjának* szembenéző oroszlánfejénél (27. t. 6) stb.¹⁹⁰

A szilágysomlyói oroszlánfigurák részleteiben a késő római állatábrázolások néhány jellegzetessége felismerhető. Az oroszlánfej, mint ékszerre alkalmazott plasztikai alkotás a római korban nyakláncok/nyakperek záródíszeként több esetben előfordul.¹⁹¹ Más jellegűek, talán fejdíszhez tartoztak a dániai Årslevben 1820-ban talált sírlelet préselt oroszlánfejes arany csüngődíszjei. A 7 db korong alakú, rozettasorral kere-

tezett *en face* oroszlánfejeket ábrázoló, átlukasztott szélű aranyverethez két láncsal gránátberakásos csüngőket erősítettek. A filigrándíszes csüngők két, háttal egymásnak forduló négy lábú állat kontúrját mutatják; a testek találkozásánál nagy méretű köberakások foglalnak helyet (26. t. 1). A medaillonok állatfejei némi hasonlóságot mutatnak a szilágysomlyói oroszlánfejekkel. A köberakás utánzatú, kerek szemek már az årslevi mintán is szögletes keretet kaptak. A szokatlanul gazdag årslevi (kettős?) sír egyéb tárgyai is kapcsolódnak a kontinens 3-4. századi fejedelmi sírleleteihez. A leletegyüttesről Birger Storgaard készített részletes elemzést, aki az oroszlánfejes vereteket déli hatásúaknak tartotta és készítésüket a 4. század utolsó harmadára keltezte.¹⁹² A medaillonos kerek veretek oroszlánfejének stílusa valóban eltér az északi művészetben fellelhető irányzatoktól, ugyanakkor a láncokra erősített, állatalakos csüngők kígyóforma filigrándíszjei jól beillenek a korszak északi filigránmunkái közé (pl. hammersdorfi fibula).

A szilágysomlyói oroszlánalakok előrenyújtott mellő lábait a fibulák láblapjára forrasztották és gyöngydróttal keretezték (22. t. 1; 23. t. 1). A keretezés, a korszak ötvösgyakorlata szerint, a forrasztás egyenetlenségeinek eltakarására szolgált. A hosszanti sávokkal tagolt lábakat a 47. kat. sz. fibulán poncolt ék alakú vonalsorral is díszítették (23. t. 1; 72. t. 1a). A szilágysomlyói oroszlánlábak meglepő hasonlóságot mutatnak az apahidai II. lelet sasfiguráinak préselt aranylemezből készült lábaival (28. t. 7-8). Mindkét esetben jellemző a hosszanti barázdákkal való tagolás. Mint arra Kurt Horedt rámutatott, az *apahidai II. lelet* hullámos rekeszfallú, teljes felületükön köberakással díszített tárgyai: a tarsoly lófej alakú *szíjvégei* (28. t. 1-2), az ellentétes irányú sasfejekből összeállított *lószerszám veretek* (28. t. 4-5) és a *nyeregdíszek* (28. t. 7-8) azonos stílusban és minden valószínűség antik hagyományú műhelyekben készültek, ugyanott, ahol a szeged-nagyszéksői hullámrekeszes díszű tárgyakat készítették.¹⁹³ A fejedelmi rangú személyek számára dolgozó ötvösműhelyek 5. századi helyi tradícióját sejtethetjük az oroszlános fibulák és a sas alakú veretek hasonlóan kialakított préselt lemezei nyomán. Az apahidai II. sír rekeszdíszes sasfiguráihoz kapcsolható egy *Bereg-vidéki* lelőhelyű síregyüttes *sasfibulája* (28. t. 3) és egy *bánáti* rekeszes *sasfibula* is (28. t. 6). Eldöntetlen kérdés, hogy a tárgyformák és a díszítéstechnika szempontjából egyaránt nagy hasonlóságot mutató 5. századi *cloisonné* munkák mindegyike mediterrán műhelyből került-e ki, de az említett összefüggés a rekeszdíszes tárgyak kiegészítő munkáinál a fémműhelyek egymás közti kapcsolatára utal. A Kárpát-medencében a *cloisonné* díszítés fellépése és használ-

¹⁸⁵ MARTIN 2005, 323, Abb. 3.

¹⁸⁶ MARTIN 2005, 323, Abb. 5.

¹⁸⁷ MARTIN 2005, 319-323, 329, Abb. 27.

¹⁸⁸ SOMMER 1984, Taf. 17, 6; MARTIN 2005, 337, Abb. 23.

¹⁸⁹ FETTICH 1940, II. 1. 21. Az idézett példák nyomán valószínűk tartom, hogy a nagyszéksői akantuszlevél sorokkal díszített aranylemez eredetileg kardhüvely bemeneti veretének borításául szolgált (26. t. 5).

¹⁹⁰ Szilágysomlyó, Kat. 50-51: KISS/BERNHARD-WALCHER 1999, 8; Regöly: MÉSZÁROS 1970, 12. kép.

¹⁹¹ A dambachi nyakperecről SCHMAUDER 2002, I, 126-127, 830. j., Abb. 29; a répcelaki sír nyakláncá kapcsán: KISS 2001, 123, Abb. 6.

¹⁹² STORGAARD 1994, 165-166; STORGAARD 2003, 121-123, 424-425, Abb. 16.

¹⁹³ HORED/PROTASE 1972, 209-210.

lata, amint ezt Michael Schmauder kutatásai kimutatták, az 5. század első évtizedeivel indul és a század középső harmadában érte el csúcspontját, a leletgyűttestek többsége azonban a század második felében került földbe.¹⁹⁴ A *Bereg-vidéki* síregyüttes spiráldíszes *fibulája* (44. t. 1-1a) már az új gepida díszítőstílust képviseli.

A szilágysomlyói oroszlánok lába előtt fekvő zsákmányállatok, az arany ékszeren szokatlanul ügyetlen megformálás miatt, nehezen ismerhetők fel. Fettich vázlatrajzáról azonban jól látható, hogy a fibulalábak kiszélesedő végére szárnyas griffek – nem túlságosan sikerült – képeit rögzítették¹⁹⁵. A domborúra préselt és körbenyírt griffeket az arany lemezre forrasztották, köréjük rekeszes köberakásokat és filigrángyűrűket helyeztek (22. t. 1a; 23. t. 1a; 24. t. 1a, 2a). Nyilvánvaló, hogy a mester, aki az oroszlánok felsőtestét és fejét jól megmintázta, griff alak présmintájával nem rendelkezett. Arra kell gondolnunk, hogy az aranyművesnek valamilyen egyéb állat présmintáját kellett átalkítania. A két figura nem is teljesen azonos. Az eltérés különösen a szárnyjelzéseknél figyelhető meg. A késői antikvitás mesterei a griffet ló- vagy oroszlántestű, ragadozó madárfejű lényként ábrázolták. A griffre támadó oroszlán jelenete az ékvágásos római garnitúrák állatkompozíciói között gyakran előfordul, de ezeknél a griff alak általában nagyobb, mint az oroszlán, pl. az Enns-Eichberg-i 1928-as sír háromszög alakú veretén,¹⁹⁶ a Lauriacum/Lorch-Ziegelfeld 14/A 1953. sír veretén¹⁹⁷ vagy a Furfooz-i 3. sír lándzsa alakú szíjvégén. Utóbbinál az oroszlán delfin farkú griffet üldöz.¹⁹⁸ A szilágysomlyói griffek a Meroving-kori

filigrándíszes griff-fibulák, pl. a Monceaux-i és a Preure-i 110. sír állatalakos fibuláinak előképei lehetnek.¹⁹⁹ A szilágysomlyói fibulákon, a klasszikus kompozícióktól eltérően, kis méretű griffek fekszenek a hozzájuk képest hatalmas oroszlánok lábai előtt, hangsúlyozottan legyőzött zsákmányként. A griffek testét, tolljelzésként, félhold alakú poncmintákkal borították; ezek a poncok megegyeznek az oroszlántest szélén, a fibula fejlapján két sorban beütögetett félhold-poncokkal (22. t. 1-1a; 23. t. 1-1a).

Összefoglalva: bár a szilágysomlyói oroszlánalakok részleteinek klasszikus előképei kimutathatók, a fibulák állatfigurái mégis önálló, eredeti alkotások. Az oroszlánfejek megformálásánál figyelemre méltóak a stilizált részletek: a szemek ívelt, domború keretezése, a sörény vésett ék alakú vonalakkal való érzékeltetése. Előbbit az I. állatstílus egyik fontos alkotóelemének előzményeként, utóbbit az antik akantuszlevél mintázat utánzataként lehet értékelni. Az állatok előre nyújtott lábai és az apahidai II. sír sas figuráinak bordázott tagolású lábai közötti hasonlóság feltehetően azonos műhelygyakorlat jele. Az oroszlán-griff együttes a késő római katonai övek egyik reprezentatív állatkompozíciója. Az oroszlánábrázolás és az akantuszlevél ornamentika a késő római – kora népvándorlás kori katonai viselet és felszerelés legjellemzőbb díszítése, ezért valószínűnek kell tartani, hogy a szilágysomlyói oroszlános fibulapár még a férfiviselet ékszere volt.²⁰⁰ Az állatalakoknak a kengyelen való elhelyezése nagy jelentőségű eszmei és esztétikai újítás, mely a fibulaornamentika további fejlődésében meghatározó változásokat indított el.

¹⁹⁴ Bánát: KISS 1981, 150–152, Abb. 6. A Duna-vidéki *cloisonné* tárgyakról összefoglalóan, a gránátbetétek formáinak elterjedését vizsgálva: SCHMAUDER 2002, I, 246–255.

¹⁹⁵ FETTICHI 1932, 14, 1. kép.

¹⁹⁶ SOMMER 1984, Taf. 55, 5–7.

¹⁹⁷ MARTIN 2005, 343, Abb. 18, 1.

¹⁹⁸ SOMMER 1984, Taf. 62, 9.

¹⁹⁹ AUFLEGER 1997, 169–172. Taf. 101. 10,4.

²⁰⁰ László Gyula véleménye szerint az állatalakokkal díszített aranyfibulák, így az oroszlános fibulapár is, a fejedelemszony viseletéhez tartoztak. LÁSZLÓ 1970, 25.

A KÖZÉP-DUNA-VIDÉKI ÉKKÖBERAKÁSOS STÍLUS MÁSODIK SZAKASZA: A KELETI GERMÁN SPIRÁLDÍSZES KORSZAK (5. század második fele)

Elsőként Bernhard Salin ismerte fel, hogy a római birodalom feladását követően a Duna-vidéken kialakult a sajátos „délgermán” polikróm állatstílus, melyet a ragadozó madár- és vadkanfejeken gyakori rekeszes kőberakások, a belső felületeken a késő antik meander- és spirálmotívumos díszítés jellemez. A gotlandi és schoneni tárgyak ornamentikájánál kimutatható déli hatást Salin jelentősebbnek tartotta, mint pusztán kereskedelmi kapcsolatokkal magyarázható jelenséget, de megjegyezte, hogy a hasonlóságok ellenére a Duna-vidék állatképei nem sok közös vonást mutatnak az északi stílus jellegzetes állatábrázolásaival.²⁰¹ Az 5. század második felének Duna-vidéki ötvösművészetét Joachim Werner a keleti gót ún. maszkos csatok körével, Volker Bierbrauer a Castelbolognese-i lemezfibulás sírlelettel kapcsolatban összefoglalóan tárgyalta. Werner rámutatott a keleti germán ötvösség antik gyökereire, Bierbrauer az ékszerek időrendi csoportjainak meghatározását végezte el.²⁰²

Bóna István 1993-ban röviden körvonalazta az északi I. stílustól független Duna-vidéki polikróm „állatstílus” körét. A fafaragást utánzó, mélyen vésett díszű ornamentikát ezüstből öntött ékszereken, övcsatokon, fibulákon, karpereceken használták. A tárgyak belső, nagy felületeit ékvágásos stílusú geometrikus minták és domborművesen megmintázott, spirálvégű indák borítják. A csatok szélein, a fibulák lábának végén gránátberakásokkal hangsúlyozott ragadozó madárfigurák vagy csak madárfejek valamint szem- és szájjelzésekkel ellátott maszkok foglalnak helyet. Egyes ékszereken állatfigurák nem szerepelnek vagy alig észrevehetők, másutt a madáralakok és a madárfejektől közrefogott maszkok kiemelt helyre kerültek. A csatok egyik csoportjánál, központi helyen, növényi ornamensekkel körülvett sisakos emberfejek jelennek meg.²⁰³

Amint erről a szilágysomlyói II. kincs oroszlános fibuláinak elemzésénél már szó volt, a Duna-vidéki polikróm állatstílus már az 5. század első évtizedeitől formálódott a késő római fémműhelyek és a velük kapcsolatban lévő barbaricum-i ötvösök munkáin. A stílus technikai és művészeti jellemzői alapján az 5. század első felében legalább két, időben párhuzamos

változatra lehet következtetni. Úgy látszik, a hun kori keleti kapcsolatú változat mesterei elsősorban a lószerszámdíszek és a használati tárgyak egy részének valamint a női fejdíszeknek a készítésével foglalkoztak. Igen takarékosan bántak az arannyal, a bronz vagy az ezüst tárgyak felületét vékony arany lemezekkel borították. Az *à cabocho*n kőberakásokhoz sima rekeszfalakat és/vagy gyöngydrót utánzatú keretezést alkalmaztak. A geometrikus vonalas mintákat (hullám-, zezzugvonal, „fenyőminta”) préselve vitték fel a lemezekre. Állatábrázolás csak elvétve fordul elő; ha igen, cipőcsatokra, tarsolyveretekre de főként a préselt lószerszámdíszekre korlátozódik; utóbbiaknál is igen áttételes formában (pl. tollminta) (14. t.) A polikróm stílus másik, művészi szempontból értékesebb változatát a késő római ötvösség technikájával és díszítőelemeivel valószínűleg római tradíciókat őrző műhelyekben alakították ki. A jelentékeny súlyú nemesfém ékszereket ezekben a műhelyekben készítették. A kőberakások rekeszei közti területeket filigrándíszekkel, vékony aranydróttal keretezett vagy magában álló granulákkal töltötték ki. Állatábrázolás a fibulák gombjain vagy a csatok szélén fordul elő. A körplasztikához közelítő, stilizált állatábrázolások közül csak a szilágysomlyói oroszlános fibulapárt ismerjük, holott valószínű, hogy hasonló állatfigurák más ékszerekhez és díszedényekhez is készültek. Az állatalakok, a szilágysomlyói oroszlános fibulapár tanúsága szerint, ekkor még körplasztikai formában kerültek az ékszerekre. Az állatfigurákat présminták segítségével formázták a lemez hátoldala felől domborítva vagy külön préselték és körülnyírva erősítették fel. A polikróm stílus első változatának tárgyain az *à cabocho*n kőberakások dominálnak, a másodiknál a különálló rekeszes berakások mellett a *cloisonné* technikát is alkalmazták (15, 18, 20, 24. t.). (Ld. az ékkőberakásos stílus első szakasza c. fejezetét!)

A polikróm állatstílus második változatának a hun kor végére, jelenlegi ismereteink szerint az 5. század középső harmadára keltezhető szakaszát a *bakodpusztai* arany *karperecpár* képviseli. A szembenéző, gránátberakásos díszű állatfejeket préselt arany lemezekből, forrasztással állították össze, technikailag a szilágysomlyói oroszlánfibulákhoz hasonló módon (27. t. 4). A karperecpár állatfejei több szempontból is emlékeztetnek a szilágysomlyói oroszlánfigurák fejére, de a művészi kifejezés kevésbé naturális, ex-

²⁰¹ SALIN 1904, 199–205.

²⁰² ANNIBALDI/WERNER 1963; BIERBRAUER 1995.

²⁰³ BÓNA 1993a, 149–150.

presszívebb, a római előképekhez már alig köthető. A karpereceken a kerek szemekhez ívelt szemkeret tartozik, melyet gránátberakással emeltek ki; a fibulákon – amint erről az elemzésnél szó volt – az állatfejek szemkeretét plasztikus ívvel jelölték. A karpereceken a fül mélyített rekeszébe is gránátberakás került. A fibulák oroszlánsörényének akantuszlevelekre emlékeztető, vonalas díszítése a karpereceken geometrikus vonalmintává és háromszögekbe foglalt poncolássá egyszerűsödött. A rekeszes díszű nyakörvet mind a szilágysomlyói oroszlánoknál, mind a bakodpusztai karperecek állatainál megtaláljuk. A nyakörves állatok képeinek, mint arra László Gyula figyelmeztetett, különös jelentősége lehetett. „A szalaggal átkötött nyakú állatok ... nem e világról valók”.²⁰⁴ A nyakörves oroszlánok jelképe talán éppen az ékszerek viselőjének helyzetét szimbolizálta; azaz, hogy a fibulákat alávetett helyzetű király/fejedelem viselte. Nyakörves állatfejek olyan nagy értékű arany ékszereken fordulnak elő, mint az apahidai arany csüngődíszek és a szamosfalvi arany nyaklánc.

A késő római korban a fibulák anyaga és formája viselőjének rangját jelezte; a hun kori arisztokrácia tagjai társadalmi helyzetüket a fémdíszítmények méretének megnövelésével és a díszítés tematikájának változatosságával is tudatták. A fibulák, díszcsatok, karperecek ornamentikája ebben az időszakban bővül ki állatfigurákkal, melyek gyaníthatóan a túlvilági hatalmak védelmének megtestesítői.

A 450–490 közötti periódusban a helyi arisztokrácia asszonyai bakodpusztai típusú karpereceket viseltek egész Európában, Közép-Oroszországtól Ukrajnán át Wormsig, Észak-Franciaországtól Dániáig. A bakodpusztai karperecek mind közül a legsúlyosabbak és a legnagyobb méretűek; díszítésük színvonalát még a Kijev környéki karperec sem éri el (27. t. 5). A karperecek készítői a biztonságos csavarral rögzített, csuklós szerkezetet a késő antik ékszművészégből vették át. A gyengébb minőségű hasonmásokon az állatfej nyakörve díszítőelemmé, jelentés nélküli képtoposszá vált.²⁰⁵ A bakodpusztai karperecpár ékkőberakásos-állatbrázolásos stílusát az apahidai 1. sár arany csüngődíszei és a Szeged lelőhelyű aranycsat képviselik (27. t. 3, 6).²⁰⁶

A hunok utáni germán királyságok területén, elsősorban a keleti gótok pannoniai ötvösműhelyeiben, valamint a gepidák erdélyi és Tisza-vidéki fém-

művességében az 5. század középső harmadában új stílus alakult ki. A kőberakások háttérbe szorultak, a fibulák és díszcsatok felületének nagy részét növényi minta borítja. Az ékkőberakásos-spiráldíszes stílus legjellemzőbb reprezentánsai: a répcelaki, domolospusztai, karavukovoi/bácsordasi, gávai, kiskunfélegyházi, dombóvári fibulák és csatok (a maszkos csatok köre), az Aquincum, katonai amphiteatrumi kincslelet fibulapárja (30–38. t.). A stílus használatának idejét a bácsordasi, II. Theodosius 443-ban kibocsátott, verdefényes aranyérmével keltezett sírlelet²⁰⁷ az 5. század középső és harmadik harmadára határozza meg. A spiráldíszes stílus az 5. század középső harmadában egy ideig párhuzamosan létezett a polikróm stílus hun kori változataival, különösen a sikrekeszes díszítésű díszcsatok és lószerszámdíszek divatjával. Mivel a spiráldíszes-ékkőberakásos stílus legjobb minőségű ékszerei az 5. század második felének keleti gót, szkír, szvéb, ill. gepida területeiről kerültek elő, ezért az általános „keleti germán” jelző használata javasolható, bár a tárgyformákat és az ornamentikát elsősorban a keleti gót és a gepida ötvösműhelyekhez lehet kötni.

Az ékkőberakásos-spiráldíszes stílus díszítőstílusának alapelemei csaknem kizárólag a késő római mintakincsből származtak (29–31. t.). Az ékszerek szelét a késő római övgarnitúrák „szegélyállatainak” megfelelő helyzetű ragadozó madárfejek keretezik, megjelennek az egész madáralakok és a késő antik eredetű „két állat közt maszk” motívum. A keleti gót művészetre jellemző pogány-keresztény szinkretizmus a csatlemezek díszítésénél utólagos kereszt alakú kőberakások formájában jelentkezett.²⁰⁸

A geometrikus ornamentek mindegyike a késő római ékvágásos díszű öv- és kardhüvely garnitúrákról ismert: ilyen a lépcsősmeander (a répcelaki fibulák kengyelén – 32. t. 1-2), a háromszög alakú ékvágás (csatlemezek: Zalkod-Bánkódó dűlő, Hódmezővásárhely-Sóshalom, Ártánd-Kisfarkasdomb, Székely),²⁰⁹ a rozetta (Gyulavári),²¹⁰ a négy részre osztott négyszög (Kiskunfélegyháza).²¹¹ A növényi ornamentek előképei a késő római katonai övgarnitúrák verelein találhatóak meg. A gyulavári lemezfibulák díszítőlécét egyoldalas, az aquincumi fibulákat (30. t. 1-2.4), a bácsordasi (33. t. 1) és a domolospusztai csatlemezt (33. t. 2) szimmetrikus indák borítják. Három és négy indából álló forgóminták a répcelaki fibulákon (32. kép 1-2), a spiráldíszes S-alakú változatai az ismeretlen lelőhelyű hatgombos fibulán találhatóak (36. t. 3-3a). Növényi ornamentek gyakran öntött csatkarikákat is díszítenek, úgymint a teljes sasfigurákkal és a sasfejekkel keretezett csatok vagy a maszkos csatok esetében (31. t. 1; 33. t. 1-2). Marcus Sommer megállapítása

²⁰⁴ LÁSZLÓ 1970, 25.

²⁰⁵ Bolsoj Kamenyec: MACULEVICS 1934 63, Tab. X; FETICII 1953, 49–51; Kijev környéke: KISS 1983, 120, Abb. 17; Worms, Paulus Múzeum: RIEGL 1927¹⁹⁸⁹, 128. kép 8; Flamincourt: KAZANSKI/MASTYKOVA/PÉRIN 2002, 186, Fig. 21,2; Tebbstrup: MUNKSGAARD 1953, Fig. 7; Szennaja: ZASETSKAYA 1994, 174, Tab. 18,1. Összefoglalóan: BONA 1993, 261; SCHMAUDER 2002, 11, 118, Karte 11.

²⁰⁶ SCHULZE-DÖRRLAMM 2002, 8-9, Abb. 2. A csavarral záródó bakodpusztai karperecpár és a szegedi oroszlánfejű csat esetében is felmerült a bizánci készítés lehetősége.

²⁰⁷ CSALLÁNY 1961, 230; KISS 1983, 112–114.

²⁰⁸ NAGY 2005a, 46–47.

²⁰⁹ NAGY 2005, 82–90.

²¹⁰ NAGY 2005, 66, Taf. 1a-c.

²¹¹ KISS 1983, 114–115, Abb. 11,7; Abb. 12, 2.

szerint a csatkeret spiráldíszítése az *ékvágásos* díszű *garnitúrák* négyzetes lemezű E/a csoportjánál csak Pannoniában fordul elő (pl. *Arrabona/Győr*: 29. t. 1).²¹² Nem lehetetlen ezért, hogy az északi Sjórup-stílusra jellemző, pecsétlökkel benyomott, egyoldalas indákból álló díszítés, mely a névadó *sjörupi* áldozati lelet minden darabját borítja, beleértve a csatok karikáját is (54. t. 1), a Duna menti provinciákból került északra.²¹³

A sasfejekkel keretezett Duna-vidéki csatokat, amint erre a madárfej frízes fibulacsoport díszítése nyomán következtetni lehet, a gotlandi és ölandi mesterek ismerték. A mély spirálindák északi feltűnésével kapcsolatban már Nils Åberg kiemelte a római ötvösség hatását, bár nem fogadta el Bernhard Salin és John Elof Forssander nézetét, mely szerint a növényi motívumok Pannoniából, a keleti gótok közvetítésével közvetlenül jutottak volna el Jütlandig.²¹⁴ Holger Arbmán ezzel ellentétben úgy vélte, hogy a madárfej frízes fibulák a Balticumban és Franciaországban (Thennes és Douvrend) közös, Duna-vidéki gót előképekre vezethetők vissza.²¹⁵ Joachim Werner 1949-ben a Bornholm, Öland és Gotland szigetén előkerült nagy számú bizánci éremletről publikált tanulmányt, melyben arra az eredményre jutott, hogy a solidusok katonai zsoldként a Kárpát medencéből áramlottak északra a Visztula torkolatvidékén át.²¹⁶ 1977-ben Werner a litvániai taurapilisi lovas sír leleteivel kapcsolatban ismét tárgyalta a Baltikum népvándorlás kori kapcsolatait, melyek Skandinávia és a Duna-vidék felé egyaránt kimutathatók. A taurapilisi sír rombikus testű, aranyozott ezüst, spiráldíszes csatját és a wilkieteni csatot Werner a Duna-vidéki spiráldíszes nagy csatok helyi utánezésének tartja. A Duna-vidéki keleti germán stílus az 5-6. század fordulójára kerül, a személyek és a tárgyak jelentős mobilitása révén, juthatott el a Balti-tenger partvidékéig.²¹⁷

Ulf Näsman teljes anyaggyűjtésen alapuló tanulmányában elfogadta a madárfej frízek Duna-vidéki eredetét, és indokoltan tartotta az ékszer csoport 5. század második felére való keletkezését. Näsman véleménye szerint Gotlandnak és Ölandnak a Duna-vidékkel való kapcsolatai kölcsönösök lehetnek; a kézművesek, akik a madárfejes motívumot észak felé közvetítették, az I. stílus elemeit visszajuttatták a gepidákhoz.²¹⁸ Bente Magnus megerősítette Näsman véleményét kiegészítve azzal, hogy a gotlandi és az ölandi sasfejekkel díszített fibulák helyi készítése az öntöminta töredékek előkerülése miatt nem vitatható, ugyanakkor a mesterek keleti germán származása nagyon való-

színű. A gotlandi Ethelheimből előkerült fibula készítője, a rúnafeliratból ismert Merila, keleti gót nevet viselt.²¹⁹

A növényi motívumoknak a késő római díszítőelven alapuló szerkesztési rendszerét nemcsak a Balti-tenger szigeteinek fibuláin, hanem a dán félszigetről, Jütland/Jyllandból előkerült fémtárgyak díszítésénél is használták. A központ köré szerkesztett, kétoldalas levélmintákból álló, kerek vagy négyzetes keretbe foglalt minták a Nydam-stílus és az I. germán stílus domináns motívumai. A *Nydam II. lelet* egyik korai 5. századi *kardhüvely veretét* négy részre osztott szimmetrikus indás díszítés borítja²²⁰ (30. t. 3), mely a *magyarországi* lelőhelyű Bécsben őrzött, *sasfejekkel keretezett csat* alapmintázatának (30. t. 4) igen jó párhuzama. Hasonló a helyzet a frízminták esetében is. A nydami niellódiszes ezüst kardhüvely veretek²²¹ ívsorai és „futókutya” mintái a *Magyar Nemzeti Múzeum sasfej frízes nagy csatján* és *csattövisén* (31. t. 1) is megtalálhatók. A Nydam II. áldozati lelet keletkezése alapján a magyarországi lelőhelyű bécsi csat készítésére az 5. század középső harmadát javasolhatjuk. A lelőhely nélküli csatok keletkezését viszont a leletössze-függések nem segítik; ilyen esetekben csak a díszítőstílus összehasonlításának módszerével dolgozhatunk. A spiráldíszek formájának és összeállításának változása alapján meg lehet állapítani, hogy a Kunsthis-torisches Museum csatja (30. t. 4), az aquincumi katonai amphiteatrumi kincslelet fibulapárja (30. t. 1-2) valamint a répcelaki fibulapár (32. t. 1-2) római szerkesztési elv szerinti szimmetrikus indás díszítésükkel, a stílus relatív kronológiai sorrendjében a régebben készült (430–460 közötti) darabok közé tartoznak. A Magyar Nemzeti Múzeum kevésbé szabályos, fel-lazultabb spirálindákkal díszített csatjának (31. t. 1) készítését indokolt az előzőeket követően, az 5. század utolsó harmadára keltezni.²²² A Duna-vidéki spiráldíszes nagy csatok és fibulák olyan késő római hagyományú műhelyekben készülhettek, melyekben megszokott volt az övgarnitúrák fémvereteinek öntése. Az aquincumi kincslelet egyes darabjainak súlyadatai például közvetlenül is utalnak a mesterség kontinuitására. A kora népvándorláskor ötvöseai az ezüst-tárgyak készítésénél antik súlymértékekkel mértek: az ezüst csészére pontosan 5 uncia, egy kettős kónikus gyöngyre 0,4 uncia ezüstöt szántak.²²³

219 MAGNUS 1999, 163-164.

220 BEMMANN 1998, 218-219, Taf. 223.5; JORGENSEN/VANG PETERSEN 2003, 263. Összefoglalóan a Nydam-stílus centrális palmetta motívumairól: HASELOFF 1981, 70-72, Abb. 456-48.

221 FORSSANDER 1937, Abb. 6. BEMMANN 1998, 219-221, Taf. 225.10-11. A hasonló norvégiai niellódiszes kardveretek a korai 5. századra keltezhetők: BEMMANN/HAHNE 1994, 386, Abb. 47, 4. Egy észk kardtok bemeneti veret kapcsán a típus elterjedéséről: QUAST 2004, 246-248, Abb. 4.

222 Odoaker kora (476-493): BÓNA 1976, 102, 39-40. kép.

223 NAGY 1993, 364, 28. j.

212 SOMMER 1984, 31, Anm. 119. Id. Győr!

213 FORSSANDER 1937, 13, Abb. 5.

214 ÅBERG 1947, 37.

215 ARBMAN 1945.

216 WERNER 1949.

217 WERNER 1977.

218 NÄSMAN 1984, 71-73, Abb. 2.

A Duna-vidék és Skandinávia közti művészeti hatás kölcsönösségét további adatokkal bővíthetjük. Már a Hampel által közölt rajzon is felismerhető, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum sasfej frizes csatjának tövisén, mindkét oldalon, plasztikus vonalakkal formált, a tövis csúcsa felé forduló kis állatalakok helyezkednek el.²²⁴ A félköríves fejből, ék alakú nyakból, szögletes vonalú testből és összevont karmokkal ellátott mellső- és hátsó lábból álló állatfigurák felütése a körplasztikai megformálású, szinte természetes sasfejjel díszített csattövisen (31. t. 1a-c) meglepő ugyan, de nem példa nélküli. A dél-norvégiai *Snartemo V. sír* spirálindákkal borított, Sjórup-stílusú *kardszj* csatjához²²⁵ nagy méretű, a karikán messze túlnyúló, bonyolult mintázatú tövist öntöttek. A tövis csúcsának két oldalára profilban ábrázolt, ágaskodó állatalakokat mintáztak meg. A két oldalnézet tulajdonképpen egy állathoz tartozik, amit a csattövis közepén egyetlen fej, a tövis hegyén egyetlen fark jelez (31. t. 2-2a). A kis állatfigurák a magyarországi dízscsat tövisére ugyanazzal a céllal kerültek, mint a Snartemo-i csat állatalakja: hogy a csat viselőjének védelmét szolgálják. A megvalósítás módjait a megrendelő szándéka és a helyi műhely tradíciója határozta meg. A keleti gót stílusú, sasfejes keretelésű csatoknál a madárfejen kívül nincs más állatábrázolás, ellenben gyakori az utólag a csatlemez közepére beforrasztott kereszt alakú köberakás. Nyilvánvaló, hogy a csatot használó személy, aki kereszténységét jól látható jelképpel demonstrálta, már nem akart állatalakos díszítést viselni, azt viszont elfogadta, hogy a csattövis kevésbé feltűnő részére állatfigurák kerüljenek.

A Nemzeti Múzeum csatjának végletekig leegyszerűsített állatábrázolása igazolja Wilhelm Holmqvist egyik tézisének. Holmqvist az északi stílus állatábrázolásaival kapcsolatban többször hangsúlyozta, hogy a képek nem fokozatosan haladtak a naturálistól az absztrakttig; az absztrakt ábrázolás nem egyfajta „fejlődés” végállomása. A mesterek az állatfigurákat különféle formákra bontották és e formákat célszerűen, akár ugyanazon a tárgyon, egyidejűleg alkalmazták.²²⁶ A magyarországi csat tövisének állatfigurája keleti gót stílusú tárgyon szerepel: a rendelkezésre álló helyre, ékvágást utánzó stílusban absztrakt állatfigurát terveztek.²²⁷ Mivel a keleti gótok művészetében az állatornamentika nem nyert recepciót, a csattövis állatábrázolásai nemcsak unikálisak, hanem a Duna-vidék legkorábbi I. stílusú állatalakjainak tarthatók, melyeket helyi hagyományú díszítőminták kísérik.²²⁸

A répcelaki sírlelet csatjának és fibuláinak párhuzamai a pannóniai ötvösség norvégiai és dániai kapcsolatait bizonyítják. Az impozáns méretű (H.: 25,5; Súly: 300,66 + 305,34 gr) *répcelaki fibulapár* (32. t. 1-2) díszítésének érdekessége a lemezfibulák rátétdíszekre való utalás: a kengyel csatlakozásánál a fejlepon díszítetlen félkörívet, a láblapon háromszög alakú köbetéteket utánzó, öntött mustrát alakítottak ki. A láblap szélén a köberakások helyét a fibulával egybeöntött kis korongok jelzik. A felületet borító spirálindás díszítés mély/kétoldalal és gazdagon aranyozott; a kengyelen negatív lépcsősmeander, a láblap közepén négy spirálvonalból álló örvénydísz látható. Kiss Attila a súlyadatok alapján ugyanarra a következtetésre jutott, mint ami az aquincumi kincslelet fibulapárjának és gyöngyeinek kapcsán levonható: a fémműhelyek a nemesfém anyag mérésénél a római súlyegységeket használták. A korszak legsúlyosabb, I római font ezüstöt egyenként is megközelítő fibulái tehát római hagyományú ötvösműhelyben készültek. Ez a feltevés összhangban van az ornamentika elemzésének eredményével, mely szerint a répcelaki fibulákat csak késő antik mintákkal díszítették.²²⁹ A fibulák felületén nincs állatalakos díszítés; állatfejeket csak a fejlap megmaradt gombján és a láb csúcsán találunk. A fibulapár állatfejei egyébként a Duna-vidéken teljesen szokatlan formát képviselnek; különleges jellegzetességük az orrvonalhoz kétoldalt csatlakozó, plasztikus, ívelt lezárás (32. t. 2). A hasonló állatfejes fibulák lelőhelyei a Dunától északra, a Weser mellékén, a Balti-tenger partvidékén, valamint Norvégiában találhatóak. Skandinávia nyugati partvidékén, a norvégiai *Hol*-nál előkerült *fibula* lábának poncolt díszű állatfeje (32. t. 3-3a) a répcelaki állatfejes gomb kissé rövidebb változata.²³⁰ A germán fibulák készítői az állatfejek változatosságára törekedtek; az állatfejes gombokat mindig egyedi módon igyekeztek kialakítani. A nyugatmagyarországi és az északnyugat-norvégiai fibulák állatfejeinek hasonlósága éppen ezért kivételes eset és aligha tartható véletlennek.

A Hol-i fibula díszítésének szerkezete a répcelaki fibulák díszítési elvét idézi fel: a kengyel és a láblap találkozásánál a lemezfibulák rátétdíszjeinek utánzatáról van szó. A Hol-i fibulánál a négyszögletes fejlepot gombsor kerettel egészítették ki. További hasonlóságok a részleteknél is kimutathatók: a kengyelen lévő lépcsősmeander, a fej- és a láblapon a négyes spirálforgók alkalmazása. A norvégiai fibula készítője, amint erről a kengyel alatti háromszög alakú „rátétdísz”-utánzat tanúskodik, bizonyára ismerte a Duna-vidéki lemezfibulákat. A fejlepon és a kengyel alatti háromszögben lévő, négy részre osztott négyzet alakú minta

²²⁴ HAMPEL 1905, II. Taf. 53, 1a-b.

²²⁵ SLOMANN 1979; BEMMANN/HAHNE 1994, 495.

²²⁶ HOLMQVIST 1939, 264–267; HOLMQVIST 1955, 25–27; HOLMQVIST 1968, 355–360.

²²⁷ NAGY 2005a, 48. A 31, 36–37. táblák tárgyrájzeit 2002-ben, a MNM állandó régészeti kiállításának előkészítésekor Garam Éva és B. Tóth Ágnes segítségével készíthettem el.

²²⁸ Elemző rajzok: NAGY 2005a, 6–7. kép.

²²⁹ KISS 2001, 119, 126–127.

²³⁰ Midlum és Mecklenburg: SALIN 1904, 183–184, Fig. 434–435. Hol: FORSSANDER 1937, Abb. 4.5; MAGNUS 2001, Fig. 2.

eredetileg a késő római ékvágásos gamitúrákról (pl. *Linz*: 29. t. 2) került át a népvándorlás kori ékszerekre. A kiskunfélegyházi lemezfibulapár rátételemezeinek díszítése pontosan ilyen geometrikus mintákból állt.²³¹ A Hol-i fibula ornamentikájának jelentőségét egyébként éppen a Duna-vidékiektől való eltérése, az ember- és állatfigurák megjelenése adja. A középtengely felé rézsútosan emelkedő, „tetőformájú” láblap szélére mítikus állatalakokat, emberfejű, állattestű „állatembert” és teljes emberalakot gravíroztak (32. t. 3-3a-c).²³²

A répcelaki női sír jütlandi kapcsolatát az aranyozott ezüst csatlemez is tanúsítja (32. t. 4). Párhuzama a dániai *Nydam IV. lelet egyik kardszj csatja*, melynek spiráldíszes karikája és előrenyúló, nagy tövise is megmaradt (32. t. 5).²³³ A mocsárlelet IV. periódusának 450–475 közötti keltezése a répcelaki sír ékszereinek időrendi helyzetét Pannonia keleti gót korszakára pontosítja.²³⁴ A répcelaki fibulák állatfejeinek és mély spiráldíszének laposabb változatát a norvégiai Hol-i fibulán találtuk meg. A csatoknál a helyzet fordított: a nydami csat jobb minőségűnek látszik. Felmerülhet a lehetőség, hogy az erősen kopott répcelaki csatlemez talán kardszj csatként szolgált. Az északi germán – Duna-vidéki kapcsolatok általános tanulsága, hogy nem csupán egy-egy ékszer részletének egyezéséről, hanem a római díszítő stílus átalakításáról; az új stílus kialakulásáról és ennek különféle módjairól van szó.

Az ékkőberakásos-spiráldíszes stílus állatalakos kompozícióit a Duna-vidéken az antik eredetű „két állatalak közt maszk” téma variációi jelentik. A madárfejekkel övezett maszk a *bácsordasi* és a *domolospusztai csatnál* a csatkarikával ellenétes oldalon, a csatlemez csúcán helyezkedik el. A csatkarika felé forduló madárfejek nyaka hosszában rovátkolt. A rombusz alakú csatlemez két szélén teljes madáralakok a maszk, vagyis a lemez csúcsa felé fordulnak, csőrükkel a lemez szélét érintve (33. t. 1-1a, 2-2a). A *Magyar Nemzeti Múzeum S-spirálokkal díszített fibuláján* a kőberakásos állatfejet két teljes sasfigura veszi közre (34. t. 1; 36. t. 3-3a). A maszk a nagy sasfej frízes csatnál (31. t. 1) emberarcra emlékeztet, melynél a félhold alakú, középen csúcsos rekesz a száját jelképezi (34. t. 3). A jellegzetes formájú rekeszes kőberakás értelmes díszítő funkció nélkül a *gávai sírlelet* csepp alakú *csüngőjén* is megtalálható (36. t. 1). A félhold alakú, ívelt oldalú, a belső ívnél csúcsos rekesz kicsinyített, niellós betétű öntött változata a domolospusztai (34. t. 4) és a bácsordasi csat (34. t. 7) maszkjainak orránál jelenik meg. A bácsordasi csat niellóbetétjének spiráldíszes felső vége szarvakat jelezhet, mellyel a maszk állati jellegére utaltak (33. t. 1; 54. t. 3). Ez a motívum az *Öland* szigetén készült, ómega formájú fejlapos, madárfej frízes fibulák láb-állatfejeinek is jellegzetes

díszévé vált, mint a szemkeret, az orr és a száj vonalát egyesítő niellódísz (36. t. 2). Az északi mesterekre jellemző, hogy az idegen eredetű formákat stilizáltak, funkciót keresve és találva, alkotó módon emelték be saját kompozícióikba. Az orrlyukakat jelképező spiráldíszek motívuma a *szentes-nagyhegyi egyenlőkarú fibula* egyik állatfejenél (48. t. 2) és a *gillbergai fibula* nagy állatfejenél is felbukkan (54. t. 7). Bizonyára a hitvilág változásával, a kereszténység elterjedésével lehet kapcsolatban az a jelenség, hogy a madárfigurákon kívül más állat vagy maszk felismerhető ábrázolása fokozatosan eltűnik az ékszerek díszítéséből. Ez a folyamat a pannoniai keleti gót és a Tisza-vidék gepida ékszereinél az 5. század második felétől kísérhető figyelemmel. *Szőreg-Téglagyár 19. sír* spiráldíszes fibulájánál a láb végének maszkját elhagyták, a két madárfej egy nagyobb, niellós keretetésű köbetétet vesz közre (34. t. 8). A domolospusztai csatlemeznek a csatkarika felé eső oldalára említésre

²³⁴ KISS 2001, 137–139. Természetesen nem zárható ki, hogy a répcelaki leletek néhány évvel/évtizeddel a csat készítése után kerülhettek földre. Straub Péternek a répcelaki sírral kapcsolatos elmélete azonban nem épül szilárd alapokra. STRAUB 2006. Straub viselettörténeti és ehhez kapcsolódó településtörténeti következtetései kiindulópontja, azaz, hogy a répcelaki fibulák valójában a combesontok környékéről kerültek volna elő, nem igazolható. A répcelaki fibulák előkerülési helyére vonatkozó adatok, sajnálatos módon, nem alkalmasak a viseleti szempontú vizsgálódásra. A találó, Udvardi István elmondása szerint (melyet Kiss Attila korrekten közölt, de nem értékelt) a fibulapár és a csat a „lábfejsontoknál” került elő. Nem lehet kizárni, hogy a találó pontosan emlékezett a tárgyak helyzetére. Radnóti Aladár, aki a sírról felvett adatokat egy nyomtatott csontvázrajzzal ellátott „sírlapon” rögzítette, a csat és a fibulák előkerülési helyét a bal lábfej külső oldala mellett jelölte meg. A Radnóti által készített vázlatrajz szerint a csat volt legfelül, alatta, az alsó lábszárcsonttal párhuzamosan, egymás alatt feküdtek a fibulák, láblapjukkal a koponya felé. (MNM Adattár, Radnóti Aladár 80. R.1, 63-14-2/1956. R. sz. jelentésének melléklete.) A rendelkezésre álló adatok alapján tehát nagyon valószínű, hogy a nemesfém tárgyak nem viseleti összefüggésben kerültek a sírba. Lehetséges például, hogy a fibulákat és a csatot tartalmazó faladikát/textilzacskót helyezték a bal lábfej mellé. A répcelaki ékszerek – mint Kiss Attila elemzéséből kitűnik – minden szempontból kivételesek. A fibulák formájának és a díszítésének rokonságát leginkább keleti gót és északi germán területen találjuk meg. A Duna-vidéken szokatlan a mélyített felületű csat is. A *Nydam IV. kardszjcsat-párhuzam* szerint a répcelaki példányra ugyanez a funkció érvényes lehet; másodlagos felhasználásra, övcsatként való használatra ugyanis az előkerülési hely alapján nem következtethetünk. Tény viszont, hogy a répcelaki sír anyaga nem tekinthető teljesnek: hiányzik a biztosan a sírhoz tartozó arany karperecpár és még egyéb aranytárgyak is clókerülhettek. A fibulaviselet változása valóban az 5. század utolsó harmadában kezdődött meg. Az 5. század középső harmadára keltezhető, nagy súlyú ékszerek esetében azonban a derékóvról lecsüngő cingulumos fibulaviseletet nem tartom valószínűnek. A répcelakit megközelítő méretű és súlyú fibulákat – pl. a zsbót-domolospusztait is –, gót viselet szerint, a vállakon vagy a melltájékon a felső köpeny (peplos) összetűzésére használták. DOMBAY 1956, 105. A fibulaviselet kérdéséhez ld. összefoglalóan BIERBRAUER 1975, 71–78; MARTIN 1994, 541–547; B. TÓTH 2005, 15–17.

²³¹ KISS 1983, 116–117, Abb. 11, 7, Abb. 12, 2.

²³² HASELOFF 1986, 68–71, 83, Abb. 2, Abb. 28.

²³³ JØRGENSEN/VANG PETERSEN 2003, 281–283, Abb. 36.

méltó új elemet, két lefelé hajló madárfejet (33. t. 2) helyeztek, melyek a rombusz formájú csatlemez a karika felé lezárják.

Az ékköberakásos-spiráldíszes stílus Duna-vidéki köréből eddig egyetlen kompozíciót ismerünk, melyet az I. stílus szerkesztési elvének megfelelően, ismétlődő állatalakokból állítottak össze. A felpéci aranyozott ezüst kardhüvely bemeneti veret (35. t. 1) formailag és a díszítés elrendezése szempontjából a frank kardok torkolatvereteinek egyik legkorábbi csoportjához tartozik. Wilfried Menghin a felpéci veretet az ékköberakásos díszű Högom-Selmeston csoporthoz sorolta, melynek lelőhelyei Norvégia déli partja mentén, Északkelet-Svédországban, Dánia északi részén, Dél-Angliában, a franciaországi Marne folyó vidékén és az Odera mentén helyezkednek el.²³⁵ A csoportot a filigránmunka, ékköberakás és az I. stílusú ornamentika jellemzi. Amint arról a szilágysomlyói oroszlános fibulapár díszítésének elemzésénél már szó esett, a frank kardhüvelyek Krefeld 43. sír vereteiről elnevezett legrégebbi csoportjánál²³⁶ az ornamentika csaknem kötelező sorrendje figyelhető meg. A bemeneti veretek előlapjának felső részét geometrikus díszítés, az antik asztragalosz fríz germán változata, az ún. „nyelvminta” foglalja el. A veretek alsó részét hullámvonalas, vésett fenyő- ill. pálmalevélre emlékeztető növényi mintával díszítették, melynek előképét, az akantuszlevél sort Max Martin ismerte fel.²³⁷ A felpéci veret díszítése eltér az általános szabálytól. A felső részen két sor szabályosan formált, negatív S-alakú inda foglal helyet, alatta egymással szembe forduló madárfigurák láthatók. A madarak testét és szemét köberakásokkal hangsúlyozták, a lábakat vésett vonalakkal jelezték (35. t. 1a-b). A kompozíció tervezője a madárfigurák közé három hegyes fülű maszkot illesztett (35. t. 1c).

A madáralakok és a maszkok bajelhárító együttese egy kardvereten igen helyénvaló díszítés. A svédországi högomi gazdag halomsír aranyozott ezüst veretére a felpécire némiképp emlékeztető mintát préseltek. A

karmos négylábú állatfigurák kitért csőrű madárfejükkel egy maszkot fognak közre (35. t. 2). A högomi vereten az apotropaikus „maszk-állatok között” kompozíciónak az I. germán stílusban megfogalmazott példájával találkozunk. A felpéci veret tervezője, bizonyára a kard tulajdonosának kívánságára, a Duna-vidéken közkedvelt bajelhárító képet kissé átalakította és a maszkokat (melyekhez hasonlókat Dél-Britanniából említhetünk) elválasztó elemként helyezte el az ókeresztény-bizánci jellegű madárpárok közé. A felpéci veret kompozíciójának felső része valószínűleg helyi késő római eredetű. Negatív „futókutyá”-mintákat az ékvágásos övgarnitúrák díszítésénél használtak (pl. *Arrabona/Győr*: 29. t. 1). A felpéci kardvereten lévő S-minták pozitív formái gepida ékszerekről ismertek (pl. *ismeretlen lelőhelyű fibula*: 36. t. 3-3a; *Gyula*: 39. t. 1-1a-b). A szembeforduló madárpárokból tervezett felpéci kompozíció a római és germán díszítőelemek olyan együttesét képviseli, mely a langobard I. stílus ékvágásos technikájának egyik modellje is lehetett. A madárfigurák vésett lábjelzései a veret ívelt szélén igen hasonlóak ahhoz a megoldáshoz, ahogyan a veszkényi félgömbös szíjelosztók emberalakjának vésett hátterű ruharedőit ábrázolták (58. t. 1a-3a, 1c-3c, 6).²³⁸

Az 5. század második felétől a fibulákon „szegélyállatként” elsősorban a ragadozó madarak alakjai és feje, a lábvégeken a sematikus állatfejek/maszkok maradtak használatban. A Magyar Nemzeti Múzeum ismeretlen magyarországi lelőhelyű, hatgombos fibulájának kengyelén állatrestre már csak a poncolt pikely/tollminta emlékeztet. A láblap szélén két sasfigura fogja közre a láb csúcán lévő, rekeszes üvegberakásos díszű maszkot (36. t. 3-3a). Egy bizonytalan erdélyi lelőhelyről származó hétgombos, spiráldíszes fibulapáron a madárfejek a kengyel tövével és a láb mellett helyezkednek el (37. t. 1-1a). A láb maszkja az aquincumi fibulák lábának állatfejeire (30. t. 1-2), míg a láblap osztott kerek rekesze a legnagyobb méretű szilágysomlyói fibulák korongrekeszeire (21. t. 2) emlékeztet.²³⁹

A spiráldíszes stílus eddig tárgyalt díszítőmotívumainak mindegyike klasszikus eredetű. Az *ártánd-*

²³⁵ MENGHIN 1984, 334, No. 22., Karte 11. BEMMANN/HAHNE 1994, 381-382, 565-566.

²³⁶ WERNER 1953.

²³⁷ MARTIN 2005, 324. Martin a szabálytalan ornamentikájú dunapentelei kardveretet nem sorolta a krefeldi csoporthoz. MARTIN 2005, 351. Ezen a kardvereten ugyanis a díszítés sorait félcsereálták: felül helyezkedik el a hullámvonalsor, alul a nyelvminta. KISS 1981, 146, Abb. 2; Taf. 1,1. A vereten a hullámvonalnak az északi készítésű tárgyakon alkalmazott változata, az ún. kigyóvonal található. A krefeldi típusú kardvereteken az akantuszlevél sort gyakran egyszerű hullámvonallal vagy ennek speciális változatával, a kigyóvonallal helyettesítették. A kigyóvonal jellemzője, hogy a behajlított hurkok összedrő végei kiszélesednek és egymás mellé szorulnak: ilyen látható többek között a tebbestrupi karperecen vagy a hammersdorfi fibula láblapjának szélén (18. t. 1). A dunapentelei kardveret Kiss Attila által adott keltezése: 5. század második fele. KISS 1981, 147. Megállapításait azzal egészíteném ki, hogy a kard – a bemeneti veret kigyóvonalas ornamentikájára szerint –, feltehetően északon készült.

²³⁸ A veszkényi veretek részletes elemzése: NAGY 2005a, 49-50, 10. kép 3-4.

²³⁹ A MNM hatgombos fibulájának (Ltsz.: 1/1847.32) (36. t. 3-3a) kengyelén lévő tollminta egyszerű változatát az 500 körülre keltezett šlapanicei fibulapáron láthatjuk: TEJRAL 2002, 326-327, Abb. 9.1-2. A hétgombos, korongos rekesszel díszített láblapos, Erdély (?) lelőhelyű fibulapár (37. t. 1) CSALLÁNY 1961, 208-209, Taf. CCVI, 1-2. azonos HAMPEL 1905, II, Taf. 54,1-cl (MNM, Ltsz.: 61.96.2). Ugyanígy díszítésű, de 0,7 cm-rel rövidebb, hétgombos, aranyozott ezüst fibulapár rajzát HAMPEL 1905, II, Taf. 55,1 közölte. A két fibulapár közti különbség nemcsak méretben, hanem a kengyelek díszítésénél is kimutatható: a kisebb fibulák kengyelén szabályos félkörívek láthatók, míg a nagyobb fibulapár kengyelét két-két különböző méretű spirál díszíti. A nagyobb spirál egyenes vége, az állatlábak karmaihoz hasonlóan, kétfelé válik.

lencsésdombi 1. sír fibulapárján egy, az őskortól egészen a középkorig használt ornemens, az ómega alakú minta jelentkezik (38. t. 4-4a, 5), melyet az ártándi fibulán minden bizonnyal keleti átvételnek tarthatunk. E motívumnak többféle magyarázata lehetséges. Az egyik szerint, mely a hun kori lószerszámdíszek ornamentikájával kapcsolatban vetődött fel (38. t. 1-3), az ómega alak a cikáda forma kontúrvonalára vezethető vissza²⁴⁰ (ld. 14. t. 8, 13). A másik lehetőséget a motívum széleskörű elterjedése indokolja: a klasszikus „futókutya” szerkesztési változatának szembefordított két sorából alakult ki. Az ómega minta a Duna-vidék népvándorlás korában nagy valószínűséggel a hun korból öröklődött. A minta nem vesztett népszerűségéből az avar korban sem; az aranytárgyak gyakori ornamente.²⁴¹

Az ómega minta keleti párhuzamai alkalmat adnak arra, hogy a Kaukázus előterének sajátos, bár hiányosan ismert római kori művészetéről is szó essék. A Kubán és a Lába folyók mentén N. I. Veszeloovszkij 1901-1902-ben római kori kurgántemetőket tárt fel, melyeket összefoglaló néven „Arany temetőnek” (Zolotoje kladbiscse) neveznek. A sírok anyaga az Ermitázsba került; a leleteket és az ásató feljegyzéseit Irina Guscsina és Irina Zaszecskaja 1994-ben közölte.²⁴² Összefoglaló értékelésük szerint az egymástól meglehetősen távol fekvő katakombás temetőket a helyi alán nemesség a Kr. e. I. századtól a Kr. u. 3. század első feléig használta.²⁴³ A Kubán-vidéki mesterek munkái nyomán hozzávetőleges képet kaphatunk a Kaukázus előterének 1-2. századi ún. „szarmata állatstílusáról”. A kirabolt halomsírokban több állatábrázolásos tárgy maradt meg. Az övveretként vagy csüngődíszként használt kerek aranylemezekon párdúc testű, griff fejű lények, kecskék, szarvasok, madarak ábrázolásai láthatók. A préselt aranylemezek készítményeinek technikája: a bronz alapra simított, domborított aranylemez borítás a magyarországi szarmata és hun korból ismert; ugyanakkor az „Arany temető” tárgyain gyakran alkalmazott kék üveggerákások a magyar Alföldön előfordulnak ugyan, de ritkaságnak számítanak.

Tiflisszkaja sztanyica 1. kurgán halomsírjának anyagából 7 db ómega alakú csüngő (valószínűleg ruhadísz) került elő.²⁴⁴ *Tiflisszkaja 2. kurgán* egyik préselt *aranylemezének* díszítését négy ómega alakú mintából állították össze²⁴⁵ (16. t. 6). A publikálók az

ómega mintának a helyi népesség számára kézenfekvő értelmezését adták, amikor az „Arany temetőben” igen gyakori kecskeábrázolás stilizálásának határozták meg. Ugyanebben a sírban találtak egy préselt *aranykorongot* is, melynek állatalakos díszítését éppen az adott formához alkalmazkodva tervezték meg. A díszítésvé a következő: az állat jellemző részeinek leegyszerűsített, de még felismerhető ábrázolása; a fontosabb részek (szemek, szarvak, orrlyukak, combok) jelzése ugyanazokkal az egyszerű formákkal és végül a rendelkezésre álló terület teljes kitöltése. A korongon ábrázolt kecskebak jellemző részeit a körformához igazították: a fejet a szarvakkal együtt szemből, a combokat és a lábakat viszont oldalnézetből rajzolták meg (16. t. 2).²⁴⁶ *Uszty Labinszkaja sztanyica 29. kurgán* hasonló korongján az állat hátsó lábának oldalnézetű képe a tomporral és a farkkal együtt a fej alá került (16. t. 3). A Ladozsszkaja 28. kurgán aranykorongján egy szárnyas griffet ábrázoltak oldalnézetű testtel és – a korong alakú felülethez alkalmazkodva, – kifordított hátsó testtel.²⁴⁷ Az ún. medaillonos veretek kecskebak ábrázolásainak szerkesztési elve rendkívül hasonló a germán állatstílus kompozíciós elvéhez.

A másik formai elem, ami az alán aranyvereteken és az északi állatornamentika korai ábrázolásain előfordul, a kö- vagy üveggerákás. Kétségtelen, hogy a mandula formájú üveggerákások, melyek a Kubán-vidéki aranyaknál a nyak és a combok kiemelésére szolgáltak, a szkíta művészet formai elemeként öröklődtek az alán aranyveretek állatképein.²⁴⁸ A magyar Alföld szarmata kori állatábrázolásain ez a fajta köberákás még nem bukkant fel. A Kárpát medence hun kori ötvöstarányain viszont előfordulnak mandula formájú rekeszes gránátberákások, így cikáda szárnyakon (pl. *Györköny*: 14. t. 6-7), a *cabochon* berákások formájában a szilágysomlyói fibulák régebbi darabjain (18. t. 2) és az oroszlanos fibulapáron (22. t. 1; 23. t. 1), értelmezhető díszítő funkció nélkül. A bakodpusztai karperecpáron a mandula formájú gránátok már az állat füleinek jelzéseként szerepelnek (27. t. 4); ugyanilyen értelműek a szegedi oroszlanfejes csatkarika mélyített aljú rekeszei (27. t. 6). Az apahidai csüngők köberákásainak formáját tudatosan alakították: a szemeket csúcsos-ovális, a füleket mandula formájú köberákásokkal jelezték (27. t. 3). A felpéci kardvereten a madártesteket mandula formájú kőlapok emelik ki (35. t. 1a-b). A Nemzeti Múzeum hatgombos, S-spirálos fibulájánál a teljes madáralakok testét mandula formájú rekeszbe foglalt kövek díszítették (36. t.

²⁴⁰ NAGY 2003, 302-303.

²⁴¹ NAGY 1998, 380, 10. kép.

²⁴² GUSHCHINA/ZASETSKAYA 1994, A Kubán-menti temetők aranyleletei a szarmata polikróm állatstílus egyik csoportját alkotják: MORDVINCEVA 2003, 70-72, Tab. 13, 92-93, Kat. 83-99.

²⁴³ Kutatóstörténeti összefoglalás: MARCSENKO 1995, 303-305.

²⁴⁴ GUSHCHINA/ZASETSKAYA 1994, 53, Tab. 20, Kat. Nr. 189/1.

²⁴⁵ GUSHCHINA/ZASETSKAYA 1994, 76, Tab. 55, Kat. Nr. 539.

²⁴⁶ GUSHCHINA/ZASETSKAYA 1994, 76, Tab. 55, Kat. Nr. 540.

²⁴⁷ Uszty Labinszkaja sztanyica 29. kurgán: GUSHCHINA/ZASETSKAYA 1994, 76, Tab. 55, Kat. Nr. 329, Ladozsszkaja sztanyica 28. kurgán: u. o. 52-53, Kat. Nr. 179, tab. 19.

²⁴⁸ ZASZECKAJA 1980, 46-55; ZASZECKAJA 1989, 35-47. A szarmata polikróm állatstílus berákásainak rendszerezése: MORDVINCEVA 2003, 48-51.

3a). A mandula formájú köberakásokat tehát a Duna-vidék állatábrázolásain a hun kortól kezdve tudatosan a test kiemelt részeinél alkalmazták. Az északi állatstílus képein a mandula/körte formájú ornamentikai elem, az alán állatábrázolásokhoz hasonlóan, az állatlábak kiszélesedő felső részénél, a combnál jelentkeznek. A Nydam-stílus „állatember” figuráinál és az I. germán stílus állatábrázolásainak „A” fázisánál (*gummersmarki fibula*: 40. t. 6) valamint a „B” fázis több képénél (gyulai csat: 40. t. 3a-b, *sjörupi* kardmarkolat gomb, *högo-mi* kardhüvely veret: 40. t. 4, a *vedstrupi* fibula: 40. t. 7 stb.) a comb kontúrvonallal keretezett körteformát mutat. Bizonyos, hogy a korai germán állatstílus képeinél következetesen használt díszítő elem, az olykor domború és minden esetben kontúrvonallal keretezett mandula/körte formájú minta eredete a rekeszes köberakásokra vezethető vissza. Az Alsó-Don-vidéki Mehzaod I. kurgánból előkerült, Kr. u. 1-2. századra keltezett préselt aranylemezen ló, sárkány és visszafordított fejű özek láthatók. Az állatok szemét kerek, a fület, a felső combot és a patákat csepp alakú piros ill. kék üvegberakások emelik ki (16. t. 1). A patás állatok formája, lábtartása egyébként erősen emlékeztet a dániai ezüst edények díszlemezeinek állatfrízeire (4. t. 1-2).²⁴⁹ Az északi állatábrázolások és a szarmata állatstílus kapcsolata további vizsgálatot érdemel; úgy látszik, a keleti hatást elsősorban a szarmata polikróm stílus formai elemei között kell keresni.

Ha figyelmesen megnézzük az *Uszty Labinszkaja* 35. kurgán állatküzdelmi jelenetét, felfedezhetjük, hogy a megtámadott, menekülő állat – talán medve – egyik mellső lába emberi láb formájú (16. t. 5). Az állati felsőtesthez illesztett emberi végtag (esetleg állatbőrbe bújt ember?) ábrázolása az 1-2. században a Kaukázus előterének művészetétől nem lehetett idegen. Az állatfigurák egyes részleteinél némi hasonló-

ság figyelhető meg az északi állatstílus legkorábbi képei és a Kubán-vidéki aranykorongok állatábrázolásai között. A Nydam-stílushoz tartozó, a répcelaki síregyüttessel kapcsolatosan már említett norvégiai Hol-i fibula (32. t. 3b) bal oldali alsó állatalakjának kifordított hátsó teste emlékeztet a Ladozsszkaja sztanycsa 28. kurgán és az Uszty-Labinszkaja 35. kurgán (16. t. 5) préselt aranylemezeinek állatfiguráira. Jóllehet eddig nem sikerült közvetlen összeköttetést kimutatni az ún. „szarmata állatstílus” és az északi germán állatstílust megelőző korszakok között, a Kubán-vidéki kompozíciók szerkesztési elve és a köberakások formai hasonlósága mégis arra mutat, hogy valamiféle művészeti kapcsolat teljesen nem zárható ki.

A Zolotoje kladbisce sírjaiban – a korabeli rablás ellenére – nagy mennyiségű római áru is maradt, elsősorban luxuscikkek, fémedények, kandeláberek, üveg edények. A Fekete-tenger keleti partvidékén, a Kaukázus előterében élő alánok ellen már Nero (54–68) megelőző csapást tervezett. Az 1. században megalakult alán törzsszövetség déli határán, a Kubán és a Lába folyók menti törzsek helyi arisztokráciája, a temkezések római eredetű alapján szoros római kapcsolatokkal rendelkezett. A barbár nép vezetőinek romanizálódási folyamatát a római használati tárgyak iránti igény jelzi. Még a kandeláberek formáit is utánózták; saját iparosaitól római mintára világítóeszközöket, edénytartókat rendeltek.²⁵⁰ Biztosra vehető, hogy a római díszedények állatábrázolásait is lemásolták. A Kubán-vidéki állatképek, a szárnyas griffek és az állatküzdelmi jelenetek nagyrészt közép-ázsiai eredetűek, de nem lehetetlen, hogy egy részük római előképekhez is kapcsolódik. A képek átalakítása, a veretek formájának kitöltése viszont már önálló kezdeményezés, mely az előképek helyi adaptációja során bontakozott ki.

²⁴⁹ A Nydam-stílus Tiernensch-figuráiról: HASELOFF 1981, 120-121, Abb. 72. A mehzaodai I. kurgán lemeze: MORDVINCEVA 2003, 90, Kat. 73, risz. 30.

²⁵⁰ GUSHCHINA/ZASZECKAJA 1994, 38-40.

A TISZA-VIDÉKI GEPIDA KIRÁLYSÁG I. STÍLUSÚ ÉKSZEREI (5-6. század fordulója, 6. század első fele)

A *gyulai csat*. A korai I. stílus állatalakjaival díszített aranyozott ezüst csatot Gyula északi határában a 20. század első felében találták és előbb egy ismeretlen magángyűjteménybe, majd 1939/1940-ben a Gyulai Múzeumba került (39. t. 1). Előkerülési körülményeiről semmilyen adat nem maradt, a 2. világháború alatt a Gyulai Múzeum más értékeivel együtt elveszett. Az első publikáló, Csallány Dezső ismerte a gyűjtőt és reménykedett a lelőhely kiderítésében.²⁵¹ A lelőhelyről a Nemzeti Múzeum archívumában semmiféle adat nem található. A pontos helyet a gyulavári lemezfibulás sír előkerülési körülményeit kutató Fettich Nándornak sem sikerült megtudnia. Állatstílussal díszített tárgy sem azelőtt, sem ezután nem került múzeumi gyűjteménybe Gyuláról és környékéről, holott a város környékén a gepida lelőhelyek feltűnő sűrűségben jelentkeznek.²⁵² Az eredeti tárgyról készült egyetlen, sajnálatos módon befejezetlenül maradt rajzot Kopasz Márta szegedi grafikusművész készítette az 1940-es évek elején (39. t. 1a).

A csat Csallány leírása szerint hosszú használat nyomait mutatta; a csatkarika egyik oldalát a használat közben megfeszülő bőrszija erősen kikoptatta.²⁵³ A csatkarikát és a csatlemezt összekapcsoló pántot láthatólag pótolni kellett. Az eredeti pánt felerősítésére szolgáló két szöglyukat a lemez felső részére fűrták; a vörösréz lemez pántot két másik, a lemez széléhez közelebb ütött lyukkal rögzítették.²⁵⁴ A csatlemez belső, ívelt oldalú mezőjét niellos farkasfogminta és

poncolt niellos pontsor keretezi. A lemez kiszélesedő szélén egy-egy kerek, üres köfoglalat van. A lemez belső mezőjét két sorban S-alakú domború spirálok díszítik. A lemez szíj felőli részén lefelé néző, nyitott állkapcsú állatfej pár foglal helyet. A mandula formájú, ill. csúcsos-ovális szemek keretezése különböző, a kissé szögletes keret baloldalon két, jobb oldalon három részből áll. Az orr ívelt. Az állkapcsok széttárva; az alsó állkapocs vége visszafelé görbül (39. t. 1b).

A lemez hosszanti oldalain, fejükkel a középső köberakás felé fordulva, egy-egy domború vonalakkal megmintázott, reliefszerű, stilizált oroszlánfigura helyezkedik el (39. t. 1b). A fejeket félköríves, felső oldalán megvastagodó vonal jelképezi. Az előre nyúló állkapcsok egyszersmind a mandula alakú szem keretezését is szolgálják. A jobbra néző állatnál az állkapocs és a fej vonala kissé visszahajlik. A nyakat rövid függőleges vonallal jelölték, a hátat és a spirálos végű farkat kettős kontúrvonallá vonták össze. A testeket téglalap alakú vonalak, azaz rovátkolás tölti ki. A bal oldali állatnál a testet négy (39. t. 1c), a jobb oldalánál öt függőleges rovátka (39. t. 1d) alkotja, melyeket alul rövid, vízszintes lezárás fog össze. A combok körteformájúak, a lábszárak behajlítottak, a lábfejek két, ill. három karomban végződnek. A hosszan elnyúló farkok vége spirálformára csavarodik. A csatlemez elkeskenyedő csúcsán, a két spirál között egy maszk helyezkedik el, csúcsos-ovális szemmel, niello berakású szemöldökkel. Az orrlyukak helyét nagy kerek almandinkő foglalja el (39. t. 1b).²⁵⁵

Fettich Nándor vetette fel, hogy a gyulai csatlemez eredetileg fibula láblapja lehetett, melynek a kengyele letört, ezért csatlemezzé alakították át.²⁵⁶ A feltevés lehetségesnek tűnik, a tárgy hiányában azonban már nem dönthető el. A javítás nélküli *konarzewi csat* (42. t. 1) viszont nyilvánvaló bizonyítéka annak, hogy csatlemezeket is díszítettek az I. stílus stilizált állatfiguráival. Bár a szegélyállatos csatlemezek valóban hasonlítanak a Gotland-Öland-Bornholm lelőhelyű, madárfej frízes fibulák (26. t. 7) és a Vedstrup-i típusú északi fibulák láblapjához, a pasztikus középtengely nélküli gyulai csatlemez esetében mégsem kell feltétlenül átalakításra gondolni. Az I. stílusú állatalakos csatok formája és a díszítés szerkezete inkább a keleti gót rombikus lemezű díszcsatokhoz (Bácsordas-Domolos-

²⁵¹ CSALLÁNY 1941, 132-133.

²⁵² NAGY 2005, 79, Anm. 94.

²⁵³ A publikáció szerint: „A hosszú használatból a túska a karika jobb oldali részét erősen kivájtja.” CSALLÁNY 1941, 132. A szélcs, ovális csatkarikákhoz nagy méretű csattövis tartozott, ld. a konarzewi és a sadovsko-kalei csatot, melyeknél a csattövis megmaradt (42. t. 1-2). Nem valószínű, hogy az övszíjon átbújtatott nagy csattúska a tengelytől csaknem 45°-os szögben lefelé csúszhatott. A csattövis elmozdulásának megakadályozására szolgált a felső végén lévő, a szíj irányába néző madárfej. A csatkarikának a gyulai csatnál megfigyelhető kopásnyoma (39. t. 1) csak a bőrszija alsó szélétől keletkezhet, abban az esetben, ha a csat viselőjének bal oldala felé nyílt. A sasfejes csatoknál pontosan tudható, melyik példányt merrefelé nyílt. A Tisza-vidéki sasfejes csatok eddig ismert darabjai a madárfej állása szerint kizárólag jobbra nyitódtak. Mivel a madárfejnek mindig lefelé kellett néznie, bizonyos, hogy az erdélyi típusú sasfejes csatok közül két példány bal felé nyíló övhöz készült. NAGY 2002a, 215. A gyulai csat tulajdonosa a karika kopásnyoma szerint balra nyíló csatot viselt.

²⁵⁴ FETTICH 1951, 50-51, 28. j.

²⁵⁵ HASELOFF 1981, 699-701, Abb. 508, 508a.

²⁵⁶ FETTICH 1951, 50.

puszta: 33. t. 1-2) köthető. A díszítés beosztása hasonló: a középső mezőt növényi ornamentika borítja, az állatfigurák a tárgy szélére kerültek. A gyulai típusú csatok állatalakjainak helyzete a keleti germán rombikus csatok késő római előképét meggyőzőbben idézi fel, mint a bácsordas-domolospusztai csatlemezek szélét keretező teljes madárfigurák. A rombikus díszcsatok lemezét feltehetően az amphora formájú késő római szíjvégek egyik csoportjának átalakításával tervezték meg úgy, hogy a szíjvégek tokos részét elhagyták és a lemezt a növényi mustrával és szegélyállatokkal díszített, rombikus vagy elnyúlt ovális részből alakították ki.

A Böhme B1 - Sommer B1 szíjvégtípus jellegzetessége a kissé szűkülő, rombusz formájú tok és a kiszélesedő, enyhén ívelt, babérlevél alakú lap.²⁵⁷ A szíjvégek ívelten keretezett közepét növényi minta borítja, a széleken állatfigurák foglalnak helyet. A szíjvégek felső részén, kétoldalt lefelé néző állatfejek foglalnak helyet;²⁵⁸ a lemezek elkeskenyedő csúcsát a szegélyállatok fejtől közrevett maszk vagy korong zárja le (41. t. 1-2). Az amphora formájú szíjvégeknek ez a változata a késő római övgarnitúrák 2. csoportjához tartozik, melyet a galliai-Rajna-vidéki területen a 4. század utolsó harmadában, az 5. század első évtizedéig, a Duna-vidéken a korai 5. századig gyártottak.²⁵⁹ A Monceau-le-Neuf-i 1. kardos sír alapján rekonstruálható viseletnél a széles derékövre poncolt díszű övgarnitúrát szereltek. A keskenyebb kardszjhoz egy másik, ékvágásos csat-szíjvég készlet tartozott; ez utóbbi szíjvégét oroslánalakokkal díszítették.²⁶⁰ Max Martin a késő római öv- és kardszj garnitúrák B1 csoportjának széleskörű vizsgálata alapján arra az eredményre jutott, hogy az ékvágásos csat-szíjvég készletek, a legkorábbi meroving kardgarnitúrák és a kora középkori állatalakos fibulák formája és díszítése az 5. század első kétharmadában kölcsönösen hatottak egymásra. A két korszak közti átmeneti időszak változásait, melyeket nem tudunk biztos időrendi támpontokhoz kötni, a három tárgycsoport összefüggéseivel lehet pontosítani.²⁶¹

Az északi mesterek a késő római szíjvégek formájának és díszítésének átalakításával fibulákat is terveztek. A dél-svédországi Uppåkra közelében feltárt telep fibulatöredékei között két olyan példány is előfordul, melyeknél a fejlapot a római szíjvégek csúcsán szokásos három korongból álló „gombok” díszítik.

Bente Magnus a svédországi fibulák párhuzamát Canterbury-ből idézi, melynél a láblap alsó szélén – a késő római szíjvégekhez hasonlóan – két plasztikusan megformált szegélyállat vesz közre egy bajuszos-szakállas emberfejet. A Canterbury-i fibula a Nydam-stílus britanniai képviselője (41. t. 5).²⁶² Egy másik Skåne-ből előkerült, közelebbi lelőhely adatok nélküli spiráldíszes fibulán a fejlap „gombjaiként” a római hármas korongot alkalmazták, a fej- és láblap szegélyállatai a római állatfigurák elnagyolt, kidolgozás nélküli változatai. A norvégiai *Ommundrød (I)*, Thorleif Sjøvold rendszerezése szerint B3 típusú, legyezőlábú *fibula* láblapjának szélein a Nydam-stílus meghatározhatatlan állatfigurái húzódnak meg, fejükkel a láb vége, felcsavart farkukkal a fibula kengyele felé (41. t. 4). Az állatfarkok végekből kialakított, köberakást utánzó korongok a gyulai csatlemez spiráljainak felelnek meg (39. t. 1b). A norvégiai fibulán más állatfigura nincs; a láblap belső mezőjét negatív S-spirálok díszítik. Hasehoff az ommundrødi fibula növényi ornamentikáját a Nydam-stílus spirálindás díszítései közé sorolta.²⁶³

A gyulai csatlemez esetében a római szíjvégekkel való kapcsolat, a forma és díszítés struktúrájának hasonlósága alapján jól követhető. A gyulai csatot készítő mester azzal tette egyedivé a csatlemezt, hogy az állatfigurákat megfordította, így azok nem a lemez csúcsa, hanem a csatkarika felé néznek. A római szíjvégek szegélyállatai (41. t. 1-2), a konarzewi és a sadovskokalei csatok állatfigurái (42. t. 1-2), valamint az északi szögletes fejű fibulák láblapjának állatalakjai – a *Tveitane (II) fibula* (41. t. 6) kivételével – mindig az elkeskenyedő csúcs felé fordulnak. Már Holger Arberman, majd Hans Bott is felfigyelt arra, hogy a gyulai csatlemezen az I. stílusú állatfigurákat jellegzetes gepida stílusú S-minták kísérik.²⁶⁴ Arberman kiemeli, hogy északon nem került elő állatornamentikával díszített csatlemez, az I. stílusú állatfigurákat minden esetben fibulák díszítésére alkalmazták. Ebből arra következtetett, hogy a gyulai csat állatalakjai az északiaknál korábbiak és a legrégebbi, a 400-as évek végére tehető I. stílust képviselik. Arberman időrendi javaslatát most megerősíti az a felismerés, hogy a gyulai csatlemez formájának és a díszítés szerkezetének közvetlen előzménye a késő római ékvágásos díszű szíjvégekben kereshető. A gyulai csatlemez helyi készítésének bizonyítéka lehet, hogy a belső mező növé-

257 Az amphora formájú szíjvégek c típusának I. variánsa SOMMER 1984, 52, Taf. 20, 8–13.

258 Pl. Köln: SOMMER 1984, Taf. 46, 17 (41. t. 2); Trier-Altbachtal: SOMMER 1984, Taf. 20, 11; Bremen-Mahndorf: SOMMER 1984, Taf. 20, 12; Szamosújvár/Gherla: SOMMER 1984, 11, Abb. b (41. t. 1), Monceau-le Neuf 1. sír: BÖHME 1974, Taf. 124, 9.

259 SOMMER 1984, 78.

260 BÖHME 1974, 323-324, Taf. 129, 3-4; MARTIN 2005, 349, Abb. 28.

261 MARTIN 2005, 338–349.

262 BEMMANN/BEMMANN 1998, 437, Fundliste 10. No 39; MAGNUS 2001a, 183-184, Fig. 10.a,e; Fig. 11. Az uppåkrafi fibulákat feldolgozó tanulmányt Jan Bemann szíveségéből ismerem.

263 Skåne: SALIN 1904, 215, Fig. 117; MAGNUS 2001a, 178, Fig. 5. Ommundrød: SJØVOLD 1993, 58, Pl. 33. N10; HASELOFF 1981, 65, Abb. 41.4. Az ommundrødi fibula fejlapján, a kengyel tövével lévő vízszintes rovátkolás és félkorong alakú köberakás (41. t. 4) megfelel a *jutasi 196. sír fibulájának* láblapján lévő maszk orr-részletének (43. t. 2).

264 Tveitane (II): SJØVOLD 1993, 30–33, Pl. 13.N.13; HASELOFF 1981, 65, 81, Taf. 14.1. ARBMAN 1945, 98-99, BOTT 1950, 28.

nyí mintájának pontos párhuzamai Közép-Duna-vidéki prelangobard és a díszítőstílus alapján gepidának meghatározható tárgyakon fordulnak elő. Utóbbi a Nemzeti Múzeum *hatgombos, sasfigurákkal díszített lábú fibulája*, melyen a spirálok méretben pontosan megegyeznek a gyulai csatlemez S-formáival; a kétsoros elrendezés hasonlósága (36. t. 3-3a) szerint a két ékszert akár azonos műhely is készíthette. A fibula és a csatlemez 0,5-0,6 cm hosszú pozitív S-mintái továbbá pontosan beleillenek a felpéci kardveret két kontúrvonallal szegélyezett negatív S-spiráljaiba (35. t. 1a).²⁶⁵ A csat és a fibula öntőmintáinak összeállításánál valószínűleg a kardveret spirálsorának pozitív formáját használták. Az elmondottak szerint a gyulai csat, a felpéci kardveret és az ismeretlen lelőhelyű, láblapjának szélén sasfigurákkal díszített fibula készítését egyidejűnek tarthatjuk (35. t. 1; 36. t. 3; 39. t. 1).

A gyulai csat mintázata, a késő római ékvágásos szíjvégekkel való összefüggés szerint, a keleti germán spiráldíszítéses-kőberakásos stíluscsoporttal időben párhuzamosan alakulhatott ki. Ha meggondoljuk, hogy az ékvágásos, szélállatokkal díszített szíjvégek használata a nyugati provinciákban az 5. század második harmadáig húzódott²⁶⁶, a konarzewi (Honorius 395–423, III. Valentinianus 425–455 és Zeno 474–491 érmeiket tartalmazó) kincslelet nagyobb méretű és láthatólag a gyulainál gyengébb minőségű csatja pedig legkorábban a 6. század első évtizedeiben került földbe²⁶⁷, akkor a gyulai csat készítésére az 5. század középső és harmadik harmada javasolható. Günther Haseloff a *konarzewi csat szegélyállatait* (40. t. 2a-b) az I. stílus „A” fázisához sorolta, mivel testük sima, állkapcsuk hosszú és az alsó állkapocs kifelé hajlik. A csatlemez (42. t. 1) Haseloff a rombikus formájú keleti germán díszcsatokhoz hasonlította, hangsúlyozva, hogy a csat nem északi, hanem Duna-vidéki munka, melynél a mester az északi állatfigurákat keleti germán jellegű növényi ornamentikával együtt alkalmazta. Haseloff megállapítását azzal egészítem ki, hogy a konarzewi csatlemez spirálindáinak (42. t. 1) formája és elrendezése leginkább az *Erdély (?)* lelőhelyű *hétgombos fibulák* (37. t. 1-1a) díszítéséhez hasonlít. Különbség, hogy a konarzewi csatlemez igazi S-spiráldísz borítja, az erdélyi (?) fibulapár láblapján pedig a spirálok összevont formái, az ún. „peremotívumok” láthatók.²⁶⁸ A hétgombos fibulapár néhány jellegzetessége (a kengyel kőberakásos dísz, korong és trapéz alakú kőberakások a láblapon) alapján arra lehet következtetni, hogy az 5. század közepén és második felében olyan gepida műhely is működött, ahol megőrizték a szilágysomlyói legnagyobb fibulák díszítésének hagyományait. A konarzewi csat, a növényi ornamentika

szerint, gepida megrendelő számára készült. A gyulai csatlemez állatfigurái, a test bordázott díszítése alapján, a „B” stílusfázisba tartoznak (40. t. 3a-b). Haseloff analízise kimutatta, hogy a „B” fázist egy ideig párhuzamosan használták az „A” fázissal; tehát az állattek belső díszítése nem jelent feltétlenül időbeli eltérést.

Haseloff egyik fontos észrevétele a gepida és a langobard állatstílus korai kapcsolatára vet fényt. Felhívta ugyanis a figyelmet arra a hasonlóságra, ami a gyulai csat és a *bezenyei 8. sír fibulapárjának* állatalakjai között fennáll. A gyulai állatfejek (40. t. 3a-b; 69. t. 1-2) hatására rajzolták meg a bezenyei fibulapár láblapjának állatfejeit (70. t. 11, 13). Az egyedi fejformák gepida környezetben jelentkeztek korábban; a hasonló fejeknek a langobard ornamentikában való megjelenése tanúsítja, hogy az I. stílus hatása a langobard ötvösséget a gepidák felől érte. A bezenyei rúnafeliratos fibulapár Pannonia langobard időszakában, legkorábban a 6. század első harmadában került földbe.²⁶⁹ A konarzewi és a gyulai csat jó példája az északi eredetű állatfigurák idegen környezetben való felhasználásának.²⁷⁰ Készítésük, a konarzewi kincslelet keltezése szerint, biztosan datálható az 5. század második felére – harmadik harmadára. A gepida-langobard díszítőművészet mesterei közti kapcsolatok tehát megelőzheték a langobardok pannoniai beköltözését.

A gyulai „B” stílusú állatfigurák véleményem szerint lényegesen eltérnek az északi I. stílus „B” állataitól és inkább a késő római állatalakkal mutatnak hasonlóságot. A germániai késő római övveretek díszítései között Horst Wolfgang Böhme fedezett fel olyan állatfigurákat, melyek az I. stílushoz vezető átmeneti fázist képviselik. Az észak-hesseni *Obervorschützben* talált ferdeléces *övveret* peremállatainál az I. stílus jellemző formai eleme, a kontúrvonal kialakulása és az állattek stilizálási folyamata kimutatható. A pontkörrel jelzett szemet ovális, felfelé ívelő, egyben a fület is jelképező keretbe foglalták (40. t. 1).²⁷¹ A gyulai állatfigurák felfelé tartott feje a szem- és állkapocs keret hasonló stilizálásának eredménye lehet. Római előképre mutat a gyulai állatfigurák spirálvonalban végződő farka is. A spirálmotívum mintáját a tervező minden bizonnyal az ékvágásos szíjvégek oroszánalakjairól, pl. a *kölni* (41. t. 2) és a Monceau-le Neuf I. sír *szíjvégein* lévőkről vette át. A dániai *gummersmarki fibula* „A” fázisú állatainak felcsavart farokvége²⁷² (40. t. 6) a gyulainál kevésbé eredeti megoldásúnak tűnik. A bordázott állattek és a feltartott fej a nyugat-svédországi broåseni kard Snartemo-Blučina típusú *gombjának* állatainál²⁷³ (40. t. 4), a hát kettős kontúr-

265 NAGY 2005a, 49, 10. kép 3-4.

266 MARTIN 2005, 341.

267 MAČZYŃSKA 1999, 159.

268 Jan Bemmann kéziratához 2006 novemberében írt észrevétele.

269 HASELOFF 1981, 698-699, Abb. 507a-508a.

270 HASELOFF 1981, 701.

271 BÖHME 1974, 301-303, Abb. 5.

272 HASELOFF 1986, Abb. 30.

273 MENGHIN 1983, 306, Kat. Nr I.3; HASELOFF 1981, Taf. 27,1.

vonala a norvégiai *Langlo*-i szögletes fejű *fibula* lábtöredékének szélén lévő állatalaknál (40. t. 8) tűnik fel.²⁷⁴

A gyulai csatlemez felső szélén lévő nyitott állkapcsú lehajló állatfejeknek helyzete (43. t. 7) megfelel a római szíjvégek szélén kétfelé hajló, szimmetrikus oroslán- vagy egyéb állatprotomék helyzetének. Ennek ellenére a csatlemez díszítésének ezt a részletét inkább északi eredetűnek vélem, mivel a szemkeret, a szem és az állkapcsok hasonló stilizálása az északi lemezfibulákon már korábban megtörtént. Kitért állkapcsú állatfejek az I. stílust megelőzően is gyakran díszítették a 4-5. század fordulójára keltezett sealandi fibulák láblapját.²⁷⁵ Az I. stílus fibuláinak mintapéldányain a lefelé néző állatpárok vagy fejek a díszítés állandó elemeivé váltak és a kengyel két oldalán helyezkednek el. A gyulai csat állatfej párja leginkább a korai I. stílusú Lundbjers-i fibula állatfejeihez hasonlít.²⁷⁶ A *vedstrupi fibulán* a láblap két oldalán lehajló állatfejeket bordázott díszű alsó állkapocsjelzés egészíti ki. A fibula fejlappjának centrális mintája a „két állatfej közötti maszk” motívumra épül; a kitért állkapcsú fejek korongos maszkot kereteznek (41. t. 3). A *vedstrupi maszk* a gyulai csatlemez gránátberakásos maszkjának (39. t. 1b) rovátkolt elemekkel kiegészített, de a köberakást imitáló változata.

A lehajló fejek motívuma a Duna-vidéken először madárfejek formájában, a domolospusztai csaton (33. t. 2) és az erdélyi (?) lelőhelyű, köberakásos lábú fibulákon (37. t. 1-1a) jelentkezik. Az aquincumi fibulapár láblapját, a niellós széldísz folytatásaként, két szétnyitott állkapcsú állatfej díszíti, alattuk a mélyített részeket ékvágással töltötték ki (43. t. 6).

Összehasonlítva a Duna-vidék ékszerein előforduló északi eredetű fejpárokat, a szem formája és keretezése szerint két csoportra oszthatók. Az első csoporthoz a kerek szemű fejek tartoznak, amelyeket az aquincumi fibulapáron, a veszkényi csüngőn, a jutasi 196. sír fibulapárjának láblapján, a szandai 73. sír láblapján és a hegykői 21. sír fibulapárján láthatunk

(43. t. 1-2, 4, 6, 8). A második csoportot a mandula formájú és a csúcsos-ovális szemű fejek alkotják; ilyenek díszítik a gyulai-konarzewi csatlemez (43. t. 7) és a *Bereg-vidéki* aranyozott ezüst *fibulát* (43. t. 5). Utóbbin az állatfejek spirálmintás növényi ornamentikával keretezve jelennek meg (44. t. 1-1a). Tisza-vidéki gepida területről a lehajló állatfejeknek még egy példáját említhetjük. A *sentes-nagyhegyi 77. sír fibulájának* láblapját a második csoporthoz közel álló, alig felismerhető állatfejekkel díszítették (43. t. 3; 45. t. 2). A fibulát tulajdonosa kereszttel díszített sasfejes csattal együtt viselte (45. t. 4). A ma már csak fényképről tanulmányozható fibula kengyelét az I. stílusú állatornamentika elemei borították, melyekből kerek állatfejeket és egy karmos lábat lehet felismerni (45. t. 2a).²⁷⁷ A felületet borító spiráldísz kétségtelenné teszi, hogy a fibula helyi gepida készítmény. A karmos állatalakokkal díszített kengyel bizonyítaná, hogy az I. stílusú ornamentika gepida feldolgozása, a konarzewi és a gyulai csaton kívül, más ékszereken is létezett. Bóna István úgy vélte, hogy a Duna-vidéki polikróm stílust a 6. századi gepida ötvösség folytatta és emiatt „...a gepidáknál soha nem alakult ki önálló germán I. stílus”.²⁷⁸ A nagyhegyi 77. sír fibulájának kengyelén valamiféle, állatfejekből és lábkból álló kompozíció lehetett, hasonló pl. a Württemberg környéki *Kirchheim unter Teck* alamann temető 85. sírjából előkerült fibula kengyelmintájához. A 6. század első felében Skandináviában készült, nagy méretű fibula kengyelét „rövidített” állatfigurákból, állatfejekből és lábkból álló kép díszítette, melynek középső része azonban már az öntőmintában kissé eltorzult. A minta eredetijét G. Haseloff rekonstruálta: a két állatfigura egymásnak háttal, ellentétes oldalára fordulva fekszik, azaz a test és a karmos lábak helyzete ellentétes irányú (45. t. 3).²⁷⁹ Valószínű, hogy a nagyhegyi 77. sír fibulájának kengyelét is „rövidített”, csak mellső lábbal rendelkező állatfigurák foglalták el, tükörszimmetrikus helyzetű lábakkal. A kinagyított részletfotó alapján kivehetők a kerek szemű ovális fejek és a két karmos lábak, de a test formájára nem lehet biztosan következtetni (45. t. 2a).

Az állatornamentika gepida feldolgozására a nagyhegyi 77. sír fibuláján kívül még egy – közvetett – pél-

²⁷⁴ SALIN 1904, 225, Fig. 518; SJØVOLD 1993, 30–32, Pl. 17.N8. A norvégiai késő római és kora népvándorlás kori fegyveres siregyüttesek rendszerezői, Jan Bemmann és Güde Hahne a leletösszefüggések alapján lehetségesnek tartják, hogy az I. stílus a kontinensre a Nydam-stílus végével párhuzamosan, az 5. század középső harmadában került át: BEMMANN-HAHNE 1994, 325–326.

²⁷⁵ Pl. a poncolt díszű dániai ezüst lemezfibulákon: SALIN 1904, Fig. 105–106, Fig. 489, 493.

²⁷⁶ Lundbjers: SJØVOLD 1993, 20–23, Pl. 3. S33. A Haseloff által jütlandi fibulacsoportnak nevezett északi fibulák B és C csoportjának „függő állatfejeit” Haseloff, Salint követve, Vimose-fejeknek nevezi. HASELOFF 1981, 45, 84. A névadó faragvány a Vimose-i mocsárlelet egyik félgömb alakú faedénye, melynek fogóját állatfej formájúra faragták. A fej jellegzetessége a mandula formájú, íves keretű szem, a csúcsos áll és a nyújtott, lefelé hajló állkapcsok. SALIN 1904, 202–203, Fig. 485. SIEG UND TRIUMF, 409, Kat. 5.6a. A Vimose-csésze állatfejét a skandináv régészek ma inkább a II. stílushoz sorolják, ld. 268. j.!

²⁷⁷ A fibulának nyoma veszett; a múzeumi leltárba sem került be. A sentesi KJM Fotótárában a 77. sír fibulájáról két archiv felvétel maradt meg. Az egyik CSALLÁNY 1961, Taf. XXXIII, 2-n megjelent; ezt a fotót használtam a 45. t. 2-2a-hoz. A másik felvételen a fibula restaurálás előtti állapotában látható. A kengyel mintázatát egyik fotón sem látni pontosan. A Bóna István által közölt rekonstrukciós rajzon – az ábrázolás alapjául szolgáló fényképfelvélet nem sikerült megtalálnom –, a kengyelt négy, csőrrel egymás felé forduló madárfej díszíti. BÓNA 1974, 46, 12. kép. A tárgyat eredetiben Csallány Dezső tanulmányozhatta, akinek leírása szerint a kengyelen két ellentétes helyzetű, kúszó állat feje, törzse és karmos mellső lába felismerhető volt. CSALLÁNY 1961, 58.

²⁷⁸ BÓNA 1993a, 149–150.

²⁷⁹ HASELOFF 1981, 291–292, Abb. 192, 1; Abb. 194.

dát lehet említeni. Az északkelet-franciaországi *Artres*-ből a 19. század közepén gazdag mellékletű női temetkezés került elő. A sír kilencgombos, aranyozott ezüst *fibulapárja* elveszett; rajzi rekonstrukciója egy korabeli vázlat nyomán készült. A gombokat a fejlapal párhuzamos félkörlemez fogta össze. A gombok csúcsát szív alakú almandin- vagy gránátberakás alkotta, a fejlap felületét geometrikus jellegű állatornamentika borította. A kengyel közepét és a lábvég állatfejét téglalap alakú rekeszes köberakások, a rombikus láblap szélét pedig kerek köberakások díszítették (45. t. 1). Alexander Koch a keleti germán jellegű fibulapárt a szív alakú gombok és a Szentes-Berekhat 274. sír fibuláján lévő háromszög alakú gombok hasonlósága alapján 6. századi gepida készítménynek határozta meg.²⁸⁰ A fibula szív alakú rekeszes gombjainak pontos párhuzamát a bakodpusztai gránátgyöngyös arany nyaklánc csüngői között találjuk.²⁸¹ A nyakláncot díszítő csüngők formában is, méretben is egészen hasonlóak a Artres-i fibula gombjaihoz. Koch etnikai meghatározása *Domszóló-Viztároló 1. sír* köberakásos gombú fibulapárjának (15. t. 1-2) alapján is megerősíthető. Mindkét magyarországi párhuzam az 5. század közepére-második felére keltezhető leletegyüttesekből került elő. Az Artres-i fibulapár láblapjának geometrikus keretezése megegyezik a Tisza-vidéki sasfejes csatok keresztben rovátkolt keretmintájával (45. t. 4). A köberakásos díszítés különféle formái, valamint a láblap geometrikus mintázata a franciaországi fibulapárt a Tisza-vidéki ékszerművességhez köti annak ellenére, hogy félkörös lemezzel összetartott gombkoszorús fibulát gepida területen eddig még nem sikerült találni. A fejlap sejtető állatornamentikás díszítése a stílus Tisza-vidéki recepciója mellett szól.

A Konarzew-Gyula típusú csatok „utóéletének” rövid áttekintése azért tanulságos, mivel az ornamentika különféle feltételek közötti, 100–150 éven belüli változását kísérhetjük figyelemmel. Az itáliai keleti gót művészetben az állatornamentika ritkaságnak minősül, és ha elő is fordul, külső hatásnak tudható be. Ilyen a vecchiazzanói csat, mely a gyulai csat sokkal gyengébb minőségű változata. Közös azonban, hogy a szegélyállatok mindkettőnél a csatkarika felé fordulnak és az S-spirálok is – már amennyire a csatlemez közepére utólag bevágott kereszt alakú dísz látni engedi –, hasonlóak. Volker Bierbrauer az itáliai csat díszítését a gyulai csatéhoz hasonlította és gepida hatásúnak, végeredményben az 5-6. század fordulójáról és a Közép-Duna-vidékről származónak határozta meg.²⁸²

A bulgáriai *Sadovsko-Kale* bizánci erődjéből ismert aranyozott ezüst *csat* növényi mintázata a konarzewi csatlemez mustraját követi. A csatlemez felső széléről a lehajló állatfejek eltűntek, a szegélyállatok

pedig négy lábúakból jelzesszerű testű madarakká alakultak. A hosszában csikozott madárnyakak és a köberakásos szemek egy, a maszk helyén lévő korong alakú köfoglalatot kereteznek (42. t. 2). A csatot Syna Uenze – stíluskritikai alapon – az erőd keleti gót időszakát követő periódusára, az 5. század végére, a 6. század első felére keltezte.²⁸³ Magam a 6. század első fele, sőt középső harmada mellett szóló bizonyítéknak tartom a nagyfokú hasonlóságot, ami a sadovskói csatlemez hosszában bordázott nyakú madárfejei és a *szentendrei 56. sír fibuláinak* lábát keretező madárfejek (68. t. 1c) között figyelhető meg.

A dél-nyugat Krím egyik nagy temetőjében, *Szkalisztoje I. temető 288. sírjában*, 7. századra keltezhető leletegyüttesel egy 20 cm hosszú *övcsat* került elő. A csatlemez közepét üvegberakásos keresztmótvum foglalja el. A széleken, egymáshoz nem illően, a gót-gepida csatok és fibulák valamennyi állatfigurája szerepel: a lemez felső részén lehajló fejek, az elkeskenyedő oldalon csipegető madáralakok, alattuk, de a csatlemez keretezésén kívül, szegélyállatként egy-egy közép felé forduló relief állatfigura foglal helyet. A lemez csúcsát madárfejektől keretezett maszk-motívum és egy köberakásokkal körülvevő maszk zárja le (42. t. 3). Anatolij Ambroz a díszítés elemzésénél sorra vette a gepida (állatalakok) és gót (madárfigurák maszkkal) előképeket. A krími csat értelmét vesztett mintázata arról tanúskodik, hogy a reliefszerű állatornamentika a krími gótok számára a 7. századra elvesztette eredeti jelentését. A helyi ötvösmesterek célja csak annyi lehetett, hogy a csat formája és a felület díszítése első pillantásra hasonló legyen a régi díszcsatokhoz. A Tisza-vidéki gepida királyság kapcsolatai a krími gótokkal a 6. század középső harmadában megszakadtak; a krími csat ornamentikája az 5. század második felének – a 6. század első harmadának stádiumát örizte meg.²⁸⁴

A *szentes-nagyhegyi 84. sír egyenlőkarú fibulája*. 1939-ben Csallány Gábor ásátásán egy különlegesen gazdag sír került elő. A gepida temető 84. sírjában, keresttel díszített ereklyetartója szerint keresztény hitű nő nyugodott, akivel egy különleges formájú, erősen kopott ékszert is eltemettek (46-47. t.; 73. t.). Az egyenlőkarú fibula egyik vége már a földbe kerüléskor törött volt. Az aranyozott ezüst fibula rugószerkezete hiányzott; a hátlapon a rugó tartófülének helyét beforrasztották, a tűtartó lemez helyét elsimították. Az előkerülést követő első letisztításnál a fibula hátlapján vöröses festéknyomokat regisztráltak. A fibula a medencén keresztben, előlapjával lefelé fordulva, az ezüst *övcsat* közelében feküdt.²⁸⁵ A fibula díszítését az első publikáció a II. germán stílushoz sorolta.²⁸⁶ A meg-

²⁸³ UENZE 183-184, Taf. 130, 21.

²⁸⁴ VEJMARN/AMBROZ 1980, 231-261.

²⁸⁵ CSALLÁNY 1941, 129-130, CSALLÁNY 1961, 59-64, Taf. XXXIX.5; Taf. XLI, 1.

²⁸⁶ CSALLÁNY 1941, 141-142.

²⁸⁰ KOCH 1998, 256-259, Abb. 7.

²⁸¹ KISS 1983, 104, Abb. 4, 4.

²⁸² BIERBRAUER 1975, 138-141, Tav. XLVII. 1.

határozás valószínűleg a Fettich Nándorral folytatott konzultáció eredményeként alakult ki, aki Csallány Dezső közleményéhez a fibula szélén lévő állatfigurák rajzait készítette. Mindkét kutató később is ragaszkodott a fibula állatalakjainak II. stílusú meghatározásához.²⁸⁷ A tévedés valószínűleg a nagyhegyi állatok fejformája miatt rögzült. A Salin által összeállított II. stílusú állatfej típusok között előfordulnak olyan tulipán formájú állkapcsokkal ellátott fejek²⁸⁸, melyekhez a nagyhegyi 84. sír fibulájának szélén lévő állatfejek valóban hasonlítanak. A nyújtott állkapcsok szintén a II. stílus formáira emlékeztetnek. A nagyhegyi egyenlőkarú fibula teljes állatfiguráinak kompozíciója és a jellegzetes részletek, köztük a szögletes vonalú szemkeretezés mégis a legkorábbi I. stílusra jellemző. Számunkra már világos, hogy a fibula mintájának tervezője az állatokat az I. stílus „B” fázisú elemeiből állította össze. Az északi párhuzamok kompozícióinak részletes elemzése a nagyhegyi fibula előkerülésekor még nem állt rendelkezésre; ennek hiányában valóban nem volt könnyű a stílusorszakok között el igazodni.

Holger Arbmán 1945-ben publikált egy, a gotlandi Hemse-vidékről előkerült, madárfejekkel és szélállatokkal díszített fibulát, mellyel kapcsolatban kitért a kontinens legkorábbi állatstílusú tárgyaira is. Elemzésében rámutatott a díszítés Duna-vidéki gót-gepida hatású részleteire és arra a megállapításra jutott, hogy a 400-as évek második felében a Duna-vidéknek élénk és kölcsönös dániai-skandináviai kapcsolatai lehettek. A szentes-nagyhegyi 84. sír Csallány által adott késői (540–620 közötti) keltezését kétkedéssel fogadva, Arbmán az északi analógiák alapján a nagyhegyi egyenlőkarú fibulát 400-as évek végi – 500 körüli kelet-svédországi készítménynek határozta meg. A nagyhegyi I. stílusú „szegélyállatok egyszerű és tiszta kompozíciója” amellet szél, hogy az ékszer az egyenlőkarú fibulák korai szériájába tartozik.²⁸⁹

A nagyhegyi egyenlőkarú fibula állatomantikájának meghatározását Bóna István 1974-ben I. stílusúra korrigálta.²⁹⁰ Günther Haseloff 1981-ben megjelent könyvében az I. stílus Tisza-vidéken előkerült tárgyai között a nagyhegyi egyenlőkarú fibula két teljes állatfigurájának elemzett rajzát közölte; az állatokat a „B” stílusszakasz tipikus képviselőiként határozta meg. Véleménye szerint a spirálmintákkal borított felületű skandináviai fibula ornamentikájának részletei bizonyítják, hogy a pannoniai langobardokat az I. stílus hatása kelet felől, a Tisza-vidéki gepidáktól érte.²⁹¹

A skandináviai egyenlőkarú fibulák csoportjának problematikájával legutóbb Bente Magnus foglalkozott. A Balti-tenger vidéki fibuláknak összesen 16 példánya ismert Kelet-Svédországból, Finnország tengerparti vidékéről a Finn-öböl, valamint a kontinens belsejéből, a Tisza-vidékről. A fibulák három esetben jól dokumentált sírból kerültek elő, a többi szórványként. Két fibulát hamvasztásos sírban (az upplandi Lovöben és a västmanlandi Rallstában), a harmadikat a szentes-nagyhegyi gepida temető csontvázas sírjában találták. Magnus a Tisza-vidéki darabot családi kapcsolat nyomának tartja: a Skandináviában született nő ezzel az ékszerrel demonstrálta származását. Az értékes fibulák a gazdag családoknál nemcsak a jómódot jelképezték, de valószínűleg viselőjük különleges társadalmi helyzetét (papnő, jósnő) is szimbolizálták. A korai időszakban az egyenlőkarú fibulákból kevesebb készült, később azonban áttértek nagyobb példányszámú sorozatok előállítására. A fibulák bonyolult díszítése, így pl. az upplandi Ekeby-i fibuláé, kapcsolatba hozható a skandináv mitológia egyes elemeivel, a „Jósnő szava” (Völuspá) eredet- és pusztulás mítoszával.²⁹²

A szentes-nagyhegyi egyenlőkarú fibuláról készített elemző rajzok segítségével (47-53. t.) eddig ismeretlen részletekkel egészíthetem ki az egyik legrégibbi skandináviai típusú egyenlőkarú fibula kompozícióját.²⁹³ A fibula két oldala csak első pillantásra hasonlít egymásra; a figyelmes szemlélő különbségeket is regisztrálhat. Arbmán a jelenséget azzal magyarázta, hogy az egyenlőkarú fibula sajátos formája két különböző fibula láblap öntőmintájának összeillesztéséből alakult ki.²⁹⁴

Az ép oldal részeit a domború állatfejek (48. t. 1-3), a spiráldíszes mező (48. t. 4-5) és a szegélyállatok alkotják (49-53. t.). A fibula ép felének csúcán a fő motívum egy 0,9 cm magasra kiemelkedő, a fibula vége felé forduló állatfej (46. t. 1a-c; 73. t. 1b, 1c). A homlokhoz ovális fülek simulnak, fölöttük mindkét végén spirálban végződő ívelt vonal – kosszarv jelzése –, csatlakozik (47. t. 1b; 48. t. 3). Az ovális szemet kettős kontúrvonal keretezi. A homlok és az orr vonala összevonva a fej közepén kiemelkedő sávot alkot. Az orrlyukak helyét az állat szemével szembe forduló, ívelt keretezésű szempárból álló maszk foglalja el. A szemek alatt egy-egy domború spirálvonal húzódik (48. t. 3-3a).

A fibula ép oldalának kompozícióját ez a láblap végét elfoglaló kettős maszkos, domború „kosfej” határozza meg; a széleken lévő állatfigurák és állatfejek az igényes keretezés részei. A „kosfej” és a szegélyál-

²⁸⁷ FETTICH 1951, 46–50, XXXVI–XXXIX. t.; CSALLÁNY 1961, 59–62, Abb. 12.

²⁸⁸ SALIN 246, Fig. 542, b, g, h.

²⁸⁹ ARBMAN 1945. A svéd nyelvű tanulmány magyar fordítása a BTM Aquincumi Múzeum könyvtárában megtalálható. Az ún. „Hemse-fibula” Haseloffnál „Kvie, Alba, Gotland” lelőhelynévvel szerepel: HASELOFF 1981, 335–337, Abb. 213.1 és 2. Hemse: SJÖVOLD 1993, 65, Pl. 30. S27.

²⁹⁰ BÓNA 1974, 55–56.

²⁹¹ HASELOFF 1981, 701–702, Abb. 509.

²⁹² MAGNUS 1999, 164–168.

²⁹³ A nagyhegyi 84. sír fibulája tanulmányozásának és a rajzok elkészítésének lehetőségét Lőrinczy Gábornak (MFM) köszönöm. A fibula a MFM Gyűjteményében N.53.55.23 ltsz.-on található.

²⁹⁴ ARBMAN 1945, 100.

latok mindkét oldalon három ponton kapcsolódnak össze. A szegélyállatok szembenéző fejei szögletes, niellóbetétes szemkeretezéssel rendelkeznek. A keretezés alsó végei a „kosfej” homlokának és orrának vonalában folytatódnak. A fibulaláb csúcsa felé tekintő teljes állatok mellső lábainak karmai a „kosfej” fülének kontúrvonalában érnek véget (47. t. 1b). A kiesett nielló betétek miatt ma már a kompozíció összefüggéseit nem könnyű felismerni. A két nagy félkörív, melyeket a „kosfej” két oldalán az orr-homlok ívelt vonala határol, a szegélyállatok aranyozott fejét foglalja magában (46. t. 1c) éppen a niellóbetétes szemkeretek segítségével rajzolódik ki (73. t. 1b). A szegélyállatok szembenéző, tulipánformájú állkapcsos állatfejeinek motívuma (51. t. 2a-3a) a nagyhegyi és a baráthelyi gepida övcsatok karikájának állatfejeiről ismert (44. t. 2-3).

Az ép oldal indadíszes mezője (48. t. 5).

A „kosfej” szarvának két végétől a kengyelig farkasfogas niellóval díszített, kiemelkedő keretezés húzódik (47. t. 1b). A kengyel felé szélesedő, ívelt oldalú keretezés az alapba bemélyülő, negatív indákkal borított mezőt fog közre. Az indák a mező közepén, két esetben háromrészes, a jobb oldalon egy esetben négyrészes forgómintát alkotnak (48. t. 5). A kengyel közepe alatti spiráldíszes mezőben a fibula csúcsa felé néző kisebb domború állatfej helyezkedik el. A fej csúcsos-ovális szemű és kiszélesedő, tompa orrú; az orrlyukakat spirálvonal jelöli. A hegyes füleket a kengyel középső válaszvonalainak ék alakú aranyozása érzékelteti (48. t. 2; 73. t. 1c).

Az ép oldal szegélyállatai (49-51. t.).

A fibula peremét egy-egy, az elkeskenyedő csúcs felé forduló, hosszan elnyúló teljes állatfigura foglalja el (49. t. 1). Az ép oldal teljes (fej, nyak, test, mellső és hátsó láb) állatfiguráinak leírását és értelmezését elsőként Günther Haseloff adta meg.²⁹⁵ A teljes állatfigurák feje csúcsos-ovális szemből áll, alatta kettős ívből álló alsó szemkeret helyezkedik el. A felső szemkeret szögletes és kettős vonalú; a két vonal közt farkasfog mintás nielló berakással volt díszítve (a nielló csak nyomokban maradt meg). Az állkapocs kettős kontúrvonalú, tulipánformájú, kifelé hajló végekkel (49. t. 1a; 50. t. 1a). A két szembenéző állatfej állkapcsainak háttere fafaragáshoz hasonló ékvágással tagolt (51. t. 2-2a). A hosszú nyakat a bal oldali állatnál tizennégy, a jobb oldalánál tizenöt keresztirányú rovátka díszíti. A nyakhoz képest rövid testet mindkét állatnál hét rovátka tölti ki (49. t. 1b; 50. t. 1b). A mellső lábak két karma a fibula csúcsán lévő domború

„kosfej” fülének kontúrvonalában folytatódik (47. t. 1b; 73. t. 1c). A szellemes képi ötlet *Snartemo V. sir* kardszíjcsat tövisének formájához illő, ágaskodó állatfigura mellső lábainak helyzetére emlékeztet (31. t. 2). A nagyhegyi állatfigurán a combok körte alakúak, belsejüket kis mandula/csepp formájú kontúrvonal díszíti (49. t. 1c; 50. t. 1c). A hármas vonalköteggel jelölt hasvonal a hátsó láb combja felé ívelt. A rövid hátsó láb három karomban végződik (49. t. 1d; 50. t. 1d).

A fibula mindkét szélén, a teljes állat fejével szemben, tükörszimmetrikus helyzetben egy másik állatfej foglal helyet. A két fej egymás felé fordul (51. t. 2-2a, 3-3a). A fibula ívelt csúcsát két ellentétes irányú, karmos lábból és rovátkolt díszű testrészből álló téglalap alakú keretbe foglalt minta zárja le, melynek két szélén felismerhető a fejek hátsó íve (51. t. 1-1a). A záróminta értelmezésével kapcsolatban Jan Bemmann vetette fel, hogy a mellső lábak és a testek a fibula kengyele felé néző állatfej párhoz tartozhatnak.²⁹⁶ Ez az összefüggés nagyon valószínű; a fibula csúcsát eszerint a teljes állatfigurákkal szembenéző, rövidített testű, csak mellső lábbal rendelkező állatpár zárja le (51. kép 2-3). A négy kúszó állat a fibula elkeskenyedő csúcsát teljesen körülzárja (47. t. 1b; 73. t. 1c).

A teljes állatfigura mögött, a fibula kengyel felé eső, kiszélesedő szélén ellentétes irányú állatfejeket mintáztak meg (51. t. 4-5). A kengyel felé néző állatfej U-alakú, kettős kontúrvonalú állkapocsból és csúcsos-ovális szemből áll. A szemet alul rövid ívelt keret, felül (hiányzó) niellóberakásos, kettős kontúrvonalas keret határolja (51. t. 4a, 5a). Az ellentétes irányú fejet csak a fibula lába felé néző szem képviseli. A niellós felső szemkeret a vékony csúcsos-ovális szem felső oldalán helyezkedik el (51. t. 4b-5b). A szem és a teljes állat hátsó lába közti területet egy-egy körte formájú díszítőelemmel töltötték ki (51. t. 4c, 5c). A két oldal U-alakú állkapocsos fejei azonosak, a jobb oldali fej állkapcsai kissé rövidebbek (51. t. 4a, 5a).

A csonka oldal részei és szegélyállatai (48. t. 1, 4; 52-53. t.).

A fibula törött karján az ép oldaléhoz hasonló, részleteiben mégis eltérő díszítést találunk, ami egy domború állatfejből (48. t. 1), spirálokkal díszített mezőből (48. t. 4) és a töredékesen megmaradt szegélyállatokból (52-53. t.) áll. A kengyel és a lemez találkozásánál, a spiráldíszes mező kiszélesedő közepén, az ép oldal kisebbik állatfejével szimmetrikusan egy domború állatfej foglal helyet. A szem csúcsos-ovális; a kiszélesedő orr- és a homlokívet poncolt pontsor keretezi. Az orr háromszög alakú és négy vízszintes bordával tagolt (48. t. 1). Az ép oldalhoz hasonlóan a kengyel két oldaláról ívelt niellómintás keretezés fut a fibula hiányzó vége felé (47. t. 1b). Az állatfejet körülvevő spiráldíszes mezőt a niellós kerettel párhuzamos ívű bordával két részre osztották. A két sávot

²⁹⁵ HASELOFF 1981, 701, Abb. 509 a-d. Valószínű, hogy Haseloff felhasználta Fettich Nándor pontos részletrajzeit, melyeket CSALLÁNY 1961, 61, Abb. 12. közölt, de csak a teljes állatalakokat rajzoltatta át, melyeket a rendelkezésére álló fotón ellenőrizhetett. Az arányok és a formák kisebb változása, valamint az eddig ismeretlen részletek miatt szükségesnek vélem az állatalakok új leírását.

²⁹⁶ Ld. 268. j.!

egy-egy sor negatív indával díszítették. A magányos indák között három esetben S-alakú spirálindák fordulnak elő (48. t. 4; 73. t. 1a).

A csonka oldal kiszélesedő peremének a kengyel felé eső részén két ellentétes irányú, U-alakú állkapcsos állatfej helyezkedik el (52. t. 1-1a; 53. t. 1-1a). A fejek folytatásában a fibula elkeskenyedő szélén két, a fibula csúcsa felé néző „teljes” állat képe indul el (52-53. t.; 73. t. 1a).

Az ellentétes irányú fejek közül a kengyel felé néző állatfej állkapcsa kettős kontúrvonalú és U-formájú; kis háromszög alakú ékvágásos elem csatlakozik hozzá. A szem csúcsos-ovális, a felső szemkeret kettős vonalú, közepén niellóbetéttel; az alsó szemkeret egy rövid ív (52. t. 1 d; 53. t. 1b) alkotja. A fibula csonka vége felé néző fejet csak a szem képviseli. A felső szemkeret rövid kettős kontúrvonalú, niellós, a szem csúcsos-ovális, az alsó szemkeret ívelt. A szemhez körteformájú töltelék elem járul, melynek belsejében vékony niellóbetétes vonal fut (52. t. 1c; 53. t. 1c).

A fibula hiányzó elkeskenyedő csúcsa felé kúszó „teljes” állatoknak hat, ill. hét karmos hátsó lába és a test hátsó részének töredéke maradt meg. A bal oldali állat hátsó lába kettős kontúrvonalú körte formájú combból és ívelt, hatkarmos lábfejből áll. A combot három vonalból álló külső keret veszi körül (52. t. 1e). A rovátkolt díszű testből, melyet alul kissé ívelt, vízszintes vonalköteg zár le, csak egy részlet maradt (52. t. 1b). A jobb oldali „teljes” állat megegyezik a bal oldalival, csak a karomjelzések eltérőek. A karmok itt nem kapcsolódnak a lábfej felső vonalához, hanem a test bordázásához hasonló egyenes vonalakká váltak (53. t. 1e-1d). Ha a töredékes figurákat (69. t. 5-6) összehasonlítjuk az ép oldal állatalakjaival (69. t. 3-4), meg kell állapítanunk, hogy a fibula két oldalának teljes állatfigurái jelentősen különbözhetnek egymástól. A csonka oldalon a test, a hátsó lábak és a karmok nagyobb méretűek, a combok félköríves keretezést kaptak.

A szentes-nagyhegyi fibula szegélyállatai az I. stílus „B” fázisának korai stádiumát képviselik, melynél az állatalakok a fibuláknak csak a peremét díszítették.²⁹⁷ A növényi dízítés szoros kapcsolata a dél-svédországi sjörupi kincslelet tárgyainak indás díszítésével az I. stílus legkorábbi periódusára enged következtetni. A sjörupi csatok, kardkoptató és veret díszítése a nagyhegyihez hasonló negatív egyoldalú indák-ból áll.²⁹⁸ A *sjörupi csatoknak* (54. t. 1) nemcsak a díszítése, hanem a formája is emlékeztet a Kiskunfélegyháza-Gáva típusú maszkos csatok karikájára. A nagyhegyi fibula ornamentikája a negatív spirálindák hasonlósága miatt is kapcsolódik az I. stílus legkorábbi

készítményeihez, különösen a norvégiai *ommundrødi* (I) fibula (41. t. 4) és a *tveitanei* (II) fibula (41. t. 6) növényi indás részleteihez. A negatív spirálindákkal kapcsolatban már Salin feltételezte, hogy a díszítést viaszformába benyomkodott fém pecsétlőkkel állították elő. A különböző irányba fordított mintákkal a spirálok többféle változatát lehet összeállítani. Bizonyos, hogy a nagyhegyi fibula negatív indáit is pecsétlőkkel készítették és a viaszmintát utólag kissé kiigazítva, kevésbé szabályos kettős és hármas forgókat, valamint S-alakú indákat alakítottak ki. Az indák formáját a mélyített részekben maradt tüzaranyozás emeli ki (48. t. 4-5).

Nem meglepő, hogy a nagyhegyi állatfiguráknak nincs pontos párhuzama, hiszen a kelet-svédországi egyenlőkarú fibulák korai példányai egyedi öntvények. Bizonyos részletek azonban más típusú skandináviai fibulákon felbukkannak. A nagyhegyi fibula csúcsán lévő, ellentétes irányú karmos lábakból álló záróminta norvégiai és gotlandi szögletes fejű fibulákon fedezhető fel, mint a fejlap peremén ellentétes irányba kúszó szegélyállatok hátsó lába.²⁹⁹ A nagyhegyi fibula „kosfeje” (48. t. 3) elsősorban a fülek naturalisztikus ábrázolása miatt unikális. Leginkább mégis a *gillbergai egyenlőkarú fibula* domború fejéhez hasonlítható (54. t. 7). Közös az állatfejek szarv jelzése, bár a gillbergai állatfejnél a szarvak fordítva, csavart végükkel befelé állnak. A két fibula keretezett belső mezőjének növényi mintázata igen hasonló egyoldalú indák-ból áll. A nagyhegyi fibula ép oldalán az indák két sorban borítják a keretezett belső részt. A csonka oldal belső mezőjét egy ívelt, plasztikus borda két sávra osztja (48. t. 4-5). A svédországi fibula mindkét oldalának belső felületét két részre osztották, a spirálmintákat csak a külső sávban helyezték el. A szűkebb ívű belső sáv közepén két kerek kő ül, melyeket kereszt alakban sugaras vonalkötegek kereteznek (54. t. 7). Emlékeztetnék arra, hogy a sugárkötegekből álló egyenlőszárú kereszt a gepida sasos csatok Tisza-vidéki típusának centrális motívuma.³⁰⁰ Egy Uppåkra-i fibulatöredék díszítése nyomán arra következtethetünk, hogy a kőberakással díszített északi egyenlőkarú fibuláknak nemcsak a peremén, hanem az ékszer felületének belső mezőjében, a kerek kőberakás körül is alkalmazták a szétdarabolt állattest részekből álló, nehezen érthető mintát.³⁰¹ A felsorolt példák közül a nagyhegyi fibula díszítése tűnik a legarchaikusabbnak. A nagyhegyi fibula kengyelének két végét még állatfejek díszítik, a gillbergain ugyanitt a kőberakásos középpő keresztet találhatók. A gillbergai fibulán nincs nyoma a nagy állatfej és a szegélyállatok kapcsolatának, ami a nagyhegyi fibula kompozíciójának egyik

²⁹⁷ HASELOFF 1981, 181.

²⁹⁸ SALIN 1904, 117, 163-164, Fig. 310, Fig. 383-390; FORSSANDER 1937, 13, Abb. 5.3-12; HASELOFF 1981, 75-79, Abb. 52.

²⁹⁹ BEMMANN 2003, 171, Abb. 3.1-2.

³⁰⁰ NAGY 2002a, 214, 6. kép 3-6, Szolnok-Szanda 154. sír, Alt-Kosseven, Knin-Greblje 50. sír, Flódmezővásárhely-Kishomok 77. sír csatjai.

³⁰¹ MAGNUS 2001a, 182, Fig. 9.

lényeges része. A gillbergai fibula állatfejének orra ívelten kiszélesedik; ez a formai megoldás viszont a Duna-vidéki csatok állatfejeinél kőberakás formájában már az 5. század középső harmadától megfigyelhető (34. t. 3, 4, 7; 54. t. 3). Mindkét egyenlőkarú fibula kengyelét horizontális bordázás díszíti; a nagyhegyi kengyelén a középső bordasort kétoldalt spirálinda sorokkal egészítették ki. A nagyhegyi fibula kengyele a *gotlandi* (?) lelőhelyű, háromgombos, kymasorral keretezett lábú *fibula* kengyeléhez hasonlítható, melynél a kengyel középső bordáját két domború állatfej zárja le (54. t. 2).

A nagyhegyi és a gillbergai egyenlőkarú fibulák díszítésének szerkezete leginkább abban egyezik, hogy az állatfigurák a tárgyak szélén helyezkednek el. Hasehoff a nagyhegyi fibula szegélyállatait az I. stílus „B” fázisának „legszebb, legtisztább és legrégebbi példáiként” említette.³⁰² E megállapítást azzal is alátámaszthatjuk, hogy a nagyhegyi fibulán olyan képi elem fedezhető fel, mely közvetlen utalást jelent az I. germán állatstílus késő római előzményeire. A szembeforduló tulipánformájú állat állkapcsok (51. t. 2a-3a) a keleti gót-gepida csatok (pl. 44. t. 2-3) és végső soron a 4-5. századi késő római katonai övgarnitúrák állatfejes csatkarikáinak motívumaira (pl. 29. t. 1-2) vezethetők vissza.

Az északi fibulákon az antikvitás formáit jellegzetes részletekkel bővítették, így a kifelé hajlított végű alsó állkapoccsal, a fejformák variálásával, fülekkel, agyarakkal, valamint emberi maszkok, ill. testrészek bevonásával. A félköríves szemkeretű, tulipán állkapcsú fejek a korai északi állatstílus figuráinál, pl. a *gotlandi* Kvie-i fibula láblapján is megtalálhatók. A *Kvie-fibula* állatfigurájának szellemes megoldása, hogy a hátsó láb karmai emberi kéz ujjaként a hosszanti csikozású állattest jelzésének felelnek meg, miközben a visszafelé fordított hüvelykujj a test záróvonalának helyzetébe kerül (54. t. 5). *Gotland* szigetéről a nagyhegyi fibula teljes állatalakjainak jó párhuzamát említhetem. A *Vallstenarum-i fibulatöredéken*, mely a *gotland-ölandi* madárfejekkel keretezett, ómega fejlapú fibulák csoportjához tartozik.³⁰³ A fibulafej középső gombját két feltartott fejű állatfigura keretezi (40. t. 5). A félköríves szemkeretű, ovális szemű, nyitott állkapcsú állatfejek a nagyhegyi fibula stílusát idézik.

A nagyhegyi fibula U-alakú állkapcsos fejeihez hasonló az állatfejes díszű kengyele miatt már korábban említett *gotlandi* (?) háromgombos *fibula* fejlapján található. A fibula kyma mintás keretezésű láblapját a szilágysomlyói oroszlános fibulapárral kapcsolatban idéztük (26. t. 7). Voss a fejlapon lévő kis, plasztikus állatfigurákat Nydam-stílusúaknak határozta meg. Az időrendi következményeket Näsman vont le megál-

lapítva, hogy ez a példány a *Gotland-Öland-Bornholm* szigetek fibulái közül a legrégebbi. Megelőzi a madárfej frizes fibulacsoportot és stíluskritikai alapon az 5. század első felére keltezhető. A fibula fejlapjának egyik sávjában a nagyhegyi állatfejekhez hasonló U-formákat térkitöltő elemként használták (54. t. 2a). Näsman időrendje szerint jóval későbbi az *Öland* (?) lelőhelyű, kőberakásos díszű, ómega fejlapú fibula, melynek láblapján a nagyhegyihez hasonló U-állkapcsos állatfejek fordulnak elő.³⁰⁴

A nagyhegyi fibula növényi díszítése a párhuzamok szerint a *Sjörup-* és a *Nydam-stílushoz*, az állatfigurák a korai I. stílushoz köthetők. A fibula *Arbman* által adott keltezésénél (400-as évek vége, 500 körül) pontosabb ma sem adható. Ugyanakkor hangsúlyozni kell, hogy a nagyhegyi fibuláról hiányoznak az északi egyenlőkarú fibulák díszítésének szinte elmaradhatatlan részei, az emberi végtagok. Az említett *gotlandi* és *ölandi* (?) példán kívül a nagyhegyi fibula ívelt széleinek U-állkapcsos „új” állatfejeit sem találjuk másutt. A nagyhegyi fibula törött oldalának keretezett combú „csonka” állatfigurái szintén egyedi állatképeknek látszanak. Az U-forma a *szolnok-szandai* 73. *sir fibulájának* fejlapján az aszimmetrikus állatok szemkereteként bukkan fel (55. t. 1b, 1d).

A nagyhegyi fibula kompozíciójának domináns része a csúcson kiemelkedő stilizált „kosfej” és a szarvak mögül kiinduló, a spirálmezőkön átívelő niellő berakásos ívelt keretvonal (47. t. 1b). Talán nem minden alap nélküli, ha a nagyhegyi fibula ép karjának díszítését befogott (?) kos stilizált ábrázolásaként értelmezzük. Ha a kompozícióhoz illő mitológiai jelentést keresünk, képi párhuzamként *Donar* (Thór) isten bakkecskéktől vontatott szekerét említhetjük. A skandináv mitológia egyik legtöbbször emlegetett alakját Thórt, az istenek és az emberek világának fő védelmezőjét a földművelő népek közt nagy tisztelet övezte, mivel hitük szerint az időjárás alakulására és a jó termésre nézve is befolyással bírt.³⁰⁵ Nem lehet véletlen, hogy görbe szarvú állatfejek több fibula díszítésében felbukkanak. Mindenekelőtt a *bácsordasi csat* csúcán lévő állatfejet említhetem, melynél a stilizált szarvakat spirál formájú niellő berakás jelképezi (54. t. 3). A *horkheimi* mazúri típusú, szögletes fejű *fibula* fejlapjának közepén a peremállatok egy görbe szarvú állatmaszkot fognak közre. Ugyanennek a fibulának a láblapján a „két állat közti maszk” motívumot stilizált állatfigurák és egy bikafej jeleníti meg (54. t. 4).³⁰⁶ A *darmstadt-windmühlei fibula* láblapjának csúcán egy állatfejhez kétféle szarvjelzés tartozik: a kisebb kifelé,

³⁰⁴ *Gotland* (?): NÄSMAN 1984, 62-63, 70, Abb. 1; Taf. 14,2; SJØVOLD 1993, 48-50, Pl. 28.S37. *Öland* (?): NÄSMAN 1984, 57-58, 70, Abb. 1; Taf. 13.3; SJØVOLD 1993, 48-49, Pl. 27.S43.

³⁰⁵ BERNÁTH 2005, 333-334.

³⁰⁶ HASELOFF 1981, 531-534, Abb. 351-354.

³⁰² HASELOFF 1981, 187-188, 701-702.

³⁰³ NÄSMAN 1984, 57, Taf. 13,5; HASELOFF 1986, 72, Abb. 11-12.

a nagyobb befelé görbülő (54. t. 5).³⁰⁷ A gillbergai egyenlő karú fibula nagy állatfejének fordítva rajzolt szarvjelzései (54. t. 7) éppen csak emlékeztetnek a kompozíció eredeti képeire. A fibula fő mezőiben lévő keresztábrázolás és a peremek állatornamentikája a nagyhegyinél fejlettebb stádiumot képvisel és a díszítés szinkretisztikus jellegére utal.

A *szolnok-szandai* temető 73. sírjából előkerült aranyozott ezüst, négyszögletes fejű *fibula* a kontinens jütlandi típusú, I. stílusú állatornamentikával díszített fibulacsoportjához tartozik (55. t. 1-1a).³⁰⁸ A harapófó minták „A” variációjával (átfogóján álló egyenlőszárú háromszög, csúcsán koronggal)³⁰⁹ keretezett fejlapú fibulák négy példánya a dániai Seeland szigetről került elő. A fibulatípus Nyugat-Svédországban és a Rajna-vidéken terjedt el; egy-egy példány Kelet-Poroszországból, a Tisza-vidékről és az Al-Duna jobbpartjáról, a bulgáriai *Augusta/Härlec* antik erődjéből való (55. t. 3),³¹⁰ továbbá egy igen kopott, fejlapján spiráldíszes példány ismert Testonából.³¹¹ Újabban München közeléből, *Aschheim-Bajuwarenring 166-167*. kettős sírjából a szandai fibulához igen hasonló díszítésű, közepén osztott láblapú jütlandi típusú, a fejlapon gombokkal díszített fibulák kerültek elő (55. t. 4), melyeket a 13-16 és a 48 év körüli hölgyek – feltehetően anya és leánya –, derékövükről lecsüngő szalagokon viseltek.³¹²

A szandai fibula ornamentikájának érdekessége, hogy a „két állat közt maszk” motívum kétféle feldolgozását tartalmazza: az egyik változat a fejlapon, a másik a láblap csúcsán található. A fejlapon a felfelé néző nagy maszkot ellentétes irányba forduló aszimmetrikus állatpár veszi közre (55. t. 1a). Az állatok visszafordított feje U-formájú szemkeretből áll. A keret belsejébe került a félkörös szem, az alsó szemkeret és az állkapcsoknak a külső szemkerettel párhuzamos jelzése. A testet kontúrvonalakkal hangsúlyozták (a ki-

sebbik állatnál hiányzik a felső kontúrvonal) és keresztirányú, rövid vonalakkal töltötték ki. A bal oldali állat mellső lába szögletes jelzésű, a jobb oldali állat mellső lába kis körteformájú combból indul ki és hegyes karomban végződik. A hátsó láb mindkét állatnál körteformájú combból, egyenes lábszárból és egy karomban végződő lábfejből áll (55. t. 1b).

A fibula kengyel alatti részét kétoldalt az északi stílusra jellemző lefelé néző állatfejek keretezik. A kerek szemeket kettős kontúrvonal veszi körbe, melyhez hátracsapott, hegyes fül járul. A rombusz alakú láblapot közepén hosszanti sáv osztja két részre. A kiszélesedő középső csúcsokon két, csigavonalhoz hasonló díszű korong foglal helyet. A középső mezőket tükröszimmetrikus háromrészes forgóminták díszítik (55. t. 1a). A láblap kerek szemű maszkban végződik. A maszk szemkeretét, homlokát, orrát és száját egy felületbe vonták össze. A kerek szem alját két egyenes elemmel hangsúlyozták. A maszk két oldalát egy-egy kitért állkapcsú, vékony vonallal rajzolt testű és lábú, felfelé csavarodó farkú állatfigura keretezi (55. t. 1c). A szandai fibulának ez a részlete, a láb állatpárral keretezett maszkja az ún. Langweid (II) típusú fibula egyik jellegzetessége. Úgy látszik, a szandai fibula tervezői ismerték és használták a Somme (Marchélepot), a Rajna (Engers) és a Felső-Duna-vidékének (Langweid II) szimbolikus képrepertoárját.³¹³ Az *Aschheim-Bajuwarenring 166*. sír – hátlapján rúnakarcolatos – aranyozott ezüst fibulájának fejlapján a középső maszk hegyes fület visel, a szélső állat- vagy állatember figurák testrészeit fonatmintákká alakították (55. t. 4).

A szandai 73. sír fibuláját Haseloff és Bóna skandináviai készítménynek határozta meg.³¹⁴ Mint ismert, a korai északi fibulák mindegyike egyedi készítmény, ennek megfelelően a szandai fibula mindkét kompozíciója a közkedvelt „védelmező” téma pontos párhuzam nélküli feldolgozása. Míg azonban a szandai fibula láblapjának maszk-állatalkok figurái a Langweid-i fibulacsoporthoz köthetők, a fejlap állatfigurái teljesen szokatlan formájúak; különlegességük a fejforma és a test ellentétes irányú helyzete. Az U-alakú felső szemkeret magában foglalja a szemet és a nyújtott végű állkapcsokat. Mivel U-alakú állkapcsos fejek a szentes-nagyhegyi egyenlőkarú fibulán találhatók (51. t. 4a, 5a; 52. t. 1d; 53. t. 1b), arra kell gondolnunk, hogy talán éppen a nagyhegyi fibula mintái adták az U-alakú fejforma modelljét. Biztosan északi elem a szandai fibula fejlapjának különös maszkja (55. t. 1b). Hasonló egymással szembe forduló maszkok díszítik a svédországi *sjörupi* kincslelet egyik *szíjvégének* alsó szélét (55. t. 2).³¹⁵

³⁰⁷ HASELOFF 1981, 474–476, Abb. 306.

³⁰⁸ KOVRIG 1979, 133, Abb. 42b; HASELOFF 1981, 302–305, 702, Abb. 201, Abb. 510.

³⁰⁹ A harapófó mintáról és Duna-vidéki elterjedéséről a kismák-fai ezüsttál kapcsán TÓTH 1994–1995, 128–132.

³¹⁰ HASELOFF 1981, 304–306, Verbreitungskarte 203a; HASELOFF 1990, 37; MAŠOV 1976, 36, Obr. 1 (Härlec/Augusta).

³¹¹ FUCHS/WERNER 1950, 25, 59, Taf.31.A 104.

³¹² GUTSMIEDL 2005. A kettős sír értékelése igen tanulságos. A fogak és a csontok stronciumizotópos vizsgálatai szerint a sírokban eltemetett nők helyi lakosként a Duna és az Alpok között éltek. Az északi típusú fibulák esetükben biztosan nem etnikumjelzők; amint a fibulák cingulumos viseleti módja is a helyi szokást tükrözi. A csontok DNA-vizsgálata szerint a halált pestisvírus okozta. A bizánci forrásokból ismert, elsősorban Prokopiosztól említett pestisjárvány Justinianus (527–565) uralkodása alatt, 541-től söpört végig a Földközi tenger országain, Kisázsiaiban és Mezopotámiában. A járvány nyugaton Gallia nagy részére kiterjedt és 546-ban a Rajna-vidékig eljutott. Az aschheimi temetőben jelentős számú többes temetkezés (27 kettős, 4 hármas, 1 négyes és 1 ötös) arra mutat, hogy a járvány az Alpoktól északra is szedte áldozatait. A szandai négyszögletes fejű fibula aschheimi analógiáira Jan Bemmann hívta fel a figyelmet.

³¹³ HASELOFF 1981, 346–357.

³¹⁴ HASELOFF 1981, 702; BÓNA 1993a, 97.

³¹⁵ SALIN 1904, 234–235, Fig. 529; FORSSANDER 1937, 14–15, Abb. 5. A szíjvég rövidített hátsó lábú állatfiguráját Haseloff az I. stílus „C” fázisához sorolta. HASELOFF 1981, 197, Abb. 109.

A négyszögletes fejű jütlandi relieffibulák legkorábbi megjelenése Dél-Skandináviában a 475–480-as évektől keltezhető. A középső bordával osztott láblapú fibulák Délnyugat-Skandináviából és Délkelet-Angliából kerültek elő; ehhez az alcsoportozáshoz tartoznak a Szanda 73. sír és az Aschheim-Bajuwarenring 166-167. sír fibulái is.³¹⁶ A Viminacium-környéki temetők hasonló típusú fibulái nyomán bizonyos, hogy az egyedi ornamentikájú északi fibulákról a Duna-menti fémhelyekben helyi másolatokat készítettek. A bulgáriai *Augusta/Härlec* későantik erődjéből előkerült aranyozott ezüst *fibulát* a szandai fibulához hasonló példányról másolták (55. t. 3); a viminaciumi négyszögletes fejű aranyozott bronz fibulák díszítésének előképei már alig felismerhetők.³¹⁷ A jó minőségű augusztai fibula fejlapján a nagy maszk érthető formában maradt meg (55. t. 3a), de a két állatfigura értelmetlenné torzult, bár a fejlap rövidebb szélei melletti hurkos végű, fogazott elemek az aschheimi fibulák fejlapjának

állatlábaira (55. t. 4) emlékeztetnek. Az augusztai fibula láblapjának csúcsán az állatpárral keretezett maszk rovátkolt szélű fejjé egyszerűsödött. Az aschheimi, a szandai és a härleci fibulák fejlapjának hasonlósága valamint a láblapok szinte teljesen megegyező formája és díszítése alapján indokolt a négyszögletes fejű jütlandi típusú fibulák Duna-vidéki csoportjáról beszélni. Az aschheimi fibulák eltemetésének időpontját, az 540-es évek végét figyelembe véve, a Duna-vidéki fibulacsoport készítését a 6. század első harmadára lehet keltezni. A viminaciumi temetők négyszögletes fejű fibuláinak elmosódott ornamentikáját a többszörös másolás magyarázza. Egy testonai fibula díszítése nyomán gyanítani lehet, hogy a jütlandi négyszögletes fejű fibuláknak a kontinensen egy kizárólag növényi mintákkal díszített változata is létezett. A testonai fibula fejlapján az állatornamentika helyét vésett növényi minta foglalja el, ezért Joachim Werner a fibula skandináviai készítését csak bizonytalanul vetette fel.³¹⁸

³¹⁶ HASELOFF 1981, I, 160–173; GUTSMIEDL 2005, 207, Abb. 9.

³¹⁷ MAŠOV 1976, 35–37, Obr. 1; HASELOFF 1990, 37. Az *Augusta/härleci* fibula fotóját Anna Haralambieva (Várna, Bulg.) szívesességéből kaptam meg; fáradtságát ezúton is köszönöm. A Viminacium I-Burdelj 133. és 138. sír fibuláiról és a Kasiodol-i fibuláról IVANIŠEVIĆ/KAZANSKI/MAŠTYKOVA 2006, 15–16, Typ. I.3, Fig. 8.4–6.

³¹⁸ FUCHS/WERNER 1950, 59.

A PANNONIAI LANGOBARDOK I. STÍLUSÚ KOMPOZÍCIÓI (6. század első és második harmada)

A veszkényi lószerszámdíszek ornamentikáját Bóna István „a germán I. stílus Duna-vidéki megjelenése és kialakulásának kérdésében alapvető jelentőségű”-nek ítélte.³¹⁹ A kutatás a veszkényi leleteket Joachim Werner meggyőző érvei nyomán a pannoniai langobard korszakhoz sorolta és északi importdarabokként határozta meg.³²⁰ Gömöri János a leletek fémanalízise alapján kimutatta, hogy a különböző őrzési helyekre került tárgyak, az anyag összetétele és az öntéstechnológia hasonlósága alapján, egyazon műhelyben készültek. Megállapította, hogy a teljes lelet két különböző lószerszám garnitúrából állhatott: az egyikhez az elvesztett I. számú csüngő és a kereszt alakú szíjelosztó veretek, a másikhoz a maszkos-állatalakos 2. csüngő és a gömbös szíjelosztók tartoztak.³²¹

Az I. csüngőt két szembenéző, lefelé hajló állatfej jel díszítették (56. t. 1). A szemeket pontkörök jelzik, az állkapcsok harang formájúak, szétnyitott végük kifelé hajlik (56. t. 1a). A testeket kétszalagos fonatminta helyettesíti, melyeket két egymásba kapcsolt hurok fog össze. Az alsó állkapcsokat egy hármasszalagú ívelt szalaggal is összekötötték (56. t. 1b).

A veszkényi I. csüngő állatfejei a *jutasí 196. sír fibuláinak* láblapján állatfejek-maszk kompozícióban bukkannak fel (43. t. 2). A hosszú állkapcsú állatfejek ikonográfiai jelentőségét és párhuzamait Hayo Vierck a bajorországi nordendorfi 137/1877. sír fibulapár hasonló fejeivel kapcsolatban részletesen elemezte. Megállapítása szerint támadó vagy védekező, kítátott állkapcsú kígyófejekről van szó, melyek valamely istenség szimbolikus állatai, a védelem megtestesítői. Képük gyakran előfordul lószerszámcsőngőkön, kardkoptatókon, sőt szarkofágokon és fakoporsókon is. A motívum megkettőzése a varázserő növelésének eszköze. A norvégiai Veienből előkerült poncolt díszű kardkoptatón két kígyófej között egy kerek szemű embermaszk foglal helyet. Más tárgyakon a kígyófejek a lélegzet/életerő háromszög formájú jelét keretezik; ez a jel tehát magával a maszkkal volt egyenértékű. A két kígyótestet egybefonódó szalagként többek között a dél-angliai Barrington kardkoptatóján is ábrázolták, bár itt a testet jelképező három részes szalagok nem közvetlenül a fejekhez kapcsolódnak.³²²

A veszkényi kereszt alakú aranyozott ezüst szíjelosztók (56. t. 2) középső medallionját körformát alkotó kétszalagos negatív fonatminta alkotja, mely centrális helyzetű négy részre osztott korong (rekeszes köberakás utánezata) keretétül szolgál. A kereszt formájú száruk széleit negatív lépcsős meanderek keretezik; a középső témája a kétszalagos, kétrészes, negatív fonatminta egymást keresztező részlete (56. t. 2a-b). A lépcsős meander a késő római minták egyike, melyet az 5. századi ékszereknél, a fegyverek fémdíszseinél a Nydam-stílus és a Duna-vidéki spiráldíszes stílus mesterei is szívesen alkalmaztak, pl. a Nydam II. lelet kardhüvely bemeneti veretein³²³ vagy a *répcelaki fibulapár* kengyelén (32. t. 1-2). A šakvicei 38. sír aranyozott ezüst S-fibuláit díszítő kétszalagos fonatminta és a veszkényi kereszt alakú szíjelosztók mintájának hasonlóságát Jaroslav Tejral vette észre. Megállapította, hogy a šakvicei síregyüttes a Morva-menti elbai germán jellegű temetők észak-dunai fázisához (510/520-540/550) sorolható; a szabályos meanderszalag díszítés viszont a Dunától délre tűnt fel a pannoniai langobard fibulák kengyelén vagy láblapján.³²⁴

A veszkényi kereszt alakú szíjelosztók szárának fő díszje a kétszalagos fonatminta egymást metsző részlete (56. t. 2a). Az egymást keresztező negatív fonatrészlet a kereszt és a félgömb alakú szíjelosztókon is felbukkan: a félgömb alakú veretek egyik mezőjében ugyanez a minta látható (58. t. 1b, 1d; 2d, 2d; 3b, 3d). A kereszt alakú szíjelosztók háromrészes szalagokból álló fonatrészlete – *pars pro toto*-ként – a félgömb alakú szíjelosztók szimbolikus képét helyettesítette.³²⁵

A veszkényi 2. csüngő kétféle nézetre készült; mindkét ábrázolás témája az állatfejek közötti maszk motívuma. A függesztőfül felőli oldalon az emberi arc két karmos lábú állat között foglal helyet (57. t. 1, 1b), míg az áttört díszű oldal felől az emberfejet két madárfej fogja közre (57. t. 1a, 1c).

³¹⁹ BÓNA 1993a, 161.

³²⁰ WERNER 1962, 94–104; BÓNA 1974, 54; HASELOFF 1981, 696–699.

³²¹ GÖMÖRI 1988, 116–117, Abb. 16–17.

³²² VIERCK 1967, 121–123, Abb. 3, 5.

³²³ BEMMANN 1998, I, 217–219, Kat. 2-4, II, Taf. 222–223.

³²⁴ Šakvice 38. sír: TEJRAL 2005, 142, 144, Abb. 12.4-5. Meanderminták: Várpalota I. sír: BÓNA 1956, Taf. XXVII, 1-2; 17. sír: Taf. XXXV, 1-2; Bezenye 20. sír: Taf. XLV, 1-2; Albertfalva: Taf. LV, 2; Kaposvár: Taf. LVI, 5. Svétéc/Schwaz, Szentendre 29. sír fibuláin: NAGY 1999, 306, Abb. 1. A motívum avar kori előfordulásáról, további példákkal a Kölked-Feketekapu B-119. sír korongfibulájával kapcsolatban: KISS 2001, 274–275, Abb. 112.

³²⁵ Az egymást metsző szalagrészlet a késő antik Herakles-csomó jelképe is lehetett; ábrázolása az avar korig fennmaradt: NAGY 1998, 384, 38. kép.

A két teljes állatalak közti hosszú bajszú emberfej (57. t. 1b) a függesztőfül miatt erősen sérült. Az arc ovális, az áll felé keskenyedik, a szemek csúcsos-ovális formájúak, ferde állásúak. A szemöldököt nielló berakásos kettős vonal jelzi. Az orcák háromszög alakúak, az áll lekerekített, szakáll nélküli. A poncolt pontsorokkal díszített bajszot kétoldalt az állatfejek nyitott állkapcsa határolja. A csüngő szélesebbik oldalát elfoglaló négylábú állatokat oldalnézetben rajzolták meg; az állattekst, a rendelkezésre álló területnek megfelelően, fokozatosan keskenyednek. A fejek niellódíszes ívelt, rövid szemkeretből és U-formájú állkapcsokból állnak, az alsó állkapocs körívszerűen behajlik és egy gömbformát fog közre.³²⁶ Az állkapcsokat három párhuzamos niellóvonallal díszítették. A szem domború, háromszög formájú. A mellső lábhoz a jobb oldali állatnál három, a bal oldalánál négy vésett karomban végződő keskeny lábszár és a csüngő ívének megfelelő, különleges formájú comb tartozik. A testet kissé ívelt, plasztikusan kialakított, fafaragást utánzó, keresztirányú vonalak alkotják, melyeket a bal oldali állatnál felül-alul egy-egy vonallal összekötöttek. A hátsó lábat niellódíszes külső keretű, körte formájú comb és vékony lábszár alkotja (a jobb oldali állat hátsó lábának karmai hiányoznak) (57. t. 1d). A függesztőfül elhelyezése is jelzi, hogy a kétfelől szemléltethető kompozíció fő nézete a négylábú állatok közötti emberfej. A niellós pontbetétekkel díszített sávok (a bajsz vonala, az állatok szemkerete és a hátsó láb combjának kerete) ismétlődése a kép részleteinek összetartozását érzékelteti, ugyanakkor a kompozíciónak bizonyos ritmust is kölcsönöz.

Emberarc két madárfej közt (57. t. 1a, 1c). A középen lévő emberarc hasonló az előzőhöz, de nagyobb méretű. A rövid bajsz az arc szélénél végződik. A csúcsos-ovális, ferde szemek fölött ívelt szemöldök húzódik; a homlokot további három nielló berakásos ívelt vonal tagolja. Az arcot kétoldalt csőrös, niellós díszű madárfejek veszik közre. Az erősen lefelé görbülő csőröket középen mélyített vonal választja ketté. A madárszemek csúcsos-ovális formájúak, a bal oldalt keskenyebb, a jobb oldali szélesebb, kettős vonalú véssés keretezi. A csőrök felső részét háromrészes, keresztirányú szalag fogja össze.³²⁷

A kétféle nézetű csüngő kompozícióinak egyik előképeként a Hälsingland lelőhelyű, kétféle nézetre komponált függesztő veret ábrázolását említem, melyet négy kítatott állkapcsú állatfejből (oroszlánfókák?) állítottak össze. Az egyik nézetnél az állkapcsok közti helyet ferde szemű embermaszk tölti ki.³²⁸ A veszkényi 2. csüngő formája és madárfejes díszítése, mint arra Werner rámutatott, a hun kori lószerszám-díszek csüngőire, így a jakuszowiceire, a vånneboira, a sösdalaira vezethető vissza.³²⁹ Az eddig ismert 5. századi félhold alakú lószerszámcsüngők vonalas díszük és poncoltak; az állatfigurákat szembenéző madár- vagy kígyófejek képviselik. A veszkényihez hasonló, mélyen vésett mintázatot két *ejsbøli kardkoptató vereten* találunk, melyeknél a madárfejek között egy hegyes orrú állatfej foglal helyet (57. t. 2).³³⁰ A norvégiai Veien kardkoptatóján lévő kítatott állkapcsú kígyófejek közti emberarcot már említettük. A veszkényi madárfej párhoz hasonló formájú fejek díszítik a dániai *Lundergård* mocsárból előkerült *koptató veretet* is, melynél a madárfejeket háromszög formájú geometrikus díszű lécc köti össze (57. t. 3). Hasonló összekötő rész látható a veszkényi csüngőnél a madárfejekkel keretezett emberfej álla alatt (57. t. 1). Félhold alakú csüngődísznél nem indokolt a középen lévő geometrikus díszű elem; a veszkényi példány esetében a háromszög alakú minta éppen annak a jele, hogy a csüngőt a skandináviai kardkoptatók formája nyomán alakították ki. Két madárfejből összeállított csüngőket egyébként északon női nyakdíszként is viseltek. Poncolt díszű, függesztőfüles *csüngőpár* – a veszkényinél jelentősen kisebb méretben – az észak-jütlandi *Sejflod* egyik 5. századi fibulákat is tartalmazó síregyütteséből került elő (57. t. 4-5).³³¹

A veszkényi 2. csüngő bajszos emberarcai pontos párhuzam nélküliek. A Nydam-stílusú és az északi I. stílusú fibulákon a medaillonokba foglalt, szembenéző maszkok pl. a galstedi, hösentorpi, *Tveitane*-i *fibulákon* (41. t. 6)³³² csak távolról emlékeztetnek a veszkényi arcokra. A 2. csüngő állatalakjait Haseloff 5. századi Nydam-stílusúaknak határozta meg.³³³ Az állkapcsok összevont formája, a spirál végű alsó állkapocs az I. stílus „B” fázisának előképe, amint ezt a fejlett I. stílusú Ekeby-i fibula egyik állatfeje megőrizte.³³⁴ Ha a veszkényi csüngő állatait egyenes vonalba rendezzük

³²⁶ A látszólag értelmetlen gömb alakú ornamens a Nydam-stílus visszatérő motívuma, mely a skandináviai tárgyak madáralakjainál gyakori, a Duna-vidéken azonban eddig csak a 2. veszkényi csüngőn és a félgömbös szíjcsosztók emberalakos ábrázolásán fordult elő. A gömbforma értelmezéséről összefoglalóan: BEMMANN 1998, 226-228. Peter Vang Petersen a Skerne-i fibula állatfejeinél ábrázolt gömböket (19. t. 3.) teli madárbegek stilizált jelzéseként magyarázza: VANG PETERSEN 2003, 292-293.

³²⁷ Az „összekötözött” csőrű madárábrázoláshoz nem találtam párhuzamot. Hasonló, valószínűleg csak stílusjegyként értelmezhető képi megoldás, hogy a *Snartemo V. sir* csatjának állatfiguráján a visszacsapott fark háromrészes szalaggal van a testhez „kötözve” (31. t. 2-2a).

³²⁸ SALIN 1904, 205; NAGY 2005a, 14. kép 1a-b.

³²⁹ WERNER 1962, 96-97.

³³⁰ ØRSNES 1988, 54-56, Taf. 95,1-2, Taf. 103.10,12. A veszkényi 1. csüngő és az *ejsbøli koptatók* hasonlóságáról: BÖIINER 1987, 461; HASELOFF 1981, 687.

³³¹ *Lundergård*: BEMMANN 1998, I, 224-225, Abb. 81.1; BEMMANN/HAIINE 1994, 572, Fundliste 19.6. Madárfejes, filigrándíszes csüngő Nydam-stílusú fibulatöredékekkel együtt *Tåstrupgård*-ból (D.): BEMMANN 1998, 224-225, Abb. 81, 3a-b. *Sejflod* DI jelű sir: NIELSEN 2000, I, 67-69, II, 54, x1068-9. Vö. még a 149. jegyzetet!

³³² HASELOFF 1981, 82, Abb. 53. 2,4,7-8.

³³³ HASELOFF 1981, 696-697.

³³⁴ NAGY 2005a, 16. kép 3.

(57. t. 1d), olyan előrenyújtott mellső lábú, fekvő, de ugrásra kész állatfigurákat kapunk, melyek jól beilleszthetők a gyulai csat körének állatalakjai közé (40. t.), de azoknál kissé archaikusabb formákat őriznek. Az állatteknek a „B” fázisban egységes, geometrikus jellegű, keresztirányú vonalkázása a veszkényieknél még nyilvánvalóan a bordákat jelképezte. A veszkényi 2. csüngő kompozícióit a Nydam-stílus madárfejeivel és kontúrvonalas testrészekből álló néglábú állatfiguráival tervezték meg; utóbbiak az I. stílus „B” fázisú állatfiguráinak prototípusai.

A veszkényi félgömb alakú szíjelosztók (58. t. 1-3) a Duna-vidéki I. állatstílus nehezen megfejthető értelmű képeit őrizték meg. A vereteket László Gyula rajzaival mutatom be, megtartva a tárgyak és a nézetek sorrendjét.³³⁵ Kompozícióba foglalt emberábrázolás a Duna-vidéki I. stílusban ritkaságnak számít; a pannóniai langobard korszakban – a brakteátákon kívül – csak a veszkényi szíjelosztókon fordul elő.³³⁶

A veretek félgömb formájú részét egyenlőszárú kereszt alakban elhelyezett, zezugvonalas niellő berakással díszített, kígyófejekben végződő pánt négy mezőre osztja (58. t. 1-3). A félgömbök két-két ellentétes mezőjének képei megegyeznek. Az egyik mezőben egy emberalak, a másokban háromrészes szalagfonat egymást keresztező részlete látható.

Nehéz meghatározni az ívelt oldalú, háromszög formájú keretbe szorított emberke helyzetét: ülő, guggoló vagy megkötözött alakról van-e szó (58. t. 1a, 2a, 3a-1c, 2c, 3c).³³⁷ A fejlet félkörív keretezi, a haját függőleges vonalak jelzik. A csúcsos-ovális szemek fölött ívelt szemöldökív látható, melyet összevontak a rövid orr, a bajusz és a száj vonalával. Az így kialakult, fordított Y-forma – kisebb eltérésekkel – mind a hat figura arcának tengelyét alkotja.³³⁸ A testet egy ívelt oldalú, alul kiszélesedő forma jelzi,³³⁹ melynek alsó

szélénél vésett, plasztikus vonalakkal hosszú ingféle, ráncolt aljú ruhadarabot ábrázoltak. A fejlet kétoldalt egy-egy térdben behajlított emberi láb veszi közre, melyeket a testtől kettős kontúrvonal választ el. A lábszár és a lábfej között keresztirányú elválasztó elem látható. A sarok nélküli lábbeli talpa gömb formájú alátétet nyugszik (58. t. 6), ami néhány esetben határozottan össze van kötve a test melletti, rézsütös vagy ívelt vonalak egyikével (pl. 58. t. 1a; 2a, 3a), ezért az a benyomásunk, hogy a gömbök valamiféle kötélékhez (pl. béklyóhoz) tartoznak.

A szíjelosztók félgömbjeinek átellenes mezőiben egymást metsző, háromrészes szalagfonat részlete tűnik elő, mindegyik mezőben nagyjából azonos helyzetben. A szalagok környezete azonban minden mezőben más: folytatásukban az ékvágás háromszög alakú vésett mintáit és keresztirányú, vékonyabb szalagrészeket lehet felismerni. A képmező szűkebb felső részén és a szélesebb alsó szélén egy, ill. két ívelt vonalból álló mintázat van, melyet a nitszőgek átfúrásai is megzavarnak (58. t. 1b, 2b, 3b; 1d, 2d, 3d). A szíjelosztó veretek szárainak két oldalán 4-4 poncolt, enyhén ívelő S-alakú mintát ütöttek be. A poncok belsejét 3 db domború kör tölti ki (58. t. 1).³⁴⁰

A félgömbös lószerszámveretek kereszt alakban elhelyezett állatfejes pántjaihoz hasonló a jutasi 196. sír aranyozott ezüst fibuláinál a vas kengyel pántokból álló rátéje.³⁴¹ Hasonló pántokkal díszítették a skandináviai és jütlandi típusú, négyszögletes fejű nagy fibulák kengyelét (pl. Donzdorf).³⁴² A pántos díszű kengyel megmaradt az itáliai langobard fibulákon is.³⁴³ A mindkét végén kígyófejen végződő jutasi pántok a veszkényi félgömbös veretek pántjainak vaskosabb változatai.

Az északi ornamentika szimbólumai között gyakoriak a kígyófejek. Az állattá változó, majd az emberbe visszatérő lélek a germán mitológia ismert fogalma. A langobardok kígyótisztelőnek még írásos nyoma is maradt.³⁴⁴ A kígyóvá átváltozott és az álom ideje alatt a testet elhagyó, különleges képességekkel rendelkező lélek elbeszélését Paulus Diaconus őrizte meg Gunthram frank király álmának leírásában.³⁴⁵

A veszkényi emberábrázolás pontos párhuzamát nem ismerjük. Két közép-németországi 6. századi arany brakteátán a veszkényire emlékeztető hajú, ráncolt szoknyájú nőalakot mintáztak meg. Az oberver-scheni 2. sír és a *Grossfahner* 1. sír (58. t. 5) brak-

³³⁵ LÁSZLÓ 1970, 80, 41. rajz.

³³⁶ A Szentendre 34. sír Bülach-Nocera Umbra-típusú kardszive-retének kompozícióján karnos állatlábak szakállas emberarcokat kereteznek: BONA 1976, 122, Nr. 62-63; MENGHINI 1983, 359, Nr. 25. A kompozíció jellege miatt ezt a veretet pannóniai langobard ötvösmunkának, az avar kori fogazott ornamentika egyik előképének tartom. NAGY 1998, 291-292, 4. kép 1, 6.

³³⁷ WERNER 1962, 97-98, Abb. 18a.

³³⁸ Hasonló arcábrázolások az avar korban fordulnak elő, pl. Oroszlány II, 41. sír, Gátér II. sír: NAGY 2002b, 175, Abb. 12, 9-11.

³³⁹ VIDA 2005, 82, 86. Vida Tivadarnak a cimerpajzs/legycző-körccikk alakú, ívelt oldalú motívummal kapcsolatos megállapításait azzal egészítem ki, hogy a forma a veszkényi félgömbös szíjelosztók emberfigurájánál a testjelzés számára rendelkezésre álló felület miatt alakult ki. Úgy látszik, ezt a jellegzetes formát langobard területen, a veszkényi lószerszám-gamitúrák műhelyében alkalmazták először. A csákberényi 283. sír préselt korongfibulájának díszítése az egyik legjobb példa arra, hogyan öröklődött tovább egy langobard kori motívum – formai elemként – az avar kori korongfibulák ornamentikájában. A cimerpajzs formájú elem az avar fogazott ornamentika jellemző részletévé vált és a legjobb minőségű nemesfém tárgyakon fordul elő üvegerakásos és niellős változat-

ban is, Mezöbánd 39. sír gyűrűjéül a Kölked-Feketekapu B-119. sír korongfibulájáig. Vö.: KISS 2001, 276, Abb. 114, 1. A motívum fellépését és használatát joggal lehet helyi, kárpát-medencei sajátosságnak tartani.

³⁴⁰ A poncminta rajza: LÁSZLÓ 1970, 81; NAGY 2005a, 13. kép 4c.

³⁴¹ NAGY 2005, 15. kép 1c.

³⁴² HASELOFF 1981, 46. Abb. 24.

³⁴³ WERNER 1962, 98; ROTH 1973, 76, Taf. 8,2.

³⁴⁴ VIERCK 1967, 121, Anm. 73.

³⁴⁵ PAULUS DIACONUS, *Hist. Lang.* III, 34, Paulus Diaconus 1901, 154-155; ROTH 1986, 15.

teatáin lévő orans tartású női figurák³⁴⁶ azonban lényegesen eltérnek a csak fejből és a lábakból álló veszkényi képtől. Utóbbiak „képrejtvényszerű” összeállításuk mégsem példa nélküli. Az Alsó-Rajna-Namurvidéki csatok egy csoportjánál a lemez „állatember” kompozícióit a veszkényihez hasonló módon tervezték meg. Az *Éprave*, Croix Rouge-ban előkerült *bronzcsatok* skandináviai I. stílusú díszítése szemből ábrázolt emberfejből és kétoldalt karmos állat lábakból áll (67. t. 3). A hosszanti sávokban elválasztott hajzat viszonylag ritka az északi művészetben; ilyen megoldást leginkább a skandináviai brakteáták profil-fejeinél találhatunk. A Samson-típusú madárfejekkel és emberarcú díszített kardkoptatók függőleges sávok hajbrázolásai miatt Haseloff a belgiumi csatok esetében déli hatást tartott valószínűnek.³⁴⁷ A csatokon nyilvánvalóan félig emberi, félig állati lényeket ábrázoltak.

A veszkényi vereteken a csatlemezek „Tiermensch” helyzetében hangsúlyozottan embert vagy ember alakú istent (?) akartak megjeleníteni. A sajátos tartású emberalakot kifejezetten a veret méretei által megszabott trapéz formájú szűk keretbe tervezték. Képi lelemény a test absztrakt formával való jelzése, melyet vállnak is, térdben behajlított lábnak is megfelelő vétagokkal láttak el. A vállon átvetett kötél (?) és a talpak alatti gömbök felismerhetősége miatt valószínű, hogy a megkötözött (?) emberfigurának a kortársak számára ismert és érthető jelentése volt.

A veszkényi fejek kerek „gallér”-ja talán arra utal, hogy az arcot eredetileg medaillon keretezte. A haj és az orr-bajusz fordított Y-alakú összevonása a Samson I l. sír kardkoptatójának embermaszkjánál is megfigyelhető. A veszkényi veretek emberalakjainak háttérét fafaragásra emlékeztető vésett felületek alkotják, melyek különösen a bemélyülő részekben láthatók. László Gyula a hajtincsek és a ruharáncok változó számával bizonyította, hogy az öntés és a sokszorosítás a viaszveszejtési eljárás egyik speciális módszerével, a kiöntött viaszminták segítségével történt. A képek eltérései abból adódtak, hogy a még képlékeny viaszöntvényen a sérüléseket éles szerszámmal utólag kijavították.³⁴⁸

Az északi állatornamentika emberalakos és emberfejű-állatstílusú kompozícióinak egyik visszatérő eleme az oldalnézetű emberi láb.³⁴⁹ Wilhelm Holmqvist hívta fel a figyelmet arra, hogy az északi mesterek különféle összeilleszthető formákkal dolgoztak és a mintákat nagy kísérletező kedvvel, az arányokra, a kép ritmúsára és a mondanivalóra egyaránt ügyelve használták.³⁵⁰

Birgit Arrhenius a veszkényi emberképet a svédországi Grönby-i fibula feje mögé csavart lábú kígyóemberével hozta párhuzamba, mint az anatómiailag megvalósíthatatlan „isteni mozdulat” különféle ábrázolását.³⁵¹ Az upplandi Ekeby-i egyenlőkarú relieffibula bonyolult díszítésének értelméről, az összegabalyodott emberi és állati testrészek ábrázolásáról nemrégiben két érdekes magyarázat is napvilágot látott.³⁵² A veszkényi félgömbös szíjelosztó emberképén a vállnak is, lábnak is értelmezhető, térdben meghajlított láb formáját az Ekeby-fibula egyik részletével, az oldalnézetű emberi lábakkal lehet kapcsolatba hozni. Az Ekeby-i fibulán a behajlított térdű lábakat a veszkényi képhez hasonlóan ábrázolták. A fibulán a lábakat a bokánál és a térd alatt kettős keresztvonalak tagolják, a szíjelosztón a lábszárat a bokától egyetlen rövid vonal választja el (58. t. 6). Eltérő, hogy a lábfejeket az upplandi fibulán sarkos bakancs fedi, a veszkényi lábak lábfeje viszont puha talpú. Az Ekeby-i fibula mintázatából kiemelt jobb és bal oldali láb együttese a veszkényihez hasonló kép keretét adja ki.³⁵³ A kelet-svédországi fibula és a nyugat-pannoniai lószerzők ornamentikájának összefüggését mutatja, hogy a veszkényi lószerzők veretek legközelebbi párhuzamának, a hauskircheni csüngős veretek I. stílusú állatfiguráinak³⁵⁴ közeli analógiáját is az Ekeby-fibulán találjuk meg.

A veszkényi emberábrázolás másik párhuzama egy 5. századi dél-norvégiai préselt aranylemezen fedezhető fel. Rogaland, *Vesilty* lelőhely közelében kirakott halomsírjában egy teljes fegyverzetű (kardos-lándzsásdárdás-pajzsos-ijas) harcost temettek el, aki szerszámkészlete szerint ötvösmunkát is végzett. Elrepedt üveg poharát préselt *aranylemez pánttal* javította. A lemez díszítésében a veszkényi emberalak részleteihez hasonló elemek ismerhetők fel, pl. oldalnézetű, bokánál válaszvonalal tagolt, puha talpú lábbelivel viselő láb. Egil Bakka³⁵⁵ az összefüggés nélkül bepréselt, „szétvagdalt” testrészeket összeillesztve bravúrosan rekonstruált egy hátravetett fejű, bal kezével felfelé, jobb kezével lefelé mutató emberalakot (58. t. 7). A veszkényi oldalnézetű láb mintájaként a Vestly-i vagy más hasonló lemez emberfigurájának puha talpú lábbelivel viselő, bokánál és térdnél tagolt láb-mintáját használhatták. A Vestly-i sír egy norvégiai leletcsoport névadója lett; a csoportot a leletösszefüggések sokoldalú vizsgálatával Jan Bemann és Güde Hahne

³⁵¹ ARRHENIUS 1986, 143–145, Abb. 15b.

³⁵² MAGNUS 2001; ARRHENIUS 2001.

³⁵³ NAGY 2005a, 53, 18. kép 1c-d.

³⁵⁴ MENGHIN 1985, 63, Abb. 43. Bóna István véleménye szerint is a veszkényi veretek stílusfejlődés szempontjából megelőzik a hauskircheni együttest. BÓNA 1993a, 150.

³⁵⁵ BAKKA 1963, 212, idézi HASELOFF 1986, 71–72, Abb. 7-8. A felfelé mutató bal és a lefelé mutató jobb kézfej az északi emberábrázolásokon visszatérő mozdulat, ld. a Vestly-i figurán kívül pl. a sletneri B-brakteát: HASELOFF 1986, 76, Abb. 17. A jászkarajenő-sárhalmi 41. sz. faragványon ugyanezt a gesztust – hajviseléstől itélve – női figuránál ábrázolták, DINY-NYÉS 1989, 41. sz.

³⁴⁶ SCHMIDT 1970, 55, 138–139, Taf. 44.a-b; Taf. 49.3b; WERNER 1962, 98.

³⁴⁷ A kardkoptatókról: WERNER 1953; MENGHIN 1983, 140–143; BÖHME 1987. A belgiumi csatokról: HASELOFF, 1981, 265–268.

³⁴⁸ LÁSZLÓ 1970, 80–81. További öntési lehetőségekről ld. HEINRICH-TAMÁSKA 2002, 248–249.

³⁴⁹ A Tiermensch-ábrázolások háttéréről: ROTH 1986, 21–24.

³⁵⁰ HOLMQVIST 1968, 357–360, Abb. 2; HOLMQVIST 1980, 14–15.

az 5. század első felére, az I. stílusú ornamentikával díszített lemezt az 5. század középső harmadára keltezték.³⁵⁶

A veszkényi félgömbös veretek ellentétes mezőinek képét László Gyula tükörszimmetrikus állatalakok vagy madárpárok rajzaként interpretálta.³⁵⁷ A kompozíció Joachim Werner magyarázatával válik érthetővé: két, egymásnak háttal forduló férfiprofil háromszög keretezésű szemmel, kétrészes szalagrészlettel jelzett, lefelé lógó bajusszal, hegyes szakállal. A két fej szalagszerűen megrajzolt haja a homlok fölött indul és egymást keresztezve tér vissza az archoz (58. t. 1b, 2b, 3b, 1d, 2d, 3d). Az összefonódó hajú férfiak legteljesebb képe a már többször említett Snartemo V. sírból ismert. A kardmarkolat préselt aranylemez borításán hosszú hajú, feltartott kezű hősök láthatók; az alakok azonban félbe vannak vágva, a kompozíció közepét a hajfonatok foglalják el. Azokat az emberalakos/emberfejes képeket, melyeknél a hajfonatokat egymást metsző szalagokkal ábrázolták, a norvégiai lelőhelyről Snartemo-motívumnak nevezik. A veszkényi egyszerűsített változaton csak a profilokat emelték ki; a kép alsó sávját két egymást keresztező ívelt vonalú karmos állatláb foglalja el (58. t. 8). A mai szemmel inkább növényi mintának vélhető, kétkarmú lábak az I. stílusú fibulákon „állatemberek” lábaiként szerepelnek; ilyenek a donzdorfi 78. sír és a basel-kleinhüningeni 74. sír fibulájain az egész alakos „állatemberek” lábai.³⁵⁸ Míg a snartemói aranylemezen nincs állatész részlet, a veszkényi emberfej és állatláb együttes kétségkívül az emberi és állati tulajdonságokat egyesítő „Tiermensch” ábrázolásnak határozható meg. A veszkényi kép felső részén, az emberfejek fölött csúcsos ívű vonal húzódik, két végén sematikus csőrös madárfejekkel (58. t. 8; 61. t. 2). A motívumkettőzésnek ez a formája a Nydam-stílusban már korábban is jelentkezett.³⁵⁹

A Norvégia déli partjánál, Kelet-Svédországban, Finnország és Nagy-Britannia déli partvidékén elterjedt Snartemo-motívum a kontinensen Veszkényen kívül még egy lelőhelyről ismert.³⁶⁰ A belgiumi Namur, La Plante-i csatlemezen két emberfejű, emberi kezekkel és állatlábakkal rendelkező lény látható. A szemben ábrázolt, de félbevágott fejek háromszalagos haj jelzései a képmező formája miatt egymástól elválasztva jelennek meg.³⁶¹ A csatot ugyanahhoz az északi ornamentikát használó belgiumi körhöz lehet kötni, mint a veszkényi emberábrázolás

Maas-vidéki párhuzamait, az Éprave-i csatok „Tiermensch”-eit.³⁶²

A veszkényi leletek ornamentikájának elemzését összegezve megállapíthatjuk, hogy a minták között több, az északi stílusban szokatlan elem fordul elő, ugyanakkor a képek alapvetően Dél-Norvégia, Dél-Svédország és Jütland művészetéhez köthetők. A vereteket minden bizonnyal olyan északi iskolázottságú mester készítette, aki ennél a munkánál alkalmazkodott a helyi igényekhez, esetleg vándorötvösként működött. A langobardok művészetét, a veszkényi leletek ikonográfiai párhuzamai szerint, a Nydam-stílus késői periódusának idején, vagyis a 470–480-as években Dél-Skandinávia és Jütland felől közvetlen művészeti hatások érték. Günther Haseloff véleménye szerint a veszkényi lőszerszámok legrégebbi darabja, a 2. csüngő az északi állatornamentika legelső Duna-vidéki emléke, a Nydam-stílus és az I. stílus közötti átmeneti fázis reprezentánsa.³⁶³ A csüngő formájának és madárfejes motívumának előképét a skandináviai kardkoppató veretek között kerestük és találtuk meg. Kopottsága alapján a csüngő több évtizedig használatban lehetett, mielőtt Pannoniában a földre került. Az ötvösök a tárgy formáját őrző, korábbi öntőformákat akkor is használták, amikor a felület díszítése megváltozott, sőt, a kompozíciók korai változatait az adott formának megfelelően tervezték meg. A langobardok 480–510 közötti észak-dunai korszakának türing formájú fibulátípusai még a várpalotai, a tamási, sőt a mohácsi langobard temetőkből is előkerültek.³⁶⁴ A mohácsi 4. sír türing típusú fibulájának fejlapján az egyedi kivitelű, ékvéséses állatfejek³⁶⁵ (59. t. 1,1b) a fibulaornamentika megújításának e korai stádiumát örítették meg.

Az I. stílus elemeinek dél felé vezető útja szempontjából nem érdektelen, hogy a Snartemo-motívum préselt változata a Morva folyó nyugati partvidékén bukkant fel. A Lužice-i 53. sír aranyozott ezüst fagedény-veretének díszítése balra néző emberi profilokból és könyökben meghajlított karokból áll. A fejtetőn és a felkar végénél lévő vonalkötegek a hajtat, ill. a gallért (?) jelképezik³⁶⁶ (58. t. 4). A három-négy szalagszerű ívvel jelzett hajú emberprofilok erősen emlékeztetnek a norvégiai halomsír kardjának préselt figuráira. A tenyértől elválasztott, feltartott hüvelykujj pontosan megegyezik az északi emberalakok gyakori kéztartásával (pl. Vestly: 58. t. 7). A lužicei lemez annak bizonyítéka, hogy a Snartemo-motívum emberprofiljait a langobardok már a Dunától északra megismerték; a pannoni öntött változat tehát nem tekinthető minden előzmény nélküli jelenségnek.

A langobard ötvösmesterek az I. állatstílus kompozícióinak befogadására különösen alkalmasnak bi-

³⁵⁶ BEMMANN/HAHNE 1994, 322–326, Abb. 19.

³⁵⁷ LÁSZLÓ 1970, 81, 42. rajz; BÓNA 1974, 54–55.

³⁵⁸ HASELOFF 1981, 152–156, 175, Abb. 68. 2, 4.

³⁵⁹ WERNER 1962, 98, Abb. 18b.

³⁶⁰ VIERCK 1967, 141, Abb. 9. A lelőhelyek: 1/ Snartemo; 2/ Hoiland; 3/ Igelsta; 4/ Kenninghall; 5/ Tuddenham; 6/ Linton Heath; 7-8/ Chessel-Down; 9/ Namur, La Plante; 10/ Veszkény. NAGY 2005a, 20. kép 4.

³⁶¹ WERNER 1962, 99–100, Abb. 20; HASELOFF 1981, 269–273, Abb. 183; NAGY 2005a, 19. kép 3a-b.

³⁶² HASELOFF 1981, 271–273, Abb. 181–182.

³⁶³ HASELOFF 1981, 697.

³⁶⁴ TEJRAL 2002, 346, Abb. 23; TEJRAL 2005, 171, Abb. 21, I.

³⁶⁵ KISS/NEMESKÉRI 1965, 109, Abb. 9. I.

³⁶⁶ TEJRAL 2005, 143–144, Abb. 12 B9.

zonyultak. A Bóna István ásatásaiból előkerült fibulák állatalakos kompozícióinak ismeretében elsőként Günther Haseloff állapította meg, hogy a pannoniai langobardok nemcsak átvették az északi I. stílust, hanem önállóan tovább is fejlesztették.³⁶⁷ Az Elba-vidékről délkeletre húzódó, szász és türing néptörödékeket is magukkal sodró langobardok észak- és közép-dunai korszakainak régészeti hagyatékát és kronológiai kereteit Jaroslav Tejral legutóbbi szintézise részletesen tárgyalta. A hiteles síregyüttesek ismerete és elemzése előtt azonban még nem lehet pontosan válaszolni arra a kérdésre, hogy a langobardok az I. stílust már a Dunától északra fekvő szállásterületeiken vagy a pannóniai letelepedés után ismerték-e meg. A lužicei lemez és a Nydam-stílusú veszkényi 2. csüngő alapján mégis valószínű, hogy a folyamat már az észak-dunai fázisban, 510/520-540/550 között elkezdődött.³⁶⁸

A pannoniai langobard fibulák állatalakos kompozícióit áttekintve két csoport különböztethető meg: az első csoporthoz az állattest részleteket, a másodikhoz a teljes állatalakokat felhasználó képek tartoznak. Az első csoportból Mohács 4. sír, Szentendre 54. sír és Kápolnásnyék 1. sír fibuláinak reliefsjeit vizsgálom részletesebben. A második csoport legjellemzőbb kompozícióit, a szentendrei 29. sír, a kajdaci 2. sír, a tamási 6. sír, a bezenyei 8. sír fibuláin lévő állatképeket Günther Haseloff elemzéseinek segítségével ismertetem. Új rajz és elemzés a mohácsi 2. és 4. sír, a gyönki 1. sír és a Magyar Nemzeti Múzeum ismeretlen lelőhelyű vadkanfejes fibulapárjának állatképeiről készült.³⁶⁹

A mohácsi 4. sír első pillantásra szerény díszítésű fibulája³⁷⁰ minden szempontból különleges (59. t. 1-1a). Az ívelt szélű fejlap formája átmenet a türing fogófejű (Kühn 19. típus) fibulák lefelé tekintő madár-

fejei és az egyenes lábú eischlebeni típusú fibulák csőrrel egymás felé forduló, felfelé tekintő madárfejekből összeállított fejlapja között. A fejlap formája az utóbbi típushoz köti a lužicei 18. sír ovális lábú fibulapárját is, melynek vésett díszű madárfejei igen hasonlóak a mohácsi fibulák állatfejeinek vésett sávokból kialakított felületéhez.³⁷¹ A mohácsi fibula azonban nem sorolható egyik típushoz sem. Szokatlan a fejlap állatfej párja, a láblap rombusz alakú közepső része és kettős ívű, téglalap alakú záródása. A fibula tervezője a fej- és a láblapot azonos formára alakította ki: a fejlap körvonala a láblap végén, tükörszimmetrikus helyzetben és kisebb méretben ismétlődik. A láblap Kerbschnitt-mintázatához hasonló felület a dél-skóciai Traprain Law-nál előkerült 4-5. századi kincslelet lándzsaformájú, ékvágásos díszű szíjvégéről ismert (59. t. 2). A mohácsi fibula lábának lezárása leginkább a kölni dóm kórusa alatt 1959-ben előkerült gazdag női sír almandin berakásos és filigrándíszes fibulapárjának lábvégződéséhez hasonlítható.³⁷² A rendhagyó mintázatú mohácsi fibula párhuzamaként a Württemberg-környéki Wurmlingenből való ékvágásos felületű fibulát említhetnek. Az alamann területen előkerült, de a köberakások rendszere alapján valószínűleg frank műhelyben készült fibulán a fej- és a láblap egyaránt vésett díszű madárfejekből áll.³⁷³

A mohácsi 4. sír fibulájának fejlapjára vésett felületekkel két erősen stilizált, ellentétes irányú, lefelé néző állatfejet mintáztak meg, rövid, ívelt nyakkal, egyenes felső és kifelé görbülő alsó állkapoccsal. A széthajló nyakak ívelt vonalát és a szétnyitott állkapcsokat niellő berakásos pontsorok emelik ki. A szem csúcsos-ovális formájú; az ovális szemkeret a szem ívelt vonalát körben követi (59. t. 1b). Az állatfejek vésett felületekből álló maszkot kereteznek. A két állatfej közti maszk képe a fejlapnak a láb csúcsa felőli nézetében ismerhető fel (59. t. 1c).³⁷⁴ A maszk mandula formájú szemeit az állatfejek kifelé hajló alsó állkapcsai keretezik; az orr ék alakú, a száját vésett háromszögekből összeállított rombuszforma képviseli. A fibula mélyített bordákkal tagolt kengyele alatt, a láblap felső harmadát ékvágásos ívek díszítik, melyek a középtengely felé szűkülnek: a madárfejek nyakának tükörképei. A láblap belsejét háromszög alakú ékvágás borítja (59. t. 1a).

³⁶⁷ HASELOFF 1981, 684, 703.

³⁶⁸ TEJRAL 1976. Jaroslav Tejral éppen az I. stílusú ornamentika alapján a veszkényi leleteknek a 6. század középső harmadára való keltetését tartotta valószínűnek. TEJRAL 2002, 341. Tejral a langobardok észak-és közép-duna-vidéki temetőit összefoglaló legutóbbi elemzésében, a leletösszefüggések vizsgálatának eredményeként, az I. stílus megjelenését valamivel korábbra, a 4. fázisra (510/520–540/550) helyezte. Ugyanakkor meggyőzően mutatta ki, hogy egyes elbai germán népelemek a pannoniai beköltözés után sem hagyták el a korábbi szállásterületeket. Bizonyos Morva-Duna- és Schwarza-menti hatalmi centrumokat a langobard gazdasági elit a 6. század második feléig fenntartott; a Dunától északra fekvő területek népessége a 6. század közepén is kapcsolatban volt a pannoniai langobardokkal (pecsételt körteformájú edény Velké Pavlovicéből). TEJRAL 2005, 143–145, 173–175. Ez a körülmény fokozott óvatosságra int a Dunától északra előkerült, állatommentikával díszített tárgyak időrendi helyzetének megítélésénél.

³⁶⁹ A Nemzeti Múzeumban őrzött langobard fibulák rajzait Garam Éva és Hajnal Zsuzsa segítségével készíthettem el. A lehetőséget e helyen is köszönöm.

³⁷⁰ KISS/NEMESKÉRI 1965, 109, Abb. 9, 1a. A mohácsi langobard temető 2. és 4. sír fibuláinak fotóit Nagy Erzsébet (JPM) szíveségéből kaptam meg.

³⁷¹ Eischlebeni típus: KÜHN 1974, 827–840, Taf. 270, 71, Taf. 271–272, 19. Lužice 18. sír: TEJRAL 2005, 143, Abb. 11C5–6.

³⁷² Traprain Law: BÖHME 1986, 473–476, Abb. 5, 9. Köln, Dóm: DOPPELFELD 1960, 96, 111, Taf. 15, 10a-b.

³⁷³ SALIN 1904, Fig. 402; VEECK 1931, I, 35, Taf. 21. A18.

³⁷⁴ A mohácsi 4. sír fibulájának rejtvényképét (Vexierbild), a két madárfej közötti maszkot Jan Bemann ismerte fel (2006 jún. 16, Aquincum). Hasonló jellegűek a Keszthely-Fenéki utca 2. sír sikeres arany csüngőinek képei is, melyeknél a rekeszek különféle csoportosításával ugyanabban a képben többféle minta értelmezhető; mindegyik kép a két madárfej közötti maszk variációja. HEINRICH-TAMÁSKA 2004, 166–167, 1–2. kép.

A fibula egész felülete fafaragásra emlékeztet; az állatfejek párhuzamai is faragott fatárgyakon találhatóak. Mindenekelőtt a híres Vimose-i facsésze állatfej alakú fogóját említem, melyet Salin az I. stílust megelőző legkorábbi stilizált állatábrázolás példájának tartott.³⁷⁵ A lefelé néző, csúcsos állú, behajtott állkapcsú vimosei állatfej határozott ívű felső szemkerettel rendelkezik; ez az elem a mohácsi fibula állatfejéről hiányzik. Ékvágásos felületű madárfejeket alamann fafaragványokról ismerünk. A tuttlingeni fa szék támláját kétoldalt, vállmagasságban hajlott csőrű ragadozó madárfejek díszítették, melyek a széket használó személy védelmezői és rangjának jelzői lehettek.³⁷⁶

A két oldalra hajló, széttárt állkapcsú állatfejek a jütlandi típusú négyszögletes fejű fibulák láblapján állandó díszítőelemként szerepelnek. Mint arról korábban szó volt, gepida területről több átalakított variáns ismert (43. t. 3-4, 5, 7). Ilyen jellegű állatfej pár díszíti a *hegykői 21. sír* (43. t. 1) és a *jutasi 196. sír fibuláinak* láblapját (43. t. 2), valamint a *veszkényi lelet 1. csüngőjét* (43. t. 8). A mohácsi fibula állatfejének körvonallal keretezett, mandula alakú szeme leginkább a gyulai csatlemez fejének szemkeretezését (43. t. 7) idézi fel.

A mohácsi fibulának egy másik dekoratív részletét az északi művészettel lehet kapcsolatba hozni. A láblap felső részét elfoglaló ívelt vonalú ékvésés (59. t. 1, 1a) a fibula ornamentikájának formai játéka: amint a fejlapp formája a láblap végének formájával harmonizál, úgy a fejlapon lévő maszk ferde sávjainak tükörképe a láblap felső részét elfoglaló csúcsívek sora. Hasonló, leginkább vastag textilanyag elrendezett redőit utánozó ívsort csak a dániai *Ejsbøl* mocsár II. áldozati leletének egyik aranyozott ezüst *csatjéről* ismerem (59. t. 3).³⁷⁷ Bár a csat valószínűleg több évtizeddel korábban készült, mint a langobard sír fibulája, a szokatlan díszítés ismétlődését mégsem lehet említés nélkül hagyni. A mohácsi 4. sír fibulájának tervezője a késő római ötvösség és az északi művészet díszítőelemeit egyaránt ismerte.³⁷⁸ A fibula fejlappján lévő „rejtvénykép” – a két állatfej közti maszk variációja – a Keszthely, Fenéki utca 2. sír arany csüngőinek egyik előképe. Elképzelhető, hogy a mohácsi ékvágásos díszű fibula a langobardok állatornamentikájának egyik korai stádiumát őrizte meg, amikor a jellegzetes pannóniai fibulaformák még nem álltak az ötvösök rendelkezésére. Az állatfej párt a korai türing fibulaforma átvételével, a késő római ékvágásos technika segítségével alakították ki. Az észak-dunai fázis temetőiből a Morva mentéről és a noricum Duna-partról

a türing fogófejes fibulák díszítetlen és ékvágásos díszű sorozatai kerültek elő (Maria Ponsee 86. és I. sír, Borotice II. halom 27. sír, Lužice 76. sír). A Dunától délre az ékvágásos díszű példányokat viselték (Tamási 23. sír, Várpalota 13. sír).³⁷⁹ Fontos kérdés ezek után a mohácsi ékvéséses díszű fibula készítésének ideje, amit Kiss Attila az elhunyt nő életkorára vonatkozó antropológiai adattal közelített meg. A 63–72 év körüli nő felnőtt korában kapta meg a fibulát, valamikor 490–520 között. Az erősen kopottan földbe került ékszer tehát még a langobardok pannóniai beköltözése előtt vagy azzal egyidőben, 500–520 között készült.³⁸⁰

Az északi állatornamentika elemei a mohácsi 4. sír fibulájánál türing, a szentendrei 54. sír fibulapárjánál³⁸¹ alamann ékszerforma díszítésében jelennek meg. A szentendrei 54. sír fibulái a Montale-Weimar típusú csoporthoz tartoznak, melyet az itáliai langobard fibulák közül elsőként Joachim Werner választott ki, mint felső-itáliai műhely termékeit.³⁸² A szentendrei langobard temetőből előkerült jó minőségű fibulapár annak bizonyítéka, hogy a hasonló díszű itáliai fibulák részben még Pannoniában készültek.

A *szentendrei 54. sír* aranyozott ezüst *fibulapárjának* (60. t. 3-3a) mintázata az I. stílus Helmuth Roth által felismert, szalagornamentikának (Schlaufenornamentik) nevezett stíluszakaszát képviseli.³⁸³ A félkörös fejlappot hét egybeöntött gomb keretezi. A fejlapp díszítése két rövidített (csak mellső lábbal rendelkező) állat szembefordított képéből áll. A fejek ellentétes irányúak, a lábak viszont egymás felé fordulnak. A kerek szem kettős ívelt kontúrvonal alatt helyezkedik el. A kétkarom lábfej rézsütös lábszárban és körte formájú combban folytatódik (60. t. 3b). A kengyel két oldalát háromszög alakú ékvágás díszíti (60. t. 3a). Az ívelt oldalú láblapon a Montale-Weimar típusú fibulákról ismert szalagfonat motívum található. A láblap közepén egymást metsző, két negatív (domború kontúrvonalú, mélyített közepű) szalagból álló fonatrészt van, melyhez a négy sarokban kettős ívű, korong alakú elemek, eredetileg állatfejek jelzései járulnak (60. t. 3c). A fibula lába keretezett szemű nagy állatfejben végződik.

Az egybeöntött gombokkal ellátott kontinentális fibulaforma (Kühn 80-as típus) legjobb minőségű példányai a Felső-Duna-vidékről, a nordendorfi, a bopfingeri 129. sírből és a staubingi 76. sírből ismeretek. A nordendorfi tizenegy gombos fibulán az I. stílus legmagasabb színvonalú kompozíciója található: a láblap mintája két egymás melletti tükörszimmet-

³⁷⁵ SALIN 1904, 203-204, Fig. 485. Ld. a 276. jegyzetet!

³⁷⁶ VEECK 1931, I, 18-19, Taf. 4A; WOLF 1997, 381-382, Abb. 433.

³⁷⁷ ØRSNES 1988, Taf. 57, No. 13243; Taf. 59, 5-6; SIEG UND TRIUMF, 408, Kat. 5,4d.

³⁷⁸ Bóna István véleménye szerint a langobardok saját állatornamentikusukat északról hozták magukkal. BÓNA 1993a, 150.

³⁷⁹ Keszthely, Fenéki utca 2. sír csüngői: HEINRICH-TAMÁSKA 2004, 166-167, I. kép. Türing típusú fibulák: TEJRAL 2002, 333-338, Abb. 12; TEJRAL 2005, 141-144, Abb. 10-11.

³⁸⁰ KISS/NEMESKÉRI 1965, 121; TEJRAL 2005, 145.

³⁸¹ BÓNA 1974, 103, 50. kép.

³⁸² FUCHS/WERNER 1950, 56, A 36/41, Taf. 7.

³⁸³ MNM, Ltsz.: 65. I. 213. A Montale-Weimar típusú szalagornamentika részletes elemzése: ROTH 1973, 67-71.

rikus, még felismerhető részletekkel rendelkező, szalagtestű állatból áll. A schretzheimi alamann temető hétgombos fibuláin (2643. ltsz. és 586. sír) a bonyolult díszítés összefüggését vesztett ornamentikává alakult.³⁸⁴ Helmuth Roth a Montale-Weimar típusú szalagornamentika eredetét a Felső-Duna-vidéki alamann fibulák tükörszimmetrikus láblapmintáiból vezette le.³⁸⁵

A Szentendre 54. sír fibulájának típusa Itáliában a Cividale S. Giovanni 154. sír fibulatípusának felel meg (60. t. 2a-b).³⁸⁶ A szalagornamentika pannoniai megjelenése a 6. század középső harmadában, a szentendrei 54. sír fibulájának láblapdíszje alapján, nem vitatható.³⁸⁷ Úgy látszik azonban, hogy a szalagornamentikát, amint a *lužicei 27. sír* négyszögletes fejű fibulapárjának teljesen egyedi, de a Montale-Weimar típusú fibulák díszítéséhez kapcsolódó mintázata tanúsítja (60. t. 1), a Morva folyó partvidékének legnagyobb településén is ismerték. A *lužicei fibulákon* az állatfejek U-alakúak, a kerek szemek az U-formák ívében, egy négyszögletes „töltelék elem” társaságában foglalnak helyet.³⁸⁸ Az állatfejek a fibula fejlábján lefelé, a láblapon felfelé néznek. A fejeket szalagszerű „testek” kötik össze; a szalagok szeszélyesen keresztezik egymást. Jaroslav Tejral a *lužicei 27. sír fibulapárját* a Mödling-Weimar-Montale típushoz sorolta és a pannoniai fibulák elődjeként mutatta be.³⁸⁹ A *lužicei fibula ornamentikája* felveti a lehetőséget, hogy a tükörszimmetrikus, szalagtestű állatpár ábrázolásának a nordendorfi típuson kívül létezett egy másik, egyszerűbb változata is. A *lužicei fibulán* lévő U alakú fejek a pannoniai langobard I. stílusú állatfejek egyik lehetséges mintájaként is számításba jöhetnek.

A szalagornamentika pannoniai feltűnése nem példa nélküli. Heinrich-Tamáška Orsolya a Keszthely-Fenekpuszta, Pusztaszentegyházi dűlői fapohár préselt, aranyozott ezüst vereteinek díszítését elemezve arra az eredményre jutott, hogy a lemezek a langobard szalagornamentika pannoniai korszakához is tartozhatnak, bár az összetett mintázatú préselt lemezek helyi készítésére még nincs elegendő bizonyíték.³⁹⁰ A szalagornamentika pannoniai fellépésének időrendje szempontjából igen fontos Peter Stadler C¹⁴ analízisre alapozott kronológiai megállapítása. Stadler a fibulacsoport egyik névadójának, Mödling-Leinerinnen 2.

sír fibuláinak készítésére a 6. század középső harmadát javasolta.³⁹¹ Eszerint lehetséges, hogy a szalagornamentika az I. stílus klasszikus formáival egyidejűen is létezett Pannoniában.

A *kápolnásnyéki 1. sír fibulája* (61. t. 1-1a) és Várpalota 19. sír fibulapárja, a fejlapot koszorúzó utólag felszerelt gomboktól eltekintve, azonos műhely termékei.³⁹² A sorozat Itáliába került darabjait Testonában találták.³⁹³ A fibulák fejlábját két szembefordított hurokminta tölti ki. A láblapot negatív szalagból kialakított nyolcas alakú hurkokból álló fonatminta díszíti (61. t. 1a). A kengyel kompozíciójának rajza nem világos. Werner erősen rövidített állatfiguraként magyarázta, mely szögletes szemkeretből, kerek szemből és karmos lábból áll (61. t. 3). Haseloff a testonai fibulák hasonló mintájú kengyelén egy – valószínűleg állatfej jelző – hármastéglalap ívet és egy balra hajló állatlábat látott (61. t. 4).³⁹⁴ A kápolnásnyéki ékvesséssel kombinált kompozíció (61. t. 1d) lábmotívumának felismerését nehezíti, hogy a széthajló karmok végét nem választották el az alsó lábszártól (61. t. 1b-c). A kompozíciónak további magyarázata is lehetséges, mivel a szimmetrikusan kétfelé hajló, csőrös madárfejekre is emlékeztet (61. t. 1a), melyek a veszskényi Snartemoprofilok fölött helyezkednek el (58. t. 5; 61. t. 2). A félgömbös szíjelosztók díszítésének egy másik részlete is rokon a kápolnásnyéki fibula kengyelmintájával. A veszskényi profilok képmezőjének alsó sávját elfoglaló, egymást metsző állatlábak lábszára és széthajló karmai, a kápolnásnyéki mintához hasonlóan, alig választhatók el egymástól (58. t. 8). A kápolnásnyéki mintát eredetiben tanulmányozva a három lehetőség közül Haseloff javaslatát tartom a legvalószínűbbnek: a kengyel két oldalát tükörszimmetrikus, karmos lábú rövidített állatfigurák foglalják el (61. t. 1b-c). Ugyanakkor meg kell állapítanunk, hogy a karmos lábak és az ékvágásos felületek együttese nagyon hasonló módon jelenik meg a veszskényi félgömbös szíjelosztó Snartemo-motívumos mezőjében és a kápolnásnyéki típusú kengyeldíszítésekénél.

A láblap speciális függő nyolcasfonat mintáját (más néven kettős csavart fonatot, magyarul: vitézkötést) Werner késő antik-pannoniai eredetűnek, Roth inkább itáliai átvételnek tartotta (61. t. 1a). Ez az ornamentis tiszta fonatmintaként az Alpoktól északra a 6. század első felében a pannoniai langobard fibulákon fordult elő. A langobardok a függő nyolcasfonat minta 1. változatát használták; azt a formát, melynél a szélső hurkok tengelye váltakozó síkokba kerül. Fél évszáz-

³⁸⁴ KÜHN 1974, 974–980, Taf. 290-291. Elterjedési terület: HASELOFF 1981, 551, Abb. 366A. Nordendorf: Abb. 367, Bopfingen 129. sír: Abb. 368. Staubing 76. sír: Abb. 369.

³⁸⁵ ROTH 1973, 57–71, Abb. 57.

³⁸⁶ ROTH 1973, 56–58.

³⁸⁷ BÓNA 1993a, 150-151; NAGY 1999, 283; HEINRICH-TAMÁSKA 2005, 287-288.

³⁸⁸ A négyszögletes „töltelék-elem” a MNM ismertetlen magyarországi lelőhelyű, madárfejekkel keretezett csatjának tövisén lévő kis állatalakok egyikénél is felbukkan. Ld. 31. t. 1c!

³⁸⁹ TEJRAL 2002, 339, Abb. 16.

³⁹⁰ HEINRICH-TAMÁSKA 2004, 169. A sír langobard kori keltezéséről STADLER/FRIESINGER/KUTSCHERA/PRILLER/STEIER/WILD 2003, 267-268, Tab. 1.

³⁹¹ TEJRAL 2002, 339; HEINRICH-TAMÁSKA 2004, 168; TEJRAL 2005, 145; STADLER/FRIESINGER/KUTSCHERA/PRILLER/STEIER/WILD 2003, 267-268.

³⁹² Kápolnásnyék: MNM, 31.1931.2. FUCHS/WERNER 1950, 55, Taf. 2, A12-13; BÓNA 1956, 210, Taf. XXIX, 1-2; Taf. XL, 5.

³⁹³ WERNER 1962, 68, Taf. 28, 1-2; ROTH 1973, 98–100, Abb. 74-75.

³⁹⁴ ROTH 1973, 99, Abb. 75.

zaddal később hasonló fonatminta frank kőfaragványokon jelent meg. A 7-8. századi kőfaragványok fonatai a kettős csavart minták 2. változatához tartoznak, melynél az egymás alatti két-két hurok azonos tengelyen fekszik. Haseloff a klepsau 33. sír fibulájának láblapdíszítésénél kimutatta, hogy a zoomorfizált minta fonatalapja éppen a függő nyolcasfonat minta. Az Athalaric-éremmel (526–534) keltezett klepsau sír fibulájának díszítése nyomán Haseloff arra következtetett, hogy a kettős csavart fonatmintát a 6. század közepső harmadában a Rajna-vidéken ismerték, de csak zoomorfizált formában használták.³⁹⁵ A Kápolnásnyék I. sír – Várpalota 19. sír langobard fibuláinak tiszta fonatmintája, a klepsaui fibulához hasonlóan, a II. stílushoz való átmenet előkészítése.

A teljes állatok ábrázolásának csak a langobardokra jellemző példája a Svétec (Schwatz) – Szentendre 29. sír fibuláin található (62. t. 1, 3-3a). Az állatalakos fejlapú fibulákat Észak-Csehországban, Franciaországban és Pannoniában viselték; egy lucai és a Cividale A18 példány szerint Itáliába is elkerültek.³⁹⁶ A félkörös fejlapot két szembenéző állatalak díszíti; a szem és a szemkeret csúcsos-ovális formájú. A kítartott állkapcsú, zömök testű állatfigurák teljesen kitélik a fejlapot. Az előre nyújtott mellső lábak a szentendrei fibulán három, ill. két karomban végződnek. A svéteci fibulán a mellső lábaknál a lábfej előtt rövid választóvonal következik (62. t. 1), a hátsó láb rövid. Az állatfigurák jellegzetessége, hogy a szemkeret hátsó része meghosszabbodik és a fej elé nyúlva, agyára emlékeztető ívet képez (62. t. 3b). Ez a részlet még a geometrikus vonalmintává egyszerűsödött cividalei példány fejlapján is jól látható (62. t. 2). Az agyarak miatt Haseloff az állatokat elefántpárként határozta meg. Az unikális ábrázolásnak nincs közvetlen kapcsolata az északi stílussal, de a plasztikusan megmintázott, tagolatlan testek miatt Haseloff valószínűnek tartotta, hogy a kompozíció az I. stílus „A” fázisával egykorú.³⁹⁷ A szentendrei fibula kengyelét mélyített lépcsősmeander, kiszélesedő lábát kétszalagos meanderfonat díszíti. A kengyel és a láblap találkozásánál az

északi fibulákon szokásos „csüngő” állatfejekre utaló kis toldalék helyezkedik el (62. t. 3a). A láb formája és a negatív meanderfonat stiliztikai összekötő kapocs az észak-dunai fázis régebbi fibulatípusai felé, ezért Tejral a Svétec-Szentendre 29. sír fibulatípusát a pannoni fázis korai szakaszára helyezte.³⁹⁸

A mohácsi 2. sír aranyozott ezüst fibulapárja (59. t. 4-4a) ugyanúgy nem a langobardokra jellemző forma, mint a mohácsi 4. sír már tárgyalt „állatfejek közt maszk”- rejtvényképes fibulája. Kiss Attila a publikáció utószavában Joachim Werner véleményét ismertette, mely szerint a 2. sír fibulapárja Rajna-vidéki frank munka; pontos párhuzam Freilaubersheim 2. sírből került elő.³⁹⁹ A láblapok mintázatának nagy hasonlósága megerősíti Werner meghatározását.⁴⁰⁰ A langobard fibulák állatábrázolásait vizsgálva azonban nem lehet figyelmen kívül hagyni a mohácsi fibulapár fejlapjának a frank szériától eltérő díszítését. A téglalap alakú mezőben jobbra forduló, visszafelé fordított fejű, hosszú csőrű madarat ábrázoltak, a 4. sír fibulájának ékvágásos stílusában (59. t. 4b-c). A testet hurkos végű vízszintes vonal, a lábakat háromszög alakú ékvágás jelzi. A madárfej felőli oldalon a test alatt az ékvágásos lábjelzéshez hasonló térkitöltő elem helyezkedik el. A maga alá húzott lábbal ülő madár képe első pillantásra hármas hurokból álló fonatmintának tűnik. A Herbert Kühn által összegyűjtött hasonló típusú frank fibulák fejlapja mindig vésett díszű⁴⁰¹, állatábrázolás azonban egyiknél sem fordul elő. Mivel a mohácsi temetőrészlet ékszerein az állatkompozícióknak két azonos stílusú egyedi példájával találkoztunk, valószínűnek tartom, hogy helyi kezdeményezésről van szó. A két ékvágásos kivitelű állatábrázolás alapján felvethető, hogy az 5-6. század fordulójától a Duna-vidéki I. stílusnak egy ékvágásos változata is létezett, melyből eddig még csak a mohácsi fibulákat ismerjük.

A kajdaci 2. sír fibulapárját (63. t. 1-1a; 74. t. 2, 2a-b) az önálló, kifejlett langobard I. stílus klasszikus állatfiguráival díszítették. A félkörös fejlapon két feltartott fejű, kuporgó, „rövidített” állatalak látható (63. t. 1b). Az állatfejek középen egymás mellett helyezkednek el; a fejformát a kettős kontúrvonalú, meghosszabbított szemkeret adja. Az U-alakú szemkeret alján helyezkedik el a félkör alakú szem, felette négy rövid vonalat térkitöltésként helyeztek el. A fejhez kettős kontúrvonalú ívelt nyak kapcsolódik, a testet kettős ferde kontúrvonal határolja. A kontúrvonalak közötti felületet nyújtott ovális részekből álló keresztirányú rovátkolás tölti ki. A kép sarkában ferdén helyezkednek el a mellső lábak, melyek körteformájú combból, egyenes lábszárból, a lábfej előtt két rövid választóvonalból és három karmos lábfejből állnak (63. t. 1c). A

³⁹⁵ HASELOFF 1981, 638–643, Abb. 448. Nagyon valószínű, hogy a nyolcasfonat minta a textilmintákon korábban jelent meg, mint a fém tárgyakon. Érdekes adatok várhatók a fonatornamentika későantik eredetének kérdéséhez a 2006-ban előkerült poprádi 4. század végi – 5. század eleji germán fejedelmi sír textilleleteinek publikációjától. Karol Pieta 2006 dec. 14-i budapesti előadásának (MTA, RI) vetített képein a kirabolt sírban *in situ* megmaradt aranybrokát ruha maradványai között csavart hurkos fonatdíszítés részleteit lehetett felismerni. A fémzállakkal szőtt brokát mintája az alpból kissé kiemelkedve jelenik meg, némiképp hasonlóan a fibulák reliefszerű mintázatához. A függő nyolcasfonat minta egyébként a szövét-készítő technika egyik alapelemének felnagyított változata. A szövés technikákról: SEILER-BALDINGER 1973, 4–24, Abb. 10a-b, A fonatmintákról: NAGY 1999, 289–290, 2. kép.

³⁹⁶ Szentendre 29. sír fibulapárja: MNM, Ltsz.: 65.1.90. WERNER 1962, 69, 169, Taf. 31, 1–3; ROTH 1973, 27–29; TEJRAL 2002, 342, Abb. 20, 10.

³⁹⁷ HASELOFF 1981, 677.

³⁹⁸ TEJRAL 2002, 342.

³⁹⁹ KISS/NEMESKÉRI 1965, 126.

⁴⁰⁰ KÜHN 1974, Taf. 27, 74–74a.

⁴⁰¹ KÜHN 1974, Taf. 295, Typ. 33.

fejlap kompozíciója szimmetrikus és zárt, a rendelkezésre álló teret teljesen kitölti (63. t. 1a). Haseloff véleménye szerint az U-alakú fejforma a langobard állatornamentika jellemző stílusjegye, mivel ilyen forma langobard területen kívül másutt nem fordul elő.⁴⁰²

A kengyelen lévő két téglalap alakú mezőt egy-egy nyújtott testű állat ábrázolása foglalja el (63. t. 1a, 1f-g). Az állatalakok feje félkörös, kettős kontúrvonalú, középen kerek szemmel. A nyak és a test egyenes, középen rovátkolt díszű. Csak a két karmos mellső lábat rajzolták meg; a hátsó lábra itt sem maradt hely.

A láblap felületét két oldalról ábrázolt, egymásnak hátat fordító, mellső és hátsó lábbal rendelkező teljes állatfigurával töltötték ki (63. t. 1a). A fej kettős kontúrvonalú szemkeretből, kerek szemből és egyetlen ívvé összevont állkapocsból áll (63. t. 1d, 1e). A nyakat és a testet ovális rovátkákkal töltötték ki, alul-felül kettős kontúrvonalakkal keretítették. A lábak egyenlő szélességűek, a combokat a láb felső része körül kettős kontúrvonal szélesíti. A mellső lábánál a háromkarmos lábfej előtt egy, a hátsó lábánál a négykarmos lábfej előtt két választóvonal van. A két állat közötti üres helyre, a *horror vacui* elv értelmében, egy Y-alakú ún. „töltelék-elem” került (63. t. 1a).⁴⁰³ A kajdaci 2. sír fibulapárjának legjobb párhuzama az itáliai Castel Trosino „K” sír még Pannoniában készült fibulája (63. t. 2a, 2b, 2c). A díszítések részletei megegyeznek vagy igen hasonlóak, de az itáliai fibulán a láblap „töltelék elemeire” nem maradt hely.⁴⁰⁴

A kajdaci rövidített állatpár új változata jelenik meg a *tamási 7. sír* aranyozott ezüst *fibulapárjának* fejlapján (64. t. 1-1a; 74. t. 1, 1a-b).⁴⁰⁵ A kompozíciót a már ismert feltartott fejű, rövidített állatfigurák alkotják (64. t. 1b). Az U-formájú állatfejeket csak a kajdaci fibulapár fej ábrázolásai alapján lehet értelmezni, a tamási fejeknél ugyanis a szem jelzése elmaradt. A képmező alján elhelyezett kettős ívek a nyakat jelzik, melyek – sajátos módon – a fejjel ellentétes irányba fordulnak. A kompozíció egyetlen, első pillantásra is érthető része a két karmos mellső láb. A körteformájú combból kiinduló, a fej alatt befejezetlenül végződő kettős ívvel az állat testét jelezték (64. t. 1c-d).

A kengyelen két egymással szembeforduló állatfigurát ábrázoltak (64. t. 1e). Az állatokat egy fej és

egy láb jelzi (64. t. 1f). A pannoniai langobard díszítésnek ez a részlete alamann hatásra enged következtetni. A schretzheimi (64. t. 2) és a wendelsheimi temetőkből előkerült fibulák kengyelein az állatokat hasonló módon, de több részlettel ábrázolták. Az itáliai Darfo-i fibulán a kengyel állatfigurái a tamási rövidített állatok félreértett változatai.⁴⁰⁶

A tamási fibulák láb lapján csak mellső lábbal rendelkező, egymásnak háttal forduló állatokat ábrázoltak (64. t. 1i). A figurák különlegessége, hogy a fej és a láb külső kontúrjainál félgömbökből álló, gyöngydrót utánzatú vonalat alkalmaztak. A fejet kettős ívelt szemkeret alkotja, belsejében kerek szem és rövid, ívelt állkapocsjelzés foglal helyet. A testet rövid, kettős szegélyvonalak határolják, melyek közét csúcsos-ovális részekből álló rovátkolás tölti ki. A mellső láb derékszögben meghajlított, egyenes vonalú. A combot kettős ívek keretezik, a lábfej két karomban végződik (64. t. 1g-h). Mivel a két rövidített állat a láb lap felületét nem töltötte ki teljesen, ezért a kengyel felé eső oldalra az állatok szemkeretéhez hasonló elemekből, U-alakú mintából és hármas ívű vonalokból álló térkitöltő mintát terveztek. A két állatfigura közti helyet hosszan elnyúló csepp-minták foglalják el (64. t. 1j).

A tamási fibulapár lábának csúcsát lezáró nagy állatfejen a láb lap reliefszerű állatábrázolása plasztikus formában ismétlődik: kerek szemek, sima és a gyöngyös díszű vonalak váltakozása a szemkeret felső és alsó íveinél (64. t. 1a). A záró állatfej formája 6. század végi – 7. század eleji ékszereken az I. stílus legkésőbbi formáival együtt fordul elő (Schretzheim 33. [?] sír, 586. sír, Wendelsheim).⁴⁰⁷

A *bezenyei 8. sír fibulapárjának* (65. t. 1-1a) ornamentikája, bár első pillantásra megegyezik a kajdaci és a tamási fibulákéval, néhány fontos részletnél mégis lényeges eltérést mutat. Az I. stílusú állatfigurákat nehezebben lehet felismerni. Jelentős változás következett be a fejlap díszítésénél az állatalakok helyzetében: a fejek és a lábak, a Svētec-Szentendre 29. sír „agyaras” állatfiguráihoz hasonlóan, szembenéző állatokhoz tartoznak. A bezenyei fejlap szokásos „rövidített” állatképeiből csak az egymás felé forduló mellső lábakat lehet első ránézésre azonosítani. A két karommal ellátott lábfejeket a lábszártól egy rövid vonal választja el; a combot kettős kontúrvonal keretezi. Az állatok csepp formájú feje a láb lap állatfejeivel való összehasonlítás nyomán válik érthetővé: a szem mandula alakú, melyet hasonló formájú szemkeret vesz körül (65. t. 1b). A két állat fejét vízszintes vonalakból álló térkitöltő elem választja el (65. t. 1c).

A kengyel két oldalát egy-egy teljes, a fibula lába felé forduló állatfigura díszíti (65. t. 1d). Haseloff megállapítása szerint a langobard fibulákat a láb

⁴⁰² Kajdaci 2. sír fibulapárja: WM, Ltsz.: 73.148.10. HASELOFF 1981, 677–679.

⁴⁰³ HASELOFF 1981, 677–681, Abb. 487–491.

⁴⁰⁴ ROTH 1973, 11–13, Taf. 1, 2.

⁴⁰⁵ Tamási 7. sír fibulapárja: WM, Ltsz.: 75.4.1. BÓNA 1974, 103, 49. kép; BÓNA 1976, 121, Taf. 49. A fibulapár a 49. kép magyarázata szerint a 6. sírből való; Haseloff ugyancsak a fibulapárt a 7. sír mellékleteként tárgyalta. HASELOFF 1981, 581. Irene Barbiera disszertációjának adata szerint a 6. sírban egy ismeretlen anyagú fibula, a 7. sírban aranyozott ezüst fibula volt. BARBIERA 2005, 60. A langobard fibulákról irt összefoglalásban Bóna a sajátos langobard fibulák közt említi a tamási 7. sír fibuláit. BÓNA 1993a, 136.

⁴⁰⁶ HASELOFF 1981, 583, Abb. 391.

⁴⁰⁷ HASELOFF 1981, 584–586, Abb. 384–386.

csúcsa felé kúszó állatalakokról lehet felismerni. A fej szemjelzés nélküli, kettős félköríves rövid szemkeretből áll. A rövid nyakat három párhuzamos vonallal jelölték. A combokat két párhuzamos ívelt keret határolja. A mellső és hátsó lábak azonos formájúak, a hátsó láb kissé nagyobb. Az alsó lábszárát a kétkarmú lábfejtől két, ill. egy vonal választja el. A testet két párhuzamos vonal közti sáv képviseli, melyet téglalap alakú rovátkolás tölt ki.

Az ívelt szélű láblapot két, egymásnak hátat fordító állatfigura tölti ki. A balra néző figura (65. t. 1f) feje előre keskenyedő, kettős kontúrvonalú szemkeretből és ezzel összevont előrenyújtott állkapocsból, mandula formájú szemből áll. A mellső láb közvetlenül a fejhez kapcsolódik.⁴⁰⁸ A mellső és a hátsó láb csak méretben tér el egymástól: a két kontúrvonallal keretezett combhoz behajtott alsó lábszár, két vonallal elválasztott, kétkarmú lábfej járul. A testet két vízszintes vonal között hat-hat téglalap alakú rovátka díszíti. A jobbra néző állat feje kissé szabálytalanabb, a szemet pontkör jelzi (65. t. 1g). A két állat közti szabad helyet az állat-ornamentika formai elemeivel töltötték ki.

A bezenyei fibulapár legközelebbi párhuzama a *Diergardt-gyűjtemény* egyik lelőhely nélküli *fibulája*, melyet Werner 1961-ben 7. századi itáliai készítésűnek határozott meg. A fibulaforma megegyezik a bezenyeivel; lényegében az állatalakos díszítés is változatlan, de a fibula öntőformájához hozzáillesztették a szélek „csüngő” madárfejeit és a lábszár keretező állatfej pártját. A fejlap bonyolultabb – másolás után nyilván már érthetetlen – kompozícióját két szembenéző állatfigurává alakították át. A láblap állatfiguráinak fejét kör formájúvá változtatták (65. t. 2a-b).⁴⁰⁹ A bezenyei kompozíció Itáliában a Nocera Umbra-i 2. sír fibulájának ornamentikájában élt tovább, melynek állatalakjait Helmuth Roth a legjobb minőségű és a legjellegzetesebb itáliai állatornamentika mintapéldáinak tartotta.⁴¹⁰ A díszítendő felület megnövekedésével azonban az állatfigurák arányai is megváltoztak. Az itáliai fibulák díszítésének megújítása a S. Mauro-i fibula láblapján figyelhető meg: a két állatalak közé nem jelentés nélküli töltelékelemeket, hanem állattest részeket, lábakat, fejeket illesztettek. A nagyobb felület díszítésének kényszere a stílus felbomlásához vezetett.⁴¹¹

Gyöngy 1. sír aranyozott ezüst *fibuláján*⁴¹² a láblap széle az Itáliában gyakori „csüngő” állatfejekkel egészült ki (66. t. 1-1a). Az eredetileg kilenc gombos fej-

lap állatábrázolása erősen leegyszerűsített geometrikus részekből áll. Az állatfigurát (66. t. 1b) a fejlap külső ívéhez igazították: a fej a csúcsos-ovális szemmel együtt a jobb oldali sarokba került. A szemet félköríves szemkeret határolja (66. t. 1c). A szem és a mellső láb felső kontúráját egyetlen összevont vonallal jelölték (66. t. 1d). A testet téglalap alakú elemekből álló rovátkolás tölti ki. A test hátsó része zárt szögletes kerettel kezdődik és ferde helyzetben, befejezetlenül végződik (66. t. 1e).

A láblap két állatfigurája a fibulavég domború állatfeje felé fordul. A láblap relief figuráinak feje ívelt felső kontúrvonalból és ezzel párhuzamos, zárt, fél-ovális szemkeretből áll (66. t. 1g-1h), melyből a szemjelzés elmaradt. A fej és a mellső láb közé rövid nyakat iktattak be, melyet három szögletes rovátkával töltöttek ki. A mellső lábat egyetlen elkeskenyedő végű vonal jelképezi. A „comb” kettős felső keretvonalú; ennek felső vonalát és a nyak alsó kontúrvonalát összevonták. A testből rövid, téglalap alakú rovátkákkal kitöltött rész maradt, melyet a hátnál két, a hasnál egy vonal határol. A két állat közti részt a fibulaláb középső tengelyében egyetlen vonal választja el, melynek a kengyel felé eső része rombusz formájúra kiszélesedik (66. t. 1f).

A gyöngyi fibula állatábrázolásai a *Cividale A 62/63 fibulán* mértani elemekké egyszerűsödtek. Az állattesteket rovátkolt díszítés helyett hosszában csikozott felület jelöli, melyet a két mellső láb félköríves jelzése választ ketté (66. t. 2a-b).⁴¹³ A gyöngyi láblap fél-ovális szemkeretű állatfiguráinak egyes részeit az avar kori ornamentikában fedezhetjük fel: a szemkeretet állat fejként például a Keszthely-Fenekpuszta I. sír sírjvégén, ill. a Kölked B-85. és B-438. sírok fibuláin.⁴¹⁴

Az I. stílus pannoniai utolsó, itáliai első szakaszához sorolható az egykori *Ráth* vagy *Delhaes-gyűjtemény*ből a Magyar Nemzeti Múzeumba került, lelőhely nélküli aranyozott ezüst *fibulapár*⁴¹⁵, melyet Bóna a 7. század elejéről való itáliai importdaraboknak határozott meg (67. t. 1-2).⁴¹⁶ A fibulapár díszítése jól illeszkedik az itáliai Castel Trosino J sír csoportjának mintái közé. Igen jó párhuzam a nyolcgombos schretzheimi, valószínűleg a nemzeti múzeuminál jobb minőségű példány is.⁴¹⁷ Néhány részlet miatt azonban

⁴¹³ ROTH 1973, 13-14, Abb. 7-8.

⁴¹⁴ NAGY 2002b, 156-158, Karte. A Keszthely-Fenekpuszta I. sír sírjvégtípusának két állat közti emberfej ábrázolásainál az állatalakok fél-ovális fejformával jelentkeznek. A fél-ovális formák a Kölked B-85. és B-438. sírjából előkerült, azonos öntőmintából készült szögletes fejű fibulák láblapjának alsó végén, a stilizált embermaszk két oldalán is láthatók: KISS 2001, 205, Abb. 66, 279, Abb. 115.

⁴¹⁵ MNM, Ltsz.: 62.132.1. BÓNA 1956, 198, Taf. LII, 1-2. Az egyik fibula Kühn-nél a téves Regöly lelőhellyel szerepel. KÜHN 1974, Taf. 152, 1. A fibulák előlapjának ábrázolásához Hajnal Zsuzsa fényképfelvételeit használtam.

⁴¹⁶ BÓNA 1956, 210.

⁴¹⁷ KÜHN 1974, Taf. 325, 96.1.

⁴⁰⁸ Bezenye 8. sír fibulapárja: HM, Ltsz.: 58.291.2. HASELOFF 1981, 685-689, Abb. 497-502. Salin (1904, 296-298, Fig. 638) a két állat közös nyakának tartotta a középrész négy vonalkából álló első elemét. A bezenyei fibulapár fotóját Aszt Ágnesnek (HM) köszönhetem.

⁴⁰⁹ WERNER 1961, 22, Taf. 15, 66; ROTH 1973, 22, Abb. 20.

⁴¹⁰ ROTH 1973, 17-18.

⁴¹¹ ROTH 1973, 19-21, Abb. 17-18.

⁴¹² Korábban Regöly, vö. BÓNA 1974, 103, 57. kép. MNM, Ltsz.: 8.1887.89.

a lelőhely nélküli fibulák előlapjairól készült rajzok közlését szükségesnek vélem. A fibulapár oldalának lecsüngő madárfejei hasonlóak a Keszthely-Fenekpuszta, horreumi sasfibula és a fenékpusztai erőd déli fala mellett 1885-ben előkerült korongfibula spirálosan behajlított csőrű állatfejeihez.⁴¹⁸ A Nemzeti Múzeum fibulapárján a láb csúcsát alkotó, kétoldalt agyarakkal jelzett vadkanfejet kétoldalt lecsüngő madárfejek és a láb végét keretező, szimmetrikus helyzetű állatfejpár egészíti ki.

A lelőhely nélküli fibulapár fejlapjának díszítésénél szembeötlő a gyöngydrót utánzatú vonalak visszatérő alkalmazása; ilyen jellegű kontúrvonalak használatával már a tamási fibulán találkozunk. A Ráth v. Delhaes-gyűjtemény fibulapárjának fejlapján új kép jelent meg: a szokásos rövidített állatok helyébe karmos állatlábaktól keretezett emberi maszk került (67. t. 2a). A kép sarkaiban lévő állatlábak hosszában rovátkolt combrészből, két válaszvonalból és behajtott alsó lábszárból állnak; a lábfejek négy-négy karomban végződnek. A maszk szögletes homlokvonala kétoldalt, a behajlított karmos állatlábak belső oldalánál ferde helyzetű, gyöngyözött díszű szalagban (hajfonatok?) folytatódik. A maszk szemeit kis félkörök jelzik, alattuk rövid válaszvonal helyezkedik el. A vonal alól az arc két oldalán két-két hosszanti ív indul ki, melyeket talán szakáll jelzésének vélhetünk. A maszk közepét elfoglaló, felül kettős ívű, alul kétfelé ágazó domború elem az összevont szemkeret ívét, az orr és a száj (vagy a bajusz) vonalát jelöli. A maszk állát az egyik fibulán ovális, a másikon címerpajzs formájú részlet jelzi (67. t. 1-2, 2a).

A kengyel két oldalát háromrészes, kétszalagos fonatminta díszíti (67. t. 1-2). A láblapot két teljes állatfigura képe tölti ki; a fejnél és a mellső láb kereténél a gyöngydiszes vonalak visszatérő díszítőelemként jelentkeznek (67. t. 2b-c). A fejeket ékvágásos háttér előtti kettős hullámvonal képviseli; a rövidebb sor gyöngydiszes. A mellső lábak két kontúrvonallal keretezett combból és négy karomban végződő lábfejből állnak. A hátsó lábnál a comb sima kontúrvonalú, a lábfejek négykarosak; a jobb oldali állat lábfeje kissé szögletes. A rövid nyakat és a testet öt hosszanti sáv tölti ki. Az állatok közti „töltelék elemek” a bezenyei 8. sír fibulapárjánál már megismert félkorongból és kettős ívekből állnak.

A Ráth v. Delhaes-gyűjtemény fibulapárja az itáliai I. stílusú fibulák harmadik csoportjának, a Castel Trosino J sír (A 72/73) típusának felel meg,⁴¹⁹ azzal a különbséggel, hogy az oldalt lecsüngő madárfejek jobb minőségűek és a belső ornamentika részletei is érthetőbbek, mint a típus névadó fibuláján. A két karmos állatláb és az embermaszk képe az „állatember”-ábrázolások közé tartozik. Közelítő párhuzamait a

veszkényi emberábrázolásnál már említett belgiumi Éprave, Croix Rouge csatlemezein találjuk meg (67. t. 3).⁴²⁰ Az orr és bajusz összevont, fordított Y alakú vonala (70. t. 17) a veszkényi félgömbös szíjelosztók emberarcának hasonló megoldását idézi fel (58. t. 1a, 2c, 3c). A gyöngyös díszű hajfonatnak állatlábakkal való összekomponálása a veszkényi 2. csüngő emberarcának és az állatok nyitott állkapcsának kompozíciójára emlékeztet (70. t. 1). Felvethető, hogy a Nemzeti Múzeum fibuláinak állatlábak-embermaszk kompozícióját pannoniai műhelyben rajzolták meg. Megerősíti ezt a feltevést, hogy az egyik Budapestben őzött fibulán az emberarc állát (67. t. 2a) a veszkényi emberalakos veretekről ismert (58. t. 6) címerpajzs alakú elem jelzi. A bezenyei 8. sír fibulapárjának elemzésénél már utaltam arra, hogy a fejlap díszítésének újítása, a szembe forduló állatlábak legkorábbi ábrázolása ezen a fibulapáron figyelhető meg. Ha szemügyre vesszük a bezenyei fibulák fejlapjának geometrikus töltelégelemét (65. t. 1b), bizonyos hasonlóságot fedezhetünk fel a Delhaes-gyűjtemény fibuláinak maszkjaival (67. t. 2a). A láblapok állatfigurái és a „töltelék elemek” rokon vonásai egyébként is arra mutatnak, hogy a Castel Trosino J sír típusának díszítőmotívumai a bezenyei 8. sír fibulapárjának díszítése nyomán alakultak ki.

A *szentendrei 56. sír* nyolcgombos *fibulapárjának* ornamentikája – a kajdaci 2. sír fibulának állatábrázolásával együtt – a pannoniai langobard I. stílus csúcsteljesítménye (68. t. 1-1a). A *szentendrei fibulapár* fejlapjára két szembe fordított ötkaros állatlábból és egy fonatrészből álló kompozíciót terveztek (68. t. 1b). A láblap szélein két-két egymás felé forduló, hosszában bordázott nyakú, csőrös madárfej foglalt helyet. A láblap belsejét hét, egymáson átbújtatott szalagból álló fonatminta részlete borítja (68. t. 1c). A „kosárfonatnak” is nevezett végtelen mintát, az ún. terülmustrát a *szentendrei fibulapáron* háromrészes szalagokból, igényesen állították össze. Haseloff a *szentendrei fibulapár* ornamentikájának egyediségét emelte ki: az állatlábak és a fonatminta ilyen összekapcsolására a germán ékszművészetben nincs példa.⁴²¹ Zoomorfizálás nélküli, háromrészes szalagokból álló kosárfonat minta díszíti Andernach III, Burgtor négyszögletes fejlapú fibuláját, de a Rajnavideki frank és a pannoniai langobard fibula közt nincs közvetlen összefüggés,⁴²² a párhuzam közös előképekre, a bizánci fonatmintákra utal.

A 6. század közepén a két- és három részes szalagból álló kosárfonat minták a keleti Mediterraneum építészetének, mozaikművészetének, ötvösségének,

⁴²⁰ HASELOFF 1981, Abb. 181-182.

⁴²¹ Szentendre 56. sír fibulapárja: MNM, Ltsz.: 63.1.228. HASELOFF 1981, 690-691, Abb. 503-505. Észak-Norvégiában a kosárfonat egyrészes negatív szalagként jelenik meg a Berg-i négyszögletes fejű, Sjøvold A-2a típusú fibula láblapján: SJØVOLD 1993, 30, Pl. 11. N72.

⁴²² HASELOFF 1981, 594-595, Abb. 403. KÜHN 1974, Taf. 308 31, 15.

⁴¹⁸ STRAUB 2002, 26, Kat. VI. 1, Taf. 5,1; HEINRICH-TAMÁSKA 2004, 171-172, 8-9. kép.

⁴¹⁹ ROTH 1973, 23-25, Abb. 21.

textilművességének az antikvitásból felújított díszítő ornamensei közé tartoztak. A ravennai korszak végén Itáliában megjelent az új bizánci fonatos díszítőstílus, melynek jól keltezhető példái a római San Clemente templom oszlopfője és szentélyrekesztő rácsa (68. t. 2-3). A kőlapba vésvé megmaradt a templom építetőjének, Mercurius presbyternek, a későbbi II. Johannes pápának (533–535) monogramja. A háromrészes szalagokból álló kosárfonat minta a 6. század középső harmadában az itáliai kőfaragványok példája nyomán átkerült az ötvösség mintái közé. A szentendrei fibulák láblapjának teljes felületét fonatminta borítja; az állatábrázolás, azaz a madárfejek az ékszer széleire szorultak.

A bizánci eredetű fonatminta megjelenése a szentendrei 56. sír fibulapárján az ornamentikakutatás számára valódi meglepetést okozott, hiszen a II. germán állatstílus fő alkotóeleme, a mediterrán fonatornamentika pannoniai formáinak 568 előtti fellépése addig nem volt kétséget kizáróan bizonyítható.⁴²³ Megoldatlan kérdésnek számított továbbá a fonatornamentika közvetítése észak felé.⁴²⁴ A szentendrei 56. sír fibulapárjának fonatrészlettel kombinált állatlabai és fonatdíszes testű madárfejei előrevetítik a langobard ornamentika további irányát: a felismerhető állatalakok háttérbe szorulását vagy eltűnését, a szalagfonat ornamentika kialakulását és az I. stílus szétesését. A II. stílus áttörésére már az itáliai langobard művészetben került sor.⁴²⁵

A pannoniai langobard I. stílus főbb jellemzőit az alábbiakban foglalhatjuk össze. A legkorábbiak és legtisztább stílusúak a teljes állatalakos (fej+nyak+test+mellső láb+hátsó láb) ábrázolások (70. t. 5, 7, 11, 13). A „rövidített” állatok a fibulák fejlappal és a kengyeleken található (70. t. 6, 8-10, 12). Az állatstílus részleteket felhasználó kompozíciók a szalagfonat ornamentikához való átmenetet képviselik (70. t. 19). Az I. stílus a pannoniai langobard fibulákon a „B” változatban jelent meg, melyet a fejlappal rövidített állatpárja, a kengyelen és a láblapon a fibula elkeskenyedő vége felé kúszó állatfigurák jellemzik. Az állatalakokat ovális vagy négyzetes elemekből álló belső rovátkolással töltötték ki. Az állatfejek variációinak különös jelentőséget kell tulajdonítanunk, mivel a formák is-

métlődése az I. stílus terjedésének útvonalára utalhat. Haseloff a pannoniai langobard állatábrázolások két jellemző fejformáját emelte ki: az U-alakú (Kajdacs 2. sír: 70. t. 6, Tamási: 70. t. 9) és a mandula formájú fejeket (Bezenye 8. sír: 70. t. 11-13). E formák előképeit a gyulai csat szegélyállatainál (69. t. 1-2) és a szolnoki szandai 73. sír fibulájának fejlappal lévő aszimmetrikus állatoknál (69. t. 11) találta meg.

A nagyhegyi fibulán lévő „új” részletek (69. t. 3-10) további példákat szolgáltatnak a langobard ornamentika jellegzetes formai megoldásainak előzményeire: az U-alakú (70. t. 8, 10) és a széttárt állkapcsú állatfejpárookra (70. t. 3-4, 7, 9, 12), az ívelt keretű lábakra (69. t. 5-6; 70. t. 5, 7-8, 10-13). A nagyhegyi egyenlőkarú fibula díszítésének részletes elemzésével megerősíthető Günther Haseloff következtetése: az I. stílus elemeinek nagy részét a Tisza-vidéki gepidák közvetítették a langobardok felé; utóbbiak azt önálló kompozíciókban dolgozták fel.⁴²⁶ Az I. stílus a szentes-nagyhegyi egyenlőkarú fibula keltezése szerint a 400-as évek végén Kelet-Svédországból jutott el a Tisza-vidéki gepidákhoz. A gyulai és a konarzewi csat alapján felvehető, hogy északi stílusú állatfigurákat helyi eredetű ornamentika kíséretében már ennél valamivel korábban, az 5. század utolsó harmadától használtak gepida ékszereken (69. t. 1-2). A konarzewi csat lelőhelyének földrajzi helyzete alapján arra lehet következtetni, hogy a Duna-vidék és a Balti-tenger szigetei, ill. partvidéke közti kapcsolatok egyik útvonala a Visztula mentén vezetett. Az északi kapcsolatok viszont, melyeket a veszkényi lószerszámveretek és a mohácsi 4. sír fibulája ornamentikájához találtunk, ahhoz a feltevéshez adnak alapot, hogy a langobardokat bizonyos művészeti hatásokat közvetlenül északról, Norvégia déli partvidéke és Jütland felől is érték. Az önálló pannoniai langobard I. stílus gepida közvetítéssel és a helyi késő antik fémműves műhelyek tradíciójának felhasználásával alakult ki. Lehetséges, hogy a pannoniai stílus korai szakaszában egy helyi „ékvéséses” változat is létezett. A pannoniai langobard terület északon készült tárgyai közül a kutatás jelen állása szerint csak a veszkényi 2. sz. csüngőt ismerjük (57. t. 1-1a; 70. t. 1).

⁴²³ HASELOFF 1981, 596, 691; NAGY 1998, 287-288, 3. kép.

⁴²⁴ Összefoglalóan: NAGY 1998, 281-283.

⁴²⁵ ROTH 1973, 74-83; BÓNA 1993a, 149-151.

⁴²⁶ HASELOFF 1981, 693-695; HASELOFF 1990, 36-38.

VORWORT

Auf den Goldschmiedegegenständen der frühen Völkerwanderungszeit im Karpatenbecken ist die einfache Zeichnung, die stilisierte Darstellung ein gemeinsames Charakteristikum der Tierbilder. Auf den Erzeugnissen des römertimeitlichen Barbaricums erschienen zusammen mit den Bildern existierender Tiere, wie Löwe, Wildebeest und pickender Vogel, die Darstellungen von Fantasiewesen. In der Hunnenzeit änderte sich der Charakter der Tierdarstellungen. Ihr Kreis wurde um drei bis vier Themen erweitert: um Adlerfiguren, Löwen, Tierstatuetten und die früher auch schon im römischen Milieu aufgetauchte Zikade. Zur Zeit der selbstständigen germanischen Königreiche blieben die hunnenzeitlichen Tierfiguren auch weiterhin populär, aber die beliebteste wurde die des Raubvogels. Die realistische Darstellung der Tierfiguren wurde allmählich in den Hintergrund verdrängt. Am Ende des 5. und im 6. Jahrhundert erreichte der germanische Stil I das Donaugebiet: Tierdarstellungen als solche sind kaum noch zu erkennen, auf die Tiere weisen nur typische Formen und Details – Augen, Zähne, Hörner, Schnäbel, Beine und Krallen – hin.

In der untersuchten Periode können hauptsächlich zwei Arten von Tierdarstellungen unterschieden werden: Zum einen relativ naturalistische, erkennbare Bilder, zum anderen die Verwendung abstrakter Formen und Details von Tierkörpern. Die Darstellungen naturalistischer Art erschienen in zwei Perioden: auf den Pressblecharbeiten des kaiserzeitlichen Barbaricums

und im 5. Jahrhundert, bei den sich der Rundplastik annähernden Tierdarstellungen, als zur Hervorhebung bestimmter Details auch farbige Steineinlagen verwendet wurden. Ob es eine verbindende Brücke zwischen beiden Perioden gibt, ist bis heute nicht bekannt. Im Donaugebiet liegt die Blütezeit des Stils I abstrakter Richtung in den ersten beiden Dritteln des 6. Jahrhunderts, in der Zeit des Aufenthaltes der Langobarden in Pannonien. In dieser Studie soll untersucht werden, ob diese zwei Darstellungsweisen von Tieren miteinander in Beziehung standen. Die Frage ist, ob die – leider sehr wenigen – Tierdarstellungen des römertimeitlichen Barbaricums als Vorgänger des späteren nördlichen Tierstils zu betrachten sind. Ferner wird untersucht, durch welchen äußeren Einfluss und wann die höchstentwickelte Form der Tierornamentik, der germanische Tierstil, im Donaugebiet erschien. In dieser Studie wird angestrebt, mittels der bisher bekannten Muster des germanischen Stils I und der Veröffentlichung einiger, bisher nicht mit analysierenden Umzeichnungen dokumentierter Kompositionen Antworten auf Detailfragen der Herausbildung des Tierstils zu suchen.

Ich möchte Frau Güde Bemmann und Herrn Professor Jan Bemmann (Rheinische Friedrich-Wilhelms-Universität Bonn) für ihre freundliche Hilfe danken, die sie mir bei meiner Arbeit gewährt haben.

Budapest, März 2007

Margit Nagy

TIERDARSTELLUNGEN IN DER GROSSEN UNGARISCHEN TIEFEBENE ZUR RÖMISCHEN KAISERZEIT (3.–5. Jahrhundert)

Tierdarstellungen aus der Sarmatenzeit kommen in der Tiefebene auffällig selten vor. Aus dieser bedauerlichen Tatsache kann nicht gefolgert werden, dass dies generell so war, da wir sicherlich nur einen minimalen Bruchteil der Edelmetallgegenstände des kaiserzeitlichen Barbaricums kennen. Die Gräberfelder wurden so gründlich beraubt, dass kaum Edelmetallgegenstände gefunden wurden; dabei hat es den Anschein, dass Tierdarstellungen hauptsächlich zur Verzierung von ebensolchen Objekten entworfen wurden. Aus einem Männergrab in *Dunaharaszti* kamen zwei Goldgegenstände mit Tierdarstellungen ins Ungarische Nationalmuseum; der eine ist der Goldblechüberzug eines tierköpfigen Gegenstandes (Taf. 1,1a–b), der andere ein Goldpressblech mit der Darstellung laufender Wölfe und einem Tamgazeichen (Taf. 1,6a–b). In Fundkomplexen des 1.–2. Jahrhunderts, die als frühsarmatenzeitlich bestimmt wurden, kommen zikadenförmige Schmuckstücke vor. Aus dem Kindergrab von *Átány* stammen mit Goldpressblech überzogene Bronzezikaden (Taf. 1,4–5), aus den Gräbern von *Monor-Csév puszta* sind vogelförmige Goldbleche (Taf. 1,2–3) bekannt. In Grab 20 von *Szentes-Nagyhegy* lagen hinter dem Schädel aus Goldpressblech ausgeschnittene profilierte Tierfiguren auf Bronzebasis (Vogel, Fisch, Hase/Panther/Wolf, Hirsch/Pferd, laufender Hase, Zikade: Taf. 1,7–13) und kleine menschenkopfförmige Bleche, und im Fund von *Jászberény-Alsómuszaj* fanden sich Silberanhänger mit Pferdeköpfen (Taf. 1,15). Die Funde des Grabes von *Szentes-Nagyhegy* sind in die letzte Periode der Sarmatenzeit, ins 4. Jahrhundert, zu datieren; nach Parallelen zu schließen, können auch die Anhänger mit Pferdeköpfen eine ähnliche Zeitstellung haben. (Anm. 1–8)

Zum Teil sind die aus sarmatischem Gebiet bekannten Tierdarstellungen original römische Erzeugnisse. Ein solches ist z. B. das Tongefäß in Widdergestalt von *Hajdúböszörmény* (Taf. 2,3), das zu jener Gruppe von römischen tiergestaltigen Gefäßen gehört, die bis in das Vorland des Kaukasus bzw. nach Kleinasien verbreitet waren. Die Ziegenstatuette von *Tiszafüred-Lipcsy-kert* ist wahrscheinlich ein lokales Erzeugnis (Taf. 2,4), das von einem diesem Tier gewidmeten Kult im Sarmatengebiet an der Theiß zeugt. Eszter Istvánovits hat in ihrer Zusammenfassung über die Widderverehrung die besondere Rolle

der Widderdarstellungen in der Steppenkunst der sarmatisch-iranischen Völker nachgewiesen. Die charakteristische Figur des Widders wurde auf lokal gefertigten südrussischen Gegenständen z. B. durch die Form der Gefäßhenkel oder nur durch eine den Hörnern entsprechende Applikation angedeutet. Die bildliche Wiedergabe der Widderdarstellungen und vielleicht des Widderopfers kann eine der Verbindungen zwischen der skythischen und der sarmatischen Kultur sein. Eine gute Parallele zu der Ziegenstatuette von *Tiszafüred* ist aus einem der Kurgangräber des *Kuban'gebietes* bekannt, wo Ziegen darstellende Bronzestatuetten mit einem Metallring zusammen gegossen worden waren (Möbel- oder Wagenbeschläge) (Taf. 16,4).

Die delfinförmigen, symmetrisch zu befestigenden Bronzebeschläge vom Fundort *Tiszafüred-Lipcsy-kert* hat *Andrea Vaday* als Gürtelanhänger römischen Fabrikats bestimmt. Das charakteristische Delfinpaar war ein beliebtes Motiv des spätrömischen Kunstgewerbes, das den Beschlägen von *Tiszafüred* nach zu urteilen auch im Sarmatengebiet an der Theiß nicht unbekannt war. Die nordischen Meister wurden durch die Delfinpaare, die sie von römischen Vorbildern kennengelernt hatten, zum Entwerfen eigener Kompositionen inspiriert. Eine zusammen mit *Lunula*-Anhängern getragene vogelgestaltige Silberfibel ist aus *Martfű-Zsófia major* und ein schlangenförmiger goldener Fingerring aus *Jászberény-Csegelapos* bekannt. Einen entenförmigen Bronzeanhänger fand man in *Endrőd-Szujókereszt Grab 27* (Taf. 1,14), nach der Rekonstruktion von *Andrea Vaday* wurde er als Schmuck auf dem perlenbestickten Frauengürtel getragen. Ein vogelförmiges Tongefäß hatte man als Beigabe ins (Frauen-) Grab 229 von *Madaras-Halmok* gelegt. Als direkt zu kopierendes Vorbild der Pferde-, Wolf-, Fisch-, Hirsch- und Hasendarstellungen mochte den sarmatischen Handwerkern der reiche Motivschatz der reliefierten römischen Ziergefäße gedient haben. Die Darstellung von Widder und Ziege sowie die häufigen Vogelwiedergaben können ganz sicher mit der Glaubenswelt in Zusammenhang gebracht werden. Doch erlaubt die geringe Zahl bekannter Tierbilder noch kaum einen Einblick in die Bereiche der selbstständigen Kunst der Sarmaten östlich der Donau und der mit ihr verbundenen Glaubenswelt. (Anm. 9–19)

Die 1986 gefundenen und aus István Dinnyés' Vorbericht bekannten Beinschnitzereien von *Jászkarajenő-Sárhalom díló* haben für die Untersuchungen von Tierdarstellungen besondere Bedeutung. Der Fundkomplex ist – neben der außergewöhnlichen Serie von Menschendarstellungen – wegen der bisher unbekannt Formen stilisierter Tierdarstellungen eine Überraschung: neben vogelkopfförmigen Blechen ein Fisch in Aufsicht, ein teils perspektivisch, teils in Aufsicht dargestellter kleiner Vierbeiner (Hund?), ein Raubvogel, der ein Tier mit rückwärts gewandtem Kopf angreift. Die mit einfachen technischen Mitteln gearbeiteten Schnitzereien, die aber trotzdem packende Wirkung erzielen, vertreten eine neue künstlerische Erscheinung, deren Existenz man zuvor nicht einmal ahnen konnte. Die Kompositionen weisen einen so hohen Grad an Abstraktion und künstlerischer Ausdruckskraft auf, der in dem damaligen Milieu absolut unüblich ist und auf die Mängel unseres bisherigen Bildes von der Kunst der Völker im Barbaricum aufmerksam macht (Taf. 4,3–4, 9–12).

Eine Sensation des Fundes ist die „Tiermensch“-Darstellung der Beinplatte Nr. 247 mit der „Tierkampfszene“. Statt des vorgestreckten Vorderbeines des langnasigen Tieres mit rückwärts gewandtem Kopf, auseinander stehenden Ohren und kurzem Schwanz ist ein menschlicher Arm zu sehen, der in einer Hand mit fünf Fingern endet. Am Fuß des eng unter dem Körper liegenden Hinterbeines des Tieres befinden sich drei spitz endende Krallen. Die Linien der Komposition verraten, dass das Anpassen des eingebogenen Menschenarmes an der Stelle der Vorderbeine an den Tierkörper für den Hersteller nicht unproblematisch war. Bei der Beinschnitzerei ist die betonende Linie des Bogens ungewöhnlich, mit dem der Arm sich dem Tierkörper anschließt (Taf. 4,9). Unter den Schnitzereien von Jászkarajenő kommen bei zwei Tierfiguren Beine vor, die an menschliche Hände erinnern: die eine ist ein nach links schauender kurzschwänziger Hund mit nach hinten anliegenden Ohren (Taf. 4,3), die andere ein relativ großköpfiges Tierjunges auf eingeritztem Netzmusterhintergrund, mit nach hinten gebogenem, verkürzt dargestelltem Vorder- und vorgestrecktem Hinterbein (Taf. 4,4).

Die „Tiermenschen“ spielten in den Kompositionen vor dem nordischen Tierstil eine große Rolle; ihre Bilder erschienen im frühen Nydam-Stil ab ca. 400 n. Chr. Die Herkunft der Bilder des „Tiermenschen“ ist stark umstritten, die Meinungen reichen von mesopotamischen, griechischen und keltischen bis hin zu sassanidischen Vorbildern. Unter den vielen Darstellungen ähnlicher Art fand ich keine Parallele für die Figur von Jászkarajenő mit rückwärts gewandtem Kopf und menschlicher Hand. Die Tierfigur mit rückwärts gewandtem Kopf ist aufgrund der Ähnlichkeit mit den auf die *Thorsberger Scheibe Nr. 1* applizierten vierbeinigen Tiergestalten (Taf. 4,5) am ehesten als Pferd zu bestimmen. Die Tierfiguren mit langem Kopf

und kurzem Schwanz sind in der kaiserzeitlichen germanischen Kunst nicht unbekannt. Friese springender oder ruhender Tiere mit Punktkreisäugen und runden Ohren zeigen die Zierpressbleche dänischer und schwedischer Silberkelche des 3. Jahrhunderts. Auf dem unter dem Rand der Silberkelche von *Valløby* umlaufenden, vergoldeten Zierpressblech folgen Huftiere mit rückwärts gewandtem Kopf, runden Ohren und eingebogenen Beinen (Taf. 4,1) in Ruhelage und auf dem Blech von *Lilla Jøred* folgen springende ähnliche Tiere (Taf. 4,2) aufeinander. Auf der Thorsberger Scheibe Nr. 1 endet von den applizierten Tierfiguren das Bein des entenartigen Vogels, auf der Zeichnung Salins gut erkennbar, in vier Zehen (Taf. 4,6). Bei der Darstellung bestimmter Tiere kam der Fuß mit menschlichen Zehen bereits am Anfang des 3. Jahrhunderts vor. Der Stellung des „Tiermenschen“ der Komposition von Jászkarajenő ähnliche hockende vierfüßige Tierfiguren mit rückwärts gewandtem Kopf finden sich auf den Goldhalskragen als Filigranverzierung (Taf. 4,7–8) und auf Fibeln vom Nydam-Stil und im frühen Stil I auch als Rahmenmuster. Die Tierdarstellungen der Schnitzereien von Jászkarajenő werfen ein Licht auf einen bisher unbekannt, originalen künstlerischen Stil des Barbaricums im Donaugebiet. Der aus 342 Beinschnitzereien bestehende Fundkomplex wurde im Bereich einer Siedlung des 4.–5. Jahrhunderts verborgen. Schon vor seiner ausführlichen Publikation lässt sich feststellen, dass Beziehungen zwischen dem kaiserzeitlichen Donaugebiet und Skandinavien auch in der dem Tierstil I vorausgehenden Periode des 4.–5. Jahrhunderts nicht endgültig ausgeschlossen werden können. (Anm. 20–28)

Die einzige Gegenstandsgruppe des Fundes von Jászkarajenő, zu der eine Parallele aus dem 5. Jahrhundert genannt werden kann, ist die Serie menschlicher Unterarme (Taf. 4,10–12). Ein Anhänger der Goldkette im *Schatz I von Szilágysomlyó* hat die Form eines rechten Unterarmes mit Hand und einem gewölbten, offenen Armring am Gelenk (Taf. 4,13). Auf den Handschnitzereien von Jászkarajenő deuten längs und quer gravierte Linien einen Armring an.

Die Gravierungen und Einritzungen der spätrömischen bis frühvölkerwanderungszeitlichen Gebrauchsgegenstände bestehen vor allem aus geometrischen Mustern. Hauptthemen der figürlichen Ritzungen sind Pferd und Vogel. Auf Beinkämmen mit halbrund abgesetzter Griffplatte wurden manchmal Tierfiguren eingeritzt. In erster Linie kommen Kämmen mit Einritzungen im Karpatenbecken, entlang des römischen Limes sowie in den siebenbürgischen Gräbern der Maroszentanna-Tschernjachov-Kultur sowie am Pruth und Sereth vor (Taf. 13,1–6). Volker Bierbrauer und Joachim Werner haben die Kämmen mit eingeritzten Tierfiguren als Spuren der vor den Hunnen nach Westen ausweichenden gotisch-ostgermanischen Bevölkerung bewertet. Im Gebiet Pannoniens enthalten zwei in die erste Hälfte des 5. Jahrhunderts datierbare

Grabkomplexe Beinkämme, deren Mittelplatte in der Form je eines sich neigenden Pferdekopfes geschnitzt wurde. Auch das Futteral des Kammes mit dreieckigem Griff von *Lébény* zieren Pferdeprotome (Taf. 13,8). Auf dem unbeschädigt erhaltenen Pferdekopf des Kammes mit halbrundem Griff von *Budapest-Budafoki út* deuten gravierte Linien die Kopfriemen des Geschirres an (Taf. 13,7). (Anm. 29–37)

Bei der häufigen Einglättnverzierung auf Tongefäßen der späten Periode der Sarmaten-Hunnenzeit gelten Tierdarstellungen als Seltenheit. Im mittleren und südlichen Teil der Tiefebene sowie in der Wojwodina wurden Ziergefäßfragmente gefunden, deren einglättnete Muster angedeutete Tierfiguren darstellen. Das einzige, bis heute unversehrte Exemplar der sog. „Drachen“-Schalen wurde aus *Kiskunmajsa* von Mihály Párducz bekannt gegeben. Das einglättnete „Drachen“-Muster im Inneren der Schale ist in Wirklichkeit ein sich an einen kreisförmigen Mittelpunkt anschließender Viererwirbel (Taf. 2,1–1a). Das von römischen Kerbschnittkompositionen wohlbekannte Wirbelmuster wurde auf der Tonschale aus S-förmig gebogenen Linien zusammengestellt, deren Enden Köpfe mit geöffneten Kiefern bilden. Die nach links schauenden Tierköpfe bestehen aus Punktkreisauge, tulpenförmigem Kiefer und Schopf.

Andrea Vaday hat in der Publikation eines Gefäßes aus *Békés-Köröspart* (Taf. 2,2) die sarmatischen Gefäße mit figuraler Einglättnverzierung zusammenfassend behandelt und festgestellt, dass sie Erzeugnisse einer lokalen Werkstatt in der südlichen Tiefebene aus dem letzten Drittel des 4. Jahrhunderts sind. Meines Wissens ist die tiergestaltige einglättnete Gefäßverzierung außerhalb der ungarischen Tiefebene nirgendwo bekannt. Das Motiv des „Bandkörpertieres“ kann nach Norden bis zu dänischen und norwegischen Metallgegenständen verfolgt werden. Bei zwei Gruppen der norwegischen D-Brakteaten finden sich fast mit einer Linie gezeichnete Tierfiguren, bei denen mehrere Details mit den Einglättnmustern übereinstimmen. Das Kompositionsprinzip des vergoldeten Bronzebeschlages aus dem II. Moorfund von *Nydam* nähert sich stark den auf Wiederholung aufbauenden Gefäßmustern an (Taf. 3,3). Dem einglättneten Wirbelmuster der Schale von *Kiskunmajsa* ähnelt am ehesten die Beschlagverzierung einer norwegischen Schwertscheide. Den Beschlag aus dem Hügelgrab mit Steinpackung von *Nordgården*, der in die ersten Jahrzehnte des 5. Jahrhunderts datiert werden kann, bedecken zwei vierteilige Wirbelmuster, die einen Ausschnitt aus einem sog. Endlosmuster bilden (Taf. 3,6). Aufgrund der Parallelen halte ich es für möglich, dass die einglättneten Bandkörper-Tierfiguren des *Kiskunmajsaer* Typs unter dem Einfluss der Verzierung nordischer Metallobjekte entstanden. (Anm. 38–45)

Die Bilder des Schildbuckels von Herpály

Östlich der Theiß, am Nebenarm der Sebes Körös/Schnellen Kreisch, wurde eines der wertvollsten Kunstwerke des kaiserzeitlichen Barbaricums gefunden, der bronzene, mit vergoldetem Silberblech überzogene Schildbuckel aus Bronzeblech von Herpály (Taf. 5,1; Taf. 74,1). Dieses aus der Studie von Nándor Fettich bekannte Exemplar ist ein sog. Stangenschildbuckel. Nach der Sammlung von Eszter Istvánovits und Valéria Kulcsár zu schließen, wurde dieser Typ im Nordostteil des Karpatenbeckens, im Gebiet der oberen Theiß verwendet. Die zumeist in Brandbestattungen gefundenen Sporenbeigaben bringt die Forschung mit der zur Zeit der Markomannen-Sarmatenkriege ins Theißgebiet gezogenen wandalisch-victoralischen Volksgruppe in Verbindung und datiert sie ans Ende des 2. und ins 3. Jahrhundert. Die ethnische Zuordnung der in Skelettgräbern mit Stangenschildbuckeln Bestatteten, und damit auch die des in Herpály, dem südöstlichsten Fundplatz eines solchen Schildbuckels, beerdigten berittenen Kriegers, ist problematisch.

Die Verzierung des Schildbuckels von Herpály besteht teils aus figuralen und teils aus geometrischen Mustern, für die man positive Pressmodel benutzt hatte. Die Matrizen werden, der Schärfe der Umrisslinien der Abdrücke und der inneren plastischen, horizontalen Gliederung der Tierkörper nach zu urteilen, aus Metall gewesen sein (Taf. 8,1–7). Das mit dicker Goldschicht überzogene Silberblech auf der steilen Wand des Schildbuckels gliedert sich in vier Teile; die figürlichen Darstellungen der jeweils gegenüber liegenden Felder stimmen überein (Taf. 6,1–2; Taf. 7,1–2). Nándor Fettich verband die Ziermotive des Schildbuckels von Herpály, übereinstimmend mit der Meinung von H. Schetelig, wonach die Ornamentik der Metallgegenstände des Thorsberger Moorfundes östlicher Herkunft sei, mit dem Musterschatz der spätkythischen Metallkunst. Fettich datierte den Schildbuckel in die Jahre um 300 und bestimmte ihn letztlich als barbarische Arbeit – ohne jegliches römisches Element – aus dem Pontusgebiet.

Der Schildbuckel von Herpály wird nach dem heutigen Stand der Forschung aufgrund der Form- und Verzierungsparellen in die erste Hälfte des 3. Jahrhunderts datiert. Für unser Thema bedeutet diese Datierung, dass die Tierfiguren des Schildbuckels mindestens 100–150 Jahre von der Entstehungszeit der frühesten Gegenstände des germanischen Tierstils trennen. Die in Seitenansicht dargestellten Tierfiguren von Herpály haben nach Form und Stil keine direkte Beziehung zum germanischen Stil I. Wie Joachim Werner 1941 in seiner Studie über die Zierscheiben des Thorsberger Moorfundes ausführlich erörterte, vertritt die Verzierung des Schildbuckels von Herpály

und der Kelche aus Seeland eine Richtung des germanischen Kunststils des 3. Jahrhunderts bisher unbekannter Fortsetzung. Die Verbindung zwischen den Thorsberger und den Herpályer Tierdarstellungen in Seitenansicht bilden jedoch nicht die Metallwerkstätten des Pontusgebietes und die skythenzeitlichen Vorbilder, sondern die gemeinsame Quelle: die provinzialrömischen Tierdarstellungen. Claus von Carnap-Bornheim hat aufgrund detaillierter Materialuntersuchung der Scheiben und der Identität der für beide Scheiben benutzten Delfinpressmodel die Feststellungen Werners hinsichtlich der Zusammenstellung der Scheibe I wesentlich modifiziert. Die beiden Scheiben sind nach der identisch zusammengesetzten Metalllegierung und des für beide benutzten Pressmodells zu urteilen, zur gleichen Zeit und in derselben Werkstatt innerhalb des Barbaricums gefertigt worden. Die Tierfiguren sind so eng mit der Verzierung der Silberkelche aus den seeländischen Gräbern verbunden und weichen zugleich so sehr von den römischen Vorbildern ab, dass die lokale Herstellung der Thorsberger und seeländischen Gegenstände im Elbegebiet und im Rheinland als sicher gelten kann.

S. Reinach und dann auch Fettich haben erkannt, dass die Darstellungen auf dem Schildbuckel von Herpály den Thorsberger Scheiben am nächsten stehen. J. Werner hat auch mit Illustrationen bewiesen, dass die beste Parallele zu den Tierdarstellungen des Herpályer Schildbuckels sich im *Thorsberger* Fund auf dem Tierfries des sog. „Gürtelbleches“ findet, das jüngst als Schulterklappe eines Panzers bestimmt wurde. Die Platte wird in Periode CIb (zwischen 210 und 250) datiert. Die mittlere Wildeberfigur des Frieses nach links laufender Tiere wurde mit einem dem Wildeber von Herpály sehr ähnlichen Pressmodell gefertigt (Taf. 10,1). Die Drehung der Menschenprofile um 180 Grad als Rahmen des Thorsberger Tierfriesbleches stimmt damit überein, wie die Mischwesen des Schildbuckels, die Gryllen, einmal mit dem Kopf, ein andermal mit den Füßen nach unten auf dem Pressblech auf der Seitenwandung des Schildbuckels erscheinen (Taf. 71,1a).

Der Charakter der Bilder auf dem Schildbuckel von Herpály stimmt im Wesentlichen mit dem des üblichen Frieses laufender Tiere überein. Die Szenen bestehen zwar aus einander zugewandten Tierpaaren, aber die Tiere berühren einander nicht; die Darstellung des Kampfes bleibt aus. Die Szenen der einander zugewandten Tiere werden durch je ein Fantasiewesen ergänzt: über dem Löwen und der Löwin durch einen „Gryllus“ (Taf. 7,1–2), unter dem Löwen-Wildeberpaar durch ein Meereswesen mit Raubvogelkopf und Seelöwenkörper (Taf. 6,1–2).

Besonderes Interesse können die Mischwesen der Verzierung des Umbo von Herpály wecken. Man verwendete zwei Varianten der antiken Karikaturfiguren, der sog. Gryllen: Die größere setzte man über das Löwenpaar (Taf. 5,1b), die kleineren aneinander-

gereiht auf den Hals des Schildbuckels (Taf. 5,1a; Taf. 9,7; Taf. 71,1a). Den Körper des Gryllus über dem Kopf der Löwin bildet ein bartloses, nach rechts schauendes Männerprofil. Nach Nándor Fettichs Beschreibung deutet eine erhabene Linie von der Stirn bis zum Kinn einen Helm an. Wegen der Abnutzung und Beschädigung des Gegenstandes kann man dieses Detail auf beiden Vorkommen des Pressmodells nicht klären (Taf. 7,1–2). Eine eindeutige bildliche Andeutung des Helmes ist nicht vorhanden, dennoch ist nicht ausgeschlossen, dass der Pferdekopf als Helmzier dargestellt ist. Der Stirn des Profils schließt sich das stark nach vorn geneigte, gebogene Protom eines aufgezäumten Pferdes mit Mähne an. Dem Nacken des Profils fügte man einen im Ellenbogen angewinkelten menschlichen Arm mit einer Hand mit gespreizten Fingern an. Unter dem Arm, in Augen- und Nasenhöhe des Profils, setzen in der Mitte leicht gebogene Vogelbeine mit zwei bzw. drei mit geraden Linien angedeuteten Krallen an (Taf. 8,1). (Anm. 46–58)

Drei Viertel des steilen Teils des Schildbuckels nimmt die Reihe der kleineren Gryllen ein. Von der Spitze bis zum Rand teilen senkrechte Bänder den Schildbuckel in vier Teile; in einem Viertel des Schildbuckels schaut die Gryllusreihe nach rechts. Die elf Mischwesen des folgenden Viertels wurden mit dem Pferdekopf nach unten eingepresst, so dass die aufgereihten Profile nach links schauen (Taf. 71,1a). Das dritte Drittel ist wieder mit nach rechts gewendeten Gryllen ausgefüllt, wogegen das vierte Viertel mit geometrischen Motiven, auf die Spitze gestellten Vierecken und Mustern wie „Ausrufungszeichen“ verziert ist (Taf. 5,1d). Wahrscheinlich befanden sich die neutralen geometrischen Muster auf der dem Schildträger zugewandten Seite. Die Bilder der Schrecken erregenden Mischwesen auf drei Seiten des Schildbuckels wurden gewiss wegen ihrer Furcht einflößenden Wirkung auf den Gegner angebracht.

Tamás Gesztelyi hat die Entstehung der Gryllusbilder detailliert mit Angaben belegt. Die ursprünglich karikaturartigen Darstellungen von Mischwesen mit verzerrtem Körper gehörten zu einer beliebten Gattung der hellenistischen Kunst. Die Kombination von Maske und Tier, besonders in der Zusammensetzung Pferd-Menschenmaske-Hahnenfuß, wurde auf römischen Gemmen des 1.–2. Jahrhunderts n. Chr. ein Glück bringendes und Fruchtbarkeit garantierendes Symbol. Die Beliebtheit der Betroffenheit erregenden Figuren im Barbaricum beweist, dass sie auch noch im 3. Jahrhundert zur Verzierung von Edelmetallgegenständen verwendet wurden, nicht nur auf dem Umbo von Herpály, sondern auch auf den silbervergoldeten Pressblechen im *Fund II von Osztrópataka* (Taf. 9,5–5a–b).

Werner hat von den Zierkomponenten des Schildbuckels von Herpály das Pressmodell der Gryllen für eindeutig römisch gehalten. András Alföldi wies im Zusammenhang mit den Gryllen von Herpály darauf hin, dass die Pressmodell ein barbarischer Goldschmied

nach römischen Vorbildern hergestellt habe. Beim Pressmodel der größeren Figur ist die Umgestaltung des römischen Vorbildes sehr wahrscheinlich: Die plastischen Linien der geraden Nase und des Mundes sowie das vorspringende, ausdrucksvolle Kinn erinnern an die Kaiserprofile barbarischer Nachahmungen der Münzen des 4. Jahrhunderts.

Die Bilder von Mischwesen apotropäischer Art kamen auf Waffen der Völkerwanderungszeit wahrscheinlich jahrhundertlang vor. András Alföldi stellte zur Diskussion, dass die Gryllus-Darstellungen von Herpály und Osztrópataka mit dem Einfluss spät-römisch-orientalischer Mysterienreligionen in Verbindung stehen könnten. Die andere Fantasiefigur der Tierszenen auf dem Schildbuckel, das Wesen mit Raubvogelkopf und Seelöwenkörper (Taf. 6,1–2; Taf. 8,3), hatte man wahrscheinlich von der Reliefverzierung eines römischen Silbergefäßes kopiert. (Anm. 59–78)

Das Bild der Tierpaare des Schildbuckels von Herpály kann, wie Werner erörterte, auch mit der gravierten Verzierung auf dem Rand römischer Metallgefäße in Verbindung stehen (Taf. 11,1). Die Paarungen Löwe-Pferd, geflügelter Löwe-Hirsch finden sich auf dem kreisförmigen Fries im Inneren eines Kupfergefäßes im *Fund I von Sackrau* (Taf. 11,2–2a), ein anderes Tierpaar – Adler-Hirsch – ziert die silberne Riemenzunge/Beschlag von *Sackrau Grab III* (Taf. 11,4–4a).

Vergleicht man die Tierfiguren des Thorsberger Pressbleches, der Riemenzunge und des Gefäßes von Sackrau sowie des Schildbuckels von Herpály, lassen sich kleinere Ähnlichkeiten und große Unterschiede feststellen. Eine echte Tierkampfszene wurde in keinem Falle dargestellt. Die Tierpaare stehen selbst auf dem Herpályer Relief einander gegenüber und kämpfen nicht miteinander. Die Tiere von Thorsberg und Sackrau sind statisch, Bewegung konnte nur bei den gravierten Tierpaaren des Sackrauer Gefäßes vermittelt werden. Eine wichtige Übereinstimmung des Sackrauer Adlers und der Herpályer Tiere ist die Darstellung der gebogenen, zusammengefassten Krallen (Taf. 8,4–7; Taf. 11,4–4a). Nándor Fettich legte diesem Detail im Falle der Herpályer Tierdarstellungen große Bedeutung bei, da er es für ein Verbindungselement zwischen den skythischen, hellenistisch-griechischen und germanischen Tierdarstellungen hielt. Auch das kleine Tierpaar auf der Kopfplatte des einen goldenen Fibelpaares von *Szilágysomlyó* (Taf. 18,2b) sowie die größeren Löwenfiguren der Scheibenfibeln (Taf. 20,1a) sind mit ebensolchen gebogenen Krallen dargestellt. Zweifelsohne ist die Wiedergabe der zu einem einzelnen Bogen zusammengefassten Krallen für die skythische Kunst typisch und taucht dann im 6.–7. Jahrhundert n. Chr. wieder auf. Die gebogene Kralle wurde jedoch nicht nur im kaiserzeitlichen Barbaricum des Donaugebietes, sondern auch bei den Tierfiguren verwendet, mit denen man die südjut-

ländischen Waffen verzierte. Bei der als Schildzier dienenden silbervergoldeten Löwenfigur aus dem Kiefernboot von *Nydam IV* (Anfang 4. Jahrhundert) endet das Hinterbein in einer ebensolchen Kralle (Taf. 3,5). (Anm. 79–88)

Was das Niveau der Tierdarstellungen des Barbaricums aus dem 3. Jahrhundert betrifft, gehören die Figuren auf dem Schildbuckel von Herpály zu denen von höchster Qualität. Die Tierbilder sind treffend und lebhaft gezeichnet, obwohl bei keinem Tier Beine in Springbewegung angegeben werden konnten. Mit größter Sorgfalt wurden die Figuren der Löwen geschaffen. Von den männlichen Löwen gibt es sogar zwei Varianten; bei beiden erfuhr die Mähne eine besondere Betonung. An den Details der Löwenfiguren lässt sich beobachten, wie der Prozess der Stilisierung und „Zerstückelung“ der Tierfigur begann. Bei dem nach rechts schauenden Löwen wurde die Umrahmung des schmalovalen Auges durch die Fortsetzung der einen Mähnenlinie geschaffen. Kopf und Vorderbein sind mit einer Linie gezeichnet. Der Mittelteil der Mähne ist mit Y-Linien angegeben (Taf. 8,6). Die gesträubte Mähne des nach links schauenden Löwen deutet sechs Bögen an; die Fortsetzung des ersten Bogens umrahmt auch das mandelförmige Auge (Taf. 8,7). Bei beiden Löwenfiguren geschah die Betonung der wichtigeren Teile, die Stilisierung von Auge und Mähne, mittels plastischer Hervorhebung der Hauptlinien. Die andere originale Lösung des den Model entwerfenden Meisters ist die Darstellung der angreifenden Löwen mit geöffnetem Maul. Diese erreichte er durch die Zerteilung der Kiefer; an die Stelle des Unterkiefers setzte er eine völlig selbstständige Dreiecksform. Da wir unter den damaligen Tierdarstellungen die Wiedergabe des Augenrahmens und den Prozess der Trennung des Körpers in Teile nur bei den Löwenfiguren von Herpály kennen, müssen wir annehmen, dass es sich um eine Eigeninitiative des Modelherstellers handelt. Im Übrigen ist die Tierkörperteilung eine typische Formlösung des nordischen Stils I; der Beginn des Prozesses lässt sich – wie es scheint – bereits bei den Tierfiguren des Umbos von Herpály beobachten. Dagegen findet sich ein anderes Formkriterium des Tierstils, die die Körperteile trennenden Konturlinien, nicht.

Die geometrischen Ornamente des Schildbuckels von Herpály sind Punktkreis, Tropfen, Garbe und Halbmond (Taf. 9,1–2.4). Diese Motive – ergänzt durch das Andreaskreuz – sind die von Ostskandinavien bis auf die Krim und zum Kaukasus verbreiteten Verzierungen der hervorgehobenen Schnallen und Waffen des kaiserzeitlichen Barbaricums, die mindestens zwei Jahrhunderte lang in der Verzierungspraxis erhalten blieben. Da die gepressten Muster auf dem Schildbuckel von Herpály die beste Qualität haben, hält man den ostungarischen Schildbuckel für den frühesten. Allerdings sollte man die Herausbildung eines charakteristischen Ornamentes, des aus Kreis-

punkt und Tropfenform bestehenden Musters, aufmerksam verfolgen. Auf den Schildbuckeln mit Glas-einlagen und Goldblechapplizierung, auf den Umbos von Lilla Harg, von Thorsberg und Gommern, kommt das einem Ausrufungszeichen ähnelnde Muster in Reihen angeordnet vor. Seine Vorlage, der nach unten schauende Vogelkopf, findet sich auf einzelnen dänischen Waffen (Taf. 12,1). Das Vogelkopfmuster wurde in Jütland schon seit dem 1.–2. Jahrhundert verwendet und war am Anfang des 3. Jahrhunderts bis ins Rheinland gelangt. Mit Kerbdraht umrahmte Vogelköpfe zieren den Hals des Schildbuckels von Gommern (Taf. 12,4–4a). Auf der Spitze, am Rand und auf einem Viertel des Schildbuckelkragens von Herpály erscheint die „Ausrufungszeichen“-Reihe aus Punktkreisen und Tropfenformen (Taf. 9,4; Taf. 12,3–3a). In Kenntnis der dänischen und rheinischen Exemplare wird die ursprüngliche Bedeutung des Musters verständlich. Aus ikonografischer Sicht ist die Reihe von Ausrufungszeichen des Herpályer Schildbuckels die bedeutungslose Variante der Gommerner Vogelkopfreihe und als solche als jünger zu bestimmen.

Die geometrischen Muster des Schildbuckels von Herpály kommen auf den Metallarbeiten des Sackrau-Osztrópataka-Straže-Kreises vor: das auf Längsbänder gepresste Zikadenmuster (Taf. 9,3–3a), der als Rahmung dienende Wolfszahnfries, die Reihenmuster aus schmalovalen Elementen, Kreisen, Ausrufungszeichen (Taf. 12,5) und die Girlandenreihe (Taf. 9,2.6) sowie das sog. Garbenmuster (Taf. 9,1.5). Auf den

silbervergoldeten Blechen aus *Fund II von Osztrópataka* verwendete man denen von Herpály ähnliche garbenförmige Pressmuster, dieses taucht auch zwischen den Tierfiguren des Silberkelches von *Valløby* auf (Taf. 9,5; Taf. 4,1).

Die Unsicherheit darüber, wo der Herpályer Umbo hergestellt wurde, ist schwer aufzulösen, doch sei an eine von N. Fettich veröffentlichte Riemenzunge mit silberner Pressblechauflage von *Kecskemét-Bugacpuszta* erinnert, auf der sich einfachere Varianten der geometrischen Muster von Herpály erkennen lassen (Taf. 9,6). Birgit Arrhenius hielt die beste Parallele des Herpályer Umbos, den in seiner Verzierung in Skandinavien singulären Schildbuckel von Lilla Harg, für ein Erzeugnis des Donaugebietes. Joachim Werner bestimmte 1941 den Schildbuckel von Herpály als eine Arbeit aus der Werkstatt der hasdingischen Wandalen, die er in der nordöstlichen Nachbarschaft Pannoniens lokalisierte; die Werkstatt konnte sowohl mit den provinzialrömischen als auch mit den nordischen Metallwerkstätten in Verbindung stehen.

Die Verzierung des Umbos von Herpály vertritt eine Richtung der Tierdarstellungen des kaiserzeitlichen Barbaricums mit uns noch unbekannter Fortsetzung. Verglichen mit den jütländischen Parallelen vertreten die Tierfiguren von Herpály ein höherentwickeltes Stadium. Als Vorbereitung auf den Tierstil I sind das Erscheinen des Augenrahmens, die Teilung der Tierfiguren sowie der Beginn des Stilisierungs- und Abstraktionsprozesses zu bewerten. (Anm. 89–104)

DIE ERSTE PERIODE DES POLYCHROMEN STILS IM GEBIET DER MITTLEREN DONAU: TIERDARSTELLUNGEN IN DER HUNNENZEIT (erste Hälfte des 5. Jahrhunderts)

Soweit wir heute ermessen können, sind das Hauptthema des hunnenzeitlichen, in Beziehung zu Osteuropa stehenden Schmuckes rustikal geformte Edelsteine in goldener Zelleinfassung. Auf den mit Goldblech überzogenen Diademen und Fibeln machen die Steineinlagen unregelmäßiger Form den Eindruck, als seien sie über den Goldgrund verstreut. Nur auf dem Diadem von Kertsch kommt die stilisierte Darstellung des Lebensbaumes zwischen zwei antithetisch angeordneten Vogelköpfen vor; ansonsten bestehen die Kompositionen aus geometrischen Elementen (Kreis, Dreieck, Rhombus, Herzform). Auf den hunnenzeitlichen Gegenständen östlicher Herkunft gibt es auffällig wenige Tierdarstellungen; wenn sie vorkommen, dann meist in Form geflügelter Insekten (Taf. 14,1–7.9.12). Die Details der Tierkörper (Zikadenflügel, Vogelköpfe) tauchen auf Fibeln, Taschenschnallen und Riemenzungen sowie auf Schuhschnallen in der Männer- wie der Frauentracht auf (Taf. 14,10–11). Als Seltenheit gilt das pfauekopfförmige, einlagenverzierte goldene Beschlagpaar (Taf. 15,4–5), das N. Fettich und I. Bóna mit der vogelkopfförmigen Riemenzunge von *Szeged-Nagyszéksós* in Verbindung bringen (Taf. 14,10). Die den Schopf des Pfaues symbolisierenden runden Steinfassungen ähneln sehr den Knöpfen mit Almandeineinlage auf der Kopfplatte des geradfüßigen Fibelpaares mit Zellenverzierung aus dem Grab von *Domoszló-Viztároló* (Taf. 15,1–2). Das Fibelpaar mit Cloisonné-Kopfplatte gehört zur frühesten Gruppe der gepidischen Fibeln, deren Entstehung an das Ende der Hunnenzeit, ins mittlere Drittel des 5. Jahrhunderts, datiert werden kann.

Auf Tierdarstellungen verweisende Ornamentik kommt auf hunnenzeitlichen Schwertbeschlügen und Pferdegeschirren vor: das punzierte Feder/Schuppenmuster (Pannonhalma, Szeged-Nagyszéksós) sowie das tulpen/omegaförmige Zeichen (*Pannonhalma, Budapest-Zugló*) (Taf. 14,8.11.13). Letzteres kann auf hunnenzeitlichen Pferdegeschirren als lineare Umsetzung der Zikadenform betrachtet werden. Aufgrund der bisher bekannten Funde kann nur festgestellt werden, dass die hunnenzeitlichen Tierdarstellungen östlicher Beziehung sehr einfach sind, sich auf die Umrisse oder typischen Details der Tierkörper be-

schränken: bei den Zikaden auf die Flügel, Augen und den Umriss; bei den Vögeln auf Kopf, Schnabel und Auge.

Ein interessanter Kontrast zur geringen Zahl und bescheidenen Qualität der Tierdarstellungen ist, dass aus der ersten Hälfte des 5. Jahrhunderts auch rundplastische Tonarbeiten erhalten blieben. Wir kennen zwei Krüge, deren Hals zu einer statuenartigen Form gestaltet wurde: den mit Vogelkopf aus *Regöly-Pénzesdomb* und den mit Menschenkopf aus *Dunaszekcső*. Das Gefäß aus dem *Regölyer Grab* ist hinsichtlich Form, Ausarbeitung und Verzierung der spätrömischen Keramik zuzuordnen (Taf. 15,7). Die Falkenkopffzier hat barbarischen Charakter, war aber eine von den Römern akzeptierte Form. Wie auf den Kaiserstatuen der Tetrarchie zu sehen ist, verwendete man in spätrömischer Zeit wahrscheinlich auf persischen Einfluss hin auch mit Raubvogelköpfen verzierte Schwertgriffe. Der hunnenzeitliche Vogelkopffgriff hatte sich in der gepidischen Adelsbewaffnung weiter „vererbt“: In *Derecske-Újpatika Grab 1* fand sich ein einschneidiger Eisendolch mit vogelkopfförmigem Griff (Taf. 15,8).

Nach aus dem Osten stammendem Brauch bestätigte man einzelne Tote mit Tierstatuetten als Beigabe. Im Grab eines jungen Mannes von *Árpás-Dombföldek* war der Goldfolienbelag einer Holzstatuette erhalten geblieben (Taf. 14,14). Nach Ansicht von Péter Tomka diente die Statuette vermutlich als Ersatz des Tieropfers. Zu einem ähnlichen Bestattungsritus gehörende Tierstatuetten sind von der Krim (Taf. 16,9) und vom unteren Dnjepr (Taf. 19,8) bekannt. (Anm. 105–118)

Unter den Tierdarstellungen aus dem 4.–5. Jahrhundert n. Chr. des gotisch-hunnischen „Kulturkreises“ findet sich kontinuierlich die des Adlers, wie Günther Haseloff hervorhob. Bei den goldenen Adlerfibeln mit Einlagen und Pendilien des Fürstenschatzes von *Pietroasa* erscheinen an demselben Gegenstand rundplastische und geometrisch-abstrakte Formen. Die kleinste (Taf. 17,4) erinnert an einen römischen goldenen Ohrgehängentyp (Taf. 17,1). Auf den paarig getragenen mittelgroßen Adlerfibeln wurden Kopf und Hals des Vogels aus plastischen Formen zusammengestellt, den Vogelkörper ersetzt dort eine gewölbte

Scheibe (Taf. 17,2–3). Die größte Fibel, die nach der Trachtrekonstruktion von Katharine Brown vermutlich ein Mann auf der rechten Schulter trug, wurde mit rundplastischem Anspruch gefertigt. Die Zoomorphisierung, das Bestreben um plastische Darstellung, ist bei dieser Fibel am stärksten ausgeprägt. Der Goldschmied schuf eine Form, durch die der Goldschmuck dem Umriss eines auf der Schulter sitzenden Vogels ähneln sollte (Taf. 17,5–6).

Haseloff schloss im Zusammenhang mit den Sattelbeschlägen mit Almandineinlagen aus Grab II von Apahida darauf, dass die adlerförmigen Beschläge selbstständige Schöpfungen der germanischen Kunst seien, die nach dem Vorbild des römischen Feldzeichens, des Adlers mit ausgebreiteten Flügeln, geschaffen worden waren. In der italischen ostgotischen Kunst beschränkt sich die Tierdarstellung auf Vogelfiguren oder Vogelköpfe, selten kommt ein Zikadenmotiv vor. Das zellenverzierte Fibelpaar des Schatzfundes von Domagnano vertritt die aus geometrischen Formen zusammengesetzte Vogelgestalt.

Das Motiv des Adlers mit ausgebreiteten Flügeln findet sich unter den Ziermotiven der germanischen Metallkunst bereits vor der Hunnenzeit. Eine der silbernen Riemenzungen aus Grab III von *Sackrau* war mit einem fliegenden Adler mit nach links gewendetem Kopf und einer Hirschfigur geschmückt worden. Ein interessantes Detail der Sackrauer Vogelfigur ist die Verkürzung des rechten Flügels und die Verlängerung des rechten Beines, die mit dem Streben nach Perspektive zu erklären ist (Taf. 11,4a).

Bei den Adlerfiguren aus Grab II von *Apahida* wurden die Regeln der perspektivischen Zeichnung außer acht gelassen und der Kopf mit Schnabel von der Seite und der Körper von vorn dargestellt; die Figur des Vogels entstand demnach aus der Vereinigung beider Sehweisen (Taf. 28,7–8). Der hunnenzeitliche Vorgänger der Sattelzierden von *Apahida* fand sich am Pruth, in der reichen Reiterbestattung von *Concești* (Taf. 16,7). (Anm. 119–127)

Die Tierdarstellungen der Fibeln von Szilágysomlyó

Im Schatzfund II von Szilágysomlyó kommen Verzierungen in Tierform auf den frühesten, vom langen Gebrauch abgenutzten Goldfibeln vor. Zur Gruppe mit tiergestaltiger Verzierung gehören drei Fibelpaare: die mit einem spiegelsymmetrischen Tierpaar verzierten Fibeln, die Scheibenfibeln mit springenden bzw. vorstürmenden Löwen und die Fibeln mit liegenden Löwen. Von ihrer Form her gehören diese Fibeln zu Typen aus der Periode vom letzten Drittel des 4. bis zum mittleren Drittel des 5. Jahrhunderts.

Der große Erforscher des germanischen Tierstils, der Schwede Bernhard Salin, veröffentlichte sein systematisierendes Werk 1904. Salins maßgebliche und bedenkenswerte Feststellungen beruhen auf der

Kenntnis des gesamten damaligen Fundmaterials der europäischen Völkerwanderungszeit. Seiner Aufmerksamkeit waren auch die Goldschmiedearbeiten mit Vogelverzierung der frühen Völkerwanderungszeit im Karpatenbecken nicht entgangen. Salin stellte fest, dass die stilisierten Formen der frühen nordischen Holzschnitzereien auf die Fibeln mit Tiergestalten und Edelsteineinlagen aus Schatz II von Szilágysomlyó und die gleichartigen Tierdarstellungen auf dem goldenen Armringpaar von Bakodpuszta keinerlei Einfluss gehabt haben. Die weniger stilisierte Ausführung der Tierfiguren aus dem Donaugebiet erklärte Salin mit der Nähe der klassischen Kultur. In der Metallkunst der Pannonien benachbart lebenden Germanen entstand durch den Einfluss der römischen Kunst eine dem römischen Naturalismus näher stehende Richtung. Die Kunst der von der römischen Kultur entfernter lebenden Nordgermanen blieb in gewissem Sinne weniger entwickelt: Die Betonung bei Tierdarstellungen lag nicht auf dem Tier als Ganzem, sondern auf der Hervorhebung von Details. Die stilisierte Richtung der nordischen Tierdarstellungen bildete sich gerade aus der Dominanz der Details heraus.

An einer anderen Stelle seines Buches ging Salin darauf ein, dass auf den Fibeln aus Schatz II von Szilágysomlyó die Tierfiguren einen sehr unterschiedlichen Grad von Stilisierung aufweisen: Auf den Fibeln mit liegenden Löwen charakterisiert spätklassischer Naturalismus und die Vorliebe für Steineinlagen die Tierfiguren. Vor den Füßen der als solche deutlich erkennbaren Löwen liegt ein merkmalloses Beutetier (Taf. 24,1a–2a). Noch weniger identifizierbar ist das kleine Tierpaar, das die Kopfplatte der Goldfibeln mit Tierkopfköpfen zierte (Taf. 18,2–2a–b). Nach Salins präzise formulierter Ansicht entbehrt das mit hochgradiger Abstraktion gestaltete Tierpaar der für den nordischen Stil typischen Stilmerkmale; auch wenn es vielleicht in Beziehung mit ihnen steht, wirkt es dennoch archaischer. Die tassenförmigen Scheibenfibeln von Szilágysomlyó sind mit einer ganzen Reihe von Löwenfiguren verziert, die gewissermaßen an die Formen der nordgermanischen Tierfiguren erinnern, denen aber die für die nordischen Tierdarstellungen so typische erhabene Konturlinie fehlt (Taf. 20,1). Nach den Salinschen Beobachtungen sind die Tierfiguren der Fibeln von Szilágysomlyó endgültig als Vorgänger der Entstehung des nordischen Tierstils ausgeschieden.

Vor einer ins Einzelne gehenden Untersuchung der dem Stil I vorausgehenden Tierfiguren von Szilágysomlyó folgt nun ein kurzer forschungsgeschichtlicher Exkurs. (Anm. 128–146)

Der Form nach ist das früheste, am meisten abgenutzte Fibelpaar des Schatzes an das Ende des 4. und in die erste Hälfte des 5. Jahrhunderts zu datieren. Die in Goldblech gepressten und ausgeschnittenen Tierfiguren (Taf. 18,2a–b) hielt Salin für die frühesten abstrakten Tierdarstellungen, da er sie aber als ein dem nordischen Stil fremdes Element betrachtete, hat er

sich mit ihrer Herkunft nicht beschäftigt. Die Dreiknopf-Goldfibel aus dem Schatzfund im ostmasurischen *Młoteczno/Hammersdorf* (mit gerahmter Nachahmung einer Münze Constantius' II. von 324–361) ist hinsichtlich ihrer Steineinlagenart eine nahe Parallele der mit einem Tierpaar verzierten Fibel von *Szilágysomlyó* (Taf. 18,1–1a). Auf der Kopfplatte kann man mögliche Vorbilder der kleinen Tierfiguren von *Szilágysomlyó* erkennen. Tierköpfe mit aufgesperstem Kiefer und runden Augen sind im spätantik-germanischen Milieu nicht unbekannt. Auf spätrömischen Gürtelgarnituren und Beinschnitzereien, auf den Fibeln des dänischen Nydam-Stils kommen ähnliche Tierpaare als Randtiere vor (Taf. 19). Ähnliche Fabelwesenpaare schmücken auch das berühmte Prunkortband aus dem Nydam-II-Fund. Der Unterschied in der Verzierung der dänischen und der Fibeln von *Szilágysomlyó* ist leicht zu erkennen: Während bei ersteren einen großen Teil der Oberfläche der tief eingravierte „laufende Hund“ und Spiralranken bedecken, dominiert auf dem Fibelpaar von *Szilágysomlyó* Zellenwerk mit Steineinlagen. Die Ornamentik der dänischen Fibeln hat – mit Ausnahme der Tierfiguren – spätantiken Charakter, die Verzierung des Fibelpaares von *Szilágysomlyó* trägt Merkmale des östlichen polychromen Stils. Es sei daran erinnert, dass beispielsweise die abstrakten eingeglätteten „Bandkörper“-Tierfiguren vom Typ Kiskunmajsa im Süden der Tiefebene an der Wende des 4.–5. Jahrhunderts zu den „Volkskunst“-Motiven des Keramikunsthandwerks gehörten. Die Abstraktion war auch im sarmatischen Milieu gebräuchlich und verständlich. (Anm. 147–152)

Die am häufigsten im Schatz II von *Szilágysomlyó* vorkommende Tierfigur ist die des Löwen, der auf den Scheibenfibel gepresst und auf dem Bügelfibelpaar in einer der Rundplastik angenäherten Form dargestellt wurde. Die größeren Löwen der Scheibenfibel wurden mit ähnlicher Technik wie bei dem vergoldeten Blech des Schildbuckels von *Herpály* von der Rückseite her eingepresst. Die kleineren Figuren presste man einzeln, schnitt sie aus und lötete sie auf den Rand der Scheibenfibel. Die Pressmodel stellen nach links springende bzw. rennende Löwenfiguren dar. Ihr typisches Detail ist der gebogene, erhabene Rand des aufgespernten Maules, die Krallen am Ende der Beine, die Andeutung des Halsbandes und der sich nach oben ringelnde Schweif (Taf. 20,1a–b). Zwar sind einzelne Details provinzialrömisch, aber eine genaue Parallele habe ich nicht gefunden.

Die scheibenförmige Oberplatte der Scheibenfibel besteht aus geometrische Muster bildenden Zellen um den zentralen ovalen Bergkristall herum (Taf. 21,1). Die Vorliebe für geometrische Muster ist auf den zellenverzierten Fibeln von Schatz II auffällig, weicht aber vom Stil und der Technik der Scheibenfibel mit gepressten Löwenfiguren her ab. Beim Muster der Oberplatte der Scheibenfibel fällt das Fehlen der Symmetrie auf: Es ist, als habe man die Darstel-

lung des die Scheibe auf natürliche Weise ausfüllenden gleicharmigen Kreuzes vermeiden wollen. Möglicherweise hat der Hersteller der Scheibenfibel die Löwenfiguren nicht mit der Kreuzdarstellung für vereinbar gehalten. Wegen des Unterschiedes des Zierstils kann erwogen werden, dass die Cloisonné-Oberplatten der Scheibenfibel und die in Cabochon-Technik gepressten Grundbleche vielleicht nicht gleichzeitig hergestellt worden sind.

Die Zellenverzierung aus Dreiecken, Rhomben, Vierecken und Kreisen ist die typische Verzierungsart der geometrisch gemusterten großen Fibeln von Schatz II (Taf. 21,2). Bei der silbervergoldeten Gürtelschnalle mit löwenkopfgeschmücktem Ring vom Fundort *Bratei/Baráthely* besteht die Verzierung der Cloisonné-Platte aus regelrechten Vier- und Dreiecken (Taf. 21,3). Parallelen der Zellenverzierung des gepidischen Schnallenbleches führen ins fränkische Gebiet. Das Reliquiar im Kloster *Conques* wurde aus Schmuck zusammengesetzt, der zu verschiedenen Zeiten geschaffen worden war. In den oberen Ecken der Seite des Kästchens sitzen spiegelsymmetrisch gemusterte, rechteckige zellenverzierte Platten, deren Zellentechnik sichtlich mit der scheibenförmigen Einlage in der Mitte übereinstimmt (Taf. 21,5). Die dreieckige Zellenreihe kommt auf hunnenzeitlichen Goldgegenständen des Karpatenbeckens häufig vor, so z. B. auf der Oberplatte der Scheibenfibel von *Szilágysomlyó*, auf den großen Fibeln mit geometrischem Muster, auf dem runden Beschlag des Holzgefäßes von *Szeged-Nagyszéksós*. Ähnlich gemusterte Goldbleche wie die von *Conques* zierte noch einen bekannten fränkischen Gegenstand, den Kelch von *Chelles* (Taf. 21,4). Die Herstellung des Kelches schreibt die Tradition dem hl. Eligius (590–660) zu, dem Bischof von Noyen und Schutzheiligen der Goldschmiede. Unter dem Kelchrand war eine Verzierung aus Platten mit gebogenen Seiten befestigt, in der Mitte eine ovale Muldenfassung mit Stein und darum scheibenförmige und dreieckige Zellen mit Steineinlagen (Taf. 21,4a). Aufgrund der Parallelen dieser Verzierung aus dem Donaugebiet (*Szilágysomlyó*, *Regöly*, *Szeged-Nagyszéksós*) ist zu erwägen, ob nicht bei der Herstellung des Kelches 150–200 Jahre ältere Goldplatten verwendet wurden. (Anm. 153–165)

Das goldene Fibelpaar mit Löwenfiguren von *Szilágysomlyó* ist das beste Beispiel der Zoomorphisierung der Fibeln mit halbkreisförmiger Kopfplatte und Blechfuß (Taf. 22–24). *András Alföldis* Ansicht nach gehörten die Löwenpaardarstellungen der provinzialen Kunst zum Kreis der orphisch-dionysischen Symbolik. Vor dem Hintergrund der Reliefplastik der mittleren Kaiserzeit schloss *Alföldi* darauf, dass die Panther, die Begleittiere des Dionysos, als sie zu Mustern der Metallkunst wurden, sich in ein Löwenpaar verwandelten. Die Löwenfiguren und die Löwenköpfe mit aufgesperstem Maul wurden zum häufigen figuralen Ziermotiv auf anspruchsvollen Stücken der

Soldatentracht des 4. Jahrhunderts (Taf. 26,6). Die Rahmung des Fibelrandes mit einer Kyma-Reihe ist selten. Solche Rahmung kommt außer bei dem Fibel-paar von Szilágysomlyó nur auf der Fußplatte einer *gotländischen* (?) Fibel vor, die bereits Salin wegen der Endung des Fußes in einer Maske mit Rahmung aus im Norden unüblichen Raubvögelköpfen für aus dem Donaugebiet beeinflusst hielt (Taf. 26,7 = Fußplatte; Taf. 54,2 = Kopfplatte).

Auf den Fibeln von Szilágysomlyó befinden sich an der Stelle des Bügels plastisch geformte Löwenfiguren (Taf. 72,1a–2a). Ihren Körper hatte man aus gepressten Blechen zusammengesetzt. Das Muster der Kopfprofile benutzt die Schemata der Löwenköpfe auf den spätrömischen Schnallen, etwa die Angabe der Nasenlöcher und des aufgesperrten Rachens durch erhabene Halbkreise. Ein hervorgehobener Teil der Löwenköpfe von Szilágysomlyó ist die gebogene Augenumrahmung und das Auge mit Steineinlage (Taf. 22,1c–d; Taf. 23,1c–d). Die Rahmung des Auges kam auch schon auf den Löwenköpfen der römischen Gürtelschnallen vor, aber die plastische Gestaltung der Augenumrahmung war bei den Löwenköpfen der Fibel von Szilágysomlyó ähnlich dem der reliefierten Löwenfiguren auf dem spätrömischen Gürtelbeschlag mit schräg ansetzenden Beschlagleisten vom nordhessischen *Obervorschütz* (Taf. 40,1). Die Hervorhebung des Auges mittels Rahmung ist ein wichtiges Charakteristikum der Tierfiguren des Tierstils I.

Bei den Löwen von Szilágysomlyó erhielt auch das Halsband wahrscheinlich symbolischer Bedeutung besondere Betonung durch eine Zellenreihe mit Steineinlagen. Die Darstellung von Tieren mit Halsband kehrt auf Goldschmuck des 5. Jahrhunderts sogar mehrmals wieder (Taf. 27,1–4). An den Löwenköpfen von Szilágysomlyó lässt sich beobachten, dass die Stütze der „Halsbänder“ mit Steineinlagen auf eine Weise gestaltet wurde, die an Säulenkapitelle erinnert (Taf. 22,1c–d; Taf. 23,1c–d; Taf. 25,1a–b.2a–b). Die der Architektur entlehnte anspruchsvolle Lösung spricht für einen Goldschmied klassischer Ausbildung. (Anm. 166–184)

Auf der Rückseite der Löwenköpfe ist die Mähne in erhabene Streifen geteilt, die Fläche innerhalb der Streifen wurde durch eingeschnittene, keilförmige Linienreihen (Tannenzweigmuster) gegliedert (Taf. 22,1b; Taf. 23,1b; Taf. 25,1c–2c). Meiner Ansicht nach sind diese Linienreihen, die die Mähnenhaare andeuten, auf die spätrömische Akanthusblatt-Verzierung zurückzuführen. Wie letztere zum einfachen Linienmuster wurde, kann am Beispiel der fränkischen Schwertbeschläge veranschaulicht werden. Die Metallbeschläge der frühesten fränkischen Schwertscheiden, der sog. Schwerter vom Krefelder Typ, wurden, worauf Max Martin hinwies, konsequent mit Akanthusblattreihen verziert (Taf. 26,2–4). In der folgenden Periode der fränkischen Schwerter wurde die-

ses Blattmuster der Beschläge zum gestrichelten Tannenzweigmuster oder zur Wellenlinie. Eine beachtenswerte Erscheinung ist, dass von den antiken Friesmustern sich die germanische Variante der Astragalosreihe, das sog. Arkadenbogen- oder Zungenmuster, und das Akanthusblattmuster seit dem mittleren Drittel des 5. Jahrhunderts bei der Verzierung der fränkischen Schwertscheidengarnituren miteinander verbanden. Das keilförmige Linienmuster war eine häufige Verzierung hunnenzeitlicher Gegenstände, doch finden sich auch Beispiele des Akanthusblattmusters. Originale Akanthusblattreihen zierte eines der Goldpressblechfragmente von *Szeged-Nagyszéksós* (Taf. 26,5).

Die einzige annähernde Parallele zu dem Kopf der Löwenfiguren von Szilágysomlyó sind die goldenen Pressblechbeschläge von *Årslev* (Taf. 26,1). Die Tierköpfe der Medaillons weisen eine gewisse Ähnlichkeit mit den Löwenköpfen von Szilágysomlyó auf. In seiner detaillierten Analyse hat Birger Storgaard die Löwenkopfbeschläge für südlich beeinflusst gehalten und ihre Herstellung ins letzte Drittel des 4. Jahrhunderts datiert.

Die vorgestreckten Vorderbeine der Löwenfiguren von Szilágysomlyó (Taf. 22,1; Taf. 23,1) sind den Beinen aus Goldpressblech der Adlerfiguren aus Fund II von *Apahida* überraschend ähnlich (Taf. 28,7–8). In beiden Fällen ist die Gliederung in Längsfurchen typisch. Kurt Horedt wies darauf hin, dass die Gegenstände im Fund II von *Apahida* mit welligen Zellenwänden und Steineinlagen auf der gesamten Fläche – die pferdekopfförmigen Riemenzungen der Tasche (Taf. 28,1–2), die aus entgegengesetzt gerichteten Adlerköpfen zusammengesetzten Pferdegeschirrbeschläge (Taf. 28,4–5) und die Sattelzierden (Taf. 28,7–8) – in demselben Stil und höchstwahrscheinlich in Werkstätten mit antiker Tradition hergestellt worden sind, ebendort, wo die mit welligen Zellenwänden verzierten Gegenstände von *Szeged-Nagyszéksós* herkommen.

Die Beutetiere vor den Beinen der Löwen von Szilágysomlyó sind wegen ihrer auf Goldschmuck ungewöhnlich ungeschickten Gestaltung schwer zu identifizieren. Auf der Skizze von Fettich ist zu erkennen, dass es sich um nicht sehr gut gelungene geflügelte Greife handelt (Taf. 22,1a; Taf. 23,1a; Taf. 24,1a, 2a). Offensichtlich verfügte der Meister, der die Löwenköpfe gut gestaltete, über kein Pressmodell einer Greifengestalt. Wir müssen annehmen, dass der Goldschmied das Pressmodell eines ursprünglich anderen Tieres (z. B. eines springenden Hasen) umgestalten musste. Greifen angreifende Löwen finden sich unter den Tierkompositionen römischer Kerbschnittgarnituren, dort aber ist der Greif immer größer als der Löwe. Die Greifen von Szilágysomlyó können Vorbilder der merowingerzeitlichen filigranverzierten Greifenfibeln sein, z. B. der Tierfigurfibeln aus dem Grab von Monceaux und Grab 110 von Preure.

Zusammenfassend ergibt die Analyse der Verzierung des Löwenfibelpaares von Szilágysomlyó, dass die Details auf spätantike Vorbilder zurückzuführen sind. Bei der Gestaltung der Köpfe sind die gebogene plastische Rahmung der Augen, die keilförmigen Einschnitte der Mähne und das antike Akanthusblattmuster beachtenswert. Mit der Augenrahmung ist ein Bestandteil des Stils I aufgetaucht. Die Ähnlichkeit der vorgestreckten Beine der Tiere mit den gerippt gegliederten Beinen der Adlerfiguren aus Grab II von

Apahida ist vermutlich ein Anzeichen für identische Werkstattpraxis. Die Paarung von Löwe und Greif kann mit den Tierkompositionen auf spätrömischen Soldatengürteln in Beziehung gesetzt werden. Da die Löwendarstellung ebenso wie die Akanthusblattornamentik auf die römische Soldatentracht hinweisen, war auch das Löwenfibelpaar von Szilágysomlyó wahrscheinlich noch ein Schmuckstück der Männertracht. (Anm. 185–200)

DIE ZWEITE PERIODE DES POLYCHROMEN STILS IM GEBIET DER MITTLEREN DONAU: DER OSTGERMANISCHE STIL MIT SPIRALVERZIERUNGEN (zweite Hälfte des 5. Jahrhunderts)

Bernhard Salin hatte als erster erkannt, dass nach der Aufgabe durch das römische Reich im Donaugebiet ein spezifisch „südgermanischer“ polychromer Tierstil entstand, bei dem auf den Raubvogel- und Wildererköpfen mit Vorliebe Steineinlagen in Zellen verwendet und die großen Flächen mit spätrömischen Mäander- und Spiralmotiven bedeckt wurden. Die Goldschmiedekunst des Donaugebietes in der zweiten Hälfte des 5. Jahrhunderts hat Joachim Werner im Zusammenhang mit dem ostgotischen sog. Maskenschnallenkreis summarisch behandelt und auf die antiken Wurzeln der ostgermanischen Goldschmiedekunst hingewiesen. István Bóna umriss 1993 kurz den Kreis des vom nordischen Stil I unabhängigen polychromen „Tierstils“ des Donaugebietes.

Der polychrome Tierstil im Donaugebiet kristallisierte sich meiner Ansicht nach bereits seit den ersten Jahrzehnten des 5. Jahrhunderts in den Metallwerkstätten mit spätrömischer Tradition und den mit ihnen in Kontakt stehenden Goldschmiedewerkstätten im Barbaricum heraus. In der ersten Periode des Stils können aufgrund der technischen und künstlerischen Merkmale zumindest zwei, zeitlich parallel verlaufende Richtungen vermutet werden (erste Hälfte 5. Jahrhundert). Bei den Arbeiten östlicher Herkunft wurden die Silber- oder Bronzegegenstände mit Goldpressblech überzogen; die Flächen zwischen den Zellen verzierte man mit Filigran und Granulat. Tierdarstellungen kommen nur vereinzelt vor, und wenn, dann nur auf den mittleren Knöpfen von Fibeln, auf Schuhschnallen, Taschenbeschlägen und vor allem zum Pferdegeschirr gehörenden Pressblecharbeiten. Die andere Richtung des polychromen Stils wurde mit der spätrömischen Goldschmiedetechnik und deren Zierelementen in Werkstätten mit römischer Tradition gestaltet. Von den der Rundplastik angenäherten Tierdarstellungen kennen wir nur das Löwenfibelpaar von Szilágyosomlyó, obwohl doch wahrscheinlich für anderen Schmuck und auch Ziergefäße ähnliche Tierfiguren geschaffen wurden. Auf den Gegenständen der ersten Variante des polychromen Stils dominieren Steineinlagen à cabochon, bei denen der zweiten verwendete man außer selbstständigen Steineinlagen in Zellen auch die Cloisonné-Technik.

Der Unterschied zwischen den beiden Richtungen des polychromen Tierstils verwischt sich bis zum Ende

der Hunnenzeit, im mittleren Drittel des 5. Jahrhunderts. Die Tierköpfe auf dem goldenen Armreifpaar von *Bakodpuszta* (Taf. 27,4), dem Vertreter des Spätabschnittes, erinnern sogar in mehrfacher Hinsicht an die Köpfe der Löwenfiguren von Szilágyosomlyó, aber die künstlerische Zielrichtung ist weniger naturalistisch als vielmehr expressionistisch.

In den Gebieten der auf die Hunnen folgenden germanischen Königreiche entstand vor allem in den gepidischen Goldschmiedewerkstätten Siebenbürgens und des Theißgebietes sowie den ostgotischen Pannoniens die spiralverzierte ostgotisch-gepidische Variante des polychromen Stils. Die Steineinlagen wurden verdrängt, die Flächen auf Fibeln und Zierschnallen bedeckte großteils ein Pflanzenmuster. An den Rändern von Fibeln und Schnallen erscheinen ganze Vogelgestalten, Raubvogelköpfe und das spätantike Motiv der „Maske zwischen zwei Tieren“. Die typischsten Repräsentanten sind *Répcelak* (Taf. 32,1–2.4), *Domolospuszta* (Taf. 33,2), *Bácsordas* (Taf. 33,1), *Gáva*, *Kiskunfélegyháza*, *Dombóvár* (Maskenschnallenkreis) und das Fibelpaar des Schatzfundes aus dem Amphitheater von *Aquincum* (Taf. 30,1–2). Die Grundelemente der pflanzlichen und geometrischen Ornamentik des Stils mit Edelsteineinlagen- und Spiralverzierung stammten fast ausschließlich aus dem spätrömischen Musterschatz. Der für die ostgotische Kunst typische heidnisch-christliche Synkretismus tauchte in der Verzierung der Schnallenbleche auf; in die Mitte der Spiralrankenbleche setzte man nachträglich kreuzförmige Steineinlagen (Taf. 30,4; Taf. 31,1). Die Forschungen von John Elof Forssander, Joachim Werner, Volker Bierbrauer, Ulf Näsman und Bente Magnus haben bewiesen, dass der gotisch-gepidische Stil seit der zweiten Hälfte des 5. Jahrhunderts durch die Mobilität von Gegenständen und Personen aus dem Donaugebiet bis ins Küstengebiet der Ost- und Nordsee gelangte. (Anm. 201–217)

Das Konstruktionssystem der Pflanzenmotive, das auf dem spätrömischen Verzierungsprinzip beruht, ist nicht nur an den Fibeln auf den Ostseeinseln, sondern auch an weiteren Metallgegenständen und auf Jütland zu beobachten. Einen ins frühe 5. Jahrhundert zu datierenden Beschlag aus Fund II von *Nydam* bedeckt eine viergeteilte symmetrische Rankenverzierung (Taf. 30,3), die eine gute Parallele des Grundmusters

der mit Adlerköpfen umrahmten Schnalle in Wien ist (Taf. 30,4). Aufgrund der Veränderung des Spiralzierstils kann festgestellt werden, dass die Wiener Schnalle, das Fibelpaar des Schatzfundes von *Aquincum*, Amphitheater (Taf. 30,1–2), und das Fibelpaar von *Répcelak* (Taf. 32,1–2) mit ihrer nach römischem Konstruktionsprinzip gefertigten symmetrischen Rankenverzierung in der Relativchronologie des Stils zu den früheren (zwischen 430 und 460 datierbaren) Stücken gehören. Die Herstellung der mit aufgelockerten Spiralranken verzierten Schnalle (Taf. 31,1) datierte István Bóna mit Recht ins letzte Drittel des 5. Jahrhunderts.

Der gegenseitige künstlerische Einfluss des Donaugebietes und Skandinaviens kann durch weitere Angaben belegt werden. Am Dorn der großen Schnalle im Ungarischen Nationalmuseum befinden sich auf beiden Seiten reliefartige, nur durch Linien angedeutete kleine Tierfiguren (Taf. 31,1a–d). Ein Beispiel für eine solche Tierfigur an der Seite von Schnallendornen findet sich an der Schwertriemenschnalle aus Grab V des südnorwegischen *Snartemo* (Taf. 31,2–2a). Die Schnalle im UNM mit den Tierfiguren ist ein Gegenstand im ostgotischen Stil. Da in der ostgotischen Kunst die Tierornamentik nicht rezipiert wurde, sind die Tierdarstellungen auf dem Schnallendorn im UNM nicht nur Unikate, sondern die frühesten Tierfiguren im Stil I des Donaugebietes, die von Ziermotiven lokaler Tradition begleitet werden.

Parallelen zu der Schnalle und den Fibeln von *Répcelak* (Taf. 32,1–2) belegen die norwegischen und dänischen Beziehungen der pannonischen Goldschmiedekunst. Die Tierköpfe auf der Kopf- und an der Spitze der Fußplatte der Fibeln sind im Donaugebiet absolut unüblich. Ihre besondere Charakteristik ist die sich beidseitig der Nasenlinie anschließende, als Kopfabschluss dienende plastische gebogene Linie. Solche Tierköpfe finden sich einzig auf dem Fibelfuß aus dem norwegischen Hol (Taf. 32,3–3a). Die Konstruktion der Verzierung der Fibel von Hol ähnelt dagegen dem Zierprinzip der *Répcelaker* Fibeln; in beiden Fällen handelt es sich um Nachahmungen der Applikationen der Blechfibeln des Donaugebietes. Die jütländischen Beziehungen des Frauengrabes von *Répcelak* bezeugt die Parallele des silbervergoldeten Schnallenbleches (Taf. 32,4). Von einer Schwertriemenschnalle aus *Nydam* Fund IV, blieb der spiralverzierte Ring und auch der große Dorn erhalten (Taf. 32,5). Die Datierung des Fundkomplexes IV aus dem Nydamer Moor in die Jahre 450–475 präzisiert die chronologische Stellung des *Répcelaker* Grabes in die ostgotische Epoche Pannoniens. (Anm. 218–234)

Die Tierfigurkompositionen des Stils mit Edelseineinlagen und Spiralverzierung im Donaugebiet beschränken sich auf Variationen des antiken Themas „Maske zwischen zwei Tieren“ (Taf. 34). Die Tiere werden durch Vogelfiguren oder Vogelköpfe mit längsgefurchtem Hals vertreten. Eine an ein-Men-

schengesicht erinnernde Maske befindet sich einzig auf der Spitze der Schnalle ohne Fundort, die übrigen sind eher Köpfe von Ungeheuern (Taf. 34,3). Aus dem Kreis des Spiralzierstils des Donaugebietes kennen wir bisher eine einzige Komposition, die entsprechend des Konstruktionsprinzips des Stils I aus sich wiederholenden Tierfiguren zusammengestellt wurde. Der silbervergoldete Beschlag von *Felpéc* (Taf. 35,1) steht hinsichtlich Form und Verzierungsanordnung einer der frühesten Gruppen von Mundblechen der fränkischen Schwertscheiden nahe. In den beiden oberen Reihen des Beschlages befinden sich regelmäßige negative S-Ranken und darunter einander zugewandte Vogelfiguren. Körper und Auge der Vögel wurden durch Steineinlagen betont, die Beine sind durch gravierte Linien angegeben (Taf. 35,1a–b). Der Schöpfer der Komposition setzte zwischen die Vogelfiguren drei spitzwellige Masken (Taf. 35,1c). Eine Komposition aus Vogelköpfen, Vierfüßlerkörper und einer Maske gibt es auf dem Pressblech des Scheidenmundbeschlages aus dem reichen Hügelgrab von *Högom*, mit den typischen Formelementen (birnenförmiger Oberschenkel, Krallenfuß, gestrichelter Körper) des germanischen Tierstils I (Taf. 35,2). Auf dem Schwertschlag von *Felpéc* gehören die Vogelfiguren eher zu den spätantik-frühchristlichen Motiven, die von den Masken kontrastiert werden. Die negativen S-Spiralen des Beschlages finden sich in positiver Form auf gepidischem Schmuck des 5. Jahrhunderts (Taf. 36,3–3a Taf. 39,1–1a).

Auf gepidischem Schmuck der zweiten Hälfte des 5. Jahrhunderts wurden die Tierfiguren nach und nach verdrängt (Taf. 36–37). Auf dem Fibelpaar von *Ártánd-Lencsésdomb* Grab I taucht ein von der Urzeit bis ins Mittelalter verwendetes Ornament auf, das Omegamuster (Taf. 38,4–4a), das hier mit Sicherheit als Übernahme aus dem östlichen Motivschatz gewertet werden kann. Die hunnenzeitlichen Parallelen des Omegamusters (Taf. 38,1–3) gehen zurück auf die alanischen Kurgangräberfelder an der Ostküste des Schwarzen Meeres, auf das Material aus dem 1.–3. Jahrhundert von „*Zolotoje kladbistsche*“ (Taf. 16,2–6). Das Konstruktionsprinzip der Tierdarstellungen auf den goldenen Pressblechgegenständen ähnelt sehr dem des nordischen Tierstils. Die mandelförmige Glaseinlage, die beim Goldschmuck aus dem Kuban'gebiet die Hals- und Oberschenkelverzierung war, ist auch im nordischen Stil ein konsequent verwendetes Formelement. Die Aristokratie der Alanen im Kuban'gebiet verfügte, den Gegenständen römischer Herkunft in den Bestattungen zufolge, über enge römische Beziehungen. Die Tierdarstellungen auf Kleiderschmuck und Gürtelbeschlägen, die geflügelten Greife und Tierkampfsszenen, sind ursprünglich wahrscheinlich auf römische Vorbilder zurückzuführen. Ihre Umgestaltung, die selbstständige Initiative hat sich im Laufe der lokalen Adaptation der Darstellungen entfaltet. (Anm. 235–250)

GEGENSTÄNDE DES STILS I BEI DEN GEPIDEN IM THEISSGEBIET (Wende des 5.–6. und erste Hälfte des 6. Jahrhunderts)

Eine silbervergoldete Schnalle mit Tierfiguren im frühen Stil I wurde in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts in der nördlichen Gemarkung von Gyula gefunden und kam aus einer Privatsammlung ins Museum von Gyula (Taf. 39,1). Bedauerlicherweise ist die Schnalle zusammen mit den Wertstücken des Gyulaer Museums im Zweiten Weltkrieg verloren gegangen. Die einzige, unvollendete Zeichnung ihrer Vorderseite wurde von der Szegeder Grafikerin Márta Kopasz am Anfang der 1940er Jahre angefertigt (Taf. 39,1a). Am Rand des Schnallenbleches zum Ring hin befinden sich zwei nach unten sehende stilisierte Tierköpfe mit aufgesperrem Kiefer (Taf. 39,1b) und an den Längsrändern zwei stilisierte Löwen mit zur Blechmitte gewendeten Köpfen (Taf. 39,1b). Zwischen den Enden der langgestreckten, spiralisch aufgerollten Schweife sitzt an der schmaler werdenden Spitze des Schnallenbleches eine Maske mit schmal-ovalen Augen und Augenbrauen mit Nielloeinlage. An der Stelle der Nasenlöcher befindet sich ein runder Almandin (Taf. 39,1b).

Nándor Fettich warf die Frage auf, ob der Gyulaer Schnallenbeschlag ursprünglich die Fußplatte einer Fibel gewesen sein kann. Die reparaturfreie Schnalle von Konarzew (Taf. 42,1) ist ein offensichtlicher Beweis dafür, dass auch Schnallenbeschläge mit Tierornamentik verziert wurden. Die Stellung der Tierfiguren auf der Gyulaer Schnalle beleuchtet klarer das spätrömische Vorbild ostgermanischer rhombischer Schnallen als die Ganzvogelfiguren auf dem Rand der Schnallenbleche Typ *Bácsordas-Domolospuszta* (Taf. 33,1–2). Das Blech der rhombischen Zierschnallen wurde vermutlich durch die Umgestaltung einer Gruppe der amphorenförmigen spätrömischen Riemenzungen (z. B. Taf. 41,1–2) entworfen, indem man die Nietplatten der Riemenzungen wegließ und den Beschlag aus dem mit Pflanzenmustern und Randfiguren verzierten rhombischen oder gedehnt-ovalen Teil schuf.

Bereits Holger Arbman und dann auch Hans Bott wurden darauf aufmerksam, dass auf dem Schnallenblech die Tierfiguren des Stils I zusammen mit S-Mustern typisch gepidischen Geschmacks vorkommen. Arbman hielt es für erwähnenswert, dass im Norden noch kein Schnallenblech mit Tierornamentik gefunden und dieser Zierstil nur auf Fibeln angewandt worden sei. Daraus schloss er, dass die Tierfiguren der

Gyulaer Schnalle früher als die nordischen sind und den ältesten, ans Ende des 5. Jahrhunderts zu datierenden Stil I vertreten.

Eine größtmäßig genaue Parallele des S-Musters auf dem Schnallenblech kommt auf der Fibel mit adlerfigurenverziertem Fuß von *unbekanntem Fundort* im Ungarischen Nationalmuseum vor, in ähnlicher Anordnung (Taf. 36,1–1a). Beide Schmuckstücke können sogar von derselben Werkstatt gefertigt worden sein. Die 0,5–0,6 cm langen positiven Spiralen der Fibel und des Schnallenbleches passen genau in die von zwei Konturlinien gesäumten, negativen S-Spiralen des Schwertbeschlages von Felpéc (Taf. 35,1a). Bei der Zusammenstellung der Gussformen von Schnalle und Fibel wird man die positive Form der Spiralen des Schwertbeschlages verwendet haben. Demnach können die Gyulaer Schnalle, der Felpécer Schwertbeschlag und die Fibel unbekanntes Fundortes mit Adlerfiguren auf der Fußplatte für etwa zeitgleich gehalten werden (Taf. 35,1; Taf. 36,1; Taf. 39,1).

Günther Haseloff reihte die Randtiere der Schnalle von Konarzew (Taf. 40,2a–b) in Phase „A“ des Stils I ein, da ihr Körper glatt, ihr Kiefer lang und ihr Unterkiefer eingerollt ist. Haseloff verglich diesen Schnallenbeschlag mit den rhombischen ostgermanischen Prachtschnallen und stellte fest, dass die polnische Schnalle keine nordische, sondern eine Arbeit aus dem Donaugebiet ist, da nordische Tierfiguren zusammen mit südlicher Ornamentik verwendet wurden. Haseloffs Feststellung kann dadurch ergänzt werden, dass die Form und Anordnung der Spiralranken des Schnallenbeschlages von Konarzew (Taf. 42,1) am ehesten mit der Verzierung der Siebenknopffibeln (Taf. 37,1–1a) von einem *siebenbürgischen (?)* Fundort verglichen werden können, obwohl die auf den Fibeln eher „Brezel-Motive“, auf der Konarzew-Schnalle echte Spiralranken sind.

Die Gyulaer Tierfiguren im „B“-Stil unterscheiden sich meiner Ansicht nach wesentlich von den „B“-Tieren im nordischen Stil I und zeigen am meisten Ähnlichkeit mit den spätrömischen Tierfiguren. Unter den Tierfiguren der spätrömischen Gürtelbeschläge entdeckte Horst Wolfgang Böhme Löwenfiguren, die die Übergangsphase zum Stil I verkörpern. Bei den Randtieren auf dem im nordhessischen *Obervorschütz*

gefundenen Gürtelbeschlag können die Herausbildung der Konturlinie und der Stilisierungsprozess nachgewiesen werden (Taf. 40,1).

Das Motiv der hängenden Köpfe erschien im Donaugebiet zuerst in der Form von Vogelköpfen (Taf. 33,2; Taf. 37,1–1a) und dann als nordisches stilisiertes Tierkopfpaar (Taf. 43). Den Bügel der mit hängenden Köpfen verzierten Fibel von *Szentes-Nagyhegy Grab 77* (Taf. 43,3; Taf. 45,2) bedecken Elemente der Tierornamentik im Stil I, von denen die runden Tierköpfe und ein Bein mit Krallen sicher erkennbar sind (Taf. 45,2a). Die die Fläche bedeckende Spiralverzierung beseitigt jeden Zweifel, dass es sich bei der Fibel von Nagyhegy Grab 77 um ein lokales gepidisches Erzeugnis handelt. Der Bügel mit krallenbewehrten Tierfiguren würde beweisen, dass es eine gepidische Verarbeitung der Ornamentik im Stil I außer den Schnallen von Konarzew und Gyula auch auf anderem Schmuck gegeben hat. István Bóna nahm an, dass den polychromen Stil des Donaugebietes die gepidische Goldschmiedekunst des 6. Jahrhunderts fortsetzte und deshalb „... bei den Gepiden niemals ein selbstständiger germanischer Stil I entstanden“ sei.

Für die gepidische Aufarbeitung der Tierornamentik kann außer der Fibel aus Grab 77 von Nagyhegy noch ein – indirektes – Beispiel gebracht werden. Im nordostfranzösischen *Artres* wurde ein silbervergoldetes Zonenknopf-Fibelpaar gefunden, dessen herzförmige Knöpfe und Steineinlagen im fränkischen Milieu völlig fremd sind (Taf. 45,1). Alexander Koch hat das Fibelpaar als gepidisch bestimmt. Die Kopfplatte der Fibeln ist mit Tierornamentik geometrischer Art, die Fußplatte mit quergestrichelter Bandverzierung der Adlerschnallen aus dem Theißgebiet bedeckt.

Die Exemplare der Schnallen vom Typ Konarzew-Gyula aus Bulgarien und von der Krim illustrieren die Veränderung der Ornamentik (Taf. 42,2–3). Auf dem Beschlag der Gürtelschnalle aus Grab 288 des Gräberfeldes *I von Skalistoje*, das in das 7. Jahrhundert datiert, wurden außer dem mittleren Kreuzmotiv sämtliche nicht dazu passenden, von gotisch-gepidischen rhombischen Blechschnallen bekannten Tierfiguren aufgeführt: hängende Köpfe, pickende Vogelfiguren und reliefierte Randtiere. Die sinnlos gewordene Ornamentik der Schnalle von der Krim verrät, dass die reliefartige Tierornamentik für die Krimgoten bis zum 7. Jahrhundert ihre ursprüngliche Bedeutung verloren hatte. (Anm. 251–284)

1939 wurde in *Grab 84* des gepidischen Gräberfeldes von *Szentes-Nagyhegy* die bekannte silbervergoldete gleicharmige Fibel gefunden. Die am einen Ende abgebrochene Fibel wurde einer Frau christlichen Glaubens ins Grab beigegeben (Taf. 46–47, Taf. 73). Die Verzierung der Fibel hat Dezső Csallány dem germanischen Stil II zugerechnet. Der Irrtum ergab sich wahrscheinlich aus der Kopfform der Tiere von Nagyhegy (Taf. 49,1a; Taf. 50,1a; Taf. 51,2a–3a). Unter den von Salin veröffentlichten Tierkopf-

typen im Stil II kommen Köpfe mit tulpenförmigen Kiefern vor, denen die Köpfe auf der Fibel von Nagyhegy Grab 84 ähneln. Auch die verlängerten Kieferformen erinnern an Formen des Stils II; dennoch ist die Komposition der Ganztierfiguren von Nagyhegy und auch ihrer Teile, darunter die Augenrahmung mit eckigen Linien, für den frühesten Stil I typisch.

Holger Arbman hat 1945 die Spätdatierung (zwischen 540 und 620) von Nagyhegy Grab 84 durch Csallány bezweifelt und auf der Grundlage von Analogien die gleicharmige Fibel als ostschwedisches Erzeugnis aus der Zeit um 500 bestimmt. Für die „einfache und reine Komposition der Randtiere“ von Nagyhegy im Stil I spricht, dass die Fibel zu einer frühen Serie gleicharmiger Fibeln gehört. Die Bestimmung der Tierornamentik der Fibel wurde von István Bóna 1974 als zum Stil I gehörig korrigiert. Günther Haseloff hat in seinem 1981 erschienenen Buch unter den im Theißgebiet gefundenen Gegenständen im Stil I die analysierte Zeichnung zweier Ganztierfiguren der gleicharmigen Fibel von Nagyhegy veröffentlicht und die Tiere als typische Vertreter des Stilabschnitts „B“ behandelt. Bente Magnus hielt das Stück aus dem Theißgebiet für ein Zeichen familiärer Beziehung: Die in Skandinavien geborene Frau habe mit diesem Schmuckstück ihre Herkunft demonstriert. Die wertvollen Fibeln symbolisierten bei den reichen Familien nicht nur die Wohlhabenheit, sondern wahrscheinlich auch die besondere gesellschaftliche Stellung ihrer Trägerin (Priesterin, Wahrsagerin). (Anm. 285–292)

Mit Detailzeichnungen von der gleicharmigen Fibel von *Szentes-Nagyhegy* (Taf. 47–53) konnte ich die Kompositionen einer der ältesten gleicharmigen Fibeln skandinavischen Typs mit bisher unbekanntem Tierfiguren ergänzen. Die Teile der intakten Seite bilden die erhabenen Tierköpfe, das spiralverzierte Feld und die Randtiere (Taf. 48,2–3. 5). Am Ende der intakten Fibelhälfte ist das Hauptmotiv ein sich 0,9 cm hervorhebender, der Spitze der Fibel zugewendeter Tierkopf (Taf. 46,1a–b). An die Stirn schmiegen sich ovale Ohren an, über ihnen schließt sich eine an beiden Enden in Spiralen endende gebogene Linie an, die Andeutung von Widderhörnern (Taf. 47,1b; Taf. 48,3). Das ovale Auge umgibt eine doppelte Konturlinie. Stirn und Nase sind zusammenhängend durch einen herausgehobenen Streifen bezeichnet. Die Stelle der Nasenlöcher nimmt eine dem Auge des Tierkopfes zugewendete Maske ein, bestehend aus einem kleineren Augenpaar mit gebogener Rahmung. Unter den Augen zieht sich je eine gewölbte Spirallinie hin (Taf. 48,3a).

An beiden Enden des Bügels, im rankenverzierten Feld der sich verbreiternden „Arme“ der Fibel, befindet sich je ein kleinerer Tierkopf. Die Nase des Tierkopfes auf der intakten Seite ist spiralverziert (Taf. 48,2), der Tierkopf auf der abgebrochene Seite endet in einer Art Dreieck (Taf. 48,1). Die sich zum

Bügel hin verbreiternden Felder mit Niellorahmung sind mit hakenförmigen pflanzlichen Ranken verziert, die mit einem Metallstempel in die Gussform gedrückt worden waren (Taf. 48,4–5).

Die Randtiere auf der intakten Seite: Die Ränder besetzt je eine, zur schmäler werdenden Spitze der Fibel gewendete, langgestreckte Ganztierfigur (Kopf, Hals, Körper, Vorder- und Hinterbein) (Taf. 49–50). Vor dem abgerundeten Ende der Fibel befindet sich gegenüber dem Kopf der Ganztierfigur in spiegelsymmetrischer Stellung ein anderer Tierkopf. Die beiden Köpfe wenden sich mit dem tulpenförmigen Kiefer einander zu (Taf. 51,2a.3a). Auf der gebogenen Spitze der Fibel sitzen zwei entgegengesetzt gerichtete Schlußmuster, bestehend aus einem krallenbewehrten Bein und gestrichelt verziertem Körperdetail, an den Rändern ist der hintere Bogen der Köpfe zu erkennen (Taf. 51,1–1a). Jan Bemmann hat mich darauf aufmerksam gemacht, dass das Schlußmuster zu dem Tierkopfpaar gehören kann, das zum Fibelbügel schaut. Diese Deutung ist sehr wahrscheinlich. Die Spitze der Fibel schließt demnach ein Tierpaar mit verkürztem Körper ab, das sich gegenüber den vollständigen Tierfiguren befindet (Abb. 51,2–3). Auf dem sich verbreiternden Rand der Fibel zum Bügel hin befinden sich zwei Augen in entgegengesetzter Richtung und ein durch den U-förmigen Kiefer angedeuteter Kopf (Taf. 51,4–5).

Die Randtiere auf der abgebrochenen Seite: Von den zur schmäler werdenden Spitze hin kriechenden „ganzen“ Tieren blieben nur die sechs bzw. sieben krallenbewehrten Hinterbeine und ein Bruchstück des hinteren Körperteiles erhalten (Taf. 52,1b. e; Taf. 53,1d–e). Auf dem Teil des sich verbreiternden Randes zum Bügel hin befinden sich zwei antithetische Köpfe. Der zum Bügel schauende Kopf besteht aus U-förmigem Kiefer und kurz umrandetem schmalovalen Auge (Taf. 52,1d; Taf. 53,1b). Den anderen Kopf vertritt ein dem vorigen ähnliches Auge, dem sich ein tropfenförmiges „Füllelement“ anschließt (Taf. 52,1c; Taf. 53,1c).

Die Randtiere der Fibel von Szentes-Nagyhegy vertreten das Frühstadium der Phase „B“ des Stils I, als die Tierfiguren nur den Rand der Fibeln zierten. Auf die früheste Periode des Stils I zu schließen, erlaubt auch die enge Beziehung der Pflanzenornamentik zur Rankenverzierung der Gegenstände des Schatzfundes im südschwedischen Sjörup (Taf. 54,1).

Die Fibel von Nagyhegy ist am ehesten mit dem Exemplar aus *Gillberga* (Taf. 54,7) zu vergleichen. Gemeinsam ist ihnen die Andeutung der Hörner der Tierköpfe und der Charakter der Pflanzenornamentik. Auf der Fibel von *Gillberga* befindet sich statt der kleineren Tierköpfe eine mit Steineinlage kombinierte Kreuzdarstellung. Es sei bemerkt, dass das gleichartige Kreuz aus Strahlenbündeln ein zentrales Motiv des Typs der gepidischen Adlerschnallen im Theißgebiet ist (Taf. 45,4). Für die Randtiere der Fibel von

Nagyhegy können Parallelen von Gotland genannt werden. Ähnliche Ganztierfiguren finden sich auf dem Fibelfragment von *Vallstenarum* (Taf. 40,5), das Motiv der Tierköpfe mit U-förmigem Kiefer auf der Kopfplatte ist auf der Kopfplatte der Fibel von *Gotland* (?) anzutreffen (Taf. 54,2a). Die Kompositionen der Fibel von Nagyhegy stehen also dem Stil von Sjörup und Nydam noch nahe. Eine genauere Datierung der Fibel als die von Arbman (Ende des 5. Jahrhunderts) kann auch heute nicht gegeben werden. Die vollständigen Tierfiguren hat G. Haseloff die schönsten, reinsten und stilgeschichtlich ältesten Exemplare der Phase B des ostschwedischen Stils I genannt. Seine Feststellung ergänze ich damit, dass das Motiv der einander zugewandten Tulpenformen am Fibelrand (Taf. 51,2a–3a) ein direkter bildlicher Hinweis auf die spätrömisch-ostgermanischen Vorläufer des Tierstils ist. Auf Grund der einander zugewandten Tierköpfe auf den Schnallenringen der Kerbschnittgarnituren des 4.–5. Jahrhunderts (Taf. 29,1–2) sowie der Tierköpfe auf dem Ring gotisch-gepidischer Zierschnallen (Taf. 44,2–3) werden Ursprung und Sinn des tulpenförmigen Motivs mit doppelter Konturlinie klar verständlich.

Die im Gräberfeld von *Szolnok-Szanda Grab 73* gefundene silbervergoldete Fibel mit viereckigem Kopf gehört zu den auf den Kontinent gelangten Fibeln vom jütländischen Typ mit Tierornamentik im Stil I (Taf. 55,1–1a). Vier Exemplare der Fibeln, deren Kopfplatte mit der Variante „A“ der Zangenmuster verziert ist, sind von der dänischen Insel Seeland bekannt. Der Fibeltyp kommt in Westschweden und im Rheinland vor; je ein Exemplar wurde in Ostpreußen, ein Paar in Bayern, je ein Stück im Theißgebiet und am rechten Ufer der unteren Donau, in der antiken Festung *Härlec/Augusta* gefunden (Taf. 55,3–3a). Die Kopfplatte der Fibel von Szanda zeigt die Komposition „Maske zwischen zwei Tieren“. Die nach oben schauende Maske umgibt ein antithetisch angeordnetes Tierpaar (Taf. 55,1a). Der zurückgewandte Kopf der Tiere besteht aus einem U-förmigen Augenrahmen, in dessen Mitte das halbkreisförmige Auge sitzt, die mit dem äußeren Augenrahmen parallele Angabe des unteren Augenrahmens und des Kiefers. Der Körper wurde mit Konturlinien umrahmt und mit querlaufenden, kurzen Linien gefüllt. Das Hinterbein besteht bei beiden Tieren aus dem birnenförmigen Oberschenkel, dem geraden Unterschenkel und dem in einer Kralle endenden Fuß (Taf. 55,1b).

Den Teil der Fibel unter dem Bügel rahmen für den nordischen Typ bezeichnende herabschauende Tierköpfe, der Fuß endet in einer rundäugigen Maske. Beide Seiten der Maske rahmen je eine Tierfigur mit aufgesperrtem Kiefer, aus dünner Linie gezeichnetem Körper und Beinen sowie nach oben eingerolltem Schwanz ein (Taf. 55,1c). Die Szandaer Fibel bestimmten Haseloff und Bóna als skandinavisches Erzeugnis. Die frühen nordischen Fibeln sind sämtlich

individuelle Erzeugnisse, dementsprechend wurden ähnliche Kompositionen wie die „Maske zwischen zwei Tieren“ auf der Kopfplatte vorerst weder im Norden noch auf dem Kontinent gefunden. Die Besonderheit der Tierfiguren ist der U-förmige Kopf und die entgegengesetzte Ausrichtung. Da sich die

Köpfe mit U-förmigen Kiefern nur auf der gleicharmigen Fibel von *Szentes-Nagyhegy* finden (Taf. 51,4a.5a; Taf. 52,1d; Taf. 53,1b), muss man annehmen, dass die Muster der Fibel von Nagyhegy die Idee für die U-förmige Kopfform gaben. (Anm. 293–318)

DIE KOMPOSITIONEN DER PANNONISCHEN LANGOBARDEN IM STIL I (erstes und zweites Drittel des 6. Jahrhunderts)

Die Ornamentik der Pferdegeschirrzierden von *Veszkény* beurteilte István Bóna als „von grundsätzlicher Bedeutung für die Frage des Erscheinens und der Herausbildung des germanischen I. Stils im Donaugebiet“. Die ungarische Forschung hat die Funde von *Veszkény* aufgrund der überzeugenden Argumente von Joachim Werner zur Periode der pannonischen Langobarden gerechnet und als nordische Importstücke bestimmt. János Gömöri hat festgestellt, dass der gesamte Fund aus zwei unterschiedlichen Pferdegeschirrgarnituren bestanden haben kann: Zu der einen gehörten der verloren gegangene Anhänger Nr. 1 und die kreuzförmigen Riemenverteilerbeschläge, zu der anderen der Anhänger Nr. 2 mit Masken und Tieren und die halbkugelförmigen Riemenverteiler.

Anhänger Nr. 1 wurde mit zwei einander zugewandten, hängenden Tierköpfen verziert (Taf. 56,1). Die Augen sind mit Punktkreisen angegeben, die Kiefer haben Glockenform, ihre geöffneten Enden biegen sich nach außen (Taf. 56,1a). Die Körper vertritt ein Zweibandflechtmuster (Taf. 56,1b). Das mittlere Medaillon der gegossenen, silbervergoldeten Riemenverteiler (Taf. 56,2) ziert ein negatives Zweibandmuster in Kreisform. Die Ränder der kreuzförmigen Balken umrahmen negative Stufenmäander; das Thema des Mittelfeldes sind einander kreuzende Teile eines dreizeiligen Zweibandgeflechtes (Taf. 56,2b–c).

Den Typ und die Ikonografie der Tierköpfe des Anhängers Nr. 1 von *Veszkény* hat Hayo Vierck im Zusammenhang mit den ähnlichen Köpfen des Fibelpaars aus Grab 137/1877 von Nordendorf ausführlich analysiert. Die kreuzförmigen Riemenverteiler von *Veszkény* wurden mit geometrischen Mustern verziert. Der umrahmende Stufenmäander ist eines der spät-römischen Muster, die bei der Verzierung von Schmuck guter Qualität und Waffen verwendet wurden, z. B. auf einem Schwertscheidenbeschlag von Nydam oder dem Bügel des *Répcelaker* Fibelpaars (Taf. 32,1–2). Ähnliche Verzierungen sind auch auf dem Bügel pannonisch-langobardischer Fibeln häufig anzutreffen. Die Hauptverzierung der kreuzförmigen Riemenverteiler, das Detail der dreizeiligen Zweibandgeflechte (Taf. 56,2a) stimmt im Grunde mit dem Hauptmotiv der einen Seite der halbkugelförmigen Riemenverteiler überein (Taf. 58,8).

Der Anhänger Nr. 2 von *Veszkény* ist für zweierlei Ansichten gefertigt worden. Beide Bilder beruhen auf dem Maskenmotiv zwischen den Tierköpfen. Von der

Aufhängeöse her gesehen, befindet sich das menschliche Gesicht zwischen zwei Tieren mit krallenbewehrtem Bein (Taf. 57,1), von der Seite mit durchbrochener Verzierung her umgeben den Menschenkopf zwei Vogelköpfe (Taf. 57,1a.1c). Die von Hasehoff ausführlich analysierten Tierfiguren weisen die Charakteristika des Nydam-Stils auf und sind Prototypen der Phase „B“ des Stils I (Taf. 57,1d).

Die drei halbkugelförmigen *Riemenverteiler* (Taf. 58,1–3) haben die Bilder schwer zu enträtselnder Bedeutung des aus dem Norden stammenden Tierstils im Donaugebiet bewahrt. Die in die Komposition einbezogene Menschendarstellung gilt im Stil I des Donaugebietes als Seltenheit. Die Bilder der jeweils gegenüberliegenden Felder der durch sich kreuzende Bänder viergeteilten Kugeln stimmen überein.

Im einen Feld befindet sich eine Menschenfigur, im anderen einander kreuzende Details eines dreizeiligen Zweibandgeflechtes. Die Stellung des in den dreieckigen Rahmen mit gebogenen Seiten eingezwängten Menschleins ist schwer zu bestimmen. Beidseitig des Kopfes befinden sich die angewinkelten Beine, mit den Knien auf Höhe der Schulter (Taf. 58,1a.2a.3a.1c.2c.3c). Den Körper deutet eine rhombische Form mit gebogenen Seiten an, an deren unterem Rand mit plastischen Linien so etwas wie ein langes Hemd dargestellt ist. Die Füße trennt ein querlaufendes Element vom Unterschenkel. Die Sohle des absatzlosen Schuhs ruht auf einem kugelförmigen Untersatz (Taf. 58,6). Diese Kugel ist in einigen Fällen ausdrücklich durch eine Linie mit dem Körper verbunden (z. B. Taf. 58,1a.2a.3a), wodurch der Eindruck entsteht, dass einzelne Kugeln zu gewissen Bändern (z. B. Fesseln) gehören.

Das menschliche Bein im Profil ist ein Element von Kompositionen mit Menschenfiguren oder Menschenkopf und Tierkörper. Birgit Arrhenius brachte das Menschenbild von *Veszkény* mit dem Schlangemenschen mit hinter dem Kopf verklammerten Beinen auf der Fußplatte der Fibel von Grönby in Verbindung, als unterschiedliche Darstellungen des anatomisch undurchführbaren „göttlichen Gestus“. In der komplizierten Verzierung der gleicharmigen Relieffibel von Ekeby tauchen denen von *Veszkény* ähnliche, seitlich dargestellte Menschenbeine mit angewinkelten Beinen auf. In dem mit Stein ausgelegten Hügelgrab des süd-norwegischen *Vestly* wurde ein Krieger mit vollständiger Bewaffnung (Schwert, Lanze, Speer, Schild und

Bogen) bestattet, der nach seinem Werkzeugsatz zu urteilen als Goldschmied gearbeitet hatte. Sein Glasgefäß hatte er mit einem Band aus Goldpressblech repariert. In der Verzierung des Goldbandes sind ähnliche Elemente wie an der Menschengestalt von Veszkény zu entdecken, z. B. von der Seite gezeigte Beine mit einer Trennlinie am Knöchel und einem Schuh mit weicher Sohle. Egil Bakka hat die in der Verzierung des Bleches „zerschnitten“ dargestellten Körperteile zusammengesetzt und bravourös die Figur des Menschleins mit nach hinten geworfenem Kopf rekonstruiert, das mit der linken Hand nach oben und mit der rechten nach unten zeigt (Taf. 58,7). Die seitlich gezeigten Beine des Menschleins von Veszkény ähneln dem Bein der Menschengestalt auf dem Blech von Vestly, das in einem Schuh mit weicher Sohle steckt und am Knöchel und Knie gegliedert ist. Das Goldblech des Grabes von Vestly wurde von Jan Bemmann und Güde Hahne ins mittlere Drittel des 5. Jahrhunderts datiert.

Das Bild auf den anderen Feldern der halbkugeligen Beschläge von Veszkény hat Gyula László als Zeichnung spiegelsymmetrischer Tierfiguren oder Vogelpaare interpretiert. Die Komposition wird durch die Erklärung von Joachim Werner verständlich: zwei einander den Rücken kehrende Männerprofile mit dreieckig umrahmtem Auge, durch ein zweiteiliges Banddetail gekennzeichnetem, herabhängendem Schnurrbart und spitz dreieckigem Kinn. Das als Band gezeichnete Haar beider Köpfe setzt über der Stirn an und kehrt, einander kreuzend, wieder zum Gesicht zurück (Taf. 58,1b.2b.3b.1d.2d.3d). Das vollständigste Bild der Männer mit verflochtenem Haar ist vom Schwertgriff aus Grab V von Snartemo in Norwegen bekannt. Auf der vereinfachten Veszkényer Variante wurden nur die Profile hervorgehoben. Das Bild schließt oben mit zwei Vogelköpfen mit voneinander abgewendeten Schnäbeln, der untere Streifen ist von zwei einander kreuzenden, gebogen gezeichneten krallenbewehrten Tierbeinen besetzt (Taf. 58,8). Das an der Südküste Norwegens, in Ostschwedens, Finnland und an der Südküste Englands verbreitete Snartemo-Motiv ist auf dem Kontinent außer von Veszkény lediglich aus dem belgischen Namur, La Plante bekannt.

Zusammenfassend kann aus der Analyse der Ornamentik auf den Veszkényer Funden festgestellt werden, dass die Bilder sich im Grunde mit der nordischen Kunst verbinden lassen, aber unter den Mustern mehrere im nordischen Stil unübliche Elemente vorkommen. Die Beschläge stammen ganz sicher von einem Meister nordischer Ausbildung, der sich bei diesem Werk den lokalen Bedürfnissen angepasst hat, eventuell als wandernder Goldschmied tätig war. Die Kunst der Langobarden wurde nach Zeugnis der ikonografischen Parallelen der Veszkényer Funde in der Zeit der Spätperiode des Nydam-Stils, in den

470–480er Jahren, von direkten Einflüssen aus Südnorwegen, Südschweden und Jütland angeregt.

Aus der Sicht des nach Süden führenden Weges der Elemente des Stils I ist es nicht uninteressant, dass das Pressblechvorbild des Snartemo-Motivs der kugelförmigen Riemenverteiler von Veszkény bis nach Mähren gelangte. Die Verzierung des Pressblechfragmentes aus *Grab 53 von Lužice* besteht aus nach links gewendeten Menschenprofilen und im Ellenbogen angewinkelten Armen. Auf Kopf und Schulter symbolisieren dreiteilige gebogene Linienbündel das Haar (Taf. 58,4). Die mehrteiligen, mit bandartigen Bögen verzierten Menschenprofile stehen den Darstellungen auf der Pressblechverzierung der Schwertscheide aus dem norwegischen Hügelgrab nicht fern. Das Pressblech von Lužice ist der Beweis, dass die Langobarden die Menschenprofile des Snartemo-Motivs schon nördlich der Donau kennenlernten; die pannonische gegossene Variante hatte also eine Vorgeschichte. (Anm. 319–367)

Die pannonisch-langobardischen Goldschmiedemeister erwiesen sich als besonders befähigt für die Rezeption der Kompositionen des Tierstils I. In Kenntnis der Tierfigurenkompositionen der aus István Bónas Ausgrabungen stammenden pannonischen Fibeln stellte zuerst Günther Haseloff fest, dass die pannonischen Langobarden den nordischen Stil I nicht nur übernahmen, sondern auch weiterentwickelten. Die archäologische Hinterlassenschaft und den chronologischen Rahmen der nord- und mitteldanubischen Phase der aus der Elbegegend nach Südosten ziehenden Langobarden, die auch sächsische und thüringische Volkselemente mitführten, hat Jaroslav Tejral in seiner jüngsten Synthese ausführlich behandelt. Bevor aber keine authentischen Grabkomplexe bekannt und analysiert sind, kann keine definitive Antwort auf die Frage gegeben werden, ob die Langobarden den Stil I schon in ihrem Siedlungsgebiet nördlich der Donau oder nach ihrer pannonischen Niederlassung kennen gelernt haben. Das Problem erschwert, dass einzelne elbgermanische Volkselemente auch nach der pannonischen Ansiedlung ihre früheren Siedlungen nicht verlassen haben. Tejral kommt zu dem Schluss, dass die langobardische Wirtschaftselite einige Machtzentren an der March, der Donau und Schwarza bis zur zweiten Hälfte des 6. Jahrhunderts aufrecht erhalten habe. Die Bevölkerung der Gebiete nördlich der Donau hatte bis in die Mitte des 6. Jahrhunderts nachweislich Kontakte zu den pannonischen Langobarden (beutelartiges Gefäß mit Stempelverzierung aus Velké Pavlovice). Dieser Umstand mahnt zu gesteigerter Vorsicht bei der Beurteilung der chronologischen Stellung der nördlich der Donau gefundenen Gegenstände mit Tierornamentik. Aufgrund des Pressbleches von *Lužice* (Taf. 58,4) und des Anhängers Nr. 2 von *Veszkény* (Taf. 57,1–1a) kann zumindest festgestellt werden, dass der Übernahmeprozess des

Stils I in der norddanubischen Phase begonnen hat, zwischen 510/520 und 540/550.

Beim Überblick der Verzierung der pannonisch-langobardischen Fibeln können die Kompositionen in zwei Gruppen geteilt werden: Zu der ersten Gruppe gehören die Abbildungen, die Tierkörperdetails verwenden, zur anderen die mit Ganztierfiguren. Aus der ersten Gruppe untersuche ich die Darstellungen auf den Fibeln aus Mohács Grab 4, Szentendre Grab 54 und Kápolnásnyék Grab 1 genauer. Die typischsten Kompositionen der zweiten Gruppe, die Tierfiguren auf den Fibeln aus Szentendre Grab 29, Kajdacs Grab 2, Tamási Grab 6 und Bezenye Grab 8 zeige ich mit Hilfe der Analysen von Günther Haseloff. Neue Zeichnungen und Analysen wurden für die Fibelpaare von Mohács Grab 2 und 4, Gyöng Grab 1 und das Fibelpaar mit Wildeberkopf unbekanntes Fundortes angefertigt.

Die auf den ersten Blick bescheiden verzierte Fibel von *Mohács Grab 4* ist in jeder Hinsicht außerordentlich (Taf. 59,1–1a). Die Form der Kopfplatte mit geschwungenem Rand ist ein Übergang von den nach unten blickenden Vogelköpfen der thüringischen Zangenkopffibeln (Kühn Typ 19: Typ in Zangenform) zu der Kopfplatte der Fibeln mit geradem Fuß Typ Eischleben, die aus mit den Schnäbeln einander zugewandten, nach oben blickenden Vogelköpfen zusammengestellt ist. Die Fibel von Mohács gehört zu keinem der Typen, steht aber vielleicht dem ersteren näher. Auch der rechteckige Abschluss mit konkaven Seiten der Fußplatte der Fibel ist auf die Form zweier, in entgegengesetzte Richtungen blickende Tierköpfe zurückzuführen.

Die ganze Vorderseite der Fibel von Mohács Grab 4 ist kerbschnittverziert. Auf der Kopfplatte sind zwei entgegengesetzt gerichtete, stark stilisierte Tierköpfe mit kurzem gebogenen Hals, leicht spitzem Kinn und aufgesperrtem Kiefer zu sehen. Die Hälse und die Kiefer sind punziert und nielloverziert (Taf. 59,1b). Vom Fibelfuß her gesehen, nehmen die eingebogenen Unterkiefer der Tierköpfe eine geometrische Maske in die Mitte (Taf. 59,1c). Die gesamte Fläche der Fibel erinnert an Holzschnitzarbeiten; auch Parallelen zu den Tierköpfen finden sich auf geschnitzten Holzgegenständen. Die Tierköpfe mit aufgesperrten Kiefern kommen als ständiges Zierelement auf der Fußplatte der Fibeln mit viereckigem Kopf Typ Jütland vor. Wie schon davon die Rede war, sind in gepidischem Gebiet mehrere umgestaltete Varianten der Tierkopfpaares bekannt (Taf. 43,3–4.5.7). Ein derartiges Tierkopfpaar zierte die Fußplatte der Fibeln von *Hegykö Grab 21* (Taf. 43,1) und *Jutas Grab 196* (Taf. 43,2) sowie den *Anhänger von Veszkény 1* (Taf. 43,8). Die gerahmten mandelförmigen Augen der Tierköpfe von Mohács ähneln dennoch am meisten den Augen der Köpfe auf dem Gyulaer Schnallenblech (Taf. 43,7). Noch ein weiteres Detail der Mohács-Fibelverzierung kann mit der nordischen Kunst in Verbindung gebracht werden. Ein ähnliches Muster wie der Keilschnitt mit

gebogenen Linien auf dem Oberteil der Fußplatte (Taf. 59,1.1a) kommt meines Wissens nur auf einer silbervergoldeten Schnalle im Opferfund II aus dem Sumpf des dänischen *Ejsbøl* (Taf. 59,3) vor. Der Meister, der die Fibel aus Grab 4 von Mohács entwarf, kannte die Zierelemente sowohl der spätrömischen Goldschmiedekunst als auch der nordischen Kunst. Das Vexierbild auf der Kopfplatte der Fibel – eine Variante der Maske zwischen zwei Tierköpfen – ist das Vorbild der goldenen Anhänger von Keszthely-Fenéki utca Grab 2. Möglicherweise hat die Fibel aus Grab 4 von Mohács das frühe, den Kerbschnittstil benutzende Stadium der langobardischen Tierornamentik bewahrt, in dem die Goldschmiede noch nicht die typisch pannonischen Fibelformen herausgebildet hatten. Die Komposition der Köpfe gestalteten sie durch Übernahme der frühen thüringischen Fibelform und mit Hilfe der spätrömischen Kerbschnitttechnik. Der Herstellungszeit der Fibel von Mohács Grab 4 näherte sich Attila Kiss durch die anthropologische Angabe über das Lebensalter der verstorbenen Frau an. Die zwischen 63 und 72 Jahre alte Frau erhielt die stark abgenutzte Fibel als Erwachsene und trug sie seit 490–520, die Fibel wurde also noch vor dem Einzug der Langobarden in Pannonien gefertigt. (Anm. 368–380)

Die Fibeln von *Szentendre Grab 54* (Taf. 60,3–3a) gehören zur Gruppe Typ Montale-Weimar. Die Verzierung der Kopfplatte besteht aus zwei einander zugewandten verkürzten Tieren; das Besondere ist, dass die Köpfe sich voneinander ab-, die Vorderbeine aber einander zuwenden. Das runde Auge sitzt unter einer doppelten gebogenen Konturlinie. Der Fuß mit zwei Krallen setzt sich im schrägen Unterschenkel und birnenförmigen Oberschenkel fort (Taf. 60,3b). Beide Seiten des Bügels sind mit dreieckigem Kerbschnitt verziert (Taf. 60,3a). Auf der Fußplatte mit gebogenen Seiten findet sich das von Fibeln des Typs Montale-Weimar bekannte Flechtbandmuster (Taf. 60,3c).

Der Typ der Fibel von Szentendre Grab 54 entspricht in Italien dem sogenannten Fibeltyp *Cividale S. Giovanni Grab 154* (Taf. 60,2a–b). Das Erscheinen der von Helmut Roth erkannten und definierten Schlaufenornamentik in Pannonien im mittleren Drittel des 6. Jahrhunderts ist gemäß der Verzierung der Fußplatte der Fibel von Szentendre Grab 54 nicht zu bezweifeln. Es hat allerdings den Anschein, dass man diese einfache Variante der Schlaufenornamentik, wie die völlig individuelle Verzierung des Fibelpaars mit viereckigem Kopf von *Lužice Grab 27* bezeugt (Taf. 60,1), schon im Siedlungsgebiet nördlich der Donau kannte. Auf der Fibel von Lužice sind die Tierköpfe U-förmig. Die runden Augen sitzen im Bogen der U-Formen zusammen mit einem viereckigen „Füllelement“. Die Tierköpfe auf der Kopfplatte sehen nach unten, die auf der Fußplatte nach oben. Die Köpfe verbinden schleifenartige „Körper“; die Schlaufen schneiden einander willkürlich. Jaroslav Tejral rechnete das Fibelpaar von Lužice Grab 27 zum Typ

Mödling-Weimar-Montale und stellte es als Vorgänger der pannonischen Fibeln dar. Die Ornamentik der Fibel von Lužice wirft die Möglichkeit auf, dass es außer dem Nordendorfer Typ der Darstellung des spiegelsymmetrischen Tierpaares mit Schlaufenkörper auch eine einfachere Variante gegeben hat. Die U-förmigen Köpfe auf der Fibel von Lužice könnten auch als ein mögliches Vorbild für die pannonisch-langobardischen Tierköpfe im Stil I in Frage kommen.

Die Fibel von *Kápolnásnyék Grab 1* (Taf. 61,1-1a) und das Fibelpaar von *Várpalota Grab 19* sind Erzeugnisse derselben Werkstatt. Nach Italien gelangte Stücke der Serie fanden sich in *Testona* (Taf. 61,4-5). Die Kopfplatte der Fibeln besetzen zwei einander zugewendete Schlaufenmuster. Die Fußplatte ist mit einem negativen Achterschleifenmuster verziert (Taf. 61,1a). Die Zeichnung der Bügelkomposition ist nicht klar. Werner erklärte sie als stark verkürzte Tierfigur (Taf. 61,3); Haseloff sah auf dem Bügel der Fibeln von *Testona* ein – wahrscheinlich einen Tierkopf andeutendes – Linienbündel und ein nach links gebogenes Tierbein (Taf. 61,4). Das Verständnis des Beinmotivs der mit Kerbschnitt kombinierten Komposition von *Kápolnásnyék* (Taf. 61,1d) wird dadurch erschwert, dass das Ende der auseinanderlaufenden Krallen nicht vom Unterschenkel getrennt wurde (Taf. 61,1b-c). Das symmetrisch nach zwei Seiten ausbiegende, an Vogelköpfe mit Schnäbeln erinnernde Motiv und der Doppelbogen ähneln der Stellung und Form des Vogelkopfpaares über den Snartemo-Profilen (Taf. 58,8; Taf. 61,2).

Das Muster der speziellen hängenden Achterschleifen der Fußplatte (Taf. 61,1a) hat Werner für spätantik-pannonisch, Roth eher für eine italische Übernahme gehalten. Das spezielle Ornament kommt als reines Flechtmuster nördlich der Alpen meines Wissens zuerst auf den pannonisch-langobardischen Fibeln vor. Auf den Fibeln verwendete man die 1. Variante der hängenden Achterschleifen, bei der die Achse der äußeren Schleifen in wechselnden Ebenen steht. Die Achterschleifen auf fränkischen Steinmetzarbeiten gehören zur 2. Variante, bei der je zwei untereinander hängende Schleifen auf derselben Achse liegen. Haseloff hat bei der Fußverzierung der Fibel von *Klepsau Grab 33* nachgewiesen, dass die Schleifenbasis des zoomorphisierten Musters gerade das Achterschleifenmuster ist. Die Fibelverzierung des durch eine Athalarich-Münze (526-534) datierten *Klepsauer Grabes* ist ein Hinweis darauf, dass das doppelt gedrehte Schleifenmuster im mittleren Drittel des 6. Jahrhunderts im Rheinland bekannt war, aber nur in zoomorphisierter Form verwendet wurde. Das reine Flechtmuster der langobardischen Fibeln von *Kápolnásnyék Grab 1* und *Várpalota Grab 19* stellt ähnlich wie die Fibel von *Klepsau* die Vorbereitung des Überganges zum Stil II dar.

Das nur für die Langobarden typische Beispiel der Darstellung von Ganztierfiguren findet sich auf dem

Fibeltyp *Světec* (Schwatz) – *Szentendre Grab 29* (Taf. 62,1.3-3a). Die Kompositionen mit einander zugewandten Tierfiguren gedrungenen Körpers mit aufgesperrem Kiefer und vorragenden Stoßzähnen – Elefanten – zieren die Kopfplatten. Die Fibeln wurden in Nordböhmen (Taf. 62,1) und Pannonien getragen; je einem Exemplar aus *Lucca* und *Cividale A 18* (Taf. 62,2) zufolge kamen sie nach Italien, und das zehnköpfige Belforter Exemplar stammt aus Frankreich. Die singuläre Tierdarstellung hat keine unmittelbare Verbindung mit dem nordischen Stil, aber wegen der plastisch gearbeiteten ungegliederten Körper hielt es Haseloff für wahrscheinlich, dass sie mit der Phase „A“ des Stils I zeitgleich sein kann. Die Form der Fußplatte der Fibeln und der negative Mäander sind stilistische Klammern zu den früheren Fibeltypen der Norddanubischen Phase, weshalb Tejral den Fibeltyp *Světec-Szentendre Grab 29* in den frühen Abschnitt der pannonischen Phase datierte. (Anm. 381-398)

Das silbervergoldete Fibelpaar von *Mohács Grab 2* (Taf. 59,4-4a) ist ebensowenig eine für die Langobarden typische Form wie die thüringische Fibel mit Tierköpfen und Maske von *Mohács Grab 4*. Attila Kiss wies darauf hin, dass Joachim Werner das Fibelpaar aus *Grab 2* als fränkische Arbeit aus dem Rheinland bestimmt hatte. Die Fußplattenverzierung stützt diese Bestimmung, aber für die Kopfplatte des *Mohács*er Fibelpaares hat man eine individuelle Tierfigurkomposition im Kerbschnittstil entworfen. Im rechteckigen Feld ist die stilisierte Figur eines nach rechts gewendeten Vogels mit nach hinten gedrehtem Kopf und langem Schnabel zu sehen (Taf. 59,4b-c). Den Körper gibt die waagerechte Linie mit Schleifenende an, die Beine haben eine schräge Dreieckform. Auf der Seite zum Kopf hin, unter dem Körper befindet sich ein ähnliches Füllelement wie die Kerbschnitt-Fußangabe. Die beiden *Mohács*er Tierdarstellungen mit Kerbschnitt lassen die Frage aufkommen, ob es im Donaugebiet eine langobardische Variante mit Kerbschnittverzierung des Stils I gegeben hat, deren bisher bekannte Vertreter die *Mohács*er Fibeln sind.

Das Fibelpaar von *Kajdacs Grab 2* (Taf. 63,1-1a; Taf. 74,2.2a-b) ist das klassische Beispiel des selbstständigen, entwickelten langobardischen Stils I. Auf der halbrunden Kopfplatte sind zwei hockende, „verkürzte“ (nur mit Vorderfüßen versehene) Tiere mit hoherhobenem Kopf zu sehen (Taf. 63,1b). Nach Haseloffs Meinung ist die U-Kopfform ein typisches Stilmerkmal der langobardischen Tierornamentik, da sie außerhalb des Langobardengebietes nirgendwo vorkommt. Ein Charakteristikum von Hals und Körper ist die Querstrichelung. Den Bügel besetzt die Darstellung je eines Tieres mit langgestrecktem Körper (Taf. 63,1a.1f-g). Die Fläche der Fußplatte wurde mit zwei von der Seite gesehenen, einander den Rücken kehrenden Ganztierfiguren mit Vorder- und Hinterbein ausgefüllt (Taf. 63,1a.1d-e). Auf den leeren Platz zwischen beiden Tieren wurde im Sinne des *hor-*

ror vacui-Prinzips ein „Füllelement“ in Form eines Y gesetzt (Taf. 63,1a). Die noch in Pannonien gefertigte Fibel von Castel Trosino Grab „K“ ist die beste Parallele zu dem Fibelpaar von Kajdacs Grab 2 (Taf. 63,2a.2b.2c).

Eine neue Variante des verkürzten Tierpaares erscheint auf der Kopfplatte des silbervergoldeten Fibelpaares von *Tamási Grab 7* (Taf. 64,1–1a; Taf. 74,1.1a–b). Die Komposition ist aus den schon bekannten verkürzten Tierfiguren mit erhobenem Kopf gebildet (Taf. 64,1b–d). Bei den U-förmigen Köpfen fehlt die Angabe des Auges. Die Doppelbögen am Boden des Bildfeldes deuten den Hals an. Der einzige, schon auf den ersten Blick erkennbare Teil der Komposition sind die beiden krallenbewehrten Vorderbeine. Auf dem Bügel sind zwei einander zugewandte Tierfiguren dargestellt (Taf. 64,1e), durch Kopf und Bein gekennzeichnet (Taf. 64,1f). Dieses Detail der pannonisch-langobardischen Verzierung lässt auf alamannischen Einfluss schließen (Taf. 64,2).

Auf der Fußplatte der Fibeln von *Tamási* wurden einander den Rücken kehrende verkürzte Tiere nur mit Vorderbein dargestellt (Taf. 64,1g–i). Interessant an ihnen ist, dass die äußere Konturlinie von Kopf und Bein geperlt ist. Da die Tierkomposition die Fläche nicht ausfüllte, wurde für die dem Bügel zugewandte Seite ein raumfüllendes Muster entworfen und der Platz zwischen beiden Tierfiguren durch langgezogene Tropfenmuster ausgefüllt (Taf. 64,1j). (Anm. 399–407)

In der Ornamentik des Fibelpaares von *Bezenye Grab 8* (Taf. 65,1–1a) sind die Tierfiguren schwerer zu erkennen. Eine bedeutungsvolle Änderung ist, dass sich in der Komposition der Kopfplatte die Stellung der Tiere verändert hat: Die Köpfe und Beine gehören wie bei dem elefantenähnlichen Paar von *Szentendre Grab 29* zu einander zugewandten Tieren. Von den üblichen „verkürzten“ Tierdarstellungen der Kopfplatte von *Bezenye* können nur die einander zugewandten Vorderbeine ohne Schwierigkeit identifiziert werden (Taf. 65,1b).

Die beiden Seiten des Bügels zieren je eine dem Fibelfuß zugewandte Ganztierfigur (Taf. 65,1d). Die Fußplatte mit gebogenen Rändern füllen zwei einander den Rücken kehrende Tierfiguren aus. Der Kopf der nach links schauenden Figur (Taf. 65,1f) besteht aus einem tropfenförmigen Augenrahmen mit einer doppelten Konturlinie, vorgeschobenem Kiefer und mandelförmigem Auge. Der Kopf des nach rechts schauenden Tieres ist etwas unregelmäßiger, das Auge wird durch einen Punktkreis angegeben (Taf. 65,1g). Den freien Raum zwischen den zwei Tieren füllte man mit Formelementen der Tierornamentik aus.

Die nächste Parallele des Fibelpaares von *Bezenye* ist eine Fibel ohne Fundort der *Diergardt-Sammlung*, die J. Werner 1961 als italisches Erzeugnis aus dem 7. Jahrhundert bestimmte. Die Vorlage der Fibel

gleichet der Form von *Bezenye*, im Wesentlichen ist auch die tiergestaltige Verzierung unverändert, aber die Gussform der Fibel hatte man mit den „hängenden“ Vogelköpfen der Ränder und dem Tierkopfpaar ergänzt, das den großen Tierkopf auf dem Fuß umrahmt. Die kompliziertere – beim Kopieren schon unverständliche – Komposition der Kopfplatte wurde zu zwei einander zugewandten Tierfiguren umgestaltet. Den Kopf der Tierfiguren der Fußplatte veränderte man halbkreisförmig (Taf. 65,2a–b). Die Komposition von *Bezenye* lebte in Italien in der Ornamentik der Fibel von *Nocera Umbra Grab 2* weiter, deren Tierfiguren Helmut Roth als die qualitativ beste und charakteristischste italische Tierornamentik bezeichnete. Mit der Vergrößerung der zu verzierenden Fläche veränderten sich allerdings die Relationen der Tierfiguren. Die Neuheit der Verzierung auf den italischen Fibeln ist auf der Fußplatte der Fibel von S. Mauro zu beobachten: Zwischen die zwei Tierfiguren wurden keine bedeutungslosen Füllelemente, sondern Tierkörperteile, Beine und Köpfe, gesetzt. Der Zwang zur Verzierung einer größeren Fläche führte zur Auflösung des Stils.

Auf der silbervergoldeten Fibel von *Gyönk Grab 1* (Taf. 66,1–1a) wurde die Tierdarstellung der Kopfplatte stark vereinfacht. Die Tierfigur (Taf. 66,1b) orientierte man am Halbrund der Kopfplatte: Der Kopf kam zusammen mit dem schmalovalen Auge in die rechte Ecke. Das Auge begrenzt ein halbkreisförmiger Augenrahmen (Taf. 66,1c). Die Augenrahmenlinie, die untere Konturlinie des Körpers und das Vorderbein wurden mit einer einzigen zusammenfassenden Linie angegeben (Taf. 66,1d). Den Körper füllen Strichelungen aus eckigen Elementen aus. Der hintere Teil des Körpers beginnt in einem rechteckigen Rahmen und endet schräg, unvollendet (Taf. 66,1e).

Die zwei Tierfiguren der Fußplatte sehen zum Fußende hin. Der Kopf besteht aus der gebogenen oberen Konturlinie und dem geschlossenen halbovalen Augenrahmen (Taf. 66,1g–1h). Zwischen Kopf und Vorderbein wurde ein kurzer Hals eingefügt, der mit drei viereckigen Strichelungen ausgefüllt wurde. Das Vorderbein bezeichnet eine einzige Linie mit schmaler werdendem Ende. Der „Oberschenkel“ ist doppelt gerahmt; die obere Linie und die untere Konturlinie des Halses wurden zusammengezogen. Vom Körper blieb ein kurzer Teil mit drei viereckigen Strichelungen übrig, den am Rücken zwei und am Bauch eine Linie begrenzen. Den Teil zwischen den beiden Tieren trennt in der Mittelachse des Fibelfußes eine einzige Linie, die zum Bügel hin in einem Rhombus endet (Taf. 66,1f).

Die Tierdarstellungen der *Gyönk* Fibel wurden auf der Fibel von *Cividale A 62/63* zu geometrischen Formen vereinfacht. Bei der italischen Variante wurden die Tierkörper längsgestreift (Taf. 66,2a–b). Die Form des halbovalen Augenrahmens der Tierfiguren

auf der Fußplatte der Gyönker Fibel bekam in der awarenzeitlichen Tierornamentik die Funktion den Tierkopf zu kennzeichnen.

Zum letzten annonischen und ersten italischen Abschnitt des Stils I kann das silbervergoldete Fibelpaar ohne Fundort der Rath oder Delhaes-Sammlung gerechnet werden (Taf. 67,1–2). Die Gesamtverzierung passt gut zu den Mustern der Gruppe von Castel Trosino Grab J. Die herabhängenden Vogelköpfe an der Seite des Fibelpaares sind genaue Parallelen der Adlerfibel von Keszthely-Horreum und der aus vier Vogelköpfen zusammengesetzten Keszthelyer Scheibelfibel. Den Fibeltyp charakterisieren außer den an der Seite hängenden Vogelköpfen der Wildeberkopf mit beiderseitigen Hauern an der Fußspitze und der das Ende des Fußes rahmende doppelte Tierkopf.

Bei der Verzierung der Kopfplatte des Fibelpaares taucht ein neues Bild auf: An die Stelle der üblichen verkürzten Tiere tritt eine von krallenbewehrten Tierbeinen umrahmte menschliche Maske (Taf. 67,2a). Die umrahmenden Tierbeine bestehen aus einem Oberschenkeldetail aus Längslinien, zwei Trennlinien und dem eingebogenen Unterschenkel; die Füße enden in je vier Krallen. Die eckige, die Maske einrahmende Linie setzt sich auf beiden Seiten in je einem schrägen perlverzierten Band (Haarflechten? Zöpfe?) fort, das zwischen die eingebogenen krallenbewehrten Tierbeine führt. Die Augen sind durch kleine Halbkreise angegeben. Unter den Augen befinden sich kurze Trennlinien; unter ihnen setzen an beiden Seiten des Gesichts je zwei Längsbogen an, die vielleicht einen Bart andeuten sollen. Die umgekehrte Y-Linie in der Mitte der Maske bezeichnet den zusammengefassten Augenbrauenbogen, Nase und Mund (oder Schnurrbart). Das Kinn der Maske gibt auf der einen Fibel ein ovales, auf der anderen ein wappenförmiges Element an (Taf. 67,1–2.2a).

Beide Seiten des Bügels ziert ein dreizeiliges Zweibandgeflecht, von dem vier gedrehte Teile zu sehen sind. Die Fußplatte füllen zwei Ganztierfiguren mit zusammengefassten Köpfen aus; am Kopf und am Rahmen des Vorderbeins erscheinen die Perllinien als wiederkehrendes Ziermotiv (Taf. 67,2b–c). Die Köpfe sind mit Doppellinien angegeben. Die Vorderbeine bestehen aus mit zwei Konturlinien umrahmten Oberschenkeln und in vier Krallen endenden Füßen. Beim Hinterbein umgibt den Oberschenkel eine einfache Konturlinie, die Füße sind vierkrallig; der Fuß des rechten Tieres ist etwas eckig. Den kurzen Hals und den Körper füllen fünf Längsstreifen aus. Die „Füllelemente“ zwischen den Tieren bestehen aus dem vom Fibelpaar Bezenye Grab 8 bekannten Halbkreis und Doppelbögen.

Das Fibelpaar der Delhaes-Sammlung entspricht der dritten Gruppe der Fibeln im italischen Stil I, dem Typ Castel Trosino Grab J (A 72/73), mit dem Unterschied, dass die an der Seite herabhängenden Vogelköpfe von guter Qualität und auch die Details der in-

neren Ornamentik verständlicher sind als bei der namentgebenden Fibel des Typs. Das Menschengesicht zwischen den krallenbewehrten Tierbeinen gehört meiner Ansicht nach zu den „Tiermensch“-Darstellungen. Annähernde Parallelen finden sich im belgischen *Éprave* auf den Croix Rouge-Schnallen (Taf. 67,3). Die die Nase und den Schnurrbart zusammenfassende umgekehrte Y-Linie (Taf. 70,17) erinnert zugleich an die ähnliche Darstellung des Menschengesichtes auf den halbkugeligen Riemenverteilern von Veszékény (Taf. 58,1a.2a.3a.1c.2c.3c). Die Komposition von dem Perldraht nachahmenden Haargeflecht mit den Tierbeinen erinnert sehr an die des langen Schnurrbartes und des offenen Kiefers der Tiere auf dem 2. Anhänger von Veszékény (Taf. 70,1). Ich halte es nicht für unmöglich, dass den „Tiermensch“- der Kopfplatten der Fibeln die langobardischen Goldschmiede noch in Pannonien entworfen haben.

Die Ornamentik des Achtknopf-Fibelpaares von *Szentendre Grab 56* ist die – neben den Fibeln von *Kajdacs Grab 2* – andere Spitzenleistung des annonischen Stils I (Taf. 68,1–1a). Für die Kopfplatte wurde eine Komposition aus zwei einander zugewendeten Tierbeinen mit fünf Krallen und einem Flechtdetail entworfen (Taf. 68,1b). An den Rändern der Fußplatte sitzen je zwei einander zugewandte Vogelköpfe mit längsgestreiftem Hals und Schnabel. Das Innere der Fußplatte bedeckt ein Flechtmusterdetail aus sechs Bändern (Taf. 68,1c). Das „Korbflechtmuster“ genannte Endlosmuster wurde auf dem Fibelpaar von *Szentendre* anspruchsvoll aus dreizeiligen Bändern gebildet. Haseloff hat die Einzigartigkeit der Ornamentik des Fibelpaares von *Szentendre* hervorgehoben: In der germanischen Schmuckkunst gibt es kein Beispiel für eine solche Verbindung von Tierbeinen und Flechtmuster.

Die aus zwei- und dreizeiligen Bändern bestehenden Korbflechtmuster gehörten zu den beliebten Zierornamenten der Architektur, Mosaik-, Goldschmiedekunst und Textilkunst im östlichen Mittelmeerraum. Am Ende der Ravennaer Epoche, in der Mitte des 6. Jahrhunderts, erschien auch in Italien der neue byzantinische Flechtwerkstil, dessen gut datierbare Beispiele das Säulenkapitell und die Chorschrankenplatten der alten Kirche *San Clemente* in Rom sind. Die Schrankenplatten tragen das Monogramm des Erbauers der Kirche, Presbyter Mercurius, des späteren Papstes Johannes II. (533–535) (Taf. 68,2–3). Das mediterrane Flechtmuster kann als Kopie von den Steinmetzarbeiten in den Musterschatz der Goldschmiedekunst gelangt sein.

Die mit Flechtdetails kombinierten Tierbeine und Vogelköpfe mit flechtverziertem Körper des Fibelpaares von *Szentendre Grab 56* nehmen die weitere Richtung der langobardischen Ornamentik voraus: die Verdrängung oder das Verschwinden der erkennbaren Tierfiguren, die Entstehung der Schlaufenornamentik und den Zerfall des Stils I. Zum Durchbruch des Stils II kam es dann in der langobardischen Kunst in Italien.

Die Hauptcharakteristiken des pannonisch-langobardischen Stils I können wie folgt zusammengefasst werden. Die frühesten und im reinsten Stil geschaffenen sind die vollständigen Tierdarstellungen (mit Kopf, Hals, Körper, Vorderbein und Hinterbein) (Taf. 70,4–5.7.11.13); die Kompositionen, die Tierkörperdetails verwenden, gehören zum Übergang zur Schlaufenornamentik. Die Variante „B“ des Stils I wird durch das verkürzte Tierpaar auf der Kopfplatte und die zum Fibelfuß hin kriechenden Tierfiguren auf Bügel und Fußplatte charakterisiert. Die Tierfiguren wurden mit innerer Strichelung aus ovalen oder viereckigen Elementen ausgefüllt. Der Variabilität der Tierköpfe muss besondere Bedeutung zugesprochen werden, da die Wiederholung der Formen auf die Wegstrecke der Verbreitung des Stils I hinweisen kann. Haseloff hat zwei typische Kopfformen der pannonisch-langobardischen Tierdarstellungen hervorgehoben: die U-förmigen (Kajdacs Grab 2: Taf. 70,6, Tamási: Taf. 70,9) und die mandelförmigen Köpfe (Bezenye Grab 8: Taf. 70,11–13). Die Vorbilder dieser Formen fand er bei den asymmetrischen Tieren auf der Kopfplatte von Szolnok-Szanda Grab 73 (Taf. 69,11) und den Randtieren der Schnalle von Gyula (Taf. 69,1–2).

Die „neuen“ Details auf der Fibel von Nagyhegy (Taf. 69,3–10) lieferten weitere Beispiele für die Vorgänger der in der langobardischen Ornamentik verwendeten typischen Formlösungen, für die U-förmigen Kiefer (Taf. 70,11.14), für die Tierkopfspaare

mit aufgesperrtem Kiefer (Taf. 70,16) und für die gebogen gerahmten Beine (Taf. 70,5.7.8.10.11.13.14.15.16.18). Mit der Verzierungsanalyse der gleicharmigen Fibel von Nagyhegy kann Günther Haseloffs Folgerung bestätigt werden: Einen großen Teil der Elemente des Stils I haben die Gepiden des Theißgebietes an die Langobarden vermittelt, die sie dann zu selbstständigen Kompositionen verarbeitet haben. Die Elemente des Stils I gelangten gemäß der Datierung der gleicharmigen Fibel von Szentes-Nagyhegy um 500 aus Ostschweden zu den Gepiden im Theißgebiet. Es ist zu vermuten, dass die Tierfiguren des nordischen Stils zusammen mit der gepidischen Ornamentik schon früher, im letzten Drittel des 5. Jahrhunderts, auftauchten (Taf. 70,1–2). Der Fundort der Schnalle von Konarzew zeigt, dass einer der Kommunikationswege von den Inseln und dem Küstengebiet der Ostsee zum Donaugebiet an der Weichsel entlang führte. Dagegen weist die Verzierung des Riemenverteilers von Veszkény und der Fibeln von Mohács darauf hin, dass die Langobarden gewisse Motive auch direkt aus dem Norden bekommen haben können (Taf. 59,1–1a; Taf. 70,2). Der selbstständige pannonisch-langobardische Stil I kann auf Einfluss gepidischer Vermittlung und mit Hilfe der Tradition der lokalen spätantiken Metallwerkstätten entstanden sein. Von den im Norden gefertigten Gegenständen aus dem Langobardengebiet in Pannonien kennen wir vorerst nur den Anhänger Nr. 2 von Veszkény (Taf. 57,1–1a). (Anm. 408–426)

Az európai és szibériai lelőhelyek jegyzéke
Liste der europäischen und sibirischen Fundorte

Nagy-Britannia/Grossbritannien

- 1/ Barrington
- 2/ Brighthampton
- 3/ Canterbury
- 4/ Chessel-Down
- 5/ Kenninghall
- 6/ Linton Heath
- 7/ Traprain Law
- 8/ Tuddenham

Franciaország/Frankreich

- 9/ Artres
- 10/ Chelles/Cala
- 11/ Conques
- 12/ Douvrend
- 13/ Flamicourt
- 14/ Marchélepot
- 15/ Monceau-le Neuf
- 16/ Preure
- 17/ Rouvroy
- 18/ Sainte-Germain-en-Lay
- 19/ Sedan
- 20/ Thennes
- 21/ Vermand

Belgium/Belgien

- 22/ Éprave, Croix Rouge
- 23/ Furfooz
- 24/ Namur, La Plante
- 25/ Samson

Svájc/Schweiz

- 26/ Basel-Kleinhüningen
- 27/ Bülach

Németország/Deutschland

- 28/ Andernach
- 29/ Aschheim-Bajuwarenring
- 30/ Bopfingen
- 31/ Bremen-Mahndorf
- 32/ Dambach
- 33/ Darmstadt-Windmühle
- 34/ Donzdorf
- 35/ Engers
- 36/ Freilaubersheim
- 37/ Gommern
- 38/ Grossfahner
- 39/ Gültlingen
- 40/ Horkheim
- 41/ Kirchheim unter Teck
- 42/ Klepsau
- 43/ Köln
- 44/ Krefeld-Gellep
- 45/ Langweid
- 46/ Mecklenburg

- 47/ Midlum
- 48/ Nordendorf
- 49/ Oberverschen
- 50/ Obervorschütz
- 51/ Oberwesel am Rhein
- 52/ Schretzheim
- 53/ Staubing
- 54/ Thorsberg
- 55/ Trier-Altachtal
- 56/ Tuttlingen
- 57/ Wendelsheim
- 58/ Worms
- 59/ Wurmlingen
- 60/ Wyhl

Dánia/Dänmark

- 61/ Bornholm
- 62/ Gallehus
- 63/ Galsted
- 64/ Gummersmark
- 65/ Himlingøje
- 66/ Hösentorp
- 67/ Kvarnløse
- 68/ Lundergård mocsár/Lundergård's Mose
- 69/ Nydam
- 70/ Sjælland/Seeland
- 71/ Sejlflod
- 72/ Skerne
- 73/ Stjernede
- 74/ Tåstrupgård
- 75/ Tebstrup
- 76/ Valløby
- 77/ Vedstrup
- 78/ Vimose
- 79/ Åby Gammelgrad
- 80/ Åslev

Norvégia/Norwegen

- 81/ Berg
- 82/ Eidesten
- 83/ Godøy/Sunnmøre
- 84/ Grindheim
- 85/ Gunheim
- 86/ Hol
- 87/ Hove
- 88/ Kvasseim
- 89/ Langlo
- 90/ Nesheim
- 91/ Nordgården
- 92/ Ommundrød
- 93/ Rivjeland
- 94/ Roligheten
- 95/ Sletner
- 96/ Snartemo
- 97/ Tveitane
- 98/ Vestly

Svédország/Schweden

- 99/ Broåsen
- 100/ Ekeby
- 101/ Ethelheim
- 102/ Gillberga
- 103/ Gotland
- 104/ Grönby
- 105/ Hälsingland
- 106/ Högom
- 107/ Igelsta
- 108/ Kvie
- 109/ Lilla Harg
- 110/ Lilla Jøred
- 111/ Lovö bor
- 112/ Lundbjers
- 113/ Möne
- 114/ Öland
- 115/ Rallsta
- 116/ Senoren
- 117/ Sjörup
- 118/ Skåne/Schonen
- 119/ Sösdala
- 120/ Uppåkra
- 121/ Vallstenarum
- 122/ Vånnebo
- 123/ Veien
- 124/ Ålleberg
- 125/ Øssby

Litvánia/Litauen

- 126/ Taurapilis
- 127/ Wilkieten

Lengyelország/Polen

- 128/ Jakuszowice
- 129/ Konarzew
- 130/ Młoteczno/Hammersdorf
- 131/ Mrągowo/Alt-Kosseven
- 132/ Opole-Goslavice
- 133/ Zagórzyn
- 134/ Zakrzów/Sacrau

Csehország/Tschechien

- 135/ Blučina-Cezavy
- 136/ Borotice
- 137/ Lužice
- 138/ Šakvice
- 139/ Šlapanice
- 140/ Světec/Schwatz
- 141/ Velké Pavlovicé

Ausztria/Österreich

- 142/ Deutsch-Altenburg
- 143/ Enns-Eichberg
- 144/ Hauskirchen
- 145/ Lorch/Lauriacum
- 146/ Linz/Lentia

- 147/ Maria Ponsee
- 148/ Mödling-Leinerinnen

Szlovákia/Slowakei

- 149/ Krakovany/Straže
- 150/ Levice/Léva
- 151/ Ostroviany/Osztrópataka
- 152/ Poprád

Olaszország/Italien

- 153/ Castel Trosino
- 154/ Castel Bolognese
- 155/ Cividale
- 156/ Cividale S. Giovanni
- 157/ Darfo
- 158/ Lucca
- 159/ Montale
- 160/ Nocera Umbra
- 161/ Róma
- 162/ San Mauro
- 163/ Testona
- 164/ Vecchiazzano

San Marino

- 165/ Domagnano

Szlovénia/Slovenien

- 166/ Kranj/Krainburg

Horvátország/Kroatien

- 167/ Knin

Szerbia/Serbien

- 168/ Gomolava
- 169/ Karavukovo/Bácsordas
- 170/ Kostolac/Viminacium- Burdelj
- 171/ Kostolac/Viminacium - Kasiodol
- 172/ Senta/Zenta

Románia/Rumänien

- 173/ Apahida
- 174/ Band/Mezőbánd
- 175/ Bratei/Baráthely
- 176/ Cluj-Someşeni/Kolozsvár-Szamosfalva
- 177/ Conceşti
- 178/ Dumbrăvioara/Sáromberke
- 179/ Hălmagiu/Nagyhalmagy, Halmagy
- 180/ Leţcani
- 181/ Pietroasa
- 182/ Şimleul Silvaniei/Szilágysomlyó

Bulgária/Bulgarien

- 183/ Hărlec
- 184/ Sviştov/Novae
- 185/ Sadovsko-Kale

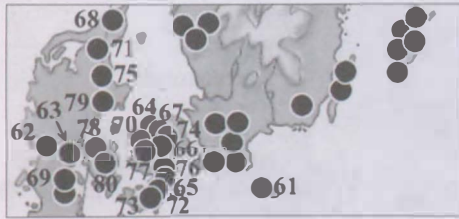
Ukraina/Ukraine

- 186/ Beljausz/Beljaus
- 187/ Kercs/Kertsch
- 188/ Kijev/Kiew
- 189/ Porogi
- 190/ Szkalisztoje/Skalistoje

Oroszország/Russland

- 191/ Dacsi/Dachi
- 192/ Kazanszkaja sztanyica/Kazanskaja stanitza

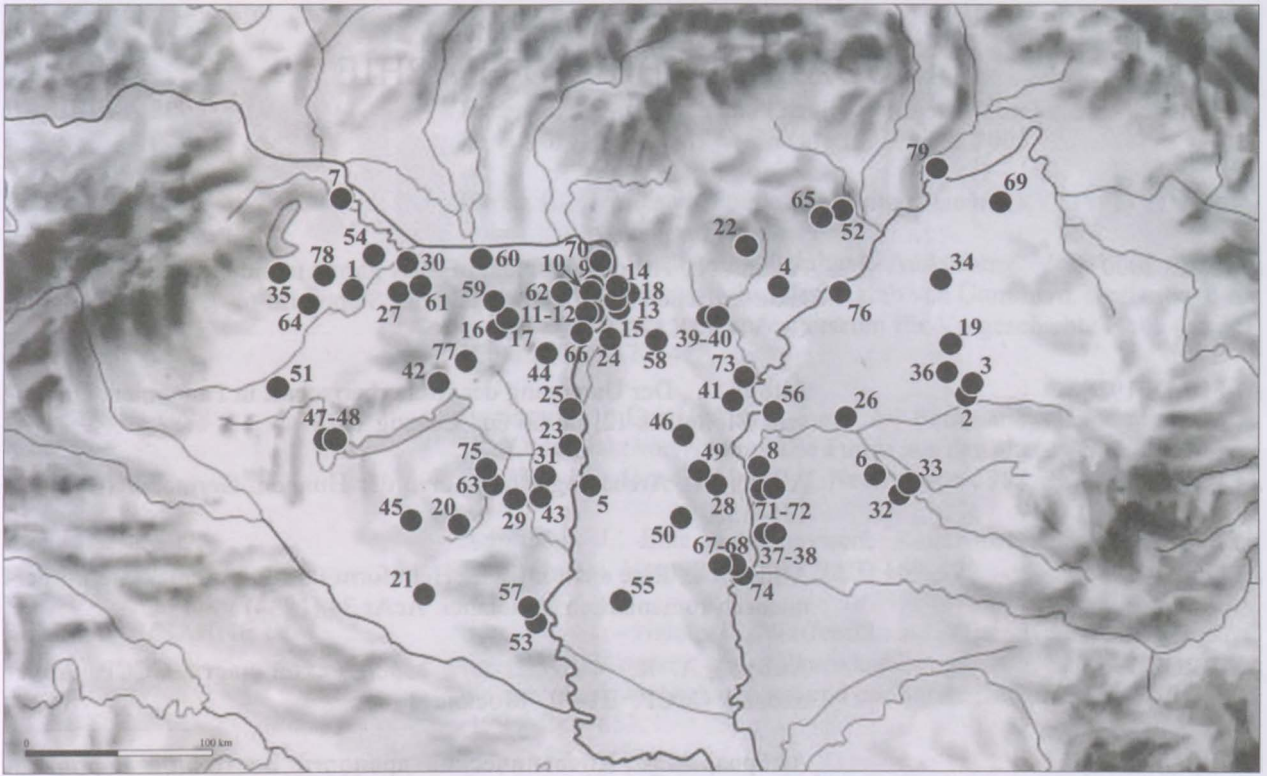
- 193/ Kirszanov/Kirsanov
- 194/ Kubán-vidék/Kuban'gebiet
- 195/ Ladozsszkaja sztanyica/Ladozhkaja stanitza
- 196/ Martinovka
- 197/ Novogrigorjevka/Nowogrigorewka
- 198/ Nyizsnaja Dobrinka/Nizhnaja Dobrinka
- 199/ Szennaja/Sennaja
- 200/ Tiflisszkaja sztanyica/Tiflisskaja stanitza
- 201/ Tuzluki
- 202/ Uszty Labinszkaja sztanyica/Ust' Labinskaja stanitza
- 203/ Zaporozsje/Zaporozhje
- 204/ Zdvizenszkoje/Zdvizhenskoje

1. A szövegben említett európai és szibériai lelőhelyek térképe
 1. Kartierung der im Text erwähnten europäischen und sibirischen Fundorte

A magyarországi lelőhelyek jegyzéke
Liste der Fundorte in Ungarn

1/ Árpás-Dombföld	41/ Jászkarajenő-Sárhalom dülő
2/ Ártánd-Kisfarkasdomb	42/ Jutas
3/ Ártánd-Lencsésdomb	43/ Kajdacs
4/ Átány	44/ Kápolnásnyék
5/ Bakodpuszta (Dunapataj-Bödpuszta)	45/ Kaposvár
6/ Békés-Köröspart	46/ Kecskemét-Bugacpuszta
7/ Bezenye	47/ Keszthely-Fenéki utca
8/ „Bökénymindszent” (Magyartés, Zalotai oldal)	48/ Keszthely-Fenekpuszta
9/ Budapest III./Aquincum, Bécsi út	49/ Kiskunfélegyháza
10/ Budapest III./Aquincum, katonai amphiteatrum	50/ Kiskunmajsa
11/ Budapest XI., Albertfalva	51/ Kismákfa
12/ Budapest XI., Budafoki út	52/ Kistokaj-Homokbánya
13/ Budapest V., Eskü tér (Március 15. tér)	53/ Kölked-Feketekapu
14/ Budapest IV., Káposztásmegyér	54/ Lébény-Magasmart
15/ Budapest XIV., Zugló	55/ Madaras-Halmok
16/ Csákberény	56/ Martfű
17/ Csákvár	57/ Mohács
18/ Csömör-Ürményi legelő	58/ Monor-Csév-puszta
19/ Derecske-Új patika	59/ Oroszlány
20/ Dombóvár	60/ Ószöny/Brigetio
21/ Zsibót-Domolospuszta	61/ Pannonhalma-Szélsóhalom
22/ Domoszló-Viztároló	62/ Páty
23/ Dunaföldvár	63/ Regöly-Pénzesdomb
24/ Dunaharaszti	64/ Répcelak
25/ Dunaújváros/Intercisa	65/ Sály-Latorhegy
26/ Endrőd-Szujókereszt	66/ Százhalombatta/Matrica
27/ Felpéc	67/ Szeged
28/ Gátér	68/ Szeged-Nagyszéksós
29/ Gyönk	69/ Székely
30/ Győr/Arrabona	70/ Szentendre
31/ Györköny-Diósi-rész	71/ Szentes-Berekhát
32/ Gyula	72/ Szentes-Nagyhegy
33/ Gyulavári	73/ Szolnok-Szanda
34/ Hajdúböszörmény-Vid-Erdős tanya	74/ Szőreg
35/ Hegykő	75/ Tamási
36/ Herpály (Berettyóújfalu-Herpály)	76/ Tiszafüred-Lipcsey-kert
37/ Hódmezővásárhely-Kishomok	77/ Várpalota
38/ Hódmezővásárhely-Sóshalom	78/ Veszékény
39/ Jászberény-Alsómuszaj	79/ Zalkod-Bánkódó dülő
40/ Jászberény-Cseglapos	

2. A szövegben említett magyarországi lelőhelyek térképe
 2. Kartierung der im Text erwähnten Fundorte in Ungarn

IRODALOM – BIBLIOGRAPHIE

- ADAMS 2000 Adams, N., The development of early garnet inlaid ornaments. *In: Kontakte zwischen Iran, Byzanz und der Steppe im 6.–7. Jh.* Hrsg. Bálint, Cs. VAH IX (2000) 13–70.
- ALFÖLDI 1926 Alföldi, A., Der Untergang der Römerherrschaft in Pannonien. Ungarische Bibliothek 12, Berlin und Leipzig 1924.
<https://doi.org/10.1515/9783111412184>
- ALFÖLDI 1932 Alföldi, A., Archäologische Spuren der Hunnen. *Germania* 16 (1932) 135–138.
- ALFÖLDI 1934 Alföldi, A., Eine spätrömische Helmform und ihre Schicksale im germanisch-romanischen Mittelalter. *AcAr* 34 (1934) 99–134.
- AMBROZ 1966 Амброз, А. К., Фибулы юга европейской части СССР. Археология СССР. Д1-30. Москва 1966.
- AMBROZ 1981 Амброз, А. К., Кочевнические древности Восточной Европы и Средней Азии V–VIII вв. Восточноевропейские и среднеазиатские степы V-первой половины VIII в. *In: Степы Евразии в эпоху средневековья.* Ред. Плетнева, С. А. Москва 1981, 10–28.
- AMMIANUS MARCELLINUS, *Rerum Gestarum* Ammianus Marcellinus, *Rerum Gestarum Libri qui supersunt.* Vol I–II. Edidit Wolfgang Seyfart. Leipzig 1978.
Ammianus Marcellinus: Róma története. Ford.: Szepesy Gyula. Budapest 1993.
- ANNIBALDI/WERNER 1963 Annibaldi, G. – Werner, J., Ostgotische Grabfunde aus Acquasanta, Prov Ascoli Piceno (Marche). *Germania* 41 (1963) 356–373.
- ARBMAN 1945 Arbman, H., Stildrag i folkvandringstidens konst. Style features in the art of the migration period. *Fornvännen* 40 (1945) 88–101.
- ARRHENIUS 1986 Arrhenius, B., Einige christliche Paraphrasen aus dem 6. Jahrhundert. *In: Zum Problem der Deutung frühmittelalterlicher Bildinhalte.* Hrsg. Roth, H. Sigmaringen 1986, 129–151.
- ARRHENIUS 1987 Arrhenius, B., Skandinavien und Osteuropa in der Völkerwanderungszeit. *In: Hunnen, Germanen, Awaren. Schätze der Völkerwanderungszeit.* Hrsg. Bott, G. Nürnberg, 1987, 441–447.
- ARRHENIUS 2001 Arrhenius, B., Belief behind the use of polychrome jewellery in the Germanic Area. *In: Roman gold and the developments of the early germanic kingdoms.* Ed. Magnus, B. KVHAA Konferenser 51, Stockholm 2001, 297–310.
- AUFLEGER 1997 Aufleger, M., Tierdarstellungen in der Kleinkunst der Merowingerzeit im westlichen Frankenreich. *Archäologische Schriften des Instituts für Vor- und Frühgeschichte der Johannes Gutenberg-Universität Mainz*, Band 6. Mainz 1997.

- BAKKA 1963 Bakka, E., Guldpresblekket frå Vestly. *Frá Haug ok Heidni* 1963, 1, 210–213.
- BARBIERA 2005 Barbiera, I., Migration and identity during the Lombard Invasions. *Biblioteca di Archeologia Medievale* 19. Firenze 2005.
- BÄRZU 1991 Bärzu, L., Gepidische Funde von Bratei. *Dacia XXV* (1991) 211–214.
- BECKER 2003 Becker, M., Bekleidung–Schmuck–Ausrüstung. *In: Gold für die Ewigkeit. Das germanische Fürstengrab von Gommern. Begleitband zur Sonderausstellung im Landesmuseum für Vorgeschichte Halle (Saale). Halle 2001, 127–147.*
- BEMMANN 1998 Bemann, J., Der Nydam-II-Fund. *In: Bemann, G. – Bemann, J.: Der Opferplatz von Nydam. Die Funde aus den älteren Grabungen: Nydam-I und Nydam-II. Band 1–2. Neumünster 1998, 217–240.*
- BEMMANN 2003 Bemann, J., Eine skandinavische Relieffibel aus Haverlah, Lkr. Wolfenbüttel. *Vornvannen* 98 (2003) 169–177.
- BEMMANN/HAHNE 1994 Bemann, J. – Hahne, G., Waffenführende Grabinventare der jüngeren römischen Kaiserzeit und Völkerwanderungszeit in Skandinavien. *Studie zur zeitlichen Ordnung anhand der norwegischen Funde. BRGK 75* (1994) 283–653.
- BEMMANN/BEMMANN 1998 Bemann, G. – Bemann, J., Der Opferplatz von Nydam. Die Funde aus den älteren Grabungen: Nydam-I und Nydam-II. Band 1–2. Neumünster 1998.
- BERNÁTH 2005 Bernáth I., *Skandináv mitológia*. Budapest 2005.
- BIERBRAUER 1975 Bierbrauer, V., Die ostgotischen Grab- und Schatzfunde in Italien. *Biblioteca degli „Studi Medievali“ VII*, Spoleto 1975.
- BIERBRAUER 1980 Bierbrauer, V., Zur chronologischen, soziologischen und regionalen Gliederung des ostgermanischen Fundstoffes des 5. Jhs. im Donaugebiet. *In: Die Völker an der mittleren und unteren Donau im fünften und sechsten Jahrhundert. Hrsg. Wolfram, H. – Daim, F. Wien 1980, 131–142.*
- BIERBRAUER 1995 Bierbrauer, V., Das Frauengrab von Castelbolognese in der Romagna (Italien). Zur chronologischen, ethnischen und historischen Auswertbarkeit des ostgermanischen Fundstoffes des 5. Jahrhunderts in Südosteuropa und Italien. *JRGZM 38, 1991* (1995) 541–592.
- T. BÍRÓ 1997 T. Bíró M., Adalékok Brigetio csontiparához. Angaben zu den Knochenschnitzereien aus Brigetio. *A Komárom-Esztergom Megyei Múzeumok Közleményei* 5, 1997, 175–185, 186–187.
- T. BÍRÓ 2000 T. Bíró M., *Pannóniai csontművészet*. Budapest 2000.
- T. BÍRÓ 2002 T. Bíró, M., Combs and combs-making in Roman Pannonia: ethnical and historical aspects. *Probleme der frühen Merowingerzeit im Mittel-donauraum. Spisy Arch. Ústavu AV ČR Brno 19, Hrsg. Tejral, J. Brno 2002, 31–71.*
- BÓNA 1956 Bóna, I., Die Langobarden in Ungarn. *ActaArchHung VII* (1956) 183–244, Taf. XXVII–LVI.

- BÓNA 1959 Bóna I., Magyarországi művészet a honfoglalásig. Művészettörténet 19. Budapest 1959.
- BÓNA 1974 Bóna I., A középkor hajnala. A gepidák és a langobardok a Kárpát-medencében. Budapest 1974.
- BÓNA 1976 Bóna, I., Der Anbruch des Mittelalters. Gepiden und Langobarden im Karpatenbecken. Budapest 1976.
- BÓNA 1986 Bóna I., Szabolcs-Szatmár megye régészeti emlékei I. Archäologische Hinterlassenschaft des Komitats Szabolcs-Szatmár I. *In*: Szabolcs-Szatmár megye műemlékei I. Magyarország műemléki topográfiája X. Budapest 1986, 15–91.
- BÓNA 1988 Bóna I., II. Daciától Erdőelvéig. A népvándorlás kora Erdélyben (271–896). *In*: Erdély története a kezdetektől 1606-ig. Főszerk. Köpeczi B. Budapest 1988, 107–234.
- BÓNA 1991 Bóna, I., Das Hunnenreich. Budapest–Stuttgart 1991.
- BÓNA 1993 Bóna I., A hunok és nagykirályaik. Budapest 1993.
- BÓNA 1993a Bóna I., Szolnok-Szandaszőlős-Repülőtér. Langobard fibulák, ékszerek. Germán I. stílus a Kárpát medencében. Veszvény-„Nagyhalom”. *In*: Bóna I. – Cseh J. – Nagy M. – Tomka P. – Tóth A.: Hunok – Gepidák – Langobardok. [Hunnen – Gepiden – Langobarden.] Összeállította: Bóna I. Magyar Östörténeti Könyvtár, Szeged 1993, 97, 149–151, 136–141, 161.
- BÓNA 2002 Bóna, I., Domszló-Víztároló. Szolnok-Szanda. *In*: Bóna, I. – Nagy, M.: Gepidische Gräberfelder im Theissgebiet I. MGAH Vol. 1. Budapest 2002, 27–28; 197–237, Taf. 4, Taf. 30–53.
- BOTT 1950 Bott, H., Eine frühlangobardische Bügelfibel aus Bayerisch-Schwaben. Reinecke-Festschrift, Mainz 1950, 26–32.
- BÖHME 1974 Böhme, H. W., Zum Beginn des germanischen Tierstils auf dem Kontinent. Festschrift für Joachim Werner 65. Geburtstag. Teil II. Hrsg. von Kossack, G. und Ulbert, G. München, 1974, 295–308.
- BÖHME 1986 Böhme, H. W.: Das Ende der Römerherrschaft in Britannien und die angelsächsische Besiedlung Englands im 5. Jahrhundert. JRGZM 33, 1986, 469–574.
- BÖHME 1996 Böhme, H. W., Furfooz. RGA Band 10, Lief. 3–4, 49–254.
- BÖHNER 1987 Böhner, K., Germanische Schwerter des 5./6. Jahrhunderts. JRGZM 33, 1986 (1987), 411–490.
- CAPELLE 2001 Capelle, T., Vom römischen Gold zum germanischen Würdezeichen – ein Diskussionsbeitrag. *In*: Roman gold and the developments of the early germanic kingdoms. Ed. Magnus, B. KVHAA Konferenser 51, Stockholm 2001, 137–142.
- CARNAP-BORNHEIM 1997 von Carnap-Bornheim, C., Neue Forschungen zu den beiden Zierscheiben aus dem Thorsberger Moorfund. Germania 75 (1997) 69–99.

- CARNAP-BORNHEIM 1999 von Carnap-Bornheim, C., Kaiserzeitliche germanische Traditionen im Fundgut des Grabes des „Chef militaire“ in Vermand und im Childerich-Grab in Tournai. *In: Germanen beiderseits des spätantiken Limes.* Spisy Arch. Ústavu AV ČR Brno 14, Hrsg. von Fischer, Th. – Precht, G. – Tejral, J. Brno 1999, 47–61.
- CIGLENEČKI 2005 Ciglencéki, S., Langobardische Präsenz im Südostalpenraum im Lichte neuer Forschungen. *In: Die Langobarden. Herrschaft und Identität.* Hrsg. Pohl, W. – Erhart, P. Forschungen zur Geschichte des Mittelalters 9. Wien 2005, 265–279.
- CSALLÁNY 1941 Csallány D., A szentes-nagyhegyi gepida sírlelet (1939) és régészeti kapcsolatai. Der gepidische Grabfund von Szentes-Nagyhegy und seine archäologischen Beziehungen. *ArchÉrt* II (1941) 127–161.
- CSALLÁNY 1961 Csallány, D., Archäologische Denkmäler der Gepiden im Mitteldonaubecken (454–589 u. Z.). *ArchHung* XXXVIII, Budapest (1961)
- DINNYÉS 1989 Dinnyés I., Ősök vagy istenek. A jászkarajenői késő szarmata csontfaragványok. Kiállítás a Kossuth Múzeumban, Cegléd, 1989 március-június.
- DINNYÉS 2000-2001 Dinnyés I., A szarmata művészet remekei. *In: „Kincseink“.* Vezető a magyar Millenium alkalmából rendezett régészeti és történeti kiállításához. Szentendrei Képtár 2000–2001. Szerk. Forró K., Ottományi K., Simon L., 14–15.
- DOMBAY 1956 Dombay, J., Der gotische Grabfund von Domolospusztá. A domolospusztai gót sírlelet. *JPMÉ* 1956, 104–130.
- DOPPELFELD 1960 Doppelfeld, O., Das fränkische Frauengrab unter dem Chor des Kölner Domes. *Germania* 38, 1960, 89–112.
- ELLMERS 1970 Ellmers, D., Zur Ikonographie nordischer Goldbrakteaten. *JRGZM* 17, 1970, 201–284.
- FETTICH 1923–1926 Fettich N., Sárkányábrázolások a magyarországi népvándorláskori emlékekanyagban. Drachendarstellungen im ungarländischen Denkmalmaterial der Völkerwanderungszeit. *ArchÉrt* 40 (1923–1926) 157–172.
- FETTICH 1930 Fettich, N., Der Schildbuckel von Herpály. Sein nordischer Kunstkreis und seine pontischen Beziehungen. *AcAr* I (1930) 221–262.
- FETTICH 1932 Fettich N., A szilágysomlyói második kincs. Der zweite Schatz von Szilágysomlyó. *ArchHung* VIII, 1932.
- FETTICH 1940 Fettich N., A hunok régészeti emlékei. *In: Attila és hunjai.* Szerk.: Németh Gy. Budapest 1940^[1986], 227–264, 316–320.
- FETTICH 1951 Fettich N., Régészeti tanulmányok a késői hun fémművesség történetéhez. Archäologische Studien zur Geschichte der späthunnischen Metallkunst. *ArchHung* XXXI, 1951.
- FETTICH 1953 Fettich N., A szeged-nagyszéksői hun fejedelmi sírlelet. La trouvaille de tombe princière hunnique à Szeged-Nagyszéksós. *ArchHung* XXXII, 1953.

- FORSSANDER 1937 Forssander, J. E., Provinzialrömisches und Germanisches. Stilstudien zu den schonischen Funden von Sösdala und Sjörup. Meddelanden från Lunds universitets historiska museum VII, 1936–1937 (1937) 183–272.
- FUCHS/WERNER 1950 Fuchs, S. – Werner, J., Die langobardischen Fibeln aus Italien. Berlin 1950.
- FURTWÄNGLER 1900 Furtwängler, A., Die antike Gemmen. Geschichte der Steinschneidekunst im klassischen Altertum I–III. Leipzig, Berlin 1900.
- GESZTELYI 1993 Gesztelyi, T., Zur Deutung der sog. Grylloi. Acta Classica Univ. Scient. Debr. XXVIII (1993) 83–90.
- GESZTELYI 1994 Gesztelyi T., Megjegyzések a maszk-állat kombinációk értelmezéséhez. Zur Deutung der Masken-Tier-Kombinationen. DMÉ 1992–1993 (1994) 67–74.
- GESZTELYI 2000 Gesztelyi, T., Antike Gemmen im Ungarischen Nationalmuseum. Cat-MusNat, SerArch, Budapest 2000.
- I GOTI I Goti. Milano, Palazzo Reale, Milano, 1994.
- GÖMÖRI 1988 Gömöri, J., „Das Langobardische Fürstengrab“ aus Veszkény. In: Die Völkerwanderungszeit im Karpathenbecken. Red. Menghin, W., Pülhorn, W. Anzeiger des Germanischen Nationalmuseums 1987. Nürnberg 1988, 105–119.
- GREMPLER 1887 Grempler, W., Der Fund von Sackrau. Brandenburg–Berlin 1887.
- GREMPLER 1888 Grempler, W., Der II. und III. Fund von Sackrau. Breslau 1888.
- GUSHCHINA/ZASETSKAYA 1994 Гущина, И. И. – Засецкая И. П.: «Золотое кладбище» римской эпохи в Прикубанье. Российская Археологическая Библиотека 1. Gushchina, I.- Zasetskaya, I., „Golden cemetery“ of the Roman age in the Kuban’basine. Russian Archeological Library 1. Sankt-Petersburg. Санкт-Петербург 1994.
- GUTSMIEDL 2005 Gutmiedl, D., Die justinianische Pest nördlich der Alpen? Zum Doppelgrab 166/167 aus dem frühmittelalterlichen Reihengräberfeld von Aschheim-Bajuwarenring. In: Cum grano salis. Beiträge zur europäischen Vor- und Frühgeschichte. Festschrift für Volker Bierbrauer zum 65. Geburtstag. Hrsg. Pöfgen, B. – Pohl, E. – Schmauder, M. Friedberg 2005, 199–208.
- HAMPEL 1905 Hampel, J., Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn I–III. Braunschweig 1905.
- HANSEN 1987 Hansen, U. Lund, Römischer Import im Norden. Warenaustausch zwischen dem Römischen Reich und dem freien Germanien unter besonderer Berücksichtigung Nordeuropas. Nordiske Fortidsminder ser. B 10. København 1987.
- HARHOIU 1977 Harhoiu, R., The fifth-century A. D. Treasure from Pietroasa, Romania, in the light of recent research. BAR, Supplementary Series 24. Oxford 1977.
<https://doi.org/10.30861/9780904531725>

- HARHOIU 1990 Harhoiu, R., Chronologische Fragen der Völkerwanderungszeit. *Dacia* XXXIV, 1990, 169–208.
- HARHOIU 2003 Harhoiu, R., Pietroassa. *RGA* 23 (2003) 47–153.
- HASELOFF 1981 Haseloff, G., Die germanische Tierornamentik der Völkerwanderungszeit. *Studien zu Salin's Stil I*, Band I–III. Berlin–New York 1981.
- HASELOFF 1984 Haseloff, G., Stand der Forschung: Stilgeschichte Völkerwanderungs- und Merowingerzeit. *Festschrift til Thorleif Sjøvold*. Ed. Høgestøl, M. Universitetets Oldsaksamlings Skrifter Ny rekke. Nr. 5. Oslo 1984, 109–124.
- HASELOFF 1986 Haseloff, G., Bild und Motiv im Nydam-Stil und Stil I. *In: Zum Problem der Deutung frühmittelalterlicher Bildinhalte*. Akten des I. Internationalen Kolloquiums, Hrsg. von Roth, H. Sigmaringen 1986, 67–110.
- HASELOFF 1990 Haseloff, G., Germanische und östliche Tierornamentik im Donauraum. *Frankfurter Beiträge zur Mittelalter-Archäologie II*. Schriften des Frankfurter Museums für Vor- und Frühgeschichte XII, Bonn 1990, 27–47.
<https://doi.org/10.1515/9783110884111>
- HEINRICH-TAMÁSKA 2002 Heinrich-Tamáska O., Megjegyzések a kora avar kori ötvösművészethez a fogazással diszitett leletek kapcsán. *Bemerkungen zur Feinschmiedetechnik der Frühawarenzeit am Beispiel der zahnschnittverzierten Fundstücke*. *MFMÉ – StudArch* VIII (2002) 245–282.
- HEINRICH-TAMÁSKA 2004 Heinrich-Tamáska O., Állatornamentika a Keszthely környéki 6. századi leleteken. *Tierornamentik vor und nach 568 auf den Funden in der Umgebung von Keszthely*. *ArchÉrt* 129 (2004) 165–177.
<https://doi.org/10.1556/ArchErt.129.2004.1-2.6>
- HEINRICH-TAMASKA 2005 Heinrich-Tamaska, O., Deutung und Bedeutung von Salins Tierstil II zwischen *Langobardia* und *Avaria*. *In: Die Langobarden. Herrschaft und Identität*. Hrsg. Pohl, W., Erhart, P. Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse, Denkschriften 329. *Forschungen zur Geschichte des Mittelalters*, Band 9. Wien 2005, 281–299.
- HENSZLMANN 1865 Henszlmann I., *Osztropataikai régiségek*. *Archeologiai Közlemények* (1865) 89–96.
- HOLMQVIST 1939 Holmquist, W., *Kunstprobleme der Merowingerzeit*. Stockholm 1939.
- HOLMQVIST 1955 Holmquist, W., *Germanic Art during the Late Roman Period and the earliest Animal Ornamentation*. *Germanic Art*, Stockholm 1955, 9–27.
- HOLMQVIST 1968 Holmqvist, W., *Christliche Kunst und germanische Ornamentik*. *Atti del Convegno Internazionale sul tema: Tardo antico e alto Medioevo*. Roma 1968, 349–374. Taf. I–XXII.
- HOLMQVIST 1980 Holmquist, W., *A mönei arany gallér. Vikingek és elődeik*. *Szépművészeti Múzeum*, 1980. Aug. 2.–szept. 21. 13–16.
- HORED T 1970 Horedt, K., *Neue Goldschätze 5. Jahrhunderts aus Rumänien (ein Beitrag zur Geschichte der Ostgoten und Gepiden)*. *Studia Gotica*, Stockholm 1970, 105–116.

- HOREDT/PROTASE 1970 Horedt, K. – Protase, D., Ein völkerwanderungszeitlicher Schatzfund aus Cluj-Someşeni (Siebenbürgen). *Germania* 48 (1970) 85–98.
- HÜBNER 1878 Hübner, Römische Schildbuckel. *Archäologisch-Epigraphische Mitteilungen aus Oesterreich II*. Wien 1878, 105–119.
- ISTVÁNOVITS 1998 Istvánovits E., A szarmaták és a kos. Adatok a Kárpát-medence szarmatáinak hitvilágához. Die Sarmaten und der Widder. Beiträge zur Glaubenswelt der im Karpathenbecken lebenden Sarmaten. *JAMÉ XXXIX–XL* (1997–1998) [1998] 131–151.
- ISTVÁNOVITS/KULCSÁR 1992 Istvánovits E. – Kulcsár V., Pajzsos temetkezések a Dunától keletre eső kárpát-medencei Barbaricumban. Schild-Bestattungen im östlich der Donau gelegenen Barbaricum des Karpathenbeckens. *JAMÉ XXX–XXXII* (1987–1989) [1992] 47–96.
- ISTVÁNOVITS/KULCSÁR 1997 Istvánovits E. – Kulcsár V., Adatok az alföldi szarmaták vallásához és törzsi hovatartozásához. Some data on the religion and tribal attribution of the Sarmatians of the Great Hungarian Plain. *JAMÉ XXXVII–XXXVIII* (1995–1996) [1997], 153–188.
- ISTVÁNOVITS/KULCSÁR 1998 Istvánovits, E. – Kulcsár, V., Some Consideration about the Religion, Tribal Affiliation and Chronology of the Sarmatians of the Great Hungarian Plain. *AION* 58 (1998) 193–228.
- IVANIŠEVIĆ/KAZANSKI/MASTYKOVA 2006 Ivanišević, V. – Kazanski, M. – Mastykova, A., Les nécropoles de Viminacium à l'époque des Grandes Migration. Collège de France – CNRS, Monographies 22, Paris 2006.
- JØRGENSEN/VANG PETERSEN 2003 Jørgensen, E. – Vang Petersen, P., Das Nydam Moor. Neue Funde und Beobachtungen. In: *Sieg und Triumph – Der Norden im Schatten des Römischen Reiches*. Red.: Jørgensen, L., Storgaard, B. & Gebauer Thomsen, L. Kopenhagen 2003, 258–284.
- KAZANSKI 2005 Kazanski, M., Sudja. *RGA* XXX (2005) 101–103.
- KAZANSKI/MASTYKOVA/PÉRIN 2002 Kazanski, M. – Mastykova, A. – Périn, O., Byzance et les royaumes barbares d'Occident au début de l'époque mérovingienne. In: *Probleme der frühen Merowingerzeit im Mitteldonauraum*. Spisy Arch. Ústavu AV ČR Brno 19, Hrsg. Tejral, J. Brno 2002, 159–193.
- KISS 1981 Kiss, A., Völkerwanderungszeitliches germanisches Langschwert von Dunapentele/Dunaújváros. *ARegia* XIX, 1981, 145–165.
- KISS 1983 Kiss, A., Die Skiren im Karpathenbecken, ihre Wohnsitze und ihre materielle Hinterlassenschaft. *ActaArchHung* 35 (1983) 95–131.
- KISS 1988 Kiss, A., Der Zeitpunkt der Verbreitung der Schatzfunde I und II von Szilágysomlyó. *ActaAnthung* XXX, 1982–1984 (1988) 401–416.
- KISS 1991 Kiss, A., Die Schatzfunde I und II von Szilágysomlyó als Quellen der gepidischen Geschichte. *ArchA* 75 (1991) 249–260.
- KISS 2001 Kiss, A., Das germanische Frauengrab von Répcelak (Westungarn) aus der zweiten Hälfte des 5. Jahrhunderts. *ActaArchHung* 52 (2001) 115–144.
<https://doi.org/10.1556/AArch.52.2001.1-3.6>

- KISS/NEMESKÉRI 1965 Kiss, A. – Nemeskéri, J., Das langobardische Gräberfeld von Mohács. A mohácsi langobard temető. JPMÉ 1964 (1965) 95–127.
- KISS/BERNHARD-WALCHER 1999 Kiss A. – Bernhard-Walcher, A., Szilágysomlyó. A gepida királyok aranykincsei. Budapest 1999.
- KOCH 1998 Koch, A., Bügelfibeln der Merowingerzeit im westlichen Frankenreich, Teil 1–2. RGZM Monographien 41,1. Mainz 1998.
- KOLNÍK 1984 Kolník, T., Römische und germanische Kunst in der Slowakei. Bratislava 1984.
- KOVRIG 1979 Kovrig, I., Die Ostgermanen im Donauraum. *In: Propyläen Kunstgeschichte. Supplementband IV.* Hrsg. Roth, H. Frankfurt am Main–Berlin–Wien 1979, 126–133.
- KÖHEGYI 1985 Köhegyi M., Kora szarmata aranyleletes női sírok az Alföldön. Frúhsarmatische Frauengräber mit Goldfunden in der Großen Ungarischen Tiefebene. DMÉ 1982 (1985) 267–351, 353–355.
- KÖSZEGI 1974 Kőszegi F., Rákospalota-Pestújhely története a honfoglalásig. *In: Tanulmányok Rákospalota-Pestújhely történetéből.* Szerk. Czoma L. Budapest. 15–35.
- KRUG 1980 Krug, A., Antike Gemmen im Römisch-Germanischen Museum Köln. BRGK 61 (1980) 151–260, Taf. 64–137.
- KULAKOV 1990 Кулаков В. И., Звериноголовые фибулы Балтов (V–VII вв.). Kulakov V. I.: Fibulae with animal heads of the Balts in the 5th–7th centuries. CA 1990:2. 204–215.
- KÜHN 1974 Kühn, H., Die germanischen Bügelfibeln der Völkerwanderungszeit in Süddeutschland. Graz 1974.
- DIE LANGOBARDEN Die Langobarden. Von der Unterelbe nach Italien. Hrsg. Busch, R. Neumünster 1988.
- LÁSZLÓ 1955 László, Gy., Études archéologique sur l'histoire de la société des avars. ArchHung XXXIV (1955).
- LÁSZLÓ 1970 László Gy., A népvándorlaskor művészete Magyarországon. Budapest 1970.
László, Gy., Steppenvölker und Germanen. Budapest 1970.
- LINDENSCHMIT 1903 Lindenschmit, L., Die Alterthümer unserer heidnischen Vorzeit. Band V. Mainz 1903.
- MACULEVICS 1934 Мацулевич, М. И. А., Погребение варварского князя в восточной Европе. Москва–Ленинград 1934.
- MAÇZYŃSKA 1999 Maçzyńska, M., La fin de la culture Przeworsk. *In: L'Occident romain et l'Europe centrale au debut de l'époque des Grande Migrations.* Spisy archéologickéhu ústavu AV ČR Brno 13, Hrsg. Tejral, J. Pilet, Ch. Kazanski, M., Brno 1999, 141–170.
- MAÇZYŃSKA 2006 Maçzyńska, M., Wichulla (Goslawice, Kr. Opole). RGA XXXIII, 569–571.

- MAGNUS 1999 Magnus, B., Monsters and birds of prey. Some reflections on form and style of the Migration period. *Anglo-Saxon Studies in Archeology and History* 10, 1999, 161–172.
- MAGNUS 2001 Magnus, B., The Enigmatic Brooches. *In: KVHAA Konferenser 51. Roman Gold and the Developments of the Early Germanic Kingdoms.* Ed. Magnus, B. Stockholm 2001, 279–296.
- MAGNUS 2001a Magnus, B., Relieffspenner fra Uppåkra og andre funnsteder in Skåne. *Uppåkrastudier* 3. AALund 8/34 (2001) 175–185.
- MARCSENKO 1995 Marcsenko, I. I., A Kubány-vidék szarmata katakombái. Sarmatian catacombs of the Kuban Region. *MFMÉ – StudArch* I (1995) 303–324.
- MARTIN 1968 Martin, M., Zwei spätromische Gürtel aus Augst/BL. *Römerhaus und Museum Augst, Jahresbericht 1967 [1968]* 3–20.
- MARTIN 1989 Martin, M., Bemerkungen zur chronologischen Gliederung der frühen Merowingerzeit. *Germania* 67 (1989) 121–141.
- MARTIN 1994 Martin, M., Fibel und Fibeltracht. *RGA* Bd. 8, 541–582.
- MARTIN 2005 Martin, M., Krefelder Schwerter, Kerbschnittgürtel und frühmerowingische Tierfibeln – drei Fundgruppen, zwei Epochen, ein Problemkreis. *In: Voies d'eau, commerce et artisanat en Gaule mérovingienne.* Coord. Plumier, J., M. Regnard. *Études et Documents, Archéologie* 10. Namur 2005, 319–359.
- MAŠOV 1976 Mašov, S., Rannosrednevekovni fibuli ot Avgusta pri s. Hrlec, Vračanski okrg. *Fibules du Haut Moyen âge d'Augusta près du village Hārlec, dép. De Vraca. Arheologia (organ na Arheologiceskija Institut i Muzej pri Blgarskata Askademija na Naukite)* XVIII, 1976, 35–39.
- MENGHIN 1983 Menghin, W., Das Schwert im frühen Mittelalter. Chronologisch-typologische Untersuchungen zu Langschwertern aus germanischen Gräbern des 5. bis 7. Jh. n. Chr. *Wissenschaftliche Beibände zum Anzeiger des Germanischen Nationalmuseums* Bd. 1, Nürnberg 1983.
- MESTERHÁZY 2005 Mesterházy, K., Ártánd-Lencsésdomb (Kom. Hajdú-Bihar). *In: Cseh, J. – Istvánovits, E. – Lovász, E. – Mesterházy, K. – Nagy, M. – M. Nepper, I. – Simonyi, E.: Gepidische Gräberfelder im Theissgebiet II.* MGAH Vol. 2, Budapest 2005, 54–56.
- MORDVINCEVA 2003 Мордвицева, В. И., Полихромный звериный стиль. Симферополь 2003.
- MÉSZÁROS 1970 Mészáros Gy., A regölyi korai népvándorlás kori fejedelmi sír. Das Fürstengrab von Regöly aus der Frühvölkerwanderungszeit. *ArchÉrt* 97 (1970) 66–92.
- MUNKSGAARD 1953 Munksgaard, E., Collared gold necklets and armllets. A remarkable Danish fifth century group. *AcAr* XXIV (1953) 67–80.
- NAGY 1992 Nagy M., Kora avarkori sirleletek Budapestről. Megjegyzések az avarkori állatomamentikához. *Early Avar Grave Finds from Budapest. Notes on the Avar Period Animal Style.* *ArchÉrt* 119 (1992) 15–42.

- NAGY 1993 Nagy M., Óbuda a népvándorlás korban. Óbuda zur Zeit der Völkerwanderung. *BudRég* XXX (1993) 353–395; 370–371.
- NAGY 1998 Nagy M., Ornamenta Avarica I. Az avar kori ornamentika geometrikus elemei. Ornamenta Avarica I. Die geometrischen Elemente der awarenzeitlichen Ornamentik. *MFMÉ – StudArch* IV (1998) 377–459.
- NAGY 1999 Nagy M., Ornamenta Avarica II. A fonatornamentika. Ornamenta Avarica II. Die Flechtbandornamentik. *MFMÉ-StudArch* V (1999) 279–316.
- NAGY 2002 Nagy, M., Hódmezővásárhely-Kishomok. Bestattungsbräuche. Fundanalyse. Die Bevölkerung des Gräberfeldes. Zusammenfassung. Anhang – Tabellen. *In: Bóna, I. – Nagy, M.: Gepidische Gräberfelder im Theissgebiet I. MGAH* Vol. 1, 2002, 95–189.
- NAGY 2002a Nagy M., A gepida sasfejes csatok és kapcsolataik. Gepidische Adlerschnallen und ihre Beziehungen. *MFMÉ – StudArch* VIII (2002) 209–243.
- NAGY 2002b Nagy, M., Synkretistische Elemente in der frühawarenzeitlichen Ornamentik. Zur Frage der awarenzeitlichen Variante de Motivs "Maske bzw. Menschengesicht zwischen zwei Tieren". *ZM* II (2002) 153–178.
- NAGY 2003 Nagy M., Hunkori férfisír Budapest-Zuglóból. *In: Vándorutak – Múzeumi örökség. Tanulmányok Bodó Sándor tiszteletére 60. születésnapja alkalmából. Szerk.: Viga Gy., Holló Sz. A., Cs. Schwalm E. Budapest, 2003, 299–325.*
- NAGY 2005 Nagy, M., Gyulavári (Kom. Békés). Hódmezővásárhely-Sóshalom (Kom. Csongrád). Szőreg-Téglagyár (Kom. Csongrád). *In: Cseh, J. – Istvánovits, E. – Lovász, E. – Mesterházy, K. – Nagy, M. – M. Nepper, I. – Simonyi, E.: Gepidische Gräberfelder im Theissgebiet II. MGAH* Vol. 2, 2005, 64–90, 120–202.
- NAGY 2005a Nagy M., A kajdacs 2. sír fibulapárjának ornamentikája. Megjegyzések a pannóniai langobard I. stílus kapcsolataihoz. *WMMÉ* XXVII. (2005) 43–80.
- NÄSMAN 1984 Näsman, U., Zwei Relieffibeln von der Insel Öland. *PZ* 59 (1984) 48–80.
<https://doi.org/10.1515/prhz.1984.59.1.48>
- M. NEPPER 2005 M. Nepper, I., Derecske-Új patika (Kom. Hajdú-Bihar). *In: Cseh, J. – Istvánovits, E. – Lovász, E. – Mesterházy, K. – Nagy, M. – M. Nepper, I. – Simonyi, E.: Gepidische Gräberfelder im Theissgebiet II. MGAH* Vol. 2, 204.
- NIELSEN 2000 Nielsen, J. N., Sejlflod – ein eisenzeitliches Dorf in Nordjütland, Band I–II. *Nordiska Fortidsminder* ser. B, 20:1–2.
- ONDROUCH 1957 Ondrouch, V.: Bohaté hroby z doby rímskej na Slovensku. Bratislava 1957.
- OTTOMÁNYI 1982 Ottományi, K., Fragen der spätrömischen eingeläuteten Keramik in Pannonien. *Dissertationes Archaeologicae ex Instituto Archaeologico Universitatis de Rolando Eötvös nominatae, Ser. 11, No. 10. Budapest* 1982.

- OTTOMÁNYI 1996 Ottományi, K., Eine Töpferwerkstatt der spätrömischen Keramik mit Glättverzierung in Pilismarót-Malompaták. *ActaArchHung* 48 (1996) 71–108.
- OTTOMÁNYI 2001 Ottományi, K., „Hunkori“ sírok a pátyi temetőben. „Hunnenzeitliche“ Gräber im Gräberfeld von Páty. *ArchÉrt* 126, 2001, 35–74.
<https://doi.org/10.1556/ArchErt.126.2001.1-2.2>
- PÁRDUCZ 1941 Párducz M., A szarmatakor emlékei Magyarországon, I. Denkmäler der Sarmatenzeit Ungarns, I. *ArchHung* XXV, 1941.
- PÁRDUCZ 1956 Párducz, M., Beiträge zur Geschichte der Sarmaten in Ungarn im II. und III. Jahrhundert. *ActaArchHung* VII (1956) 139–182.
- PÁRDUCZ 1959 Párducz, M., Archäologische Beiträge zur Geschichte der Hunnenzeit in Ungarn. *ActaArchHung* 11 (1959) 309–398.
- PÁRDUCZ 1972 Párducz, M., Völkerwanderungszeitlicher Fund aus Kiskunmajsza. Kiskunmajszai népvándorláskori lelet. *Cumania* I, 1972, 131–134, 135–136.
- PAULUS DIACONUS, *Hist. Lang.* Paulus Diaconus, *Historia Langobardorum*. Hrsg. Bethmann, L. – Waitz, G. *Monumenta Germaniae Historica Scriptores rerum Langobardicarum* 1878, (reprint) München 1978.
- Paulus Diaconus, A longobardok története (*Historia Langobardorum*). Fordította, életrajzzal és magyarázó szövegekkel ellátta: Dr. Gombos F. Albin, Brassó 1901.
- PETERSEN 1941 Petersen, E., Nordische Goldbrakteaten aus dem Donaugebiet und ihre Bedeutung für die Herulerfrage. *Laureae Aquincenses* II, Budapest 1941, 72–76.
- PLINIUS SEC., *Hist. Nat.* Gaius Plinius Secundus, *Naturkunde: lateinisch-deutsch*. Hrsg. und übers. von R. König in Zusammenarb. mit J. Hopp und W. Glöckner. 37 Bände. Zürich u.a. 1990–2004.
- PROHÁSZKA 2004 Prohászka P., Az osztrópataki vandál királysír. Esztergom 2004.
- PROHÁSZKA 2006 Prohászka, P., Das vandalische Königsgrab von Osztrópataka (Ostrovany, Sk.) *MGAH* Vol. 3. Budapest 2006.
- PRZYBYŁA 2005 Przybyła, M., Ein Prachtgürtel aus dem Grab 1 von Wrocław-Zakrzów (Sakrau). Ein Rekonstruktionsversuch. *AKorr* 35 (2005) 105–122.
- QUAST 1993 Quast, D., Die merowingerzeitlichen Grabfunde aus Gültlingen. Stuttgart, 1993.
- QUAST 2004 Quast, D., Ein skandinavisches Spathascheidenmundblech der Völkerwanderungszeit aus Pikkjärve (Polvamaa, Estland). *JRGZM* 51 (2004) 243–279.
- RADDATZ 1987 Raddatz, K., Der Thorsberger Moorfund. Katalog. Teile von Waffen und Pferdegeschirr, sonstige Fundstücke aus Metall und Glas, Ton- und Holzgefäße, Steingeräte. *Offa-Bücher* 65, Neumünster 1987.
- REINACH 1894 Reinach, S., A herpályi paizsdudor. *ArchÉrt* XIV (1894) 395–404.
- RIEGL 1901 Riegl, A., Die spätrömische Kunstindustrie nach den Funden in Österreich-Ungarn. Wien 1901.

- RIEGL 1927¹⁹⁸⁹ Riegl A., A későrómai iparművészet. Művészet és elmélet. Budapest 1989.
- ROTH 1973 Roth, H., Die Ornamentik der Langobarden in Italien. Eine Untersuchung zur Stilentwicklung anhand der Grabfunde. Antiquitas Reihe 3, Bd. 15, Bonn 1973.
- ROTH 1986 Roth, H., Einführung in die Problematik, Rückblick und Ausblick. In: Zum Problem der Deutung frühmittelalterlicher Bildinhalte. Hrsg. Roth, H. Sigmaringen 1986, 9–24.
- SALIN 1904 Salin, B., Die altgermanische Thierornamentik. Stockholm–Berlin 1904.
- SCHETELIG 1915 Schetelig, H., Zwei Goldbrakteaten im Berliner Münzkabinett. PZ 7 (1915) 79–80.
- SCHMAUDER 2002 Schmauder, M., Oberschichtgräber und Verwahrfunde in Südosteuropa im 4. und 5. Jahrhundert. Zum Verhältnis zwischen dem spätantiken Reich und der barbarischen Oberschicht aufgrund der archäologischen Quellen. Bd. 1-2. Archaeologia Romanica III. Bukarest 2002.
- SCHMIDT 1970 Schmidt, B., Die späte Völkerwanderungszeit in Mitteldeutschland. Katalog (Südteil). Veröff. d. Landesmus. f. Vorgesch. in Halle 25, Berlin 1970.
- SCHULZE-DÖRRLAMM 2002 Schulze-Dörrlamm, M., Byzantinische Gürtelschnallen und Gürtelbeschläge im Römisch-Germanischen Zentralmuseum. Teil I. Die Schnallen ohne Beschläg, mit Laschenbeschlag und mit festem Beschlag des 5. bis 7. Jahrhunderts. Kataloge vor- und frühgeschichtlicher Altertümer Bd. 30, Mainz 2002.
- SEILER-BALDINGER 1973 Seiler-Baldinger, A., Systematik der textilen Techniken. Basler Beiträge zur Ethnologie Band 14, Basel 1973, 1981².
- SIEG UND TRIUMF Sieg und Triumph – Der Norden im Schatten des Römischen Reiches. Red.: Jørgensen, L., Storgaard, B. & Gebauer Thomsen, L. Kopenhagen 2003.
- SJØVOLD 1993 Sjøvold, Th., The Scandinavian Relief Brooches of the Migration Period. An Attempt at new Classification. Norske Oldfunn XV. Oslo 1993.
- SLOMANN 1979 Sломann, W., The Strap-Buckle from Snartemo V. Universitetets Oldsaksamling 150 år. Oslo 1979, 109–118.
- SOMMER 1984 Sommer, M., Die Gürtel und Gürtelbeschläge des 4. und 5. Jahrhunderts im römischen Reich. Bonner Hefte zur Vorgeschichte 22 (1984), 1–165, Taf. 1–85.
- SÓSKUTI/SZ. WILHELM Sóskuti K. – Sz. Wilhelm G., „Sárkányok az Aföldön” I. Besimított szalagos testű figurális motívumok szarmata edényeken (tipológia és elterjedés). „Hadak útján...” XV. Tatabányai Múzeum tudományos füzetek 8, Tatabánya 2006, 11–54.
- STADLER/FRIESINGER/KUTSCHE-RA/PRILLER/STEIER/WILD 2003 Stadler, P./Friesinger, H./Kutschera, W./Priller, A./Steier, P./Wild, E. M., Ein Beitrag zur Absolutchronologie der Langobarden aufgrund von ¹⁴C-Datierungen und ein Versuch zur Datierung der Beraubung langobardischer Gräber. ArchA 87 (2003) 265–278.
<https://doi.org/10.1553/archaeologia87s265>

- STORGAARD 1994 Storgaard, B., The Årslev Grave and Connections between Funen and the Continent at the End of the Later Roman Iron Age. *Arkæologiske Studier X*, København 1994, 160–167.
- STORGAARD 2003 Storgaard, B., Kosmopolitische Aristokraten. *In: Sieg und Triumph – Der Norden im Schatten des Römischen Reiches*. Red.: Jørgensen, L., Storgaard, B. & Gebauer Thomsen, L. Kopenhagen 2003, 106–124.
- STRAUB 2002 Straub, P.: Die Gräberfelder vor der Südmauer der Befestigung von Fenékpusztá. *In: Germanen am Plattensee*. Ausstellung des Balatoni Museums Keszthely im Museum für Frühgeschichte des Landes Niederösterreich, Schloß Traismauer. Red.: Dr. H. Windl. Traismauer 2002, 26–28.
- STRAUB 2006 Straub, P., Bemerkungen zum germanischen Grab von Répcelak. Notes on the german grave of Répcelak. *Arrabona* 44/1 (2006) 441–454.
- A SZENTEK A szentek élete. Főszerk.: Dr. Diós I. Budapest 1988.
- TEJRAL 1976 Tejral, J., Grundzüge der Völkerwanderungszeit in Mähren. Studie Archeologického Ústavu ČAV v Brne IV 2, Praha 1976.
- TEJRAL 1988 Tejral, J., Zur Chronologie der frühen Völkerwanderungszeit im mittleren Donauraum. *ArchA* 72, 1988, 223–304.
- TEJRAL 2002 Tejral, J., Beiträge zur Chronologie des langobardischen Fundstoffes nördlich der mittleren Donau. *In: Probleme der frühen Merowingerzeit im Mitteldonauraum*. Spisy Archeologického Ústavu AVČR Brno 19 (2002) 313–358.
- TEJRAL 2005 Tejral, J., Zur Unterscheidung des vorlangobardischen und elbgermanisch-langobardischen Nachlasses. *In: Die Langobarden. Herrschaft und Identität*. Hrsg. Pohl, W. und Erhart, P. Forschungen zur Geschichte des Mittelalters 9. Wien 2005, 103–200.
- THOMAS 1970 Thomas, E., Zwei verzierte römische Schildbuckel aus Pannonien. *JRGZM* 17, 1970, 133–145.
- TOMKA 1986 Tomka, P.: Der hunnische Fürstenfund von Pannonhalma. *ActaArchHung* 38 1986, 423–488.
- TOMKA 2001 Tomka P., Az árpási 5. századi sír. The Grave of Árpás from the 5th century. *Arrabona* 39 (2001) 161–181.
- TOPÁL 1993 Topál, J., Roman Cemeteries of Aquincum, Pannonia. The Western Cemetery (Bécsi Road) I. Budapest 1993.
- TOPÁL 2003 Topál, J., Roman Cemeteries of Aquincum, Pannonia. The Western Cemetery (Bécsi Road) II. Budapest 2003.
- TÓTH 1993 Tóth Á., Germán brakteáták. *In: Bóna I. – Cseh J. – Nagy M. – Tomka P.: Hunok – Gepidák – Langobardok. Történeti régészeti tézisek és címszavak. Összeállította Bóna I. Magyar Őstörténeti Könyvtár 6, Szeged 1993, 78–79.*
- B.TÓTH 2005 B. Tóth Á.: Kora népvándorlás kori sír Aquincumban. *WMMÉ XXVII* (2005) 11–41.

- TÓTH 1994–1995 Tóth E., A kismákfai ezüsttálka. Das Silberschüsselchen von Kismákfa. *ComArchHung* 1994–1995, 117–149, 149–151.
- UENZE 1992 Uenze, S., Die spätantiken Befestigungen von Sadovec (Bulgarien). Ergebnisse der deutsch-bulgarisch-österreichischen Ausgrabungen 1934–1937. Die Kleinfunde. *MBV* 43, 1992, 137–200.
- H. VADAY 1980–1981 H. Vaday A., Bemerkungen zur Frage der eingeläuteten Keramik mit figuraler Verzierung. *MittArchInst* 10/11 (1980/81) 121–130, 385–392.
- H. VADAY 1989 H. Vaday, A., Die sarmatischen Denkmäler des Komitats Szolnok. Ein Beitrag zur Archäologie und Geschichte des sarmatischen Barbaricums. *Antaeus* 17–18 (1988–1989) [1989].
- H. VADAY 1989a H. Vaday, A., Sarmatisches Männergrab mit Goldfund aus Dunaharaszti. Szarmata aranyeleletes férfisir Dunaharasztiból. *FolArch* XL (1989) 129–136.
- VADAY 2005 Vaday A., Corpus der römischen Funde im europäischen Barbaricum. Ungarn. Band 1. Komitat Szolnok. Budapest 2005.
- H. VADAY–SZŐKE 1983 H. Vaday A. – Szőke B. M., Szarmata temető és gepida sír Endrőd-Szujókeresztén. Sarmatischen Gräberfeld und gepidisches Grab in Endrőd-Szujókereszt. *ComArchHung* 1983, 79–129, 130–132.
- VANG PETERSEN 2003 Vang Petersen, P., Kriegerkunst, Glaube und Symbolik. In: Sieg und Triumph – Der Norden im Schatten des Römischen Reiches. Red.: Jørgensen, L., Storgaard, B. & Gebauer Thomsen, L. Kopenhagen 2003, 286–293.
- VEECK 1931 Veeck, W., Die Alamannen in Württemberg. Germanische Denkmäler der Völkerwanderungszeit I, Berlin und Leipzig 1931.
- DIE VANDALEN 2003 Die Vandalen. Die Könige. Die Eliten. Die Krieger. Die Handwerker. Ausstellung im Weserrenaissance Schloss Bevern. Nordstemmen 2003.
- VEJMARN/AMBROZ 1980 Веймарн, Е. В. – Амброз, А. К., Большая пряжка из скалистинского могильника (склеп 288). The big buckle from the cemetery Skalistoye (vault 288) *CA* 1980:3, 247–261
- VIDA 2005 Vida T., Az avar kori meroving típusú korongfibulák. *WMMÉ* XXVII (2005) 81–94.
- VIERCK 1967 Vierck, H., Ein Relieffibelpaar aus Nordendorf in Bayerisch Schwaben. Zur Ikonographie des germanischen Tierstils I. *BVbl* 32, 1967, 104–173.
- VIERCK 1974 Vierck, H., Werke des Eligius. Festschrift für J. Werner zum 65. Geburtstag. Teil II. München, 1974, 309–380.
- VOSS 1954 Voss, O., The Høstentorp silver hoard and its Period. A Study of a Danish Find of Scarp Silver from about 500 A. D. *AcAr* 25 (1954) 171–218.
- VÖRÖS 2003 Vörös G., Barbárok a római birodalom határvidékén. Régészeti leletek a madarasi szarmata temetőből (Bács-Kiskun megye). Kiállítási katalógus. Szeged 2003.

- WATT 2003 Watt, M., Waffengräber in Dänemark. Die regionalen Unterschiede der Waffentypen und Bestattungsbräuche (100 v. Chr. – 400 n. Chr.) *In: Sieg und Triumph – Der Norden im Schatten des Römischen Reiches.* Red.: Jørgensen, L., Storgaard, B. & Gebauer Thomsen, L. Kopenhagen 2003, 180–193.
- WERNER 1941 Werner, J., Die beiden Zierscheiben des Thorsberger Moorfundes. *Römisch-Germanische Forschungen* 16, Berlin 1941.
- WERNER 1949 Werner, J., Zu den auf Öland und Gotland gefundenen byzantinischen Goldmünzen. *Fornvännen* 1949, 257–286.
- WERNER 1953 Werner, J., Zu fränkischen Schwertern des 5. Jahrhunderts. *Germania* 31 (1953) 38–44.
- WERNER 1961 Werner, J., Die Fibeln der Sammlung Diergardt (Völkerwanderungszeitliche Schmuck). Berlin 1961.
- WERNER 1962 Werner, J., Die Langobarden in Pannonien. Beiträge zur Kenntnis der langobardischen Bodenfunde vor 568. München 1962.
- WERNER 1966 Werner, J., Spätromische Schwertortbänder vom Typ Gundremmingen. *BVbl* 31, 1966, 134–141.
- WERNER 1977 Werner, J., Der Grabfund von Taurapolis, Rayon Utna (Litauen) und die Verbindung der Balten zum Reich Theoderichs. *Archäologische Beiträge zur Chronologie der Völkerwanderungszeit.* Hrsg. Kossack, G. und Reichstein, J. *Antiquitas* 3, Bd. 20. Bonn 1977, 87–92.
- WERNER 1981 Werner, J., Zu einer elbgermanischen Fibel des 5. Jahrhunderts aus Gaukönigshofen, Ldkr. Würzburg. *BVbl* 46, 1981, 225–254.
- WERNER 1988 Werner, J., Dančeni und Bangstrup. Untersuchungen zur Černjachov-Kultur zwischen Sereth und Dnestr und zu den „Reichtumszentren“ auf Fünen. *BjB* 188, 1988, 241–286.
- WIELL 2003 Wiell, S., Der dänische Moorfundpionier. Der Archäologe Conrad Engelhardt und sein Schaffen. *In: Sieg und Triumph – Der Norden im Schaffen des Römischen Reiches.* Red.: Jørgensen, L., Storgaard, B. & Gebauer Thomsen, L. Kopenhagen 2003, 66–83.
- WOLF 1997 Wolf, R., Schneider, Drechsler, Böttcher, Instrumentenbauer. Holzhandwerk im frühen Mittelalter. *In: Die Alamannen. Begleitband zur Ausstellung.* Hrsg. vom Arch. Landesmuseum Baden-Württemberg, Red. Fuchs, K., Kempa, M., Redies, R., Theune-Großkopf, B., Wais, A. Stuttgart 1997, 379–388.
- ZASZECKAJA 1980 Засецкая, И. П., Изображение пантеры в сарматском искусстве. *СА* 1980, № 1, 46–55.
- ZASZECKAJA 1989 Засецкая, И. П., Проблемы сарматского звериного стиля (историографический обзор). *СА* 1989 № 3, 35–47.
- ZASETSKAYA 1994 Засецкая, И. П., Культура кочевников южнорусских степей в гуннскую эпоху (конец IV–V вв.). *Nomadic culture of the South Russian steppelands: the end of the fourth and the fifth centuries A.D.* Санкт-Петербург 1994.

ZASETSKAYA 1999

Zasetskaya, I., Les Steppes pontiques à l'époque hunnique. *In: L'Occident romain et l'Europe centrale au début de l'époque des Grande Migrations* "Spisy Archéologickéhu Ústavu AV ČR Brno 13, Hrsg. Tejral, J. – Pilet, Ch. – Kazanski, M., Brno 1999, 341–356.

ØRSNES 1988

Ørsnes, M., Ejsbøl I. Waffnopferfunde des 4.–5. Jahrhundert nach Chr. København 1988.

ÅBERG 1947

Åberg, N., The Occident and the Orient in the Art of the Sevent Century. III. The Merovingian Empire. Stockholm 1947.

RÖVIDÍTÉSEK ABKÜRZUNGEN

Folyóiratok, monográfiák/Periodika, Monographien

AAlund	Acta Archaeologica Lundensia (Lund)
ActaAntHung	Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae (Budapest)
AcAr	Acta Archaeologica (København)
ActaArchHung	Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae (Budapest)
AION	Annali dell' Instituto Universitario Orientale di Napoli (Napoli)
AKorr	Archäologisches Korrespondenzblatt (Mainz)
Antaeus	Antaeus. Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften (Budapest)
ARegia	Alba Regia. Annales Musei Stephani Regis (Székesfehérvár)
ArchA	Archaeologica Austriaca (Wien)
ArchHung	Archaeologia Hungarica (Budapest)
ArchÉrt	Archaeologiai Értesítő. A Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat Tudományos Folyóirata (Budapest)
BJb	Bonner Jahrbücher des Rheinischen Landesmuseums in Bonn und des Vereins von Altertumsfreunden im Rheinland (Köln)
BRGK	Bericht der Römisch-Germanischen Kommission Mainz am Rhein)
BVbl	Bayerische Vorgeschichtsblätter (München)
CatMusNat, SerArch	Catalogi Musei Nationalis Hungarici, Seria Archeologica (Budapest)
ComArchHung	Communicationes Archaeologicae Hungariae (Budapest)
DMÉ	A Debreceni Déri Múzeum évkönyve (Debrecen)
Germania	Germania. Anzeiger des Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts
JAMÉ	A Nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve (Nyíregyháza)
JPMÉ	A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve (Pécs)
JRGZM	Jahrbuch der Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz
KVHAA	Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien (Stockholm)
MBV	Münchener Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte (München)
MittArchInst	Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften (Budapest)
MGHA	Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae (Budapest)
MFMÉ – StudArch	A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica (Szeged)
PZ	Prähistorische Zeitschrift (Berlin)
RGA	Reallexikon der Germanischen Altertumskunde, begründet von Johannes Hoops (Berlin–New York)
CA	Советская Археология (Москва)
VAH	Varia Archaeologica Hungarica (Budapest)
WMMÉ	A Wosinszky Mór Múzeum Évkönyve (Szekszárd)

Múzeumok, Intézet/Museen, Institut

BTM	Budapesti Történeti Múzeum, Budapest
HM	Hansági Múzeum, Mosonmagyaróvár
JPM	Janus Pannonius Múzeum, Pécs

KM	Kossuth Múzeum, Cegléd
KJM	Kosztai József Múzeum, Szentés
MFM	Móra Ferenc Múzeum, Szeged
MTA, RI	Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Intézete/Archäologisches Institut der Ungarischen Akademie der Wissenschaften, Budapest
MNM/UNM	Magyar Nemzeti Múzeum/Ungarisches Nationalmuseum, Budapest
SavM	Savaria Múzeum, Szombathely
SM	Soproni Liszt Ferenc Múzeum, Sopron
WM	Wosinszky Mór Múzeum, Szekszárd

Földrajzi nevek/Geographische Namen

A	Ausztria/Österreich
B	Belgium/Belgien
Bar.m.	Baranya megye/Komitat Baranya
BAZ.m.	Borsod-Abaúj-Zemplén megye/Komitat Borsod-Abaúj-Zemplén
Bék.m.	Békés megye/Komitat Békés
BG	Bulgária/Bulgarien
BKk.m.	Bács-Kiskun megye/Komitat Bács-Kiskun
CH	Svájc/Schweiz
CZ	Csehország/Tschechien
Csg.m.	Csongrád megye/Komitat Csongrád
D	Németország/Deutschland
DK	Dánia/Dänmark
F	Franciaország/Frankreich
Fj.m.	Fejér megye/Komitat Fejér
GB	Nagy-Britannia/Großbritannien
GyMS.m.	Győr-Moson-Sopron megye/Komitat Győr-Moson-Sopron
H	Magyarország/Ungarn
HB.m.	Hajdú-Bihar megye/Komitat Hajdú-Bihar
HR	Horvátország/Kroatien
Hv.m.	Heves megye/Komitat Heves
I	Olaszország/Italien
JNSz.m.	Jász-Nagykun-Szolnok megye/Komitat Jász-Nagykun-Szolnok
KE.m.	Komárom-Esztergom megye/Komitat Komárom-Esztergom
LT	Litvánia/Litauen
N	Norvégia/Norwegen
P.m.	Pest megye/Komitat Pest
PL	Lengyelország/Polen
RO	Románia/Rumänien
RUS	Oroszország/Russland
S	Svédország/Schweden
SK	Szlovákia/Slowakei
SLO	Szlovénia/Slowenien
Som.m.	Somogy megye/Komitat Somogy
SR	Szerbia/Serbien
SU	Finnország/Finnland
SzSzB.m.	Szabolcs-Szatmár-Bereg megye/Komitat Szabolcs-Szatmár-Bereg
T.m.	Tolna megye/Komitat Tolna
UK	Ukrajna/Ukraine
V.m.	Vas megye/Komitat Vas
Vp.m.	Veszprém megye/Komitat Veszprém
Z.m.	Zala megye/Komitat Zala

Egyéb/Sonstiges

Átm./Dm. átmérő/Durchmesser

H./L. hossz/Länge

j. jegyzet/Anmerkung

LTSz. leltári szám/Inventarnummer

M. méret/Maßstab

LELŐHELYMUTATÓ
FUNDORTREGISTER

- Abbeville (Picardie, F), övgarnitúra/Gürtelgarnitur: 28, 31.
 Albertfalva Id./siehe Budapest XI.
 Alt-Kosseven Id./siehe Mragowo
 Andernach (Kr. Mayen, D) III, Burgtor, fibula/Fibel: 66.
 Apahida (Jud. Cluj, RO)
 – I. sír (1889), csüngő/Grab I, Anhänger: 31, 36, 41, **27. t. 3.**
 – II. sír (1969), veretek/Grab II, Riemenzungen, Beschläge: 24, 25, 32, 33, 78, 80, 81, **28. t. 1–2, 4–5, 7–8.**
 Aquincum Id./siehe Budapest III.
 „Arany temető” Id./siehe Kubán-vidék, Zolotoje kladbiscse
 Arrabona Id./siehe Győr
 Árpás-Dombiföld (GyMS.m., H), arany állatszobor/goldene Tierstatuette: 24, 77, **14. t. 14.**
 Ártánd-Kisfarkasdomb (HB.m., H) 16. sír, csat/Grab 16, Schnalle: 36
 Ártánd-Lencsésdomb (HB.m., H) 1. sír, fibulapár/Grab 1, Fibelpaar: 40–41, 84, **38. t. 4–5.**
 Artres (Dép. Nord, F), fibula/Fibel: 47, 86, **45. t. 1.**
 Aschheim-Bajuwarenring (Bayern, D)
 – 166-167. sír/Grab 166–167: 52, 312. j.
 – 166. sír, fibula/Grab 166, Fibel: 53, **55. t. 4.**
 Átány (Hv.m., H), cikáda alakú lemezek/zikadenförmige Goldbleche: 11, 71, **1. t. 4–5.**
 Augusta Id./siehe Härlec
 Bácsordas Id./siehe Karavukovo
 Bakodpuszta (Dunapataj-Bödpuszta, BKK.m., H), karperec/Armring: 26, 31, 35–36, 206. j., 41, 47, 78, 83.
27. t. 4.
 Bánát (SR), sasfibula/Vogelfibel: 32, 194. j., **28. t. 6.**
 Band/Mezőbánd (Jud. Mureş, RO) 39. sír, gyűrű/Grab 39, Fingerring: 57, 339. j.
 Barrington (County Road, Suffolk, GB), kardkoptató/Schwertortband: 55, **4. t. 14–14a.**
 Basel-Kleinhüningen (CH) 74. sír, fibulapár/Grab 74, Fibelpaar: 59.
 Békés-Köröspart (Bék.m., H), edény/Gefäß: 14, 73, **2. t. 2.**
 Beljausz (Krim, UK), állatszobor/Tierstatuette: 24, **16. t. 9.**
 Bereg-vidék (H)
 – fibula/Fibel: 33, 46, **43. t. 5; 44. t. 1.**
 – sasfibula/Vogelfibel: 32, **28. t. 3.**
 Berettyóújfalú Id./siehe Herpály
 Berg (Steigen, Nordland, N), fibula/Fibel: 66, 421. j.
 Bezenye (GyMS.m., H)
 – 8. sír, fibulapár/Grab 8, Fibelpaar: 45, 60, 64–65, 408. j., 66, 67, 91, 93, 94, 95, **65. t. 1; 70. t. 11–13.**
 – 20. sír, fibulapár/Fibelpaar: 55, 324. j.
 Blučina-Cezavy (Bez. Brno-venkov, CZ), kardgomb/Schwertknauf: 45.
 Bolsoj Kamenyec (RUS), karperec/Armring: 36, 205. j.
 Bopfingen (Kr. Aalen, D) 129. sír, fibula/Grab 129, Fibel: 61, 62, 384. j.
 Bornholm (DK), éremleletek/Münzfunde: 37, 43, 51.
 Borotice (Bez. Znojmo, CZ) II. halom 27. sír/Hügel II, Grab 27: 61.
 „Bökénymindszent” (Magyartés, Zalotai oldal) (Csg.m., H), fibula/Fibel: **34. t. 6.**
 Bratei/Baráthely (jud. Sibiu, RO), csat/Schnalle: 29, 30, 165. j., 49, 79, **21. t. 3; 44. t. 3.**
 Bremen-Mahndorf (D), szíjvég/Riemenzunge: 44, 258. j.
 Brigetio Id./siehe Ószőny
 Brighthampton (Oxfordshire, GB) 31. sír, kardkoptató/Grab 31, Schwertortband: 13, **4. t. 14, 14a.**
 Broåsen (Grimeton, Halland, S), kardgomb/Schwertknauf: 45, **40. t. 4.**
 Budapest III./Aquincum (H) Bécsi út 34. sír, fülbevaló/Bécsi út, Grab 34, Ohrgehänge: 24, 120. j., **17. t. 1.**

- Budapest III./Aquincum (H), katonai amphiteatrum, kincslelet, fibulák/Militäramphitheater, Schatzfund, Fibel-paar: 36, 37, 38, 40, 46, 83, 84, **30. t. 1-2; 43. t. 6.**
- Budapest XI. Albertfalva (H), fibula/Fibel: 55, 324. j.
- Budapest-Budafoki út (Budapest, XI. Budafoki út 78, H), fésű/Beinkamm: 17, 73, **13. t. 7.**
- Budapest-Eskü tér (Budapest V. Március 15. tér, H), sisak/Helm: 17, 61. j., 21.
- Budapest-Káposztásmegyer (Budapest IV., H), szarmata telep/sarmatische Siedlung: 12.
- Budapest-Zugló (Budapest XIV. Egressy-Vezér út, H), lószerszámcsüngő/Pferdegeschirr-anhänger: 23, 77, **14. t. 11.**
- Bülach (Kt. Zürich, CH), kardszijveret/Schwertgurtbeschläge: 57, 336. j.
- Cala/Chelles (Dép. Seine et Marne, F), kehely/Kelch: 29, 160. j., **21. t. 4-4a.**
- Canterbury (Kent, GB), fibula/Fibel: 44, **41. t. 5.**
- Castel Trosino (Prov. Ascoli Piceno, I)
- K sír, fibula/Grab K, Fibel: 64, 93, **63. t. 2.**
 - J sír (A 72/73) fibulapár/Grab J, Fibelpaar: 65, 66, 94.
- Castel Bolognese (Romagna, I) női sír/Frauengrab: 35.
- Chessel-Down (Isl of Wight, GB), fibula és kardveret/Fibel und Mundblech: 59, 360. j.
- Cividale (Friuli, I) A 18, fibula/Fibel: 63, 92, **62. t. 2.**
- A 62/63 fibulapár/Fibelpaar: 65, 93, **66. t. 2a-b.**
- Cividale S. Giovanni (Friuli, I) 154. sír, fibulapár/Grab 154, Fibelpaar: 62, 91, **60. t. 2a-b.**
- Cluj-Someşeni/Kolozsvár-Szamosfalva (RO), nyaklánc/Flechtke: 31, 36.
- korongfüggő/Pektorale: 29, 158. j.
- Conceşti (Jud. Botoşani, RO)
- lószerszám veret/Beschlag des Pferdegeschirrs: 25, 78, **38. t. 1.**
 - sas alakú veret/Adlerfigur: 25, 78, **16. t. 7.**
- Conques (Dép. Aveyron, F), ereklyetartó/Reliquiar: 29-30, 165. j., 79, **21. t. 5.**
- Csákberény (Fj.m., H) 283. sír, korongfibula/Scheibenfibel: 57, 339. j.
- Csákvár (Fj.m., H) 68. sír, fésű/Grab 68, Beinkamm: 13, **13. t. 3.**
- Csömör-Ürményi legelő (P.m., H), cikáda fibula/Zikadenfibel: **14. t. 3.**
- Dacsi (Rosztovszkaja obl., RUS) I. kurgán, oroszlanalakos díszkorongok/Kurgan I, Zierscheiben mit Löwenfiguren: 30, 167. j.
- Dambach (Mittelfranken, D), nyakperec/Halsring: 32, 191. j.
- Darfo (Prov. di Brescia, I), fibula/Fibel: 64.
- Darmstadt-Windmühle (Hessen, D), fibula/Fibel: 51, **54. t. 5.**
- Delhaes-gyűjtemény, ld./siehe Ismeretlen lelőhely, Ráth-gyűjtemény
- Derecske-Új patika (HB.m., H), I. sír, tör/Grab I, Dolch: 24, 77, **15. t. 8.**
- Deutsch-Altenburg Bezirk Bruck an der Leitha, (A), fésű/Beinkamm: **13. t. 5.**
- Diergardt gyűjtemény, ld./siehe Ismeretlen lelőhely, Diergardt-gyűjtemény
- Domagnano (San Marino) kincslelet, sas alakú fibulapár/Schatzfund, Adlerfibelpaar: 24, 78.
- Dombóvár (T.m., H), fibula/Fibel: 36, 83.
- Domolospusza (Bar.m., H), női sír, csat/Frauengrab, Schnalle: 23, 36, 39-40, 43-44, 46, 83, 85, **33. t. 2; 34. t. 4.**
- fibulaviselet/Fibeltracht: 39, 234. j.
- Domoszló-Víztároló (Hv.m., H), I. sír, fibulapár/Grab I, Fibelpaar: 23, 47, 77, **15. t. 1-2.**
- Donzdorf (Kr. Göppingen, Württemberg, D) 78. sír, fibulapár/Grab 78, Fibelpaar: 37, 59.
- Douvrend (Dép. Seine-Inferieure, F) fibula/Fibel: 37.
- Dumbrăvioara/Sáromberke (Jud. Mureş, RO), cikáda fibula/Zikadenfibel: **14. t. 10.**
- Dunaföldvár (T.m., H) pajzsdudor/Schildbuckel: 20, 96. j.
- Dunaharaszti (P.m., H), aranytárgyak/Goldgegenstände: 11, 71, **1. t. 1a-b, 6a-b.**
- Dunapentele ld./siehe Dunaujváros/Intercisa
- Dunaujváros/Dunapentele/Intercisa
- fésű/Beinkamm: 13, **13. t. 6.**
 - kardhüvely bemeneti veret/Schwertscheidenmundblech: 40, 237. j.
- Eidsten (Jarlsberg, Lavrik amt, N), lemezfibula/Blechfibel: 27, 149. j.
- Ejsbøl II (Gammel Haderslev Kirchspiel, Haderslev amt, DK)
- kardtok veret/Schwertscheidenbeschlag: 56, 330. j., 61, 96, **57. t. 2.**
 - csat/Schnalle: 61, **59. t. 3.**
- Ekeby (Uppland, S) egyenlőkarú fibula/gleicharmige Fibel: 48, 56, 58, 89.
- Endrőd-Szujókereszt (Bék.m., H) 27. sír, csüngő/Grab 27, Anhänger: 12, 71, **1. t. 14.**

- Engers (Kr. Neuwied, D), fibula/Fibel: 52.
 Enns-Eichberg (A), veret/Beschlag: 33.
 Éprave (Prov. Namur) Croix Rouge (B), csatlemez/Schnallenbeschlag: 58, 59, 66, 94, 67. t. 3.
 Eskü tér Id./siehe Budapest-Eskü tér
 Erdély (?), fibulapár/Siebenbürgen (?), Fibelpaar: 45, 85, 34. t. 2; 37. t. 1.
 Északkelet-Magyarország, cikáda fibula/Nordostungarn, Zikadenfibel: 14. t. 2.
 Ethelheim (Gotland, S) fibula/Fibel: 37.
 Felpéc (GyMS.m., H), kardhüvely bemeneti veret/Schwertscheidenmundblech: 40, 41, 45, 84, 85, 35. t. 1.
 Flamicourt (Picardie, F), karperec/Armring: 36, 205. j.
 Freilaubersheim (Kr. Alzey-Worms, D) 2. sír, fibulapár/Grab 2, Fibelpaar: 63.
 Fundort unbekannt siehe Ismeretlen lelőhely
 Furfooz (Prov. Namur, B)
 – temető/Gräberfeld: 27–28, 149. j., 33.
 – fésűtok/Kammetui: 27, 19. t. 4.
 Gallehus (Ribe amt, Jütland/Jylland, DK), arany ivőkürtök/Goldhörner: 12.
 Galsted (Hadersleben amt, Nordschleswig, DK) fibulatöredék/Fibelfragment: 28, 30, 149. j., 56.
 Gátér (BKK.m., H) 11. sír, szíjvég/Grab 11, Riemenzunge: 57, 338. j.
 Gáva (SzSzB.m., H), női sír, csüngő/Frauengrab, Anhänger: 36, 39, 50, 83, 36. t. 1.
 Gherla/Szamosújvár (Jud. Cluj, Rom.), szíjvég/Riemenzunge: 44, 258. j., 41. t. 1.
 Gillberga (Värmland, S), egyenlőkarú fibula/gleicharmige Fibel: 39, 50–51, 52, 87, 54. t. 7.
 Godøy (Sunnmøre, N) C-brakteáta/C-Brakteat: 18, 70. j.
 Gommern (Jerichower Land, D), sírlelet, pajzsdudor/Grabfund, Schildbuckel: 20, 76, 12. t. 4-4a.
 Gomolava (Vojvodina, SR), fésű/Beinkamm: 13. t. 4.
 Gotland (S), éremleletek/Münzfunde: 37.
 Gotland (?) (S), fibula/Fibel: 31, 37, 43, 51, 87, 304. j., 26. t. 7; 54. t. 2.
 Grindheim (Hordaland, N), D-brakteáta/D-Brakteat: 3. t. 2-2a.
 Großfahner (Ldkr. Erfurt, D) 1. sír, brakteáta/Brakteat: 57–58, 58. t. 5.
 Grönby (Schonen, S), „tojásléc-fibula”/„Eierstab-Fibel“: 30, 58, 89.
 Gummersmark (Seeland, DK), fibula, állatfigura/Fibel, Tierfigur: 13, 42, 45, 40. t. 6.
 Gunheim (Telemark, N), A-brakteáta/A-Brakteat: 18, 70. j.
 Gültlingen (Ldkr. Calw, Baden-Württemberg, D) 1901. sír, sisak/Grab 1901, Helm: 18.
 Gyönk (T.m., H) 1. sír, fibula/Grab 1, Fibel: 60, 65, 91, 93–94, 66. t. 1.
 Győr/Arrabona (GyMS.m., H), övcsat és veret/Gürtelgarnitur: 29. t. 1.
 Györköny-Diósi-rész (T.m., H), cikáda fibulák/Zikadenfibeln: 14. t. 6-7.
 Gyula (Bék.m., H), csat, állatfigurák/Schnalle, Tierfiguren: 40, 42, 43–47, 57, 61, 67, 85–86, 91, 95, 39. t.; 40. t. 3a-3b; 43. t. 7; 69. t. 1-2.
 Gyulavári (Bék.m., H), lemezfibulás női sír/Frauengrab mit Silberblechfibelpaar: 36, 43.
 Hajdúböszörmény-Vid-Erdős tanya (HB.m., H), edény/Gefäß: 11, 71, 2. t. 3.
 Hălmăgiu/Nagyhalmágy, Halmágy (jud. Bihor, RO), pajzsdudor/Schildbuckel: 24.
 Hammersdorf Id./siehe Młoteczno
 Härlec/Augusta (okr. Vraca, BG), fibula/Fibel: 52, 53, 87, 317. j., 55. t. 3.
 Hauskirchen (BH Gänserndorf, A) lószerszámveretek/Pferdegeschirteile: 58, 354. j.
 Hegykő (GyMS.m., H) 21. sír, fibula/Grab 21, Fibel: 46, 61, 91, 43. t. 1.
 Hälsingland (S) függesztő veret/Beschlag mit Öse: 56.
 Hemse-vidék Id./siehe Kvie
 Herpály (Berettyóújfalu-Herpály, HB.m., H), pajzsdudor/Schildbuckel: 15–21, 26, 28, 73–76, 79, 5–8. t., 9. t. 1–4, 7; 12. t. 3-3a; 71. t.
 Himlingøie (Præstø amt, DK)
 – 1828-as sírleletek, bronzvödör állatfríze/Grabfunde 1828, Tierfries des Bronzeimers: 18, 19, 11. t. 1.
 – 1978-as sír, arany gyűrű/Grab 1978, Fingerring aus Gold: 20.
 Hódmezővásárhely-Kishomok (Csg.m., H) 77. sír, sasfejes csat/Grab 77, Adlerschnalle: 50, 300. j.
 Hódmezővásárhely-Sóshalom (Csg.m., H), csat/Schnalle: 36.
 Hoiland (Ksp. Hå, Rogaland, N) fibula/Fibel: 59, 360. j.
 Hol (Nord Trøndelag, N), fibula/Fibel: 38–39, 42, 84, 32. t. 3-3a-c.
 Horkheim (Kreis Heilbronn, Württemberg, D), fibula/Fibel: 51, 54. t. 4.
 Hove (Sogn og Fjordane, N), C-brakteáta/C-Brakteat: 18, 70. j.
 Högom (Medelpad, S), kardhüvely bemeneti veret/Schwertscheidenmundblech: 40, 42, 84, 35. t. 2.
 Hösentorp (Seeland, DK) fibula/Fibel: 56.

- Igelsta (Ksp. Söderby-Karl, Uppland, S) préselt lemezek/Pressbleche: 59, 360. j.
Intercisa/Dunapentele Id./siehe Dunaújváros
- Ismeretlen lelőhely, Diergardt-gyűjtemény, fibula/Fundort unbekannt, Sammlung Diergardt, Fibel: 65, 93, 65. t. 2a-b.
- Ismeretlen lelőhely, fibula a Torinói Muzeumban/Fibel ohne Fundort im Turiner Museum: 23, 15. t. 3.
- Ismeretlen lelőhely, pávafej alakú veretpár a washingtoni Dumbarton Oaks Collectionban /Fundort unbekannt, pfaenkopfförmige Beschlagpaar, Washington, Dumbarton Oaks Collection: 23, 15. t. 4-5.
- Ismeretlen lelőhely, Jankovich-gyűjtemény, arany csat, MNM/Fundort unbekannt, Sammlung Jankovich, UNM, Goldschnalle: 12.
- Ismeretlen lelőhely, Pforzheim (D) Ékszem-múzeum, kardhüvely bemeneti veret, csat és szíjvég/Pforzheim, Schmuckmuseum, Mundband einer Spathascheide, Schnalle und Riemenzunge von unbekanntem Fundort: 31-32, 26. t. 2-4.
- Ismeretlen lelőhely, Ráth vagy Delhaes gyűjtemény, fibulapár/Fundort unbekannt, Ráth- oder Delhaes-Sammlung, Fibelpaar: 31, 179. j., 65-66, 94, 67. t. 1-2.
- Ismeretlen lelőhely, Worms, Paulus Múzeum (D) karperec/Fundort unbekannt, Worms, Paulus Museum, Arm-band: 36, 205. j.
- Ismeretlen magyarországi lelőhelyű csatok Mainzban/Schnallen von unbekanntem Fundorten im Mainz: 21, 102. j.
- Ismeretlen magyarországi lelőhelyű hatgombos fibula a MNM-ban, Sechsknopffibel von unbekanntem Fundort im UNM: 39, 40, 239. j., 84, 34. t. 1; 36. t. 3.
- Ismeretlen magyarországi lelőhelyű sasfej frízcsat a MNM-ban/mit Vogelköpfen gerahmte Schnalle von unbekanntem Fundort im UNM: 37-38, 62, 388. j., 85, 31. t. 1, 1a, 1d; 34. t. 3.
- Ismeretlen magyarországi lelőhelyű sasfej frízcsat/Mit Vogelköpfen gerahmte Schnalle aus unbekanntem ungarischen Fundort im Kunsthistorischen Museum, Wien: 37, 83-84, 30. t. 4.
- Jakuszowice (Ldkr. Kazimierza Wielka, Woi. świętokrzyskie, PL), félhold alakú lószerszámcsüngő/halbmond-förmiger Zierbeschlag des Pferdegeschirrs: 56.
- Jankovich-gyűjtemény Id./siehe Ismeretlen lelőhely
- Jászberény-Alsómuszaj (JNSz.m., H) csüngő/Anhänger: 11, 71, 1. t. 15.
- Jászberény-Csegelapos (JNSz.m., H), gyűrű/Fingerring: 12, 71.
- Jászkarajenő-Sárhalom dülő (P.m., H) csontfaragványok/Schnitzereien aus Bein: 12-13, 72, 4. t. 3-4.
- 41. csontlap/Beinplatte Nr. 41: 58, 355. j.
 - 247. csontlap/Beinplatte Nr. 247: 12, 72, 4. t. 9.
 - 234-235, 238, 341. csontlapok/Beinplatten Nr. 234-235, 238, 341: 13, 72, 32. j., 4. t. 10-12.
- Jutas (Veszprém-Jutas, V.m., H) 196. sír, fibulapár/Grab 196, Fibelpaar: 44, 263. j., 55, 57, 61, 91, 43. t. 2.
- Jütland/Jylland (DK)-i fibulacsoport/Jütländische Fibelgruppe: 46, 276. j.
- Kajdacs (T.m., H) 2. sír, fibulapár/Grab 2, Fibelpaar: 60, 63-64, 402. j., 67, 91-93, 95, 63. t. 1; 74. t. 2a-b.
- Kápolnásnyék (Fj.m., H), 1. sír, fibula/Grab 1, Fibel: 60, 62-63, 392. j., 92, 61. t. 1, 1d.
- Kaposvár (Som.m., H), fibula/Fibel: 55, 324. j.
- Karavukovo/Bácsordas (Vojvodina, SR), csat/Schnalle: 36, 39, 43, 44, 51, 83, 85, 33. t. 1; 34. t. 7; 54. t. 3.
- Kazanyszkaja sztanyica és Tiflisszkaja sztanyica (RUS) közötti 50. kurgán, állatszobor/zwischen Kazanszkaja stanitzta und Tiflisszkaja stanitzta, Kurgan 50, Tierstatuette: 11, 12. j., 16. t. 4.
- Kecskemét-Bugacpuszta (BKK.m., H), szíjvég/Riemenzunge: 21, 76, 96, 9. t. 6.
- Kenninghall (Norfolk, GB) fibula/Fibel: 39, 360. j.
- Kercs (UK) diadéma/Diadem: 23, 77, 98.
- Keszthely (Z.m., H) - Fenéki utca 2. sír, csüngők/Grab 2, Anhänger: 60, 374. j., 61, 91, 379. j.
- Keszthely (Z.m., H) - Fenékpuszta I. sír, szíjvég/Grab I, Riemenzunge: 65, 414. j.
- Keszthely (Z.m., H) - Fenékpuszta, Horreum, sasfibula/Adlerfibel: 66, 94.
- Keszthely (Z.m., H) - Fenékpuszta, Pusztaszentegyházi dülő, aranyozott ezüst veretek/vergoldete Silberbeschläge: 62.
- Keszthely (Z.m., H) - Fenékpuszta, négy sasfejből álló korongfibula/Scheibenfibel aus vier Adlerköpfen: 66, 94.
- Kijev (UK) környéke, karperec/Umgebung von Kiew, Armring: 31, 36, 205. j., 98, 27. t. 5.
- Kirchheim unter Teck (Kr. Nürtingen, Württemberg, D) 85. sír, fibula/Grab 85, Fibel: 46, 96, 45. t. 3.
- Kirszanov (Tambovszkaja obl., RUS), kurgánsír/Kurgangrab: 11, 11. j.
- Kiskunfélegyháza (BKK.m., H), csat/Schnalle: 36, 50, 83, 34. t. 5.
- Kiskunmajsa (BKK.m., H) agyag tál/Tonschüssel: 14-15, 28, 73, 79, 2, 2. t. 1-1a.
- Kismákfa (V.m., H) ezüsttál/Silberschüssel: 52, 309. j.
- Kistokaj-Homokbánya (BAZ.m., H), cikáda fibulák/Zikadenfibeln: 14. t. 4-5.
- Klepsau (Kr. Buchen, Baden, D) 33. sír, fibulapár/Grab 33, Fibelpaar: 63, 92.

- Knin (HR) - Greblje 50. sír, sasfejes csat/Grab 50, Adlerschnalle: 50, 300. j.
 Kolozsvár-Szamosfalva ld./siehe Cluj-Someşeni
 Konarzew (Kr. Łęczyca, PL) kincslelet, Schatzfund
 – csat/Schnalle: 43, 253. j., 45, 47, 67, 85, 86, 95, **42. t. 1.**
 – állatfigurák/Tierfiguren: **40. t. 2a-b.**
- Kostolac/Viminacium (SR) I - Burdelj 133. és 138. sír fibulái/Grab 133 und 138, Fibeln: 53, 317. j.
 Kostolac/Viminacium (SR) - Kasiodol, fibula/Fibel: 53, 317. j.
 Kölked-Feketekapu (Bar.m., H)
 – B-119. sír, korongfibula/Grab B-119, Scheibenfibel: 55, 324. j., 57, 339. j.
 – B-85. és B-438. sír, fibulák/Grab B-85 und B-438, Fibeln: 65, 414. j.
- Köln (D), szíjvég/Riemenzunge: 44, 258. j., **41. t. 2.**
 Köln (D), a dóm kórusa alatt előkerült női sír, fibulapár/Dom, Frauengrab, Fibelpaar: 60, 372. j.
 Krakovany/Strat'e (okr. Piešťany, SK) 2. sír, övveret/Grab 2, Gürtelbeschlagn: 19, 21, 76, **12. t. 5.**
 Kranj/Krainburg (SLO), fésű/Beinkamm: 14, 36. j.
 Krefeld-Gellep (Nordrhein-Westfalen, D) 43. sír, kardhüvely garnitúra/Spathascheidengarnitur: 31, 40, 80.
 Kubán-vidék (RUS), „Zolotoje kladbiscse” („Arany temető”)/„Zolotoje kladbishtsche” am Kuban’: 11, 41, 242. j., 42, 71, 84, **16. t. 2-6.**
- Kvarmløse (Seeland, DK) ezüst lemezfibulák/Silberblechfibeln: 27, 149. j.
 Kvasseim (Rogaland, N) D-brakteáta/D-Brakteat: **3. t. 1-1a.**
 Kvie (Alva, Gotland, S) fibula/Fibel: 48, 289. j., 51, **54. t. 6.**
 Ladozsszkaja sztanyica (RUS) 28. kurgán, veret/Ladoshskaja stanitza, Kurgan 28, Beschlag: 41, 247. j., 42.
 Langlo (Vestfold, N), fibula/Fibel: 46, **40. t. 8.**
 Langweid II (Kr. Augsburg, Bayerisch-Schwaben, D), fibulapár/Fibelpaar: 52.
 Lauriacum ld./siehe Lorch
 Lébény (GyMS.m., H), fésű/Beinkamm: 14, 73, **13. t. 8.**
 Linz/Lentia (A), övgarnitúra/Gürtelgarnitur: 39, **29. t. 2.**
 Leţcani (Jud. Iaşi, RO), 1. sír, fésű/Grab 1, Beinkamm: **13. t. 1.**
 Levice/Léva (SK), lószerszám veret/Beschlag des Pferdegeschirrs: **14. t. 12.**
 Lilla Harg (Vikingsstad, Östergötland, S) pajzsdudor/Schildbuckel: 20, 21, 76.
 Lilla Jøred (Bohuslän, S) ezüst kehely díszlemeze/Silberkelch-Zierblech: 13, 72, **4. t. 2.**
 Linton Heath (Cambridgeshire, GB) 9. sír, fibula/Grab 9, Fibel: 59, 360. j.
 Lorch/Lauriacum-Ziegelfeld (A) veret/Beschlag: 33.
 Lovö bor (Uppland, S) egyenlőkarú fibula/gleicharmige Fibel: 48.
 Lucca (Prov. di Lucca, I) fibula/Fibel: 63, 92.
 Lundbjers (Lommelunda, Gotland, S) fibula/Fibel: 46, 276. j.
 Lundergård mocsár (Jetsmark s. Hvetbok h., DK), kardkoptató veret/Schwertortband: 56, 331. j., **57. t. 3.**
 Luţice (okr. Hodonín, CZ)
 – 18. sír, fibulapár/Grab 18, Fibelpaar: 60.
 – 27. sír, fibulapár/Grab 27, Fibelpaar: 62, 91–92, **60. t. 1.**
 – 53. sír, préselt lemez/Grab 53, Silberbeschlag: 59, 60, 90, **58. t. 4.**
 – 76. sír fibulapár/Grab 76, Fibelpaar: 61.
- Madaras-Halmok (BKK.m., H) 229. sír, madár alakú edény/Grab 229, vogelförmiges Gefäß: 12, 71.
 Magyar Nemzeti Múzeum ld./siehe Ismeretlen lelőhely
 Matrica ld./siehe Százhalombatta
 Marchélepot (Dép. Somme, F) fibulapár/Fibelpaar: 52.
 Maria Ponsee (Bez. Tulln, A) 1. és 86. sír, fibulák/Grab 1 und 86, Fibeln: 61.
 Martfű (JNSz.m., H), Zsófia major, fibula/Fibel: 12, 74.
 Martinovka (Cserkasszkaja obl., RUS), oroslánfigura/Löwenfigur: 19, 86. j.
 Mecklenburg (D) fibula/Fibel: 38, 230. j.
 Mehzavod (Rosztovszkaja obl., RUS) 1. kurgán, aranylemez/Kurgan 1, Goldpressblech: 42, **16. t. 1.**
 Mezöbánd ld./siehe Band
 Mezöberény (Bék.m., H), cikáda fibula/Zikadenfibel: **14. t. 1.**
 Midlum (Kr. Lehe, Hannover, D) fibula/Fibel: 38, 230. j.
 Młoteczno/Hammersdorf (Woi. warmińsko-mazurskie, PL) kincslelet/Schatzfund
 – fibula/Fibel: 27–28, 152. j., 32, 237. j., 79, **18. t. 1-1a.**
- Mohács (Bar.m., H) 2. sír, fibulapár/Grab 2, Fibelpaar: 63, 92, 95, **59. t. 4.**
 – 4. sír, fibula/Grab 4, Fibel: 59–61, 370. j., 67, 91, 95, 374. j., **59. t. 1.**
 Monceau-le Neuf (Dép. Aisne, F) 1. sír, szíjvég/Grab 1, Riemenzunge: 33, 44, 258. j., 45, 80.

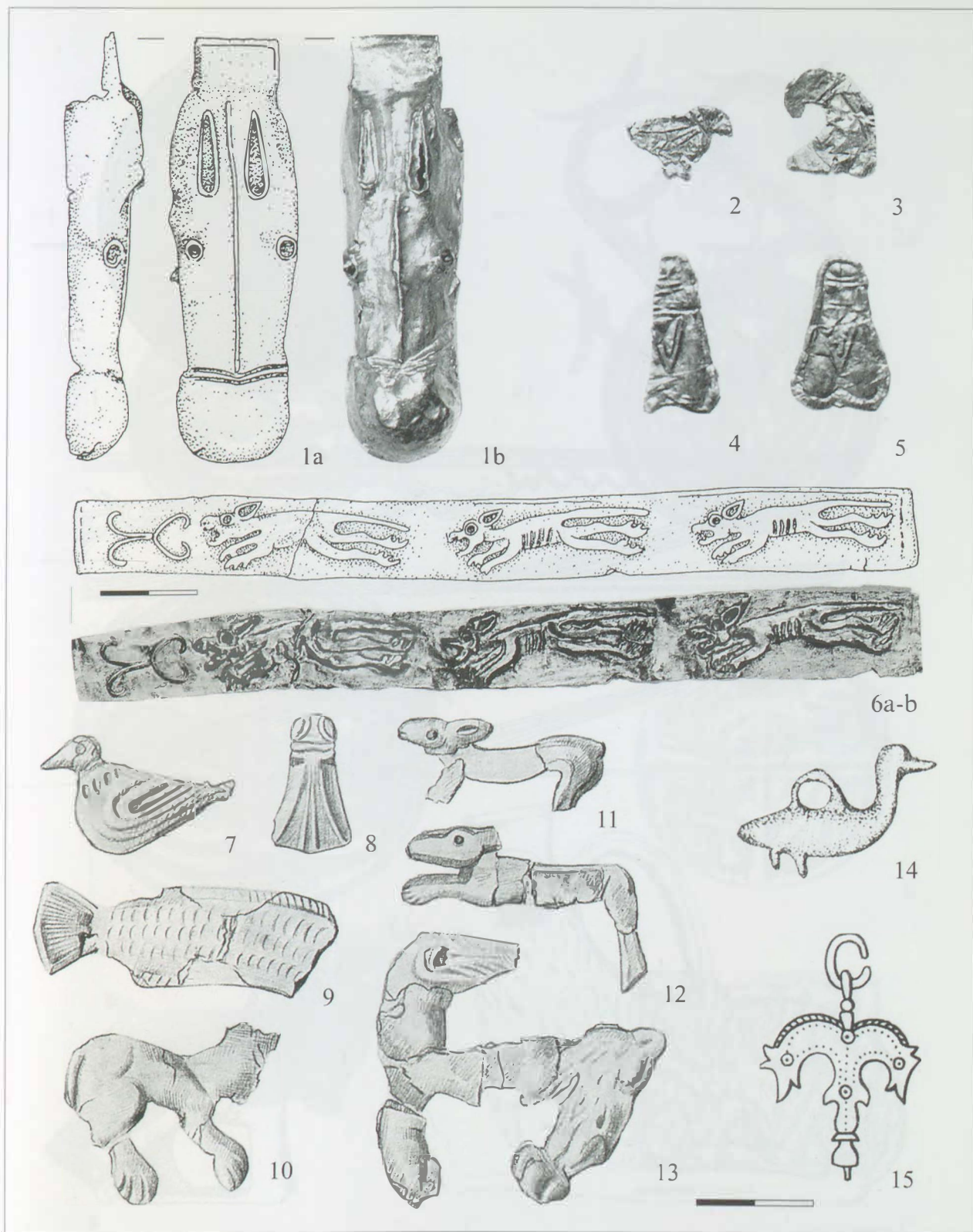
- Monor-Csév puszta (P.m., H) aranylemezek/Goldpressbleche: 11, 71, **1. t. 2-3.**
- Montale (Prov. di Modena, I) fibulapár/Fibelpaar: 61, 62, 91, 92.
- Mödling-Leinerinnen (Bez. Mödling, A) 2. sír, fibulapár/Grab 2, Fibelpaar: 62, 92.
- Möne (Västergötland, S) nyakgallér/Halskragen: 13, 27. j.
- Mragowo/Alt-Kosseven (PL), sasfejes csat/Adlerschnalle: 50, 300. j.
- Nagyhegy Id./siehe Szentés-Nagyhegy
- Namur, La Plante (B) csat/Schnalle: 58, 59, 360. j., 90.
- Nesheim (Suldal k., Rogaland, N) korong/Scheibe: 14, 44. j., 20–21, **3. t. 4.**
– fibula/Fibel: 14, 44. j.
- Nocera Umbra (Prov. di Perugia, I) 2. sír fibulapár/Grab 2, Fibelpaar: 65, 93.
- Nordendorf (Kr. Donauwörth, Bayer.-Schwaben, D) 137/1877. sír, fibulák/Grab 137/1877, Fibeln: 55, 61, 62, 384. j., 89, 92.
- Nordgården (Telemark, Seljord, N) kardhüvely bemeneti veret/Schwertscheidenmundblech: 14–15, 73, **3. t. 6.**
- Novae Id./siehe Svištov
- Novogrigorjevka (Zaporozsszkaja obl., RUS), állatszobor/Tierstatuette: 24, **16. t. 8.**
- Nydam (Sønderjyllands amt, DK) II.
– kardhüvely bemeneti veret/Schwertscheidenmundblech: 37, 55, 83, **30. t. 3.**
– korong/Scheibe: 14, 73, **3. t. 3.**
- Nydam (Sønderjyllands amt, DK) IV.
– kardszijasat/Schwertgurtschnalle: 39, 84, 234. j., **32. t. 5.**
– oroslánfigura/Löwenfigur: 19, 28–29, 75, **3. t. 5.**
- Nydam-stílus/Nydam-Stil: 12, 13, 27–28, 149. j., 30, 31, 42, 249. j., 44, 46, 274. j., 51, 56, 326. j., 56–57, 59, 60, 72, 79, 87, 89, 90.
- Nyizsnyaja Dobrinka (korábban Kamüsinszkij, Szaratovszkaja obl., RUS), lószerszámveret/Pferdegeschirrbeschlag: **38. t. 3.**
- Obersverschen (Kr. Hohenmölsen, D) 2. sír, brakteáta/Grab 2, Brakteat: 57–58.
- Obervorschütz (Hessen, D), övveret, állatfigurák/Gürtelbeschlag, Tierfiguren: 31, 45, 80, 85–86, **40. t. 1.**
- Oberwesel am Rhein (Rheinland-Pfalz, D), csat/Schnalle: 27, **19. t. 1-1a.**
- Ommundrød (I) (Hedrum, Vestfold, N), fibula/Fibel: 44, 263. j., 50, **41. t. 4.**
- Opole-Goslavice (Wichulla, Woj. opolskie, PL), fejedelmi sír, ezüst edény/Fürstengrab, silberner Becher: 18.
- Oroszlány (KE.m., H) II, 41. sír, veretek/Beschläge: 57, 338. j.
- Ószöny/Brigetio (KE.m., H), csontfaragványok/Beinschnitzereien: 11, 1. j., 19.
- Osztrópataka/Ostroviany (okr. Sabinov, SK) II. lelet, préselt ezüstlemez töredék/gepresstes Silberblechstück: 18, 19, 20, 74–75, **9. t. 5-5a-b.**
- Öland (S) éremleletek/Münzfunde: 37.
- Öland (?) (S), fibula/Fibel: 51, 304. j.
- Örményország/Armenien: 29, 162. j.
- Pannonhalma-Szélsóhalom (GyMS.m., H) lószerszámveret/Beschlag des Pferdegeschirrs: 23, 77, 14, **t. 13.**
- Páty (P.m., H) fésű/Beinkamm: 13, **13. t. 2.**
- Pforzheim Id./siehe Ismeretlen lelőhely
- Pietroasa (Jud. Buzău, RO), kincslelet, fibulák/Schatzfund, Fibeln: 18, 24, 77–78, **17. t. 3-5.**
- Poprád (SK) fejedelmi sír, textilmaradványok/Fürstengrab, Textilien: 63, 395. j.
- Porogi (Jampolszkij rajon, Vinnyickaja ob., UK), sírlelet, farkasfigura/Grabfund, Wolffigur: 11.
- Preure (Dép. Pas-de-Calais, F) állatalakos fibula/Tierfibel: 33, 80.
- Rallsta (Västmanland, S) egyenlőkarú fibula/gleicharmige Fibel: 48.
- Ráth vagy Delhaes gyűjtemény Id./siehe Ismeretlen lelőhely/Fundort unbekannt, Sammlung Ráth oder Delhaes
- Regöly-Pénzesdomb (T.m., H), női sír/Frauengrab
– korsó/Krug: 23, 77, **15. t. 7.**
– fibularészlet/Fibeldetail: 28, **15. t. 6;** fibulapár/Fibelpaar: 29, 32, 79.
- Répcelak (V.m., H) női sírlelet, fibulapár/Frauengrab, Fibelpaar: 28, 36, 37, 38–39, 55, 83–84, 89, **32. t. 1-2, 4.**
– nyaklánc/Halskette: 32, 191. j.
– fibulaviselet/Fibeltracht: 39, 234. j.
- Rivjeland (Hjelmeland, Rogaland, N), fibula/Fibel: 31, 179. j.
- Roligheten (Vestfold, Norv.) fibula/Fibel: 12.
- Róma (I), San Clemente templom, szentélyrekesztő rács és oszlopfü/Chorschranken und Ciborium aus der alten Kirche des hl. Clemens: 67, 94, **68. t. 2-3.**
- Rouvroy (Dép. Aisne, F) csat/Schnalle: 32.
- San Mauro (Torinese, Romagna, I) fibula/Fibel: 65, 93.

- Knin (HR) - Greblje 50. sír, sasfejes csat/Grab 50, Adlerschnalle: 50, 300. j.
 Kolozsvár-Szamosfalva ld./siehe Cluj-Someşeni
 Konarzew (Kr. Łęczycza, PL) kincslelet, Schatzfund
 – csat/Schnalle: 43, 253. j., 45, 47, 67, 85, 86, 95, **42. t. 1.**
 – állatfigurák/Tierfiguren: **40. t. 2a-b.**
- Kostolac/Viminacium (SR) I - Burdelj 133. és 138. sír fibulái/Grab 133 und 138, Fibeln: 53, 317. j.
 Kostolac/Viminacium (SR) - Kasiodol, fibula/Fibel: 53, 317. j.
 Kölked-Feketekapu (Bar.m., H)
 – B-119. sír, korongfibula/Grab B-119, Scheibenfibel: 55, 324. j., 57, 339. j.
 – B-85. és B-438. sír, fibulák/Grab B-85 und B-438, Fibeln: 65, 414. j.
- Köln (D), szíjvég/Riemenzunge: 44, 258. j., **41. t. 2.**
 Köln (D), a dóm kórusa alatt előkerült női sír, fibulapár/Dom, Frauengrab, Fibelpaar: 60, 372. j.
 Krakovany/Strat'e (okr. Piešťany, SK) 2. sír, övveret/Grab 2, Gürtelbeschlagnag: 19, 21, 76, **12. t. 5.**
- Kranj/Krainburg (SLO), fésű/Beinkamm: 14, 36. j.
 Krefeld-Gellep (Nordrhein-Westfalen, D) 43. sír, kardhüvely garnitúra/Spathascheidengarnitur: 31, 40, 80.
 Kubán-vidék (RUS), „Zolotoje kladbisce” („Arany temető”)/„Zolotoje kladbischtsche” am Kuban': 11, 41, 242. j., 42, 71, 84, **16. t. 2-6.**
- Kvarmløse (Seeland, DK) ezüst lemezfibulák/Silberblechfibeln: 27, 149. j.
 Kvasseim (Rogaland, N) D-brakteáta/D-Brakteat: **3. t. 1-1a.**
 Kvie (Alva, Gotland, S) fibula/Fibel: 48, 289. j., 51, **54. t. 6.**
- Ladozsszkaja sztanyica (RUS) 28. kurgán, veret/Ladoshskaja stanitzza, Kurgan 28, Beschlag: 41, 247. j., 42.
 Langlo (Vestfold, N), fibula/Fibel: 46, **40. t. 8.**
 Langweid II (Kr. Augsburg, Bayerisch-Schwaben, D), fibulapár/Fibelpaar: 52.
- Lauriacum ld./siehe Lorch
 Lébény (GyMS.m., H), fésű/Beinkamm: 14, 73, **13. t. 8.**
 Linz/Lentia (A), övgarnitúra/Gürtelgarnitur: 39, **29. t. 2.**
 Leţcani (Jud. Iaşi, RO), 1. sír, fésű/Grab I, Beinkamm: **13. t. 1.**
 Levice/Léva (SK), lószerszám veret/Beschlag des Pferdegeschirrs: **14. t. 12.**
 Lilla Harg (Vikingstad, Östergötland, S) pajzsdudor/Schildbuckel: 20, 21, 76.
 Lilla Jøred (Bohuslän, S) ezüst kehely díszlemeze/Silberkelch-Zierblech: 13, 72, **4. t. 2.**
- Linton Heath (Cambridgeshire, GB) 9. sír, fibula/Grab 9, Fibel: 59, 360. j.
 Lorch/Lauriacum-Ziegelfeld (A) veret/Beschlag: 33.
 Lovö bor (Uppland, S) egyenlőkarú fibula/gleicharmige Fibel: 48.
 Lucca (Prov. di Lucca, I) fibula/Fibel: 63, 92.
 Lundbjers (Lommelunda, Gotland, S) fibula/Fibel: 46, 276. j.
 Lundergård mocsár (Jetsmark s. Hvetbok h., DK), kardkoptató veret/Schwertortband: 56, 331. j., **57. t. 3.**
- Luřice (okr. Hodonín, CZ)
 – 18. sír, fibulapár/Grab 18, Fibelpaar: 60.
 – 27. sír, fibulapár/Grab 27, Fibelpaar: 62, 91–92, **60. t. 1.**
 – 53. sír, préselt lemez/Grab 53, Silberbeschlagnag: 59, 60, 90, **58. t. 4.**
 – 76. sír fibulapár/Grab 76, Fibelpaar: 61.
- Madaras-Halmok (BKK.m., H) 229. sír, madár alakú edény/Grab 229, vogelförmiges Gefäß: 12, 71.
 Magyar Nemzeti Múzeum ld./siehe Ismeretlen lelöhely
 Matrica ld./siehe Százhalombatta
 Marchélepot (Dép. Somme, F) fibulapár/Fibelpaar: 52.
 Maria Pensee (Bez. Tulln, A) 1. és 86. sír, fibulák/Grab 1 und 86, Fibeln: 61.
 Martfü (JNSz.m., H), Zsófia major, fibula/Fibel: 12, 74.
 Martinovka (Cserkasszkaja obl., RUS), oroszlánfigura/Löwenfigur: 19, 86. j.
 Mecklenburg (D) fibula/Fibel: 38, 230. j.
 Mehzavod (Rosztovszkaja obl., RUS) 1. kurgán, aranylemez/Kurgan 1, Goldpressblech: 42, **16. t. 1.**
- Mezőbánd ld./siehe Band
 Mezőberény (Bék.m., H), cikáda fibula/Zikadenfibel: **14. t. 1.**
 Midlum (Kr. Lehe, Hannover, D) fibula/Fibel: 38, 230. j.
 Młoteczno/Hammersdorf (Woi. warmińsko-mazurskie, PL) kincslelet/Schatzfund
 – fibula/Fibel: 27–28, 152. j., 32, 237. j., 79, **18. t. 1-1a.**
- Mohács (Bar.m., H) 2. sír, fibulapár/Grab 2, Fibelpaar: 63, 92, 95, **59. t. 4.**
 – 4. sír, fibula/Grab 4, Fibel: 59–61, 370. j., 67, 91, 95, 374. j., **59. t. 1.**
- Monceau-le Neuf (Dép. Aisne, F) 1. sír, szíjvég/Grab 1, Riemenzunge: 33, 44, 258. j., 45, 80.

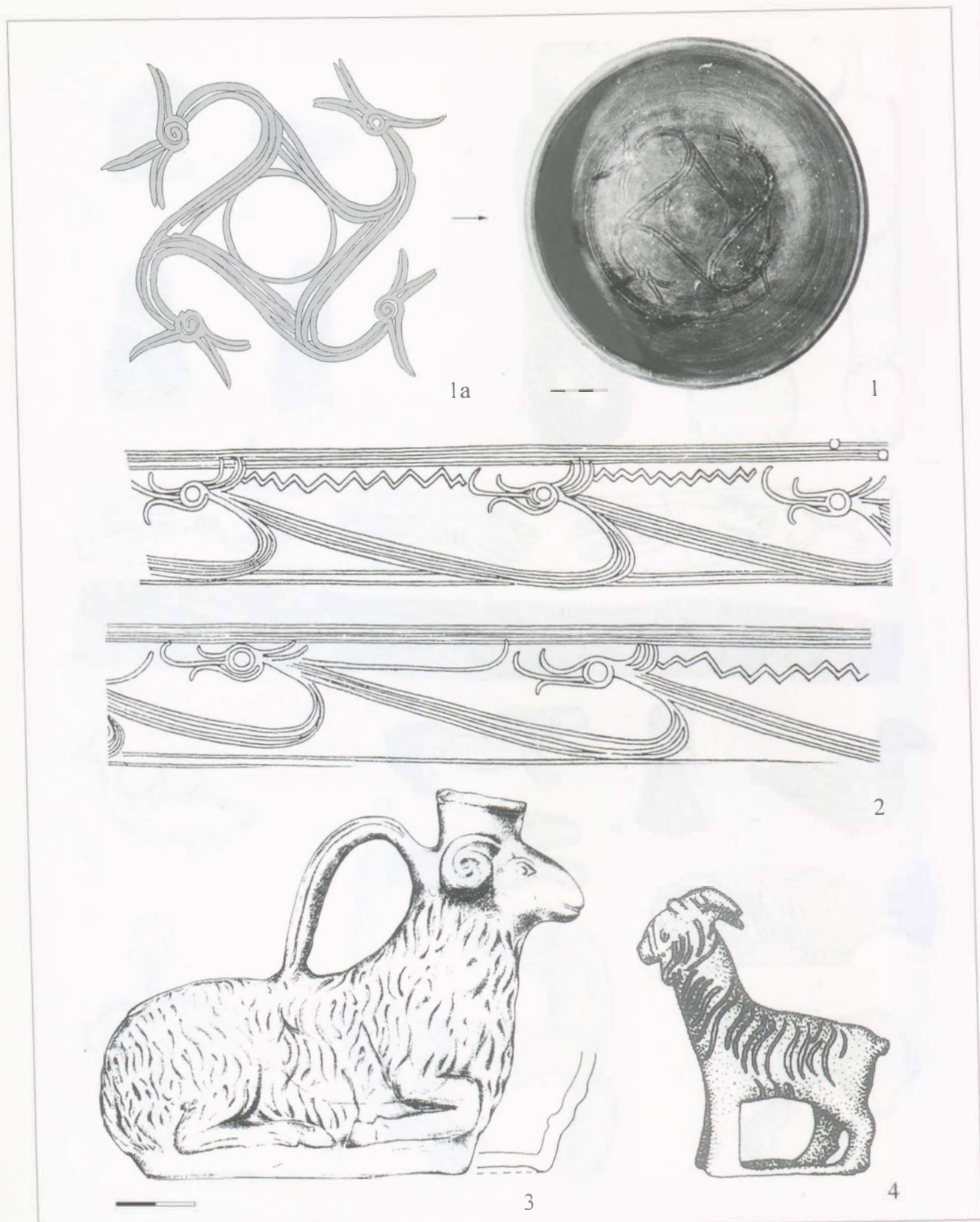
- Székely (SzSzB.m., H), csat/Schnalle: 36.
- Szennaja (Tamany, RUS), karperec/Armband: 36, 205. j.
- Szentendre (P.m., H) – Pannónia telep
- 29. sír, fibulapár/Grab 29, Fibelpaar: 60, 324. j., 63, 64, 91, 92, 93, **62. t. 3.**
 - 34. sír kardszj veret/Grab 34, Schwertgurtbeschlag: 57, 336. j.
 - 54. sír, fibulapár/Fibelpaar: 60, 61–62, 91–92, **60. t. 3.**
 - 56. sír, fibulapár/Fibelpaar: 47, 66–67, 94–95, **68. t. 1.**
- Szentes-Berekhát (Csg.m., H) 274. sír, fibula/Grab 274, Fibel: 47.
- Szentes-Nagyhegy (Csg.m., H) 20. sír, állatfigurák/Grab 20, Tierfiguren: 11, 71, **1. t. 7–13.**
- 64. sír, csat/Grab 64, Gürtelschnalle: **44. t. 2.**
 - 77. sír, fibula/Grab 77, Fibel: 46, 86, 277. j., **43. t. 7; 45. t. 2-2a; sasfejes csat/Adlerschnalle: 46, 45. t. 4.**
 - 84. sír, egyenlőkarú fibula/Grab 84, gleicharmige Fibel: 23, 47–52, 67, 86–87, 95, **46-53. t.; 73. t.**
- Szilágyosmlyó ld./siehe Šimleul Silvaniei
- Szkalisztoje (Krim, UK) 1, 288. sír, övcsat/Grab 288, Gürtelschnalle: 47, **42. t. 3.**
- Szolnok-Szanda (JNSz.m., H) 73. sír, fibula/Grab 73, Fibel: 46, 51, 52–53, 87–88, **43. t. 4; 55. t. 1.**
- 154. sír, sasfejes csat/Grab 154, Adlerschnalle: 50, 300. j.
- Szöreg (Csg.m., H) - Téglagyár 19. sír, fibula/Grab 19, Fibel: 39, **34. t. 8.**
- Tamási (T.m., H)
- 6. vagy 7. sír, fibulapár/Grab 6 oder 7, Fibelpaar: 60, 64, 405. j., 66, 67, 91, 93, 95, **64. t. 1; 70. t. 9; 74. t. 1, 1a-b.**
 - 23. sír, fibulapár/Grab 23, Fibelpaar: 61.
- Tåstrupgård (Øresund, DK), csüngő/Anhänger: 56, 331. j.
- Taurapilis (Raj. Utena/Utna, LT), 5. sír/Grab 5: 37.
- Tebbestrup (Kom. Randers, Midtjylland, DK), karperec/Armring: 36, 205. j., 40, 237. j.
- Testona (Prov. di Torino, I), fibula/Fibel: 62, 92, **61. t. 4-5.**
- Thennes (Dép. Somme, F), fibula/Fibel: 37.
- Thorsberg (Schleswig-Flensburg, D), lemez/Blech: 16, 19, 73, 74, 75, **10. t. 1.**
- 1858-as lelet, pántsapka/Funde 1858, Kopfbedeckung sog. „Fürstenhaube“: 20.
 - 1. korong, állatfigurák/Scheibe 1, Tierfiguren: 12–13, 15–16, 72, 73–74, **4. t. 5-6; 10. t. 2-2a-c.**
- Tiflisszkaja sztanyica (Kubán-vidék, RUS) 1. kurgán, veretek/Kurgan 1, Beschläge: 41.
- 2. kurgán, veretek/Kurgan 2, Beschläge: 41, **16. t. 2,6.**
- Tiszafüred-Lipcey-kert (JNSz.m., H), állatszobor/Tierstatuette: 11, 71, **2. t. 4.**
- Torinói Múzeum (I), fibula ld./siehe Ismeretlen lelőhely: 23, **15. t. 3.**
- Traprain Law (Lothian, GB), szíjvég/Riemenzunge: 60, **59. t. 2.**
- Trier-Altbachtal (D) szíjvég/Riemenzunge: 44, 258. j.
- Tuddenham (Suffolk, GB), fibula/Fibel: 59, 360. j.
- Tuttlingen (Kr. Rottenburg, D), faragott fa madárfejek/geschnitzte Vogelköpfe aus Holz: 61.
- Tuzluki (Bogotolszkij rajon, RUS) 2. kurgán, 1. sír/Kurgan 2, Grab 1: 11, 11. j.
- Tveitane (II) (Vestfold, N), fibula/Fibel: 30, 178. j., 44, 264. j., 56, **41. t. 6.**
- Uppåkra (Skåne, S), fibulák/Fibeln: 44, 50.
- Uszty Labinszkaja sztanyica/Ust'-Labinskaja stanitzta (Kubán-vidék, RUS)
- 29. kurgán, fősír, veret/Kurgan 29, Zentralbestattung, Beschlag: 41, **16. t. 3.**
 - 35. kurgán, veret/Kurgan 35, Beschlag: 42, **16. t. 5.**
- Valløby (Præstø amt, DK), ezüst kehely díszlemeze/Silberkelch-Zierblech: 13, 20, 72, 76, **4. t. 1.**
- Vallstenarum (Gotland, S)
- fibula/Fibel: 51, 87, **40. t. 5.**
 - madár alakú veretpár/vogelförmiges Beschlagpaar: 19, 86. j.
- Vånnebo (Halland, S), lószerszám csüngő/Pferdestirnanhänger: 56.
- Várpalota (Vm.m., H)
- 1. sír, fibulapár/Grab 1, Fibelpaar: 55, 324. j.
 - 13. sír, fibula/Grab 13, Fibel: 61.
 - 19. sír, fibulapár/Grab 19, Fibelpaar: 62, 63, 92.
- Vecchiazzano (Prov. di Forlì, I), övcsat/Gürtelschnalle: 47.
- Vedstrup (Seeland, DK), fibula/Fibel: 42, 43, 46, **40. t. 7; 41. t. 3.**
- Veien (Ksp. Vånnebo, S), kardkoptató/Schwertortband: 55, 56.
- Velké Pavlovicé (Jihomoravský Kraj, CZ), edény/Gefäß: 60, 368. j., 90.
- Vermand (Prov. Aisne, F), övgarnitúra/Gürtelgarnitur: 28.

- Vestly (Rogaland, N), aranylemez, rekonstruált emberfigura/Goldpressblech, rekonstruierte Menschenfigur: 13, 58–59, 355. j., 89–90, **58. t. 7.**
- Veszvény (GyMS. m., H)
- 1. csüngő/Anhänger Nr. 1: 46, 55, 61, 89, 91, **43. t. 8; 56. t. 1.**
 - 2. csüngő/Anhänger Nr. 2: 55–56, 60, 89, 94, 95, **57. t. 1-1a.**
 - kereszt alakú szíjelosztók/kreuzförmige Riemenverteiler: 55, **56. t. 2.**
 - félgömbös szíjelosztók/halbkugelige Riemenverteiler: 40, 57–60, 62, 66, 67, 89–90, 95, **58. t. 1-3; 61. t. 2.**
- Viminacium ld./siehe Kostolac
- Vimose (Odense amt, DK)
- facsésze állatfeje/Tierkopf der Holztasse: 46, 276. j., 61, 375. j.
 - kardveret/Schwertscheidenbeschlag: 20, **12. t. 1.**
- Washington, Dumbarton Oaks Collection ld./siehe Ismeretlen lelőhely
- Wendelsheim (Kr. Alzey, Rheinhessen, D) fibulák/Fibeln: 64.
- Wichulla ld./siehe Opole-Goslavice
- Wien, Kunsthistorisches Museum ld./siehe Ismeretlen magyarországi lelőhely
- Wilketen (LT) csat/Schnalle: 37.
- Worms ld./siehe Ismeretlen lelőhely
- Wurmlingen (Tuttlingen, Württemberg, D) fibula/Fibel: 60.
- Wyhl (Ldkr. Emmendingen, Baden-Württemberg, D) kardtok veret/Schwertscheidenbeschlag: 32.
- Zagórzyn (Woi. kaliskie, PL), kincslet/Schatzfund: 18.
- Zakrzów/Sackrau (Wrocław/Breslau, PL)
- I. sír, a rézedény állatfríze/Grab I, Tierfries des Kupfergefäßes: 19, 75, **11. t. 2-3.**
 - madáralakos övveret/Pressblechbeschlag mit Vogelfiguren: 21, **11. t. 3.**
 - II. sír, övcsat és veret/Grab II, Gürtelschnalle und Beschlag: 20, **12. t. 2.**
 - III. sír, szíjvég/Grab III, Riemenzunge: 19, 24–25, 75, 78, **11. t. 4-4a.**
- Zalkod-Bánkódó dűlő (SzSzB.m., H) csat/Schnalle: 36.
- Zaporozsje (Pavlo-Kacskasz, Zaporozsszkaja obl., RUS) kurgánsír/Kurgangrab: 11, 11. j.
- Zdvizenszkoje (Sztavropoli körzet, RUS), lószerszámveret/Pferdegesschirrbeschlag: **38. t. 2.**
- Zenta ld./siehe Senta
- Zolotoje kladbiscse ld./siehe Kubán-vidék
- Zsibót-Domolospuszta ld./siehe Domolospuszta
- Øssby (Grässgård, Öland, S), fibula/Fibel: **36. t. 2.**
- Åby Gammelgrad (Århus, DK) kard/Schwert: 23, 114. j.
- Ålleberg (Västergötland, S) körgallér, állatfigurák/Goldhalskragen, Tierfiguren: 13, 27. j., 29. j., **4. t. 5-6.**
- Årslev (Vindinge H., Svendborg, DK), csüngő: 32, 80, **26. t. 1.**

TÁBLÁK
TAFELN

I. tábla Szarmata kori állatábrázolások. 1a-b, 6a-b: Dunaharaszti (P.m., H); 2-3: Monor-Csév puszta (P.m., H); 4-5: Átány (Hv.m., H); 7-13: Szentes-Nagyhegy (Csg.m., H) 20. sír; 14: Endrőd-Szujókereszt (Bék.m., H) 27. sír; 15: Jászberény-Alsósuszaj (JNSz.m., H). – 1-3, 6: Arany; 4-5, 7-13: bronz, arany; 14: bronz; 15: ezüst
Taf. I Sarmatenzeitliche Tierdarstellungen. 1a-b, 6a-b: Dunaharaszti (H. VADAY 1989a, Abb. I, 1.5); 2-3: Monor-Csév puszta (PÁRDUCZ 1941, Taf. XXIII, 1-2); 4-5: Átány (PÁRDUCZ 1941, Taf. XXIX, 55.57); 7-13: Szentes-Nagyhegy Grab 20 (FETTICH 1953, Taf. LVIII, 1-8); 14: Endrőd-Szujókereszt Grab 27 (H. VADAY-SZÓKE 1983, Abb. 5, 6); 15: Jászberény-Alsósuszaj (H. VADAY 1989, Taf. 18, 2.4). – 1-3, 6: Gold; 4-5, 7-13: Bronze, Gold; 14: Bronze; 15: Silber.

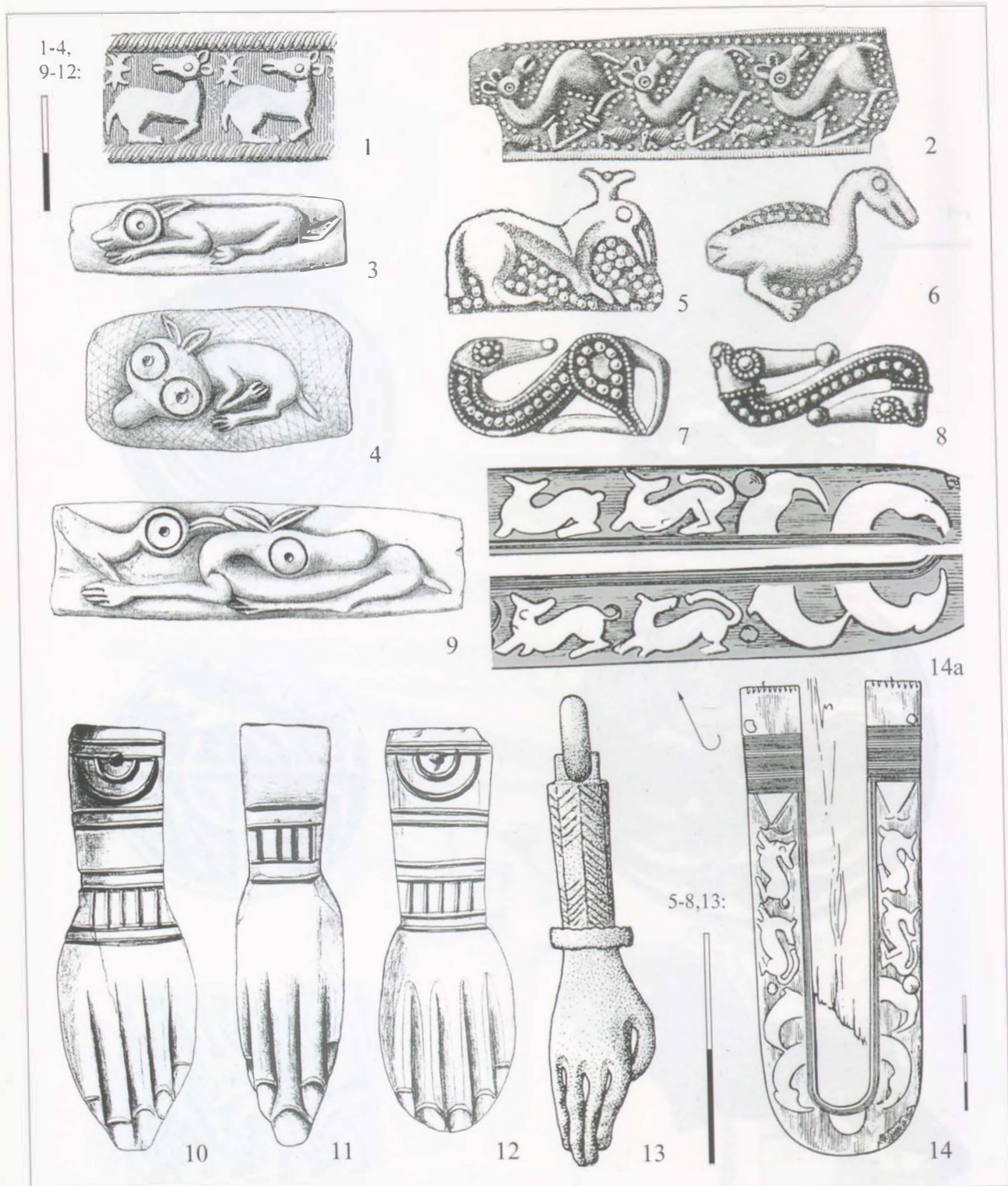

2. tábla Besimitott edénydíszítések. 1: Kiskunmajsa (BKK.m., II); 1a: A díszítés rajza; 2: Békés-Köröspart (Bék.m., II), a díszítés kiterített rajza. 3: Hajdüböszörmény-Vid-Erdős tanya (HB.m., II), kos alakú edény; 4: Tiszafüred-Lipcsey-kert (JNSz.m., II), kecskeszobor. – 1–3: Agyag; 4: bronz

Taf. 2 Einglätterzierte Tongefäße. 1: Kiskunmajsa; 1a: Zeichnung der Verzierung (PÁRDUCZ 1972, Abb. 1); 2: Békés-Köröspart, Abrollung der Verzierung (H. VADAY 1980–1981, Taf. 7.1); 3: Hajdüböszörmény-Vid-Erdős tanya, Widdergefäß (ISTVANOVITS 1997–1998, Abb. 3); 4: Tiszafüred-Lipcsey-kert, bronzene Ziegenstatuette (H. VADAY 2005, Taf. 17.12).

3. tábla Norvégiai és dániai állatábrázolások. 1–1a: Kvasseim (Rogaland, N), brakteáta; 2–2a: Grindheim (Hordaland, N) brakteáta; 3: Nydam (Sønderjyllands a., DK) II. lelet, korong; 4: Nesheim (Suldal k., Rogaland, N) korong; 5: Nydam IV, pajzsdísz; 6: Nordgården (Telemark, Seljord, N), kardtok bemeneti veret. – 1–2: Arany; 3–6: aranyozott ezüst, niello
 Taf. 3 Norwegische und dänische Tierdarstellungen. 1–1a: Kvasseim, Brakteat (HASELOFF 1981, Taf. 31,4); 2–2a: Grindheim, Brakteat (HASELOFF 1981, Taf. 31,5); 3: Nydam II, Scheibe (BEMMANN 1998, Taf. 234,74); 4: Nesheim, Scheibe (BEMMANN 1998, Abb. 85,1); 5: Nydam IV, Schildbeschlag (JØRGENSEN/VANG PETERSEN 2003, Abb. 11); 6: Nordgården, Scheidenmundblech (BEMMANN/HAHNE 1995, Abb. 47,3). – 1–2: Gold; 3–6: vergoldetes Silber, Niello.

4. tábla Ezüstkelyhek díszlemezei. 1: Valløby (Præstø a., DK); 2: Lilla Jøred (Bohuslän, S); 3-4, 9-12: Állatalakos és kar formájú faragványok. Jászkarajenő-Sárhalom dűlő (P. m., H); 5-6: a thorsbergi (Schleswig-Flensburg, D) 1. korong applikált állatalakjai; 7-8: Ålleberg (Västergötland, S), állatfigurák a körgallérról; 13: Szilágysomlyó (1797) 1. kincs, kar formájú csüngő; 14-14a: Brightampton (Oxfordshire, GB) 31. sír, kardkoptató. - 1-2: Aranyozott ezüst; 3-4, 9-12: csont; 5-8, 11: arany, 14: ezüst, nielló (?)

Taf. 4 Silberkelch-Zierbleche. 1: Valløby (SALIN 1904, Fig. 421); 2: Lilla Jøred (SALIN 1904, Fig. 422); 3-4, 9-12: Schnitzereien. Jászkarajenő-Sárhalom dűlő (DINNYÉS 1989, Nr. 55, 197, 198, 247-248); 5-6: applizierte Tierfiguren auf Scheibe Nr. 1 von Thorsberg (SALIN 1904, Fig. 418b); 7-8: Ålleberg, Tierfiguren des Halskragens (SALIN 1904, Fig. 499); 13: Szilágysomlyó (1797) Schatz I, handförmiger Anhänger (CAPELLIÉ 2001, Fig. 2); 14: Brightampton Grab 31, Schwertortband (BOHME 1986, Abb. 46, 2). - 1-2: vergoldetes Silber; 3-4, 9-12: Bein; 5-8, 13: Gold, 14: Silber, nielliert (?)

5. tábla 1: A herpályi (II B.m., H) pajzdudor. M.: 15,5 cm. 1a-b: Gryllusok; 1c: Csepp alakú prés minta a pajzs meredek faláról (M.: 3:1); 1d: Geometrikus mintasor a meredek fal egynegyedén. Bronz alap, aranyozott ezüst lemezzel borítva

Taf. 5 1: Der Schildbuckel von Herpály. H.: 15,5 cm. 1a-b: Gryllen; 1c: tropfenförmiges Muster auf dem Pressblech des steilen Schildkragens (M. 3:1); 1d: geometrische Muster auf einem Viertel des Schildkragens. Bronze mit vergoldetem Silberblech überzogen.

1

2

6. tábla 1-2: A herpályi pajzsdudor állatképei a szűkülő oldal két szemben lévő negyedrészen. A préselt állatképek első változata: hím oroszlán-vadkan kettős, alattuk ragadozó madárfejű oroszlánfőka. Bronz alap, aranyozott ezüst lemezzel borítva
Taf. 6 1-2: Die Tierbilder vom Herpályer Schildbuckel auf zwei gegenüberliegenden Vierteln der niedrigen Kuppel. Die erste Variante der Tierbilder, das Paar Löwe-Wildeber, unter ihnen ein Seelöwe mit Raubvogelkopf. Bronze mit vergoldetem Silberblech überzogen.

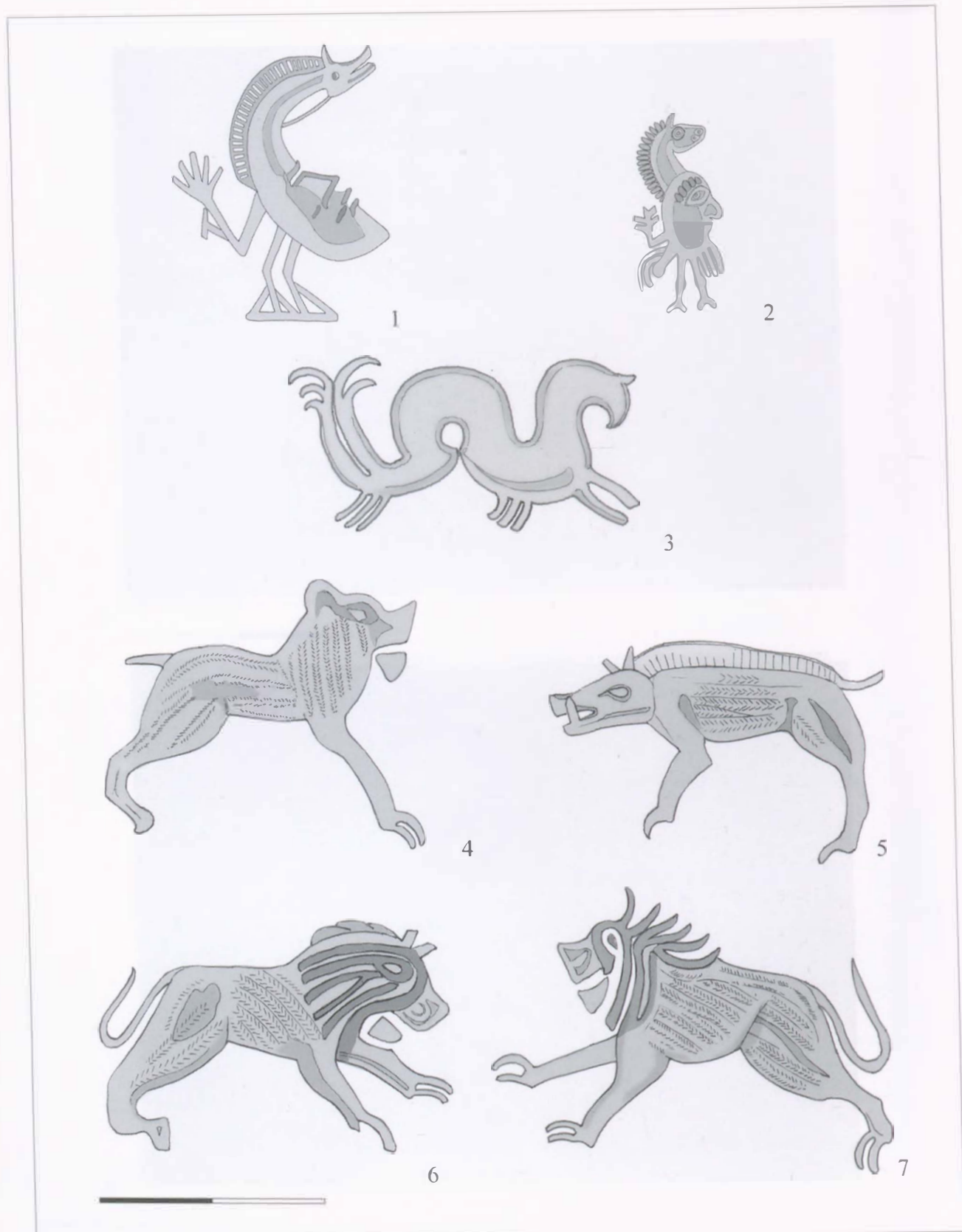
1

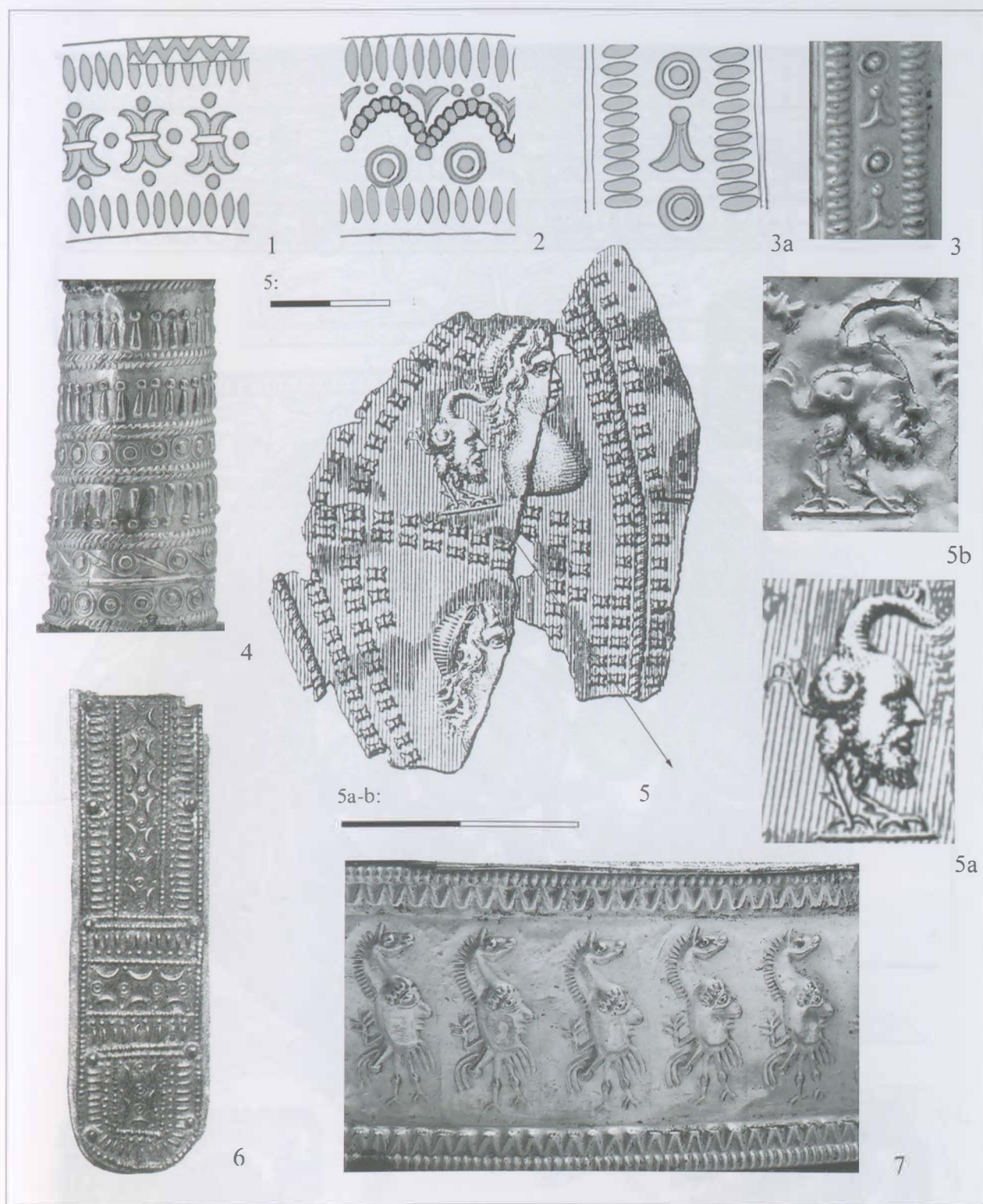
2

7. tábla 1-2: A herpályi pajzsdudor állatképei a szűkülő oldal két szemben lévő negyedrészen. A préselt állatképek második változata: him és nőstény oroszlán, felettük a nagyobbik gryllus figura. Bronz alap, aranyozott ezüst lemezzel borítva

Taf. 7 1-2: Die Tierbilder vom Herpályer Schildbuckel auf zwei gegenüberliegenden Vierteln der niedrigen Kuppel. Die zweite Variante der Tierbilder, das Paar Löwe-Löwin, über ihnen die größere Gryllusfigur. Bronze mit vergoldetem Silberblech überzogen.

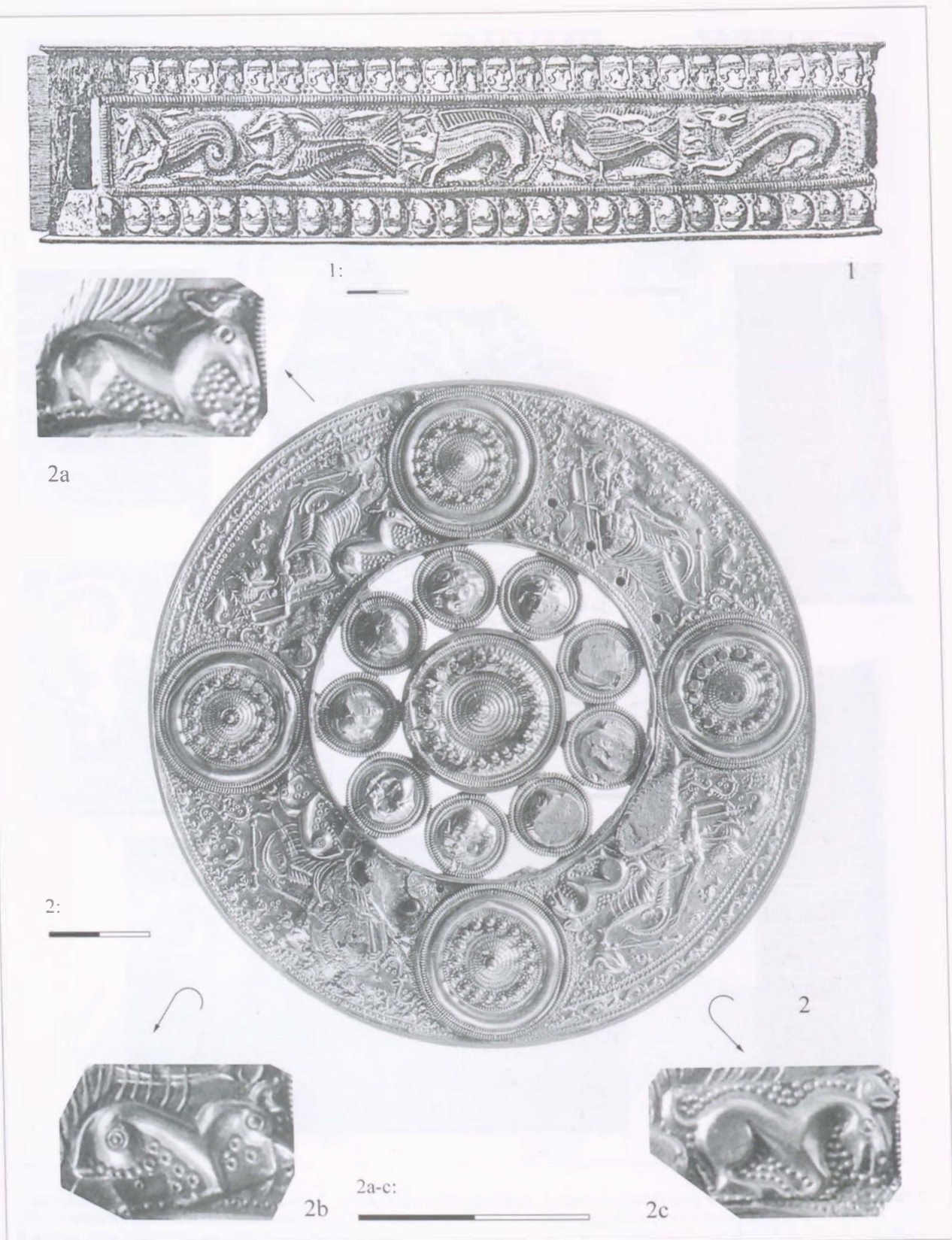

8. tábla A herpályi pajszdudor keveréklényeinek és állatalakjainak présmintái. 1-2: gryllusok; 3: ragadozó madárfejű oroszlánfőka; 4: nőstény oroszlán; 5: vadkan; 6-7: him oroszlánok
 Taf. 8 Die Pressblechmuster der Mischwesen und Tierfiguren des Herpályer Schildbuckels. 1-2: Gryllen; 3: Seelöwe mit Raubvogelkopf; 4: Löwin; 5: Wildeber; 6-7: Löwen.

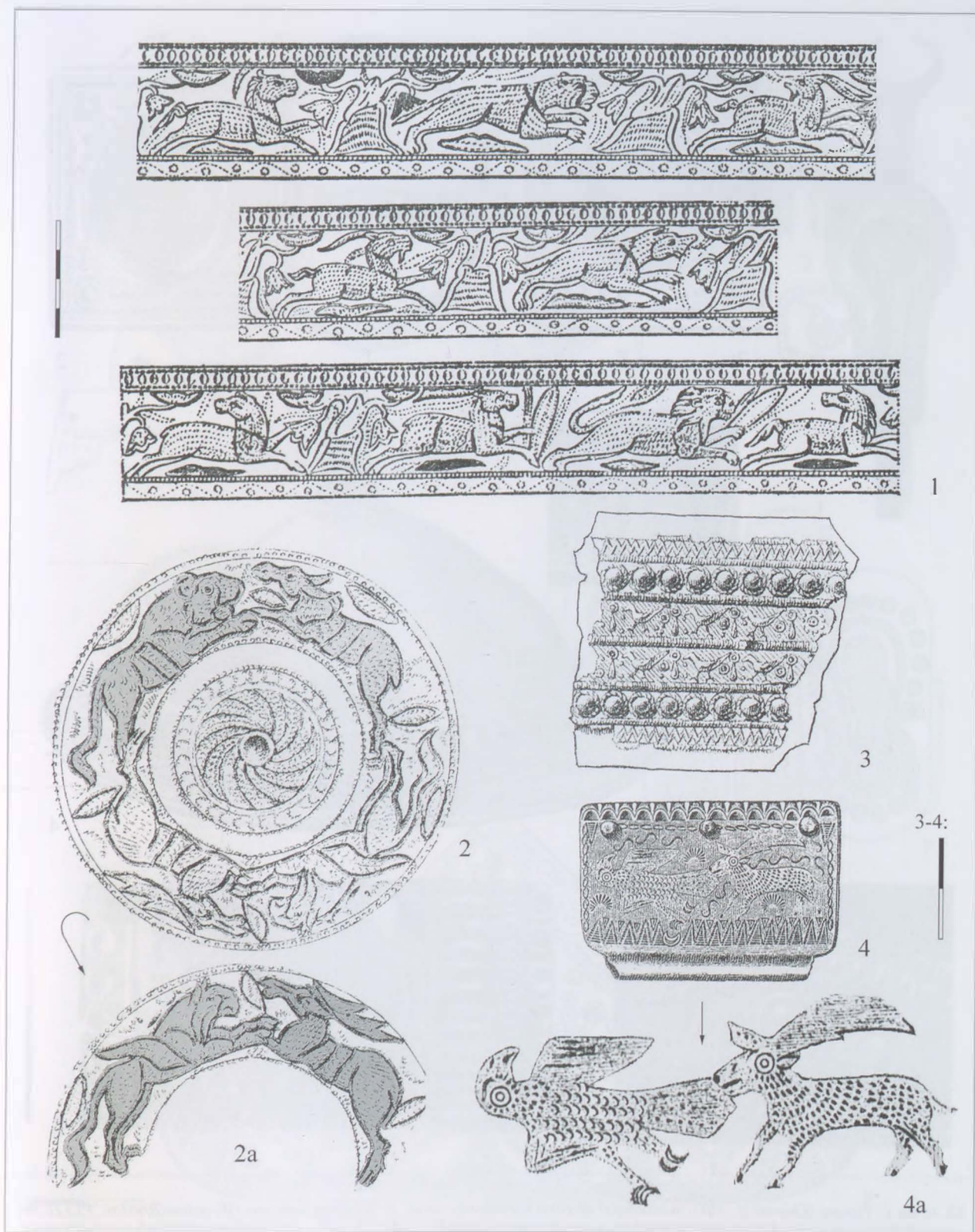

9. tábla A herpályi pajzsdudor geometrikus mintái. 1: farkasfog fríz és kéveminta; 2: girland- és ékminta; 3–3a: pontkör és cikáda; 4: nyújtott cseppek, pontkörök és futókutya minta; 5–5a-b: Osztrópataka/Ostrovianý (Okr. Sabinov, SK) II. lelet. Lemez-töredék. Gryllusfej; 6: Kecskemét-Bugacpuszta (BKK.m., H), szíjvég; 7: A kisebb gryllusokból álló sor a herpályi pajzs meredek falán. – 1–3: M. 3:1; 5: Aranyozott ezüst; 6: ezüst

Taf. 9 Die geometrischen Muster des Herpályer Schildbuckels. 1: Wolfszahnfriz und Garben; 2: Girlande und Keilmuster; 3–3a: Punktkreis und Zikade; 4: schmale Tropfen, Punktkreise und laufender Hund; 5–5a-b: Ostrovianý/Osztrópataka II. Fund, Blechstück. Grylluskopf (HENSZLMANN 1865, Taf. 2; PROHASZKA 2006, Abb. 67c); 6: Kecskemét-Bugacpuszta, Riemenzunge (FETTICH 1930, Abb. 4.1); 7: Herpály. Reihe aus kleineren Gryllen vom Schildkragen. – 1–3: M. 3:1; 5: Silber, vergoldet; 6: Silber.

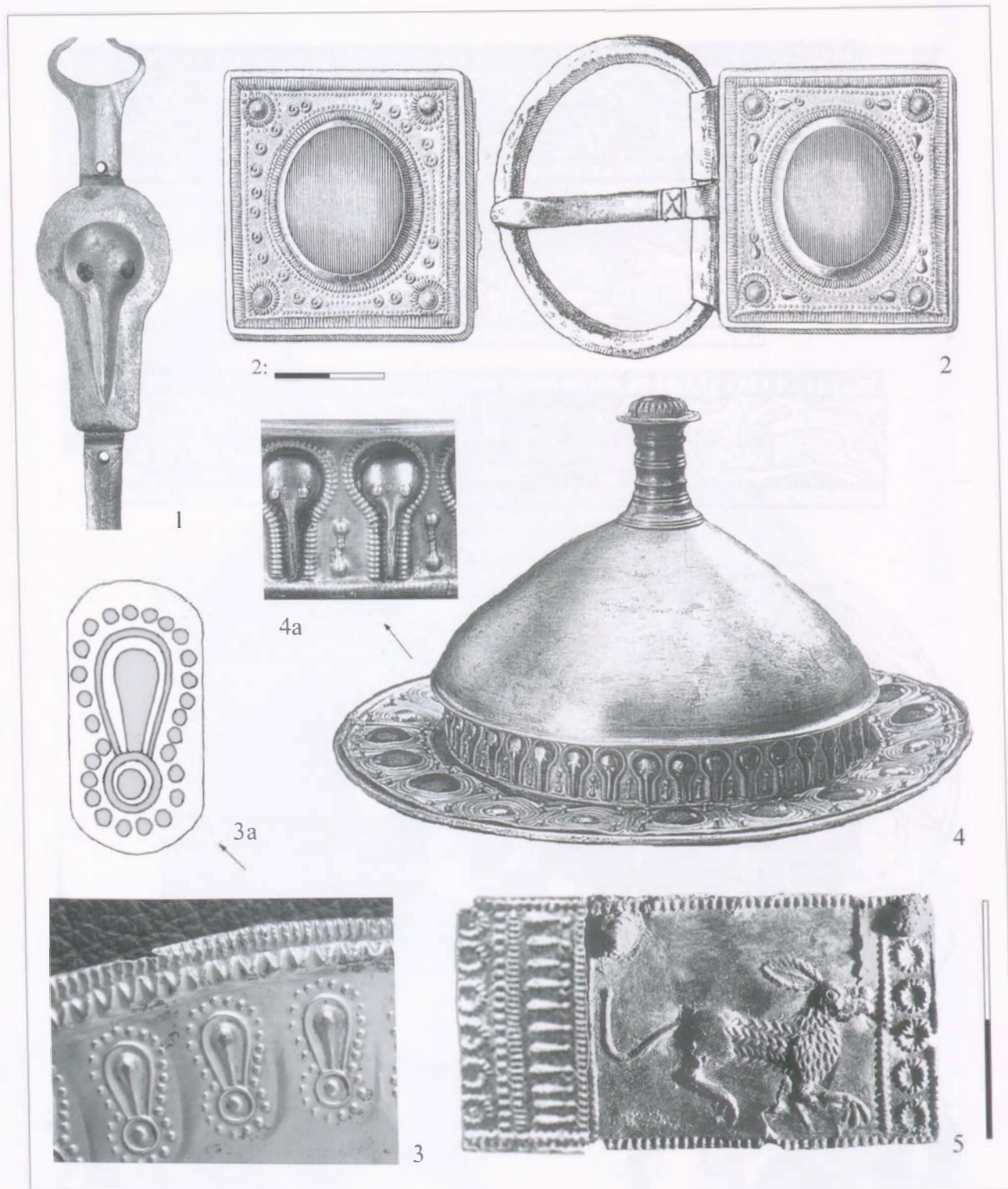

10. tábla 1: A thorsbergi (Schleswig-Flensburg, D) lemez állatfríze és a keretező emberprofilok; 2: A thorsbergi 1. sz. korong; 2a-c: applikált állatfigurák. – 1–2: Ezüst, részben aranyozva
 Taf. 10 1: Der Tierfries und die umrahmenden Menschenprofile des Thorsberger Bleches (WERNER 1941, Abb. 13); 2: Die Thorsberger Scheibe Nr. 1 (CARNAP-BORNHEIM 1997, Abb. 1a); 2a-c: applizierte Tierfiguren. – 1–2: Silber, teilweise vergoldet.

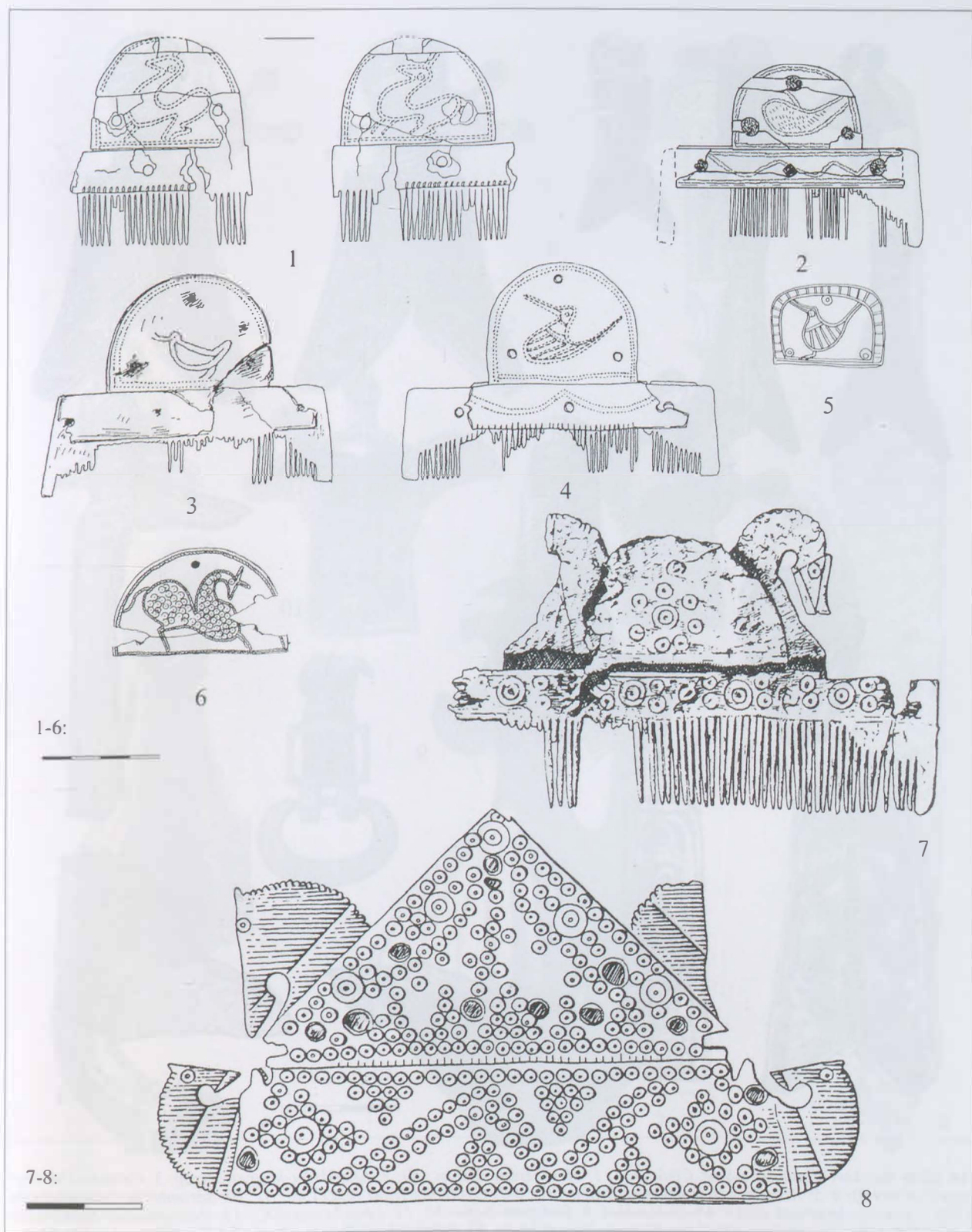
11. tábla 1: Himlingøje (Præstø a., DK) 1828-as sírleletek. Vödör állatfrize; 2-4: Sackrau/Zakrzów (Wrocław/Breslau, PL) 2: I. sír, állatfriz a fémedény belsején; 3: I. sír, préselt veret csipegető madarakkal és nyújtott csepp alakú mintákkal; 4: III. sír, szíjvég; 4a: a szíjvég állatalakjai. – 1: Bronz; 2: réz; 3: aranyozott ezüst; 4: ezüst

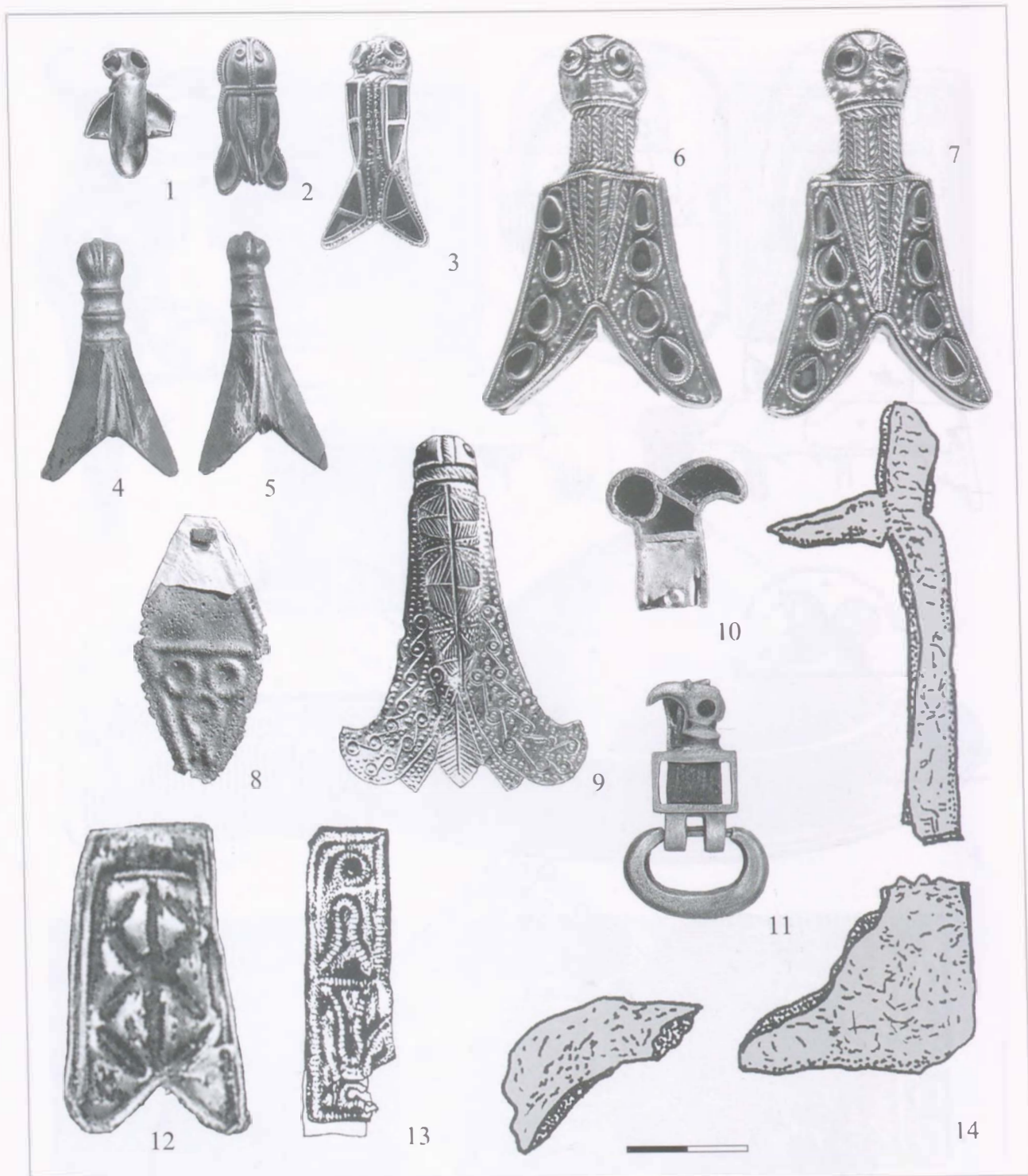
Taf. 11 1: Himlingøje Grab 1828, der Tierfries des Eimers (WERNER 1941, Abb. 9.1a); 2-4: Sackrau/Zakrzów; 2: Grab I, Tierfries im Inneren des Metallgefäßes; 3: Grab I, Pressblechbeschlag mit pickenden Vögeln und schmaltröpfenförmigen Mustern (2-3: GREMPLE 1887, Taf. IV,6); 4: Grab III, Riemenzunge; 4a: Tierfiguren der Riemenzunge (GREMPLE 1888 Taf. VI,8). – 1: Bronz; 2: Kupfer; 3: vergoldetes Silber; 4: Silber.

12. tábla 1: Vimose (Odense a., DK), madárfejjel díszített kardhüvely veret; 2: Sackrau/Zakrzów (Wrocław/Breslau, PL) II. sír, préselt övcsat és veret. A csallemezen nyújtott csepp és pontkör minták; 3-3a: Herpály, a pajzsdudor szélének nyújtott csepp mintái és a présminta rajza (M. 4: 1); 4-4a: Gommern (Jerichower Land, D), római fémedényből átalakított pajzsdudor, madárfej frízes díszítéssel; 5: Krakovany/Straže (okr. Piešťany, SK) 2. sír, övveret. – 1: Ezüst, kék üveg; 2: aranyozott ezüst, karneol; 3, 5: aranyozott ezüst; 4: ezüst, részben aranyozva, kék üveg

Taf. 12 1: Vimose, Riemenbügel einer Schwertscheide (VANG PETERSEN 2003, Abb. 5); 2: Sackrau/Zakrzów Grab II, Gürtelschnalle mit Pressblechbeschlag (GREMPLER 1888, Taf. III, 18–19); 3-3a: Herpály, schmaltröpfenförmige Muster auf dem Rand des Schildbuckels (M. 4: 1); 4-4a: Gommern, aus römischem Metallgefäß gestalteter Schildbuckel mit Vogelkopffries (BECKER 2003, 143–144); 5: Krakovany/Straže Grab 2, Gürtelbeschlag (PRZBYLA 2005, Abb. 9.8). – 1: Silber, blaues Glas; 2: vergoldetes Silber, Karneol; 3, 5: vergoldetes Silber; 4: Silber, teilweise vergoldet, blaues Glas.

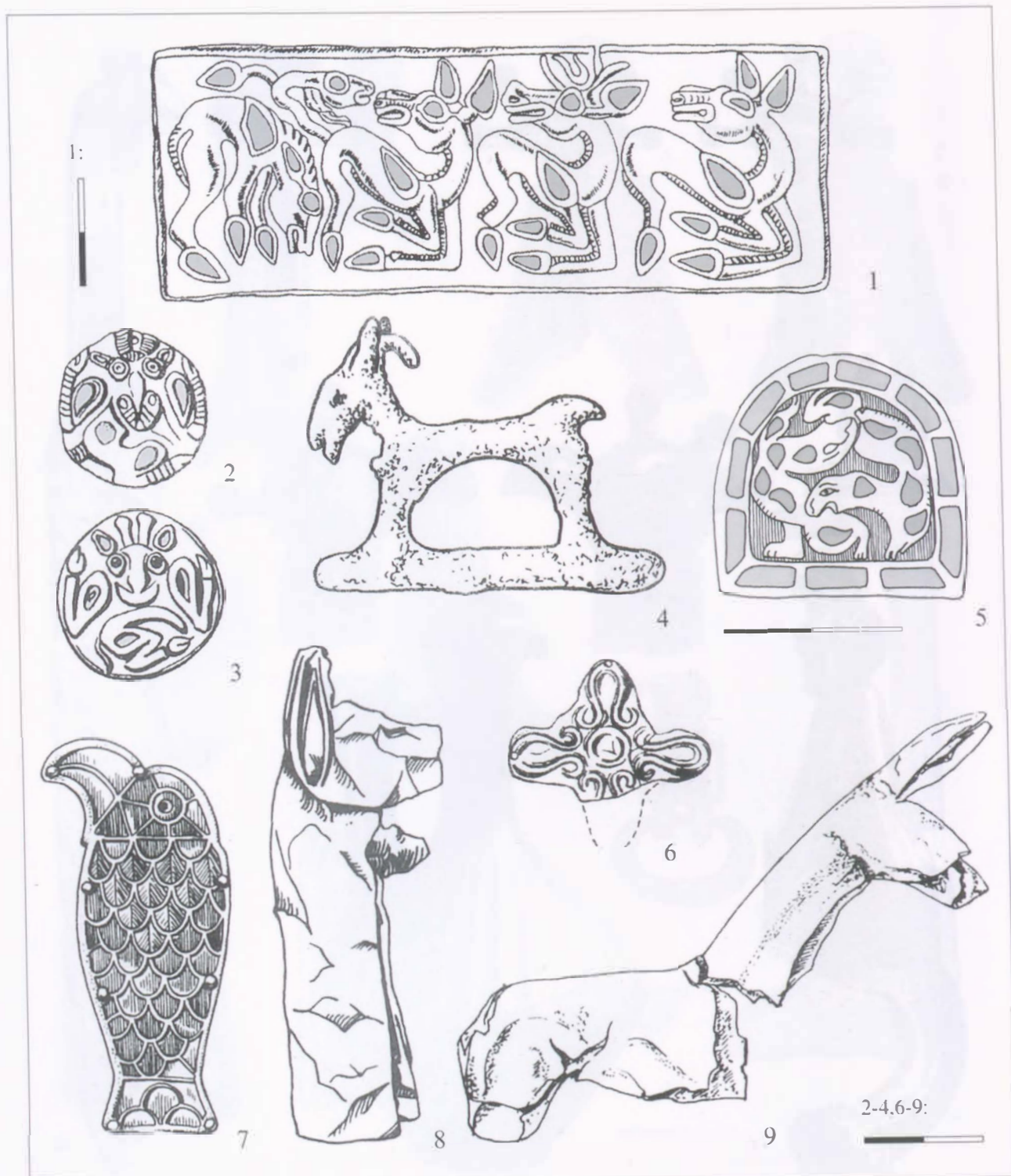
14. tábla Hun kori állatábrázolások. Cicádák. 1: Mezőberény (Bék.m., H); 2: Északkelet-Magyarország; 3: Csömör-Ürményi legelő (P.m., H); 4-5: Kistokaj-Homokbánya (BAZ.m., H); 6-7: Györköny-Diösi-rész (T.m., H); 10: Sáronberke/Dumbrăvioara (RO). – Lószerszámveretek cicáda ábrázolásokkal. 8: Budapest-Zugló (H); 12: Léva/Levice (SK); 13: Pannonhalma-Szélsőhalom (GyMS.m., H). – Madárfejek. 10: Szeged-Nagyszéksős (Csg.m., H), szíjvég; 11: Sály-Latorhegy (BAZ.m., H), csat. – 14: Állatszobrocska Árpás-Dombföldről (GyMS.m., H). – 1-3, 9-10: Arany, gránát; 4-5: aranyozott ezüst; 6-7: ezüst, aranylemez, gránát; 8, 13: bronz; 11: bronz, aranylemez; 11: bronz; 12: aranyozott bronz; 14: arany

Taf. 14 Hunnenzeitliche Tierdarstellungen. 1-7, 9: Zikaden. – 8, 12-13: Pferdegeschirrteile mit Zikadendarstellungen. 8: Budapest-Zugló (NAGY 2003, Abb. 3,10); 12: Léva/Levice (BONA 1993, Abb. 65); 13: Pannonhalma-Szélsőhalom (TOMKA 1986, Abb. 6,6). – Vogelköpfe. 10: Szeged-Nagyszéksős, Riemenzunge; 11: Sály-Latorhegy, Schnalle (1-7, 9: BONA 1993, Abb. 107,1-2; Abb. 95; Abb. 40/3; Taf. XXV; Abb. 87; Abb. 77/2; Abb. 94). – Tierstatuetten. 14: Árpás-Dombföld (TOMKA 2001, Abb. 7). – 1-3, 9-10: Gold, Granat; 4-5: vergoldetes Silber; 6-7: Silber, Goldblech, Granat; 8, 13 Bronze, Goldblech; 11: Bronze; 12: vergoldete Bronze; 14: Gold.

15. tábla 5. századi állatábrázolások. 1–2. Domszló-Víztároló (Hv.m., H), fibulapár; 3. Lelőhely nélküli fibula a Torinói Múzeumban; 4–5: Magyarország; 6: Regöly-Pénzesdomb (T.m., H), fibula részlete; 7: Regöly-Pénzesdomb, korsó; 8: Derecske-Új patika (HB.m., H) I. sír, tőr. – 1–3: aranyozott ezüst; 4–5: arany, gránát; 6: ezüst, arany lemez, gránát, üveg; 7: agyag, fehér üveg; 8: vas. – 7–8: Méret nélkül

Taf. 15 Tierdarstellungen aus dem 5. Jahrhundert. 1–2: Fibelpaar, Domszló-Víztároló (BÖNA 2002, Taf. 4, 7–8); 3: Fibel ohne Fundort im Turiner Museum (SALIN 1904, Fig. 467); 4–5: Ungarn (FETTICH 1940, Taf. IV, 1–2); 6: Regöly-Pénzesdomb, Fibeldetail; 7: Regöly-Pénzesdomb, Krug (6–7: MÉSZÁROS 1970, Abb. 4, 6, 16); 8: Derecske-Új patika Grab I, Dolch (M.NEPPER 2005, Taf. 6, 7). – 1–3: vergoldetes Silber; 4–5: Gold, Granat; 6: Silber, Goldblech, Granat, Glas; 7: Ton, weißes Glas; 8: Eisen. – 7–8: ohne Maßstab.

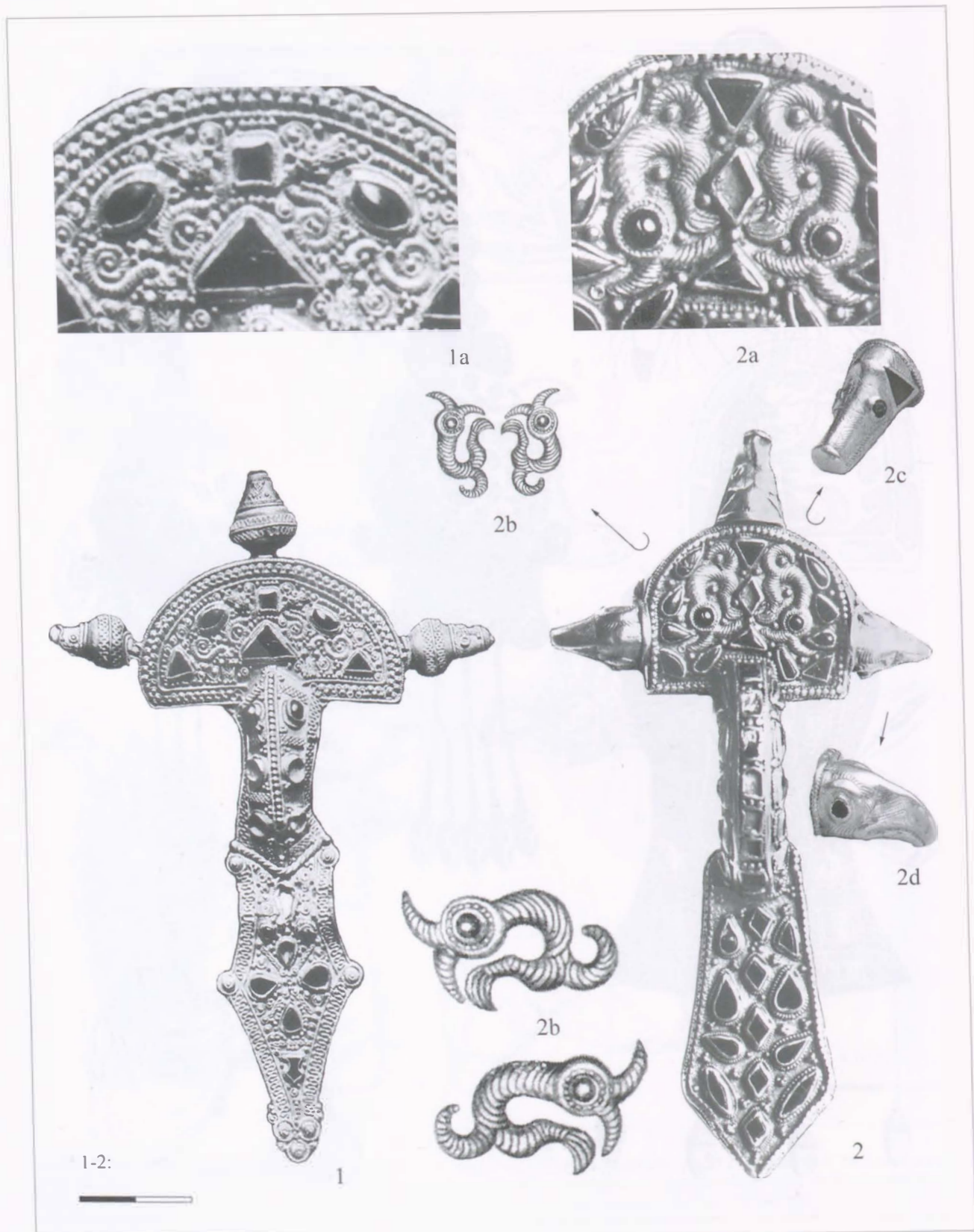
16. tábla A sarmata polikróm stílus állatábrázolásai. 1: Mehzavod (Rosztovszkaja obl., RUS) 1. kurgán; 2,6: Tiflisszkaja sztanyica (Kubanyjszkaja obl., RUS) 2. kurgán, veretek; 3: Uszty-Labinszkaja sztanyica 29. kurgán, fősír, veret; 4: Kazanyjszkaja sztanyica és Tiflisszkaja sztanyica közötti 50. kurgán, kecskeszobor; 5: Uszty Labinszkaja sztanyica 35. kurgán, övveret. – Hun kori állatábrázolások. 7: Concești (RO), sasfigura. Állatszobrok. 8: Novogrigorjevka (Zaporozsszkaja obl. RUS); 9: Beljausz (Krim, UK) – 1: Arany, kék és vörös üveg; 2–3, 6: bronz, arany, kék üveg; 4: bronz; 7: arany, gránát; 8–9: arany

Taf. 16 Tierdarstellungen im sarmatischen polychromen Stil. 1: Mehzavod, Kurgan 1 (MORDVINCEVA 2003, Kat. 73); 2,6: Tiflisszkaja stanitzta Kurgan 2, Beschläge; 3: Ust'-Labinszkaja stanitzta Kurgan 29, Zentralbestattung, Beschlag; 4: Kurgan 50 zwischen Kazanszkaja stanitzta und Tiflisszkaja stanitzta, Ziegenstatuette; 5: Ust' Labinszkaja stanitzta Kurgan 35, Gürtelbeschlag (2–6: GUSHCHINA/ZASETSKAYA 1994, No. 540, 539, 329, 153, 395). – Hunnenzeitliche Tierdarstellungen. 7: Concești, Adlerfigur. – Tierstatuetten. 8: Nowogrigorewka; 9: Beljausz (7–9: ZASETSKAYA 1994, Tab. 19,2; Tab. 2.1; Tab. 26.7).
= 1: Gold, blaues und rotes Glas; 2–3, 6: Bronze, Gold, blaues Glas; 4: Bronze; 7: Gold, Granat; 8–9: Gold.

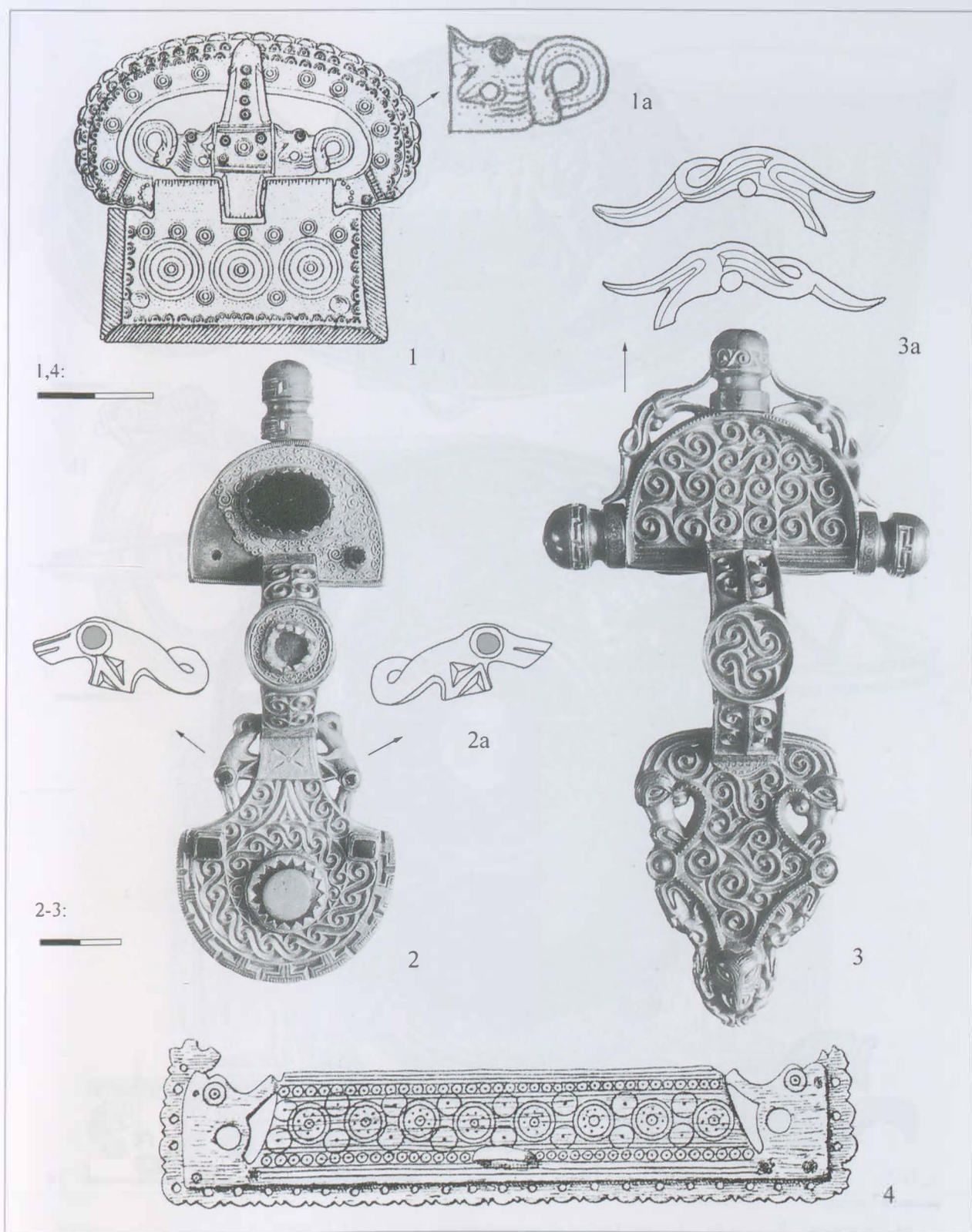

17. tábla 1: Csingős díszű római fülbevaló. Aquincum/Budapest (H) III., Bécsi út 34. sír. 2,6: Pietroasa (Jud. Buzău, RO), kincslelet. Katharine Brown viseleti rekonstrukciói: 3–5: Pietroasa, kincslelet. Sasfibulák. – 1: Arany; 3–5: arany, gránát, hegyikristály, üveg

Taf. 17 1: Römisches Ohrgehänge. Aquincum/Budapest III, Bécsi út Grab 34 (TOPÁL 1993, Taf. 31, 19); 2, 6: Pietroasa, Verwahrfund. Trachtrekonstruktionen von Katharine Brown: 3–5: Pietroasa, Verwahrfund. Adlerfibeln (I GOTI 156, Abb. III, 10). – 1: Gold; 3,5: Gold, Granat; 4: Gold, Silber, Bergkristall, Glas.

18. tábla 1-1a: Hammersdorf/Mtoteczno (Woj. warmińsko-mazurskie, PL), fibula; 2-2a-d: Szilágysomlyó (1889) II. kincs.
 Az állatpárral díszített fejlepi fibula. H.: 12,9 cm. – 1-2: Arany, gránát
 Taf. 18 1-1a: Hammersdorf/Mtoteczno. Fibel (GLOGER 1943, Abb. 61); 2, 2a-d: Szilágysomlyó (1889) Schatz II. Fibel mit tier-
 paarverzierter Kopfplatte (2a: FETTICH 1932, Taf. XII, 2; 2c-d: KISS/BERNHARD-WALCHER 1999, 8; 2b: FETTICH 1930,
 Abb. 16). L.: 12,9 cm. – Gold, Granat.

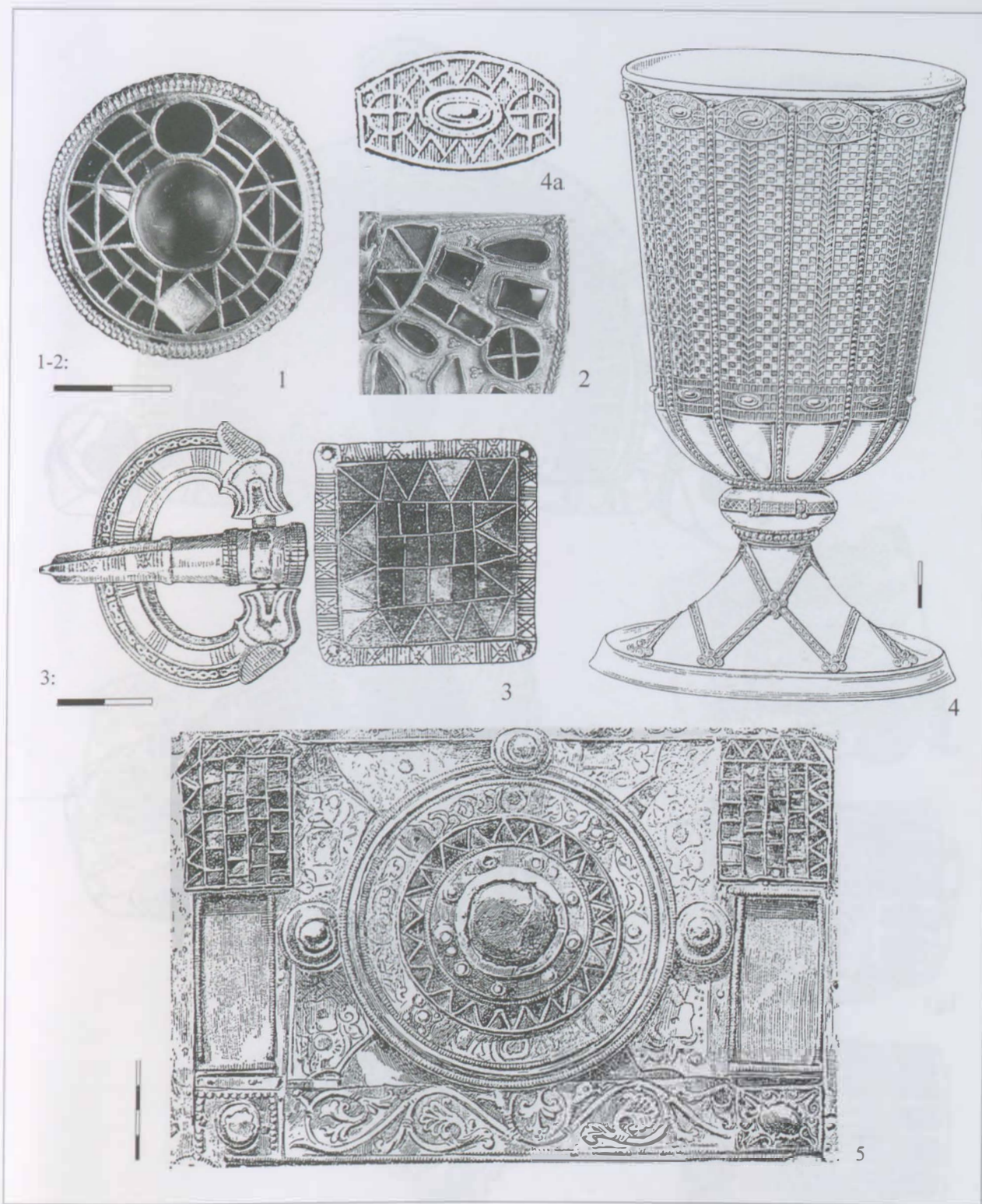
19. tábla 1–1a: Oberwesel am Rhein (D), késő római csat. Nydam-stílusú fibulák. 2–2a: Stjernede (Falster, DK) fibula, a láblap szélén két keveréklénnnyel. 3–3a: Skerne (Falster, DK) fibula, a fejlap szélén delfinszerű állatpárral. Allatfejekkel díszített fésűtok. 4: Furfooz (Prov. Namur, B). – 1: Bronz; 2: aranyozott ezüst, gránát; 3: aranyozott ezüst; 4: csont

Taf. 19 1–1a: Oberwesel am Rhein, spätrömische Schnalle (SOMMER 1984, Taf. 6, 3). Bügelfibeln im Nydam-Stil. 2–2a: Stjernede, Fibel mit zwei Mischwesen am Fußplattenrand; 3–3a: Skerne, Fibel mit delfinartigem Tierpaar am Kopfplattenrand (2–3: HASELOFF 1981, Taf. 4, 1–2). Mit Tierköpfen verziertes Kammetui; 4: Furfooz (SALIN 1904, Fig. 336). – 1: Bronze; 2: vergoldetes Silber, Granat; 3: vergoldetes Silber; 4: Bein.

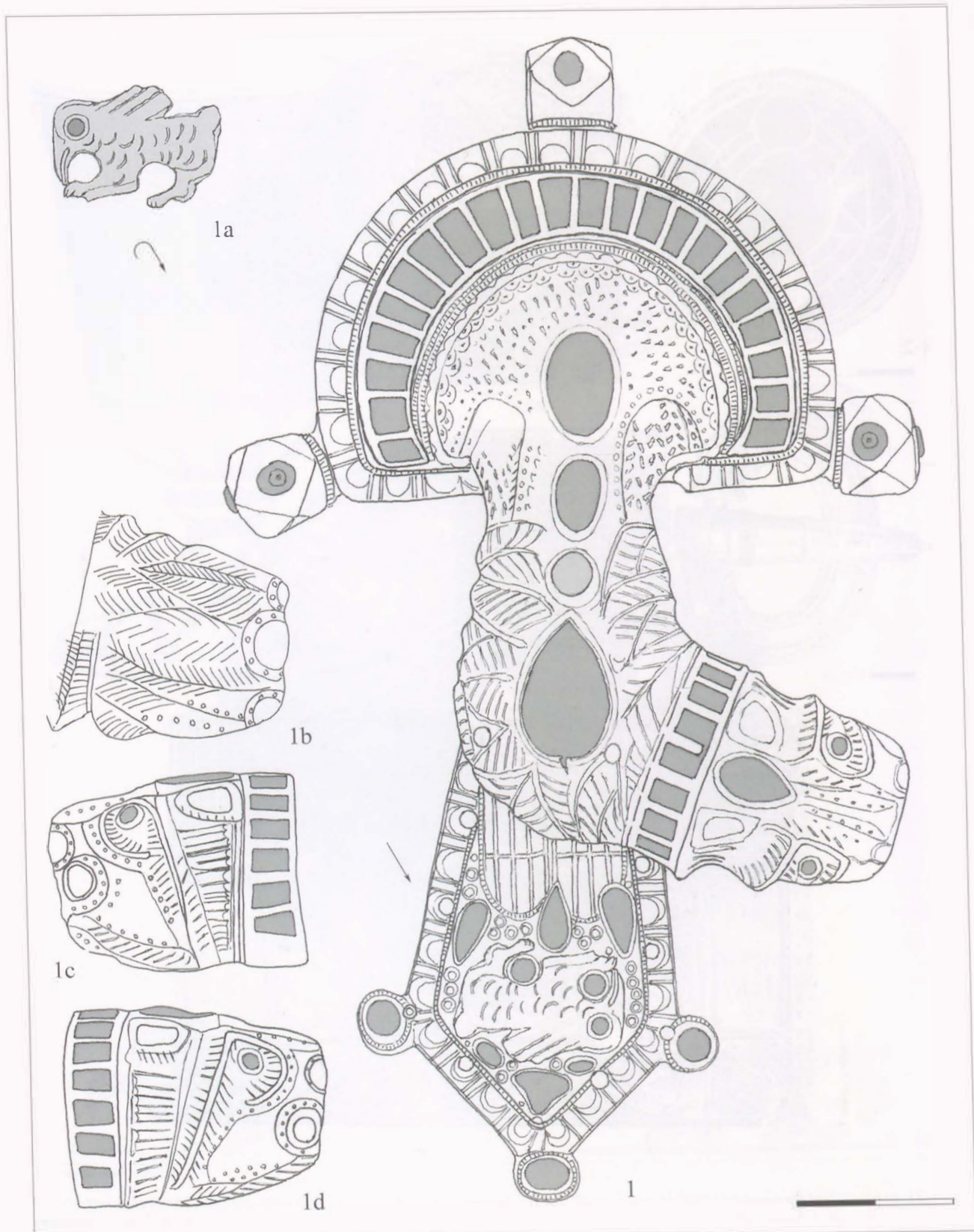

20. tábla 1. Szilágysomlyó (1889) II. kincs, korongfibula. Átm.: 10,7 cm. 1a: A fibula oldalán lévő, nagyobbik oroszlánfigura présmentája. 1b: a fibula peremén lévő, kisebbik állatfigura présmentája. 1c: az állatalakos fríz részlete a háromszögformákba rendezett köberakásokkal. – Arany, gránát, hegyikristály, fehér üveg

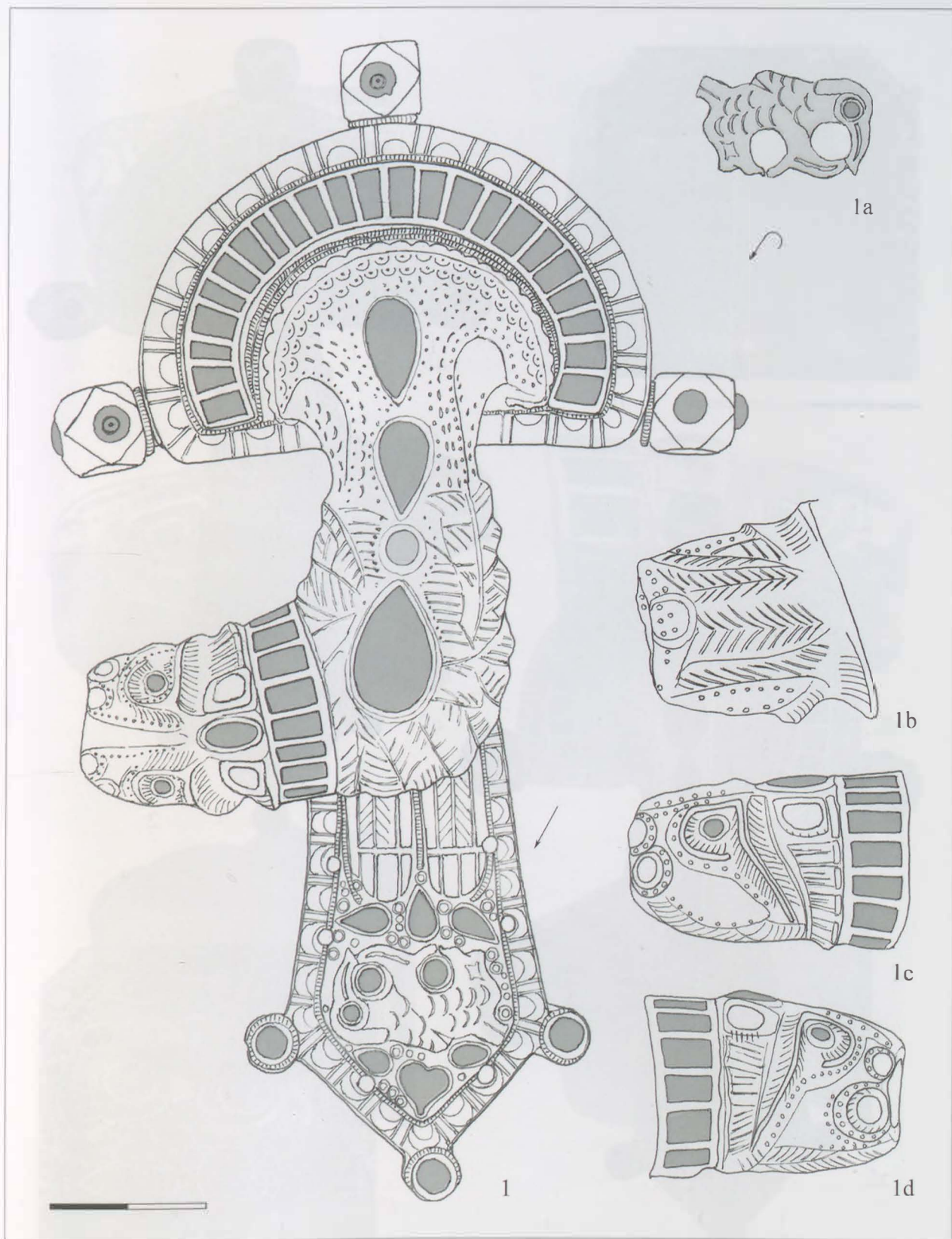
Taf. 20 1. Szilágysomlyó (1889) Schatz II, Scheibensfibel. Dm.: 10,7 cm. (FETTICH 1932, Taf. V, 2; KISS BERNHARD-ITZINGER 1999, 59, Kat.-Nr. 49); 1a: Pressblech mit Löwenfigur an der Fibelseite; 1b: Muster des gesondert gepressten und ausgeschnittenen Löwenjungen (FETTICH 1932, Taf. IV, 1); 1c: Detail des Tierfrieses und Zierstreifens mit im Dreieck angeordnete Zellen. (HAMPEL 1905, II, Taf. 25). – Gold, Granat, Bergkristall, weißes Glas.

21. tábla 1: Szilágysomlyó (1889) II. kincs. A 48. kat. sz. korongfibula felső lapja; 2: Szilágysomlyó (1889) II. kincs. Geometrikus mintájú rekeszes kőberakás részlete a 63. kat. sz. fibula fejlapjáról; 3: Bratei/Baráthely (Jud. Sibiu, RO), oroszlánfejekkel díszített csat; 4-4a: Chelles (Dép. Seine et Marne, F), kehely; 5: Conques (Dép. Aveyron, F), ereklyetartó. – 1: Arany, gránát, hegyikristály; 2: arany, almandin, zöld üveg; 3: aranyozott fehérfeém, almandin, zöld üveg
Taf. 21 1: Szilágysomlyó (1889) Schatz II. Oberseite der Scheibensfibel Kat.-Nr. 48 (KISS/BERNHARD-WALCHER 1999, 59); 2: Szilágysomlyó (1889) Schatz II. Detail der geometrisch verzierten Kopfplatte der Fibel mit Zellenwerk und Steineinlage Kat.-Nr. 63 (KISS/BERNHARD-WALCHER 1999, 65); 3: Bratei/Baráthely, mit Löwenköpfen verzierte Schnalle (BÄRZU 1991, Abb. 2,3); 4-4a: Chelles, Kelch (VIERCK 1974, Abb. 1); 5: Conques, Reliquiar (VIERCK 1974, Abb. 2,1). – 1: Gold, Granat, Bergkristall; 2: Gold, Almandin, grünes Glas; 3: vergoldetes Weißmetall, Almandin, grünes Glas.

22. tábla 1: Szilágysomlyó (1889) II. kincs. A bal vállon viselt oroszlános fibula (46. kat. sz., H.: 14,5 cm.); 1a: szárnyas griff; 1b: az oroszlánfej hátoldala; 1c–d: az oroszlánfej oldalnézetei. – Arany, almandin, kék üveg
 Taf. 22 1: Szilágysomlyó (1889) Schatz II. Auf der linken Schulter getragene Löwenfibel (KISS/BERNHARD-WALCHER 1999, Kat.-Nr. 46, L.: 14,5 cm.). 1a: geflügelter Greif; 1b: Rückseite des Löwenkopfes; 1c–d: Seitenansichten des Löwenkopfes. – Gold, Almandin, blaues Glas.

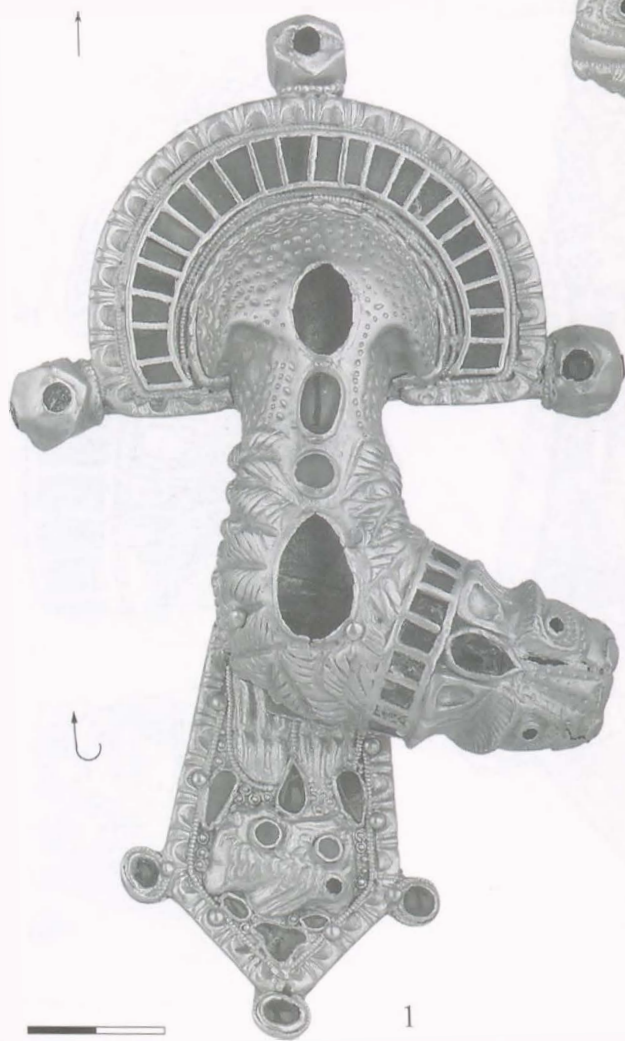
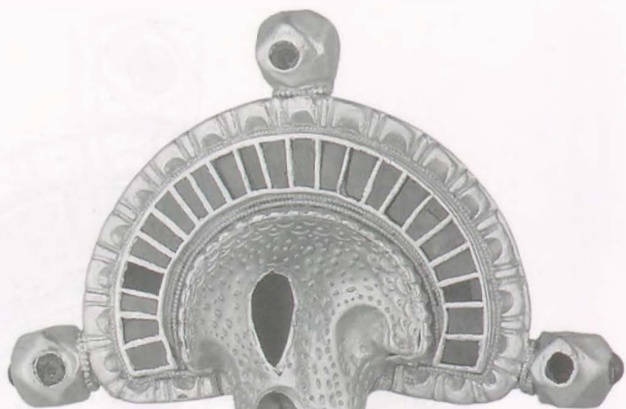

23. tábla 1: Szilágysomlyó (1889) II. kincs. A jobb vállon viselt oroszlános fibula (47. kat. sz., H.: 15,3 cm.); 1a: szárnyas griff;
1b: az oroszlánfej hátoldala; 1c-d: az oroszlánfej oldalnézetei. – Arany, almandin, kék üveg

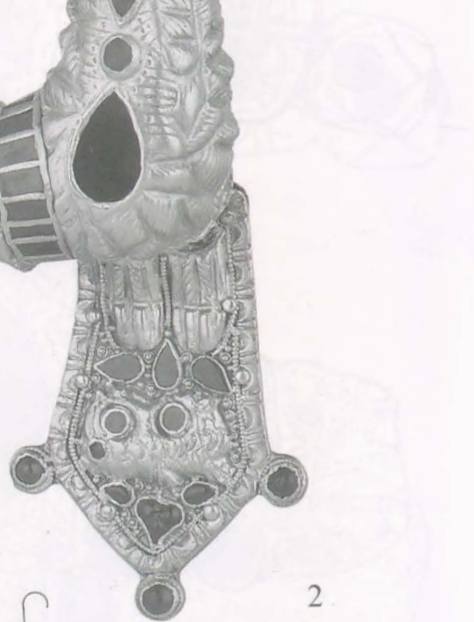
Taf. 23 I: Szilágysomlyó (1889) Schatz II. Auf der rechten Schulter getragene Löwenfibel (KISS/BERNHARD-WALCHER 1999, Kat.-Nr. 47, L.: 15,3 cm.); 1a: geflügelter Greif; 1b: Rückseite des Löwenkopfes; 1c-d: Seitenansichten des Löwenkopfes. Gold, Almandin, blaues Glas.

1a

1

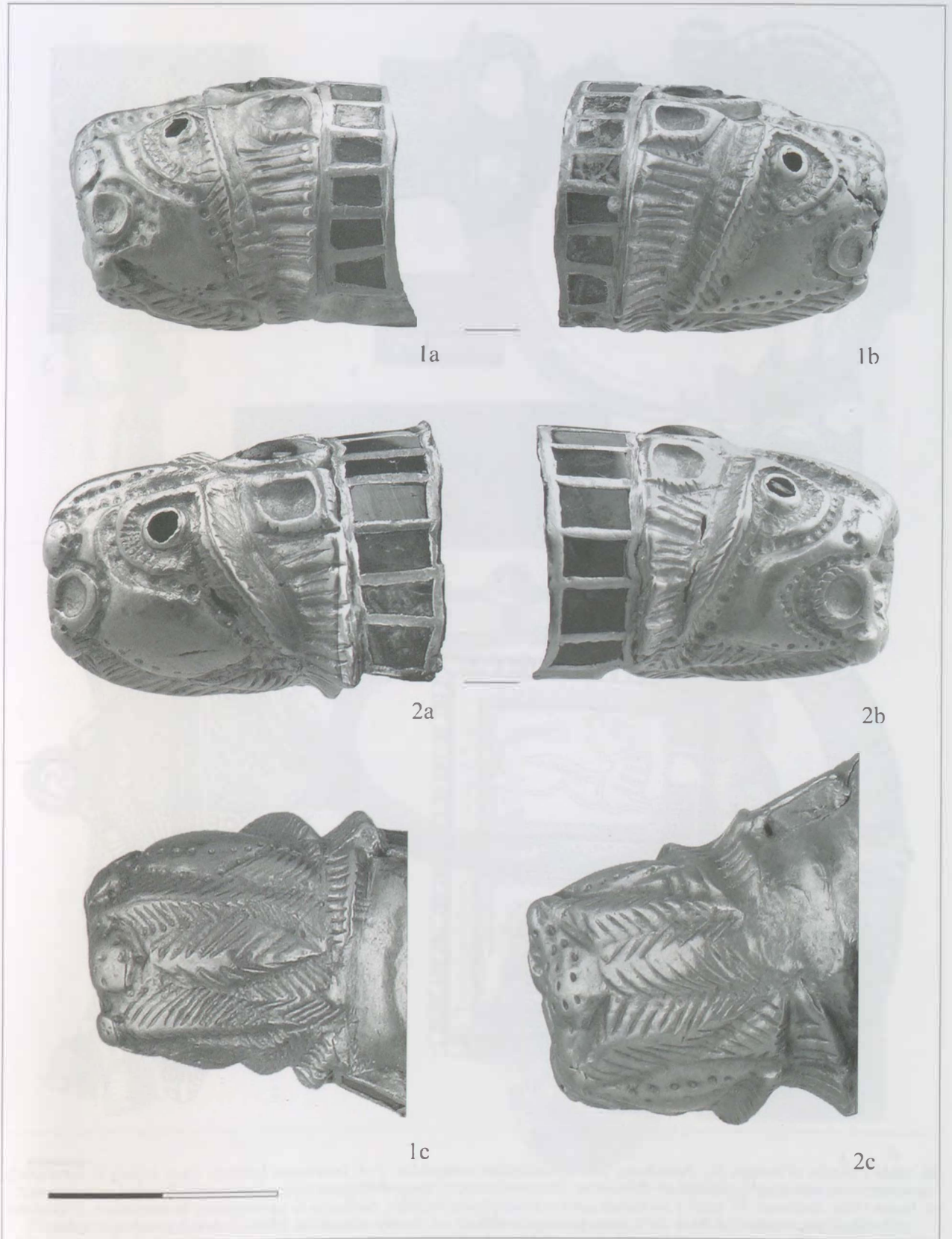

2

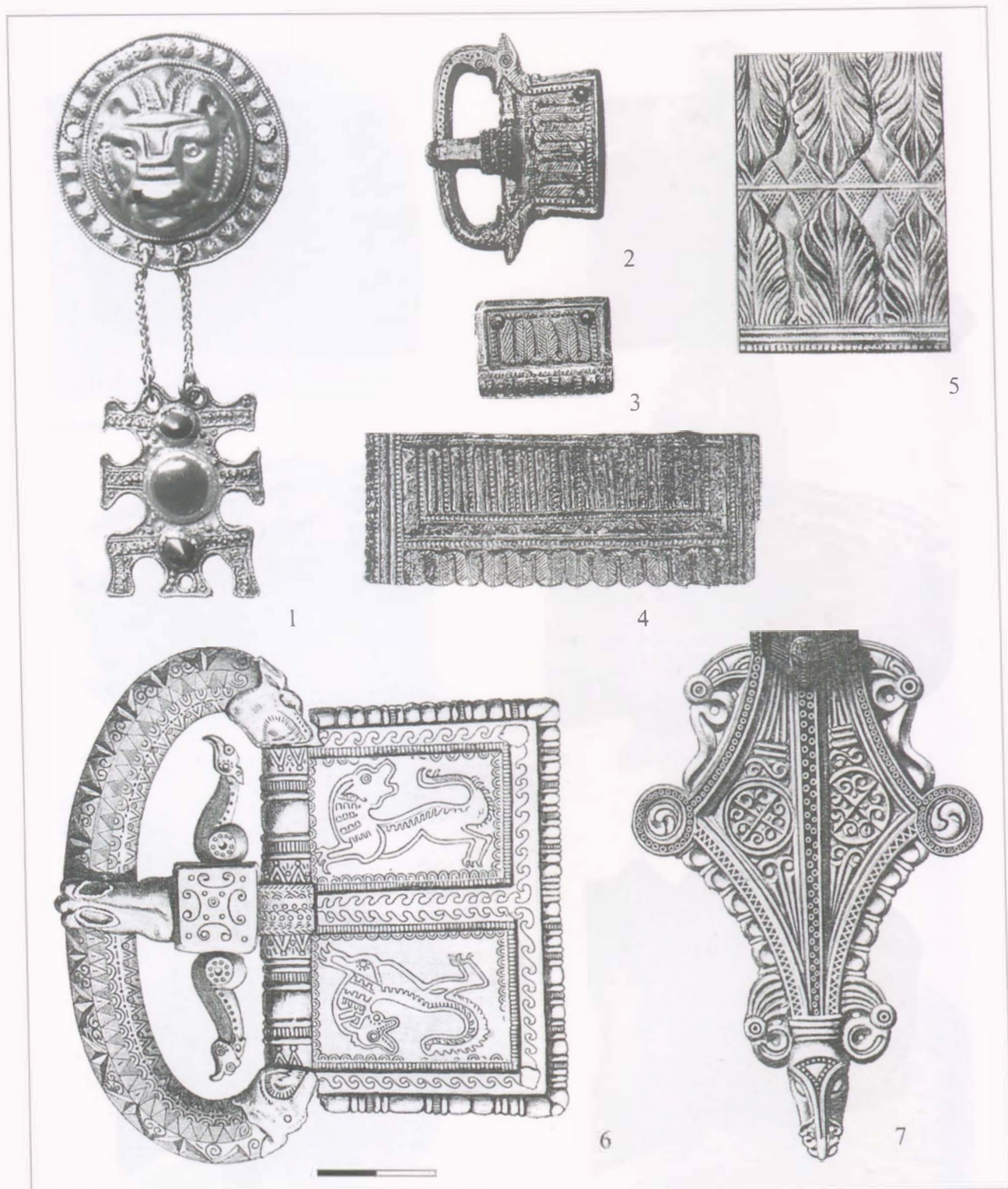

2a

24. tábla 1-2: Szilágysomlyó (1889) II. kincs. Az oroszlános fibulapár: 1a-2a: szárnyas griffek a láblapokról
Taf. 24 1-2: Szilágysomlyó (1889) Schatz II. Das Löwenfibelpaar: 1a-2a: gestügelte Greife von den Fußplatten.

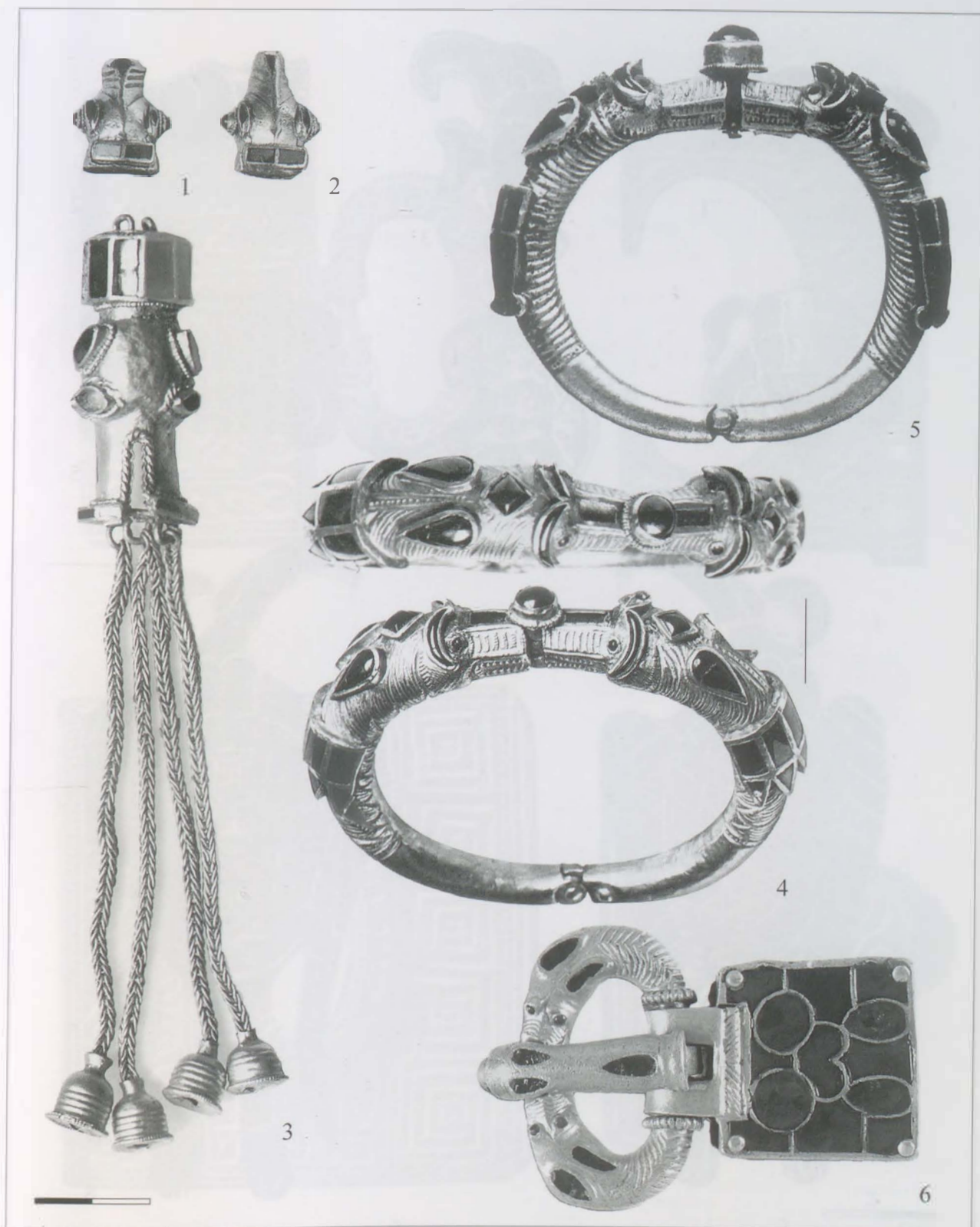

25. tábla 1a–b–c: Szilágysomlyó (1889) II. kincs. A bal oldali (46. kat. sz.) fibula oroszlánfeje; 2a–b–c: Szilágysomlyó II. kincs. A jobb oldali (47. kat. sz.) fibula oroszlánfeje
 Taf. 25 1a–b–c: Szilágysomlyó (1889) Schatz II. Der Löwenkopf der linksseitigen Fibel (Kat.-Nr. 46); 2a–b–c: Szilágysomlyó Schatz II. Der Löwenkopf der rechtsseitigen Fibel (Kat.-Nr. 47).

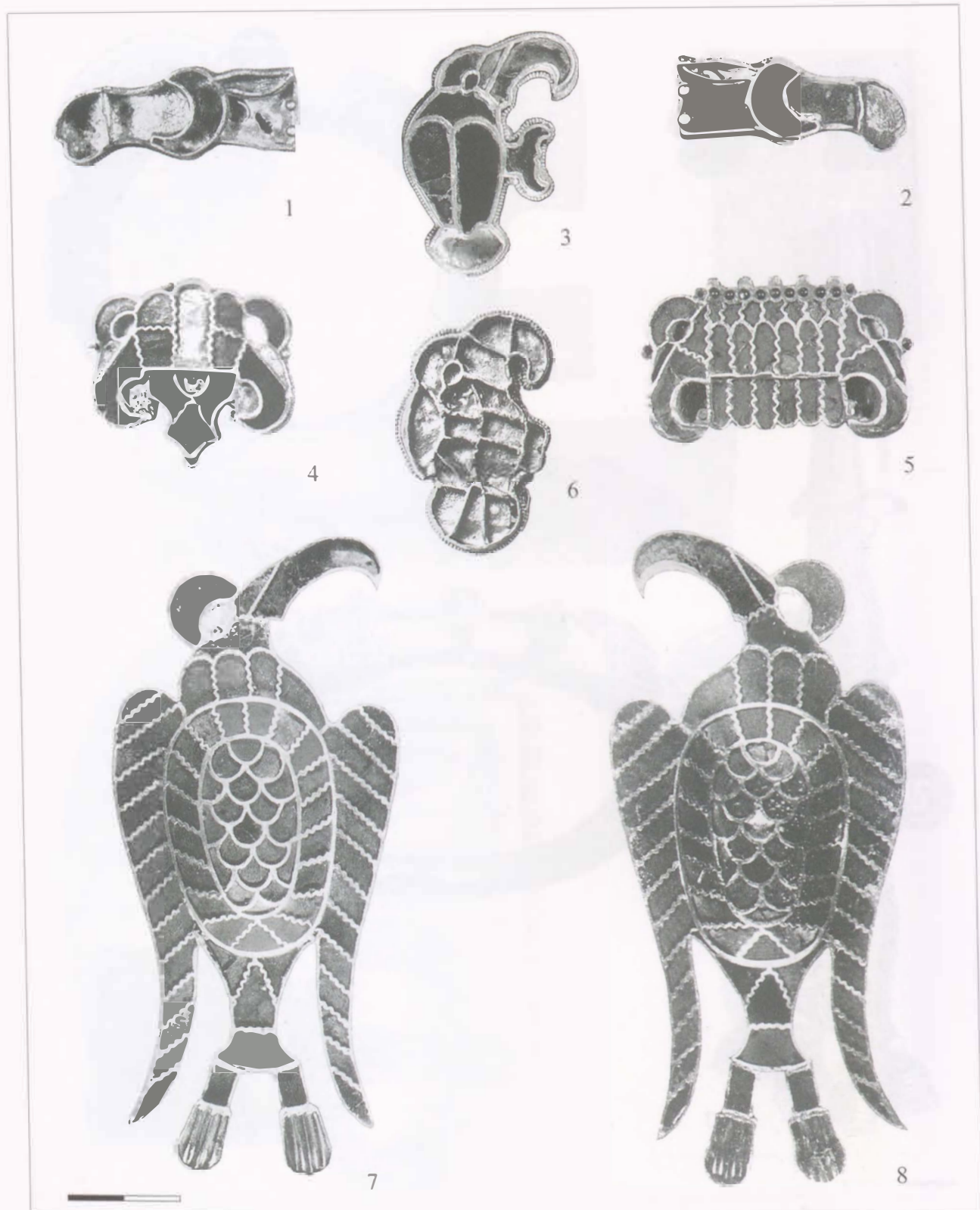
26. tábla 1: Årslev (Vindinge II., Svendborg, DK) oroslánfejű csüngődísz; 2–4: ismeretlen lelőhely. Csát, szíjvég és kardhüvely bemeneti veret akantuszfríz díszítéssel. Pforzheim, Ekszermúzeum; 5: Szegeď-Nagyszéksős, akantuszfríz díszítésű préselt lemez; 6: Sedan (Dép. Ardennes, F), csát. A csátlemez ugró oroslánfigurái tojásléc, futókútya és asztragalosz keretezésben; 7: Gotland (?) (S), fibula részlete (ld. 54. t. 2-t!), kyma keretezésű láblap. – 1: Arany, almandin, karneol; 2–4, 7: aranyozott ezüst; 5: arany; 6: bronz

Taf. 26 1: Årslev, Löwenkopfanhänger (STORGAARD 1994, Fig. 1); 2–4: Unbekannter Fundort, Schnalle. Riemenzunge und Mundband einer Spathascheide. Pforzheim, Schmuckmuseum (MARTIN 2005, Abb. 3); 5: Szegeď-Nagyszéksős, Pressblech mit Akanthusfrises (FETTICII 1953, Taf. XII, 5); 6: Sedan, Schnalle. Springende Löwenfiguren auf dem Schnallenblech (SALIN 1904, Fig. 338); 7: Gotland (?) (Schweden), Fibeldetail (s. Taf. 54, 2!), kymagerahmte Fußplatte (SALIN 1904, Fig. 118). – 1: Gold, Almandin, Karneol; 2–4, 7: vergoldetes Silber; 5: Gold; 6: Bronze.

27. tábla 1-2: Szilágysomlyó (1889) II. kincs, az 58-59. sz. fibulák állatfejes gombjai; 3: Apahida (1889) I. sír, vadkanfejes csüngő; 4: Bakodpuszta (Dunapataj-Bödpuszta, BKK. m. H), állatfejes karperec; 5: Kijev (UK) környéke; 6: Szeged (Csg. m., H) Oroszlánfejekkel díszített, sikrekeszes lemezű csat. – Arany, almandin, gránát

Taf. 27 1-2: Szilágysomlyó (1889) Schatz II, Tierkopfsknöpfe der Fibel Kat. Nr. 58-59 (KISS/BERNHARD-WALCHER Kat. 58-59, Detail); 3: Apahida (1889) Grab I, Wildeberkopf-Anhänger (KISS 1987, Abb. 6); 4: Bakodpuszta (FETTICH 1951, Taf. XV.1); 5: Umgebung von Kiew (KISS 1983, Abb. 17); 6: Szeged. Löwenkopfschnalle mit cloisonniertem Beschlag (BONA 1993, Taf. XXX-XXXI). – Gold, Almandin, Granat.

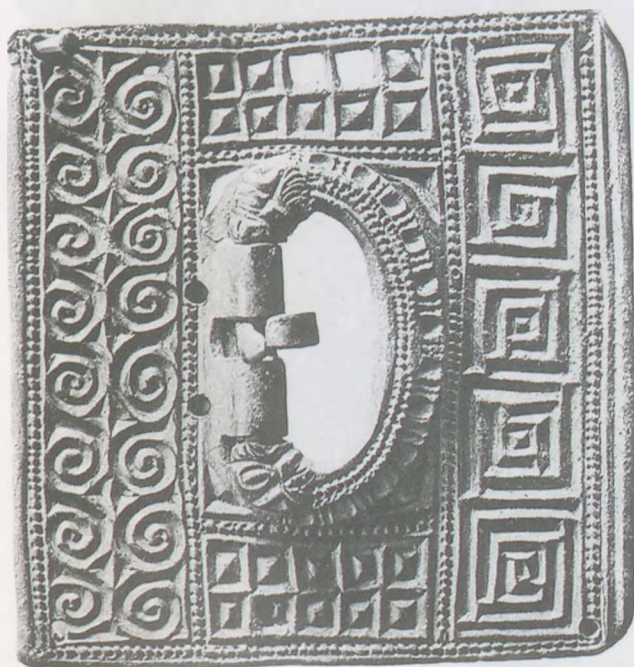

28. tábla Apahida (Jud. Cluj, RO) II. sír. 1–2: Tarsolyszij lófej alakú szíjvégei; 4–5: Ellentétes irányú sasfejekkel díszített, sikrekeszes lószerszámveretek; 7–8: Sas alakú, sikrekeszes nyeregveretek. Sasfibulák. 3: Bereg-vidék; 6: Bánát. – 1–5: Arany, gránát, almandin; 6: arany

Taf. 28 Apahida Grab II. 1–2: Pferdekopf-Riemenzungen vom Taschenriemen; 4–5: cloisonnierte Pferdegeschirrbeschläge mit antithetischen Adlerköpfen; 7–8: adlerförmige cloisonnierte Sattelbeschläge (HOREDŤ/PROTASE 1972, Taf. 33,3b, 5b; Taf. 53; Taf. 34,2b; Taf. 49–50). – Adlerfibeln. 3: Kom. Bereg (BÓNÁ 1973, Abb. 3); 6: Banat (KISS 1981, Abb. 6). – 1–5: Gold, Granat, Almandin; 6: Gold.

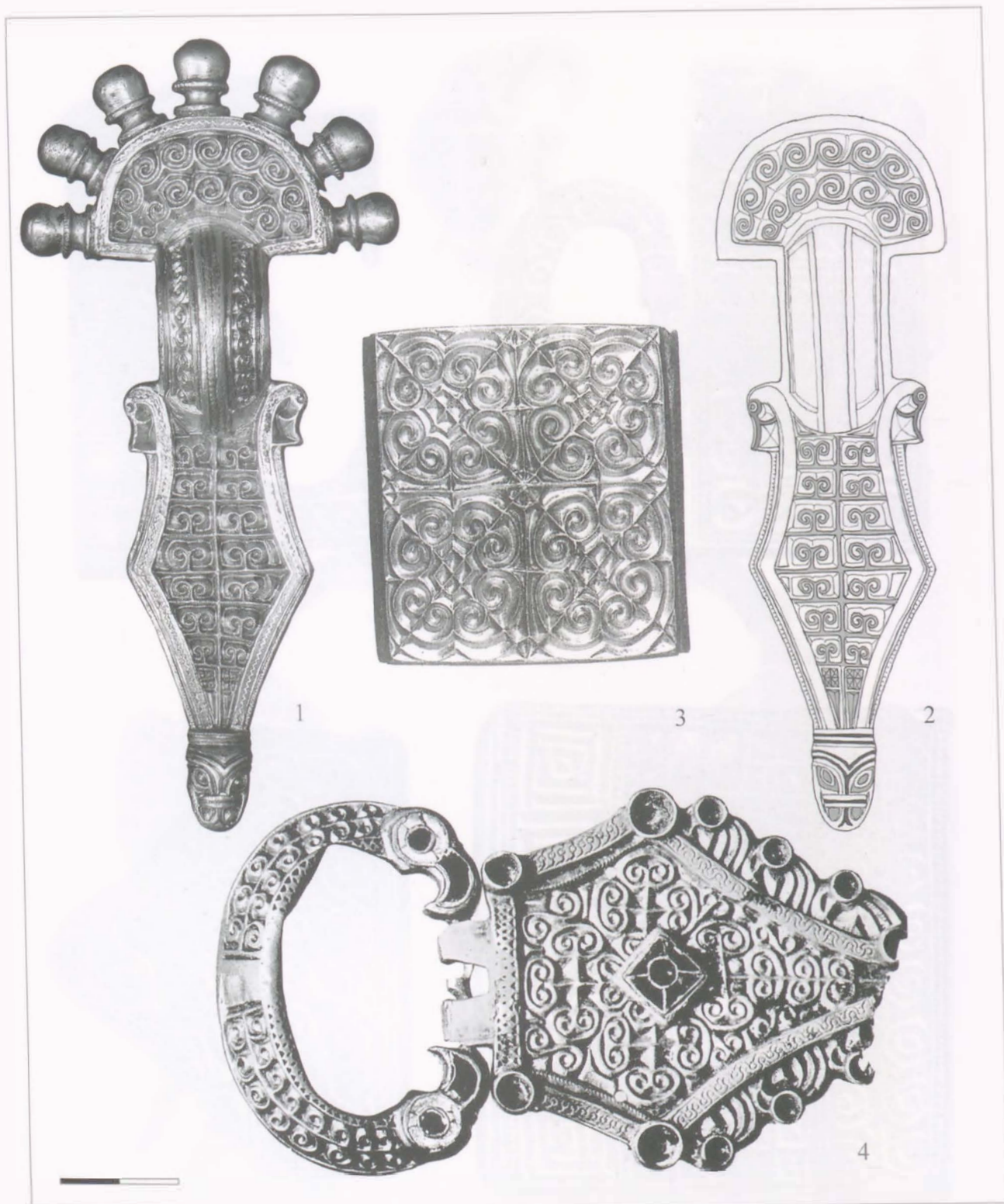

1

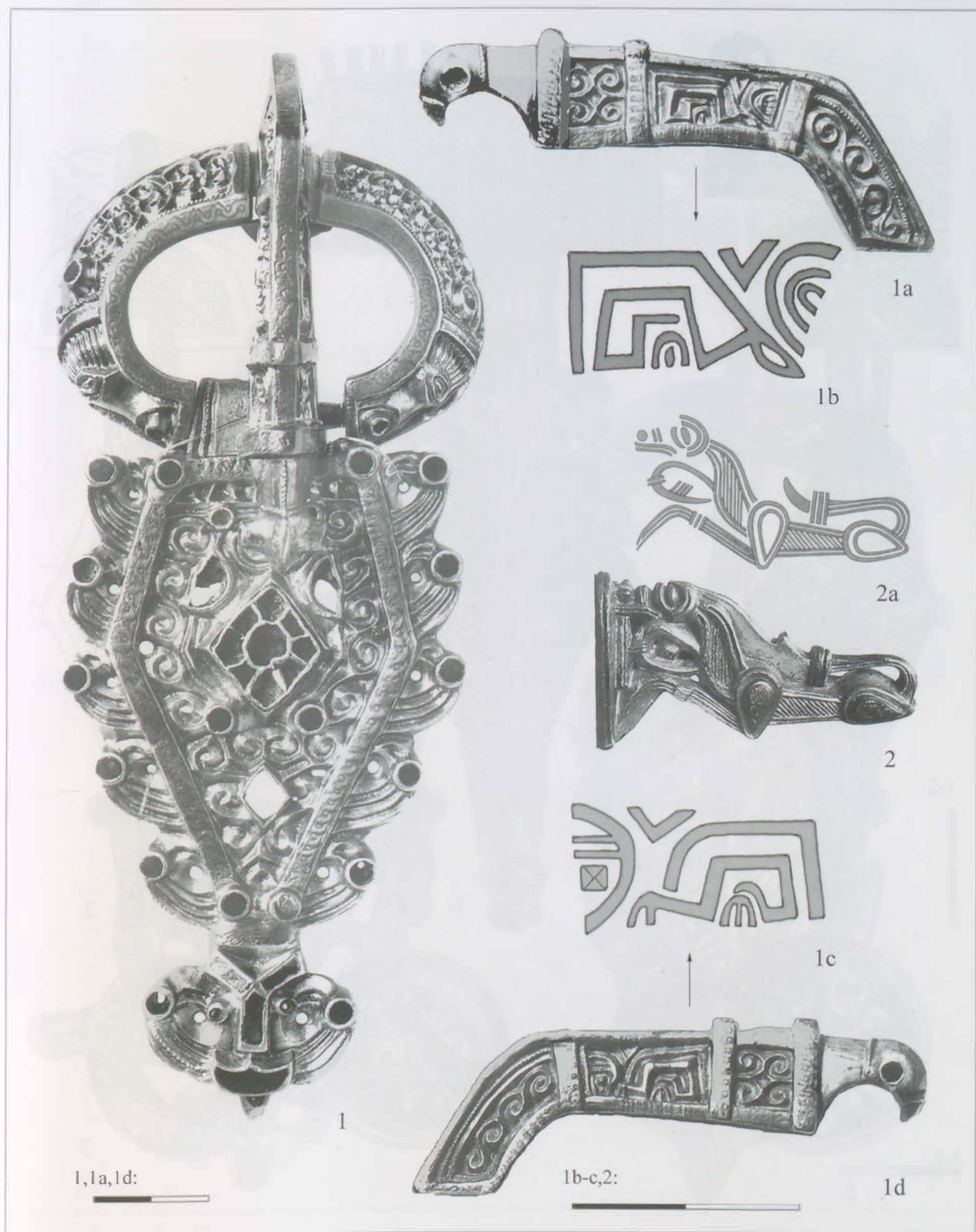
2

29. tábla Késő római ékvágásos övgarnitúrák. 1: Arrabona/Győr (Gy.MS.m., II); 2: Lentia/Linz (A). – 1–2: Bronz
Taf. 29 Spätromische Kerbschnitt-Gürtelgarnituren. 1: Arrabona/Győr (HAMPEL 1905, II, Taf. 47); 2: Lentia/Linz (RIEGL,
1901, Taf. XX, 1–2). – Bronze.

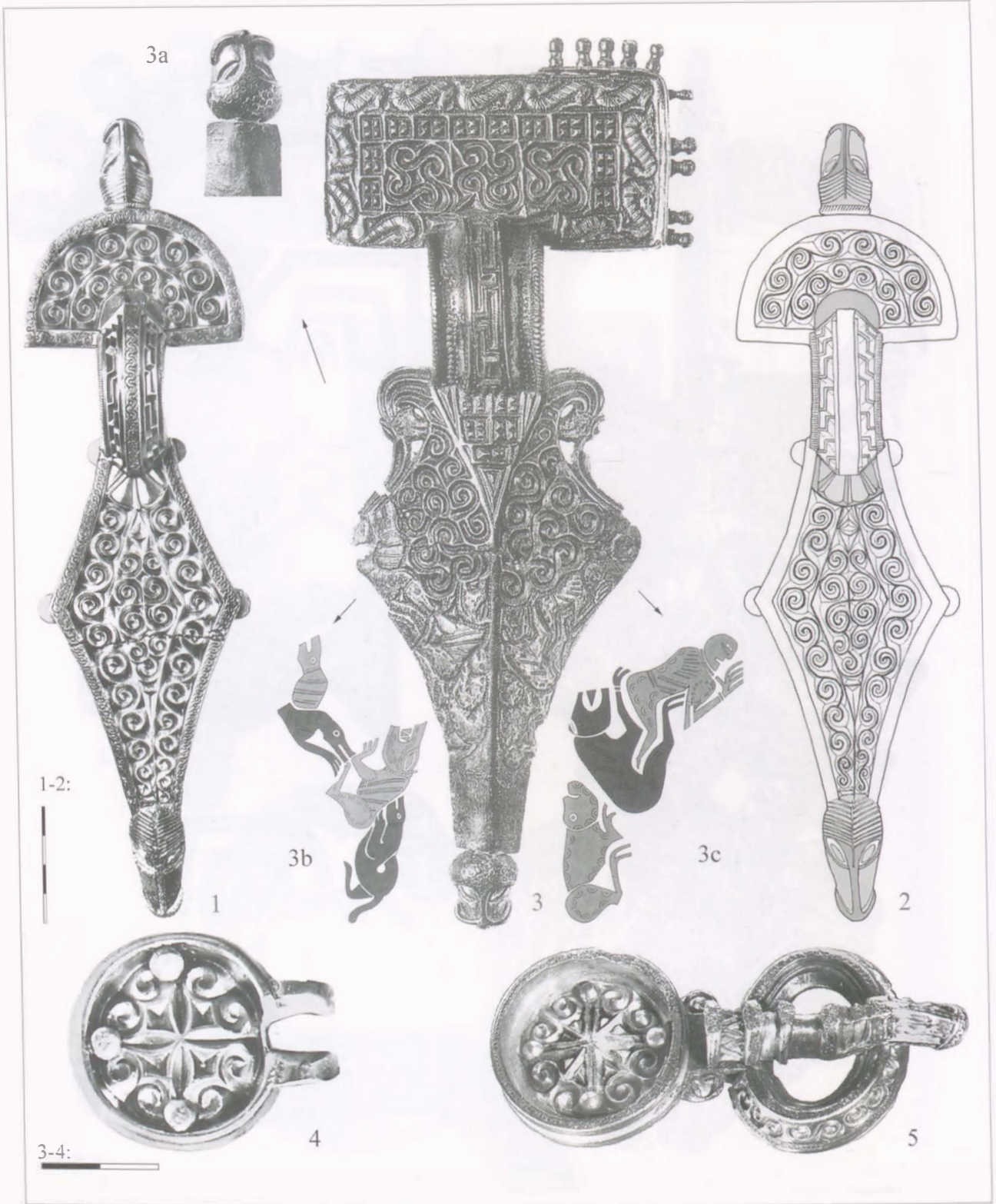
30. tábla 1-2. Aquincum Budapest III. (H), katonai amphiteatrumban, kincslelet. Fibulapár, a fejlepon spirálindás, a láblapon szimmetrikus indás díszítéssel, H.: 13,5, ill. 12 cm; 3: Nydam (Sønderjyllands a., DK) II. lelet, kardhüvely veret; 4: madárfejekkel keretezett csat. Ismeretlen magyarországi lelőhely, Kunsthistorisches Museum, Wien. – 1-2: Aranyozott ezüst, niello; 3: aranyozott ezüst; 4: aranyozott ezüst, niello, gránát

Taf. 30 1-2. Aquincum Budapest III, Militäramphitheater. Schatzfund. Fibelpaar mit Spiralranken auf der Kopfplatte und symmetrischen Ranken auf der Fußplatte, L.: 13,5 und 12 cm (NAGY 1993, Taf. 5, 1-2); 3: Nydam II, Schwertscheidenbeschlag (BEMMANN 1998, Taf. 223, 5); 4: mit Vogelköpfen gerahmte Schnalle. Unbekannter ungarischer Fundort, Kunsthistorisches Museum, Wien (ANNIBALDI/WERNER 1963, Taf. 74, 4). – 1-2: vergoldetes Silber, Niello; 3: vergoldetes Silber; 4: vergoldetes Silber, Niello, Granat.

31. tábla Magyarország. Madárfejekkel keretezett díszcsat. MNM, H.: 19,1 cm. 1a, 1d: A csattövise oldalnézetei; 1b, 1c: az állatfigurák rajza; 2: Snartemo (Vest Agder, N) V. sír. A kardszíjcsat tövise, oldalnézet; 2a: az állatfigura rajza. – 1: Aranyozott ezüst, niello, gránát; 2: aranyozott ezüst, niello

Taf. 31 Ungarn. Mit Vogelköpfen gerahmte Ziernschnalle. MNM, L.: 19,1 cm. 1a, 1d: Seitenansichten des Schnallendorns; 1b, 1c: Zeichnung der Tierfiguren (NAGY 2005, Abb. 7); 2: Snartemo, Grab V. Dorn der Schwertgurtschnalle, Seitenansicht; 2a: Zeichnung der Tierfigur (2–2a: HASELOFF 1981, Taf. 27.2 und Abb. 94). – 1: vergoldetes Silber, Niello, Granat; 2: vergoldetes Silber, Niello.

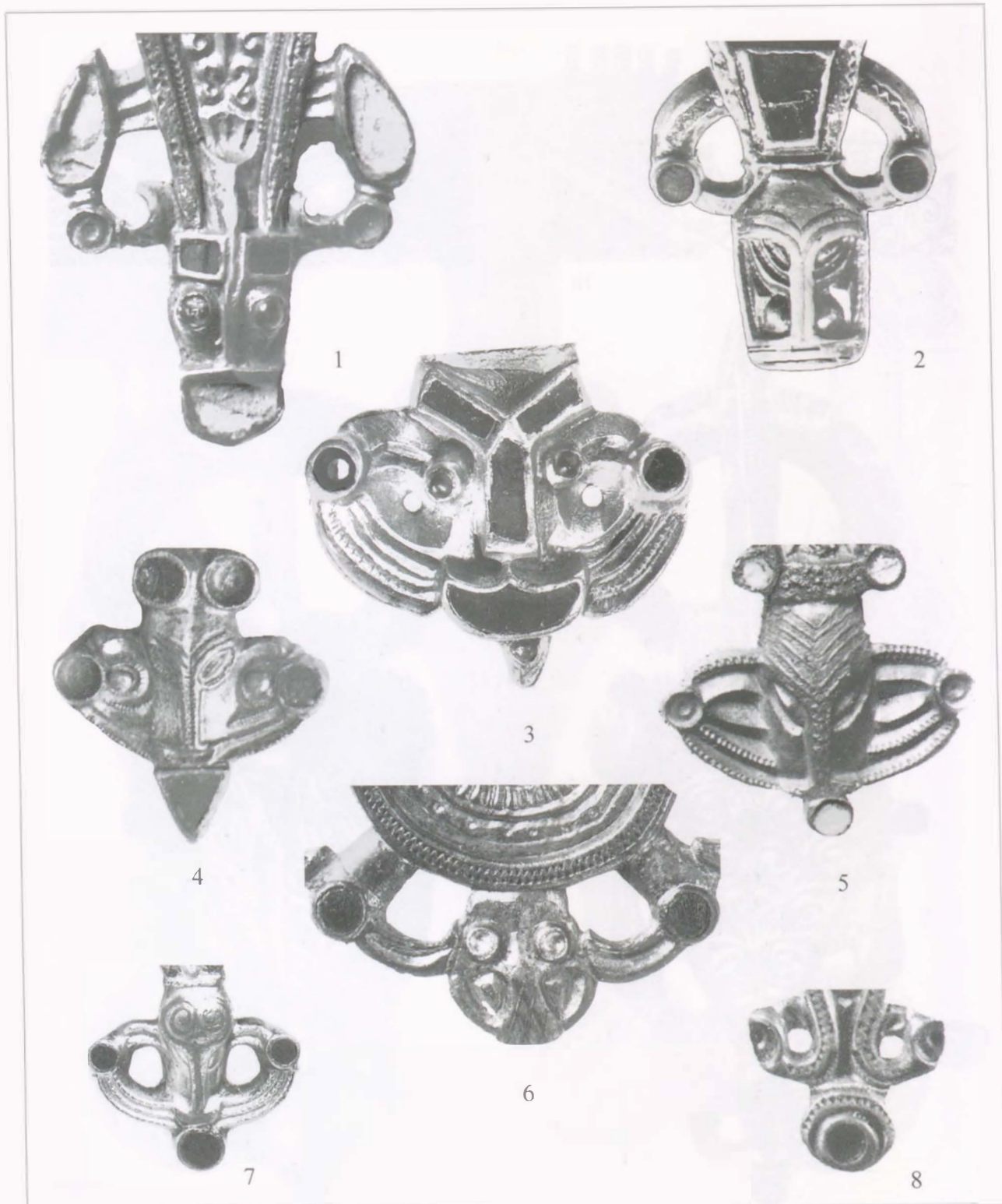

32. tábla 1–2: Répcelak (V.m., H), állatfej gombos, spirálindás díszű fibulapár, H.: 25,5 cm; 3–3a: a Hol-i (Nord Trøndelag, N) szögletes fejű, állatfejes lábú fibula; 3b-c: a láblap szélén gravírozott ember, állatember és állatalakok; 4: Répcelak, csatlomez. 5: kardszijcsat a Nydam IV. leletből. – 1–2: Aranyozott ezüst, niello; 3: ezüst; 4–5: aranyozott ezüst (5: méret nélkül)
 Taf. 32 1–2: Répcelak, Bügelfibelpaar mit Tierkopfsknopf und Spiralranken, L.: 25,5 cm (KISS 2001, Abb. 4); 3–3a: Hol, Fibel mit eckigem Kopf und Tierkopfsfuß; 3b-c: Am Rand der Fußplatte eingraviertes Mensch, Tiermensch und Tierfiguren (FORSSAN-
 DER 1937, Abb. 4.5a; MAGNUS 2001, Fig. 2; HASELOFF 1986, Abb. 2,28; SJØVOLD 1993, Pl. 10); 4: Schnallenblech.
 Répcelak (KISS 2001, Abb. 9.5a); 5: Schwertriemenschnalle aus Nydam Fund IV (JØRGENSEN/WANG PETERSEN 2003, Abb. 36). – 1–2: vergoldetes Silber, Niello; 3: Silber; 4–5: vergoldetes Silber (5: ohne Maßstab).

33. tábla Teljes madárfigurák csatlamezek szélén. 1–1a: Bácsordas/Karavukovo (Vojvodina, SR), II.: 15 cm; 2: Domolospuszta (Bar. m., II), H.: 15,3 cm. – 1–2: Aranyozott ezüst, almandin, niello

Taf. 33 Ganze Vogelfiguren am Rand von Schnallenblechen. 1–1a: Bácsordas/Karavukovo (KISS 1983, Abb. 9, 11); 2: Domolospuszta (DOMBAY 1956, Taf. XVII, 7). – 1–2 vergoldetes Silber, Almandin, Niello.

34. tábla „Két állatfej köti maszk” motívum. 1: Fibula lába, Magyarország (ld. 36. t. 3–3a); 2: fibula lába, Erdély (?) (ld. 37. t. 1–1a); 3: csatlomez csücska, Magyarország (ld. 31. t. 1); 4: csatlomez csücska, Domolospuszta (ld. 33. t. 2); 5: csatlomez csücska, Kiskunfélegyháza (Bkk.m., H); 6: fibula fejlapjának gombjai, „Bökénymindszent” (Csg.m., H); 7: csatlomez csücska, Bácsordas (ld. 33. t. 1); 8: Szőreg (Csg.m., H) 19. sír. – 1–8: Aranyozott ezüst, almandin, niello

Taf. 34 Das Motiv der „Maske zwischen zwei Tierköpfen”. 1: Fibelfuß, Ungarn (s. Taf. 36,3–3a); 2: Fibelfuß, Siebenbürgen (?) (s. Taf. 37,1–1a); 3: Schnallenblechspitze, Ungarn (s. Taf. 31,1); 4: Schnallenblechspitze, Domolospuszta (s. Taf. 33,2); 5: Schnallenblechspitze, Kiskunfélegyháza (KISS 1983, Abb. 12,1 Detail); 6: Knöpfe der Fibelkopfplatte, „Bökénymindszent” (CSALLÁNY 1961, Taf. 108,1–2); 7: Schnallenblechspitze, Bácsordas (s. Taf. 33,1); 8: Fibelfuß, Szőreg Grab 19 (NAGY 2005, Taf. 97,4). – 1–8: vergoldetes Silber, Almandin, Niello.

1

2

1a

1b

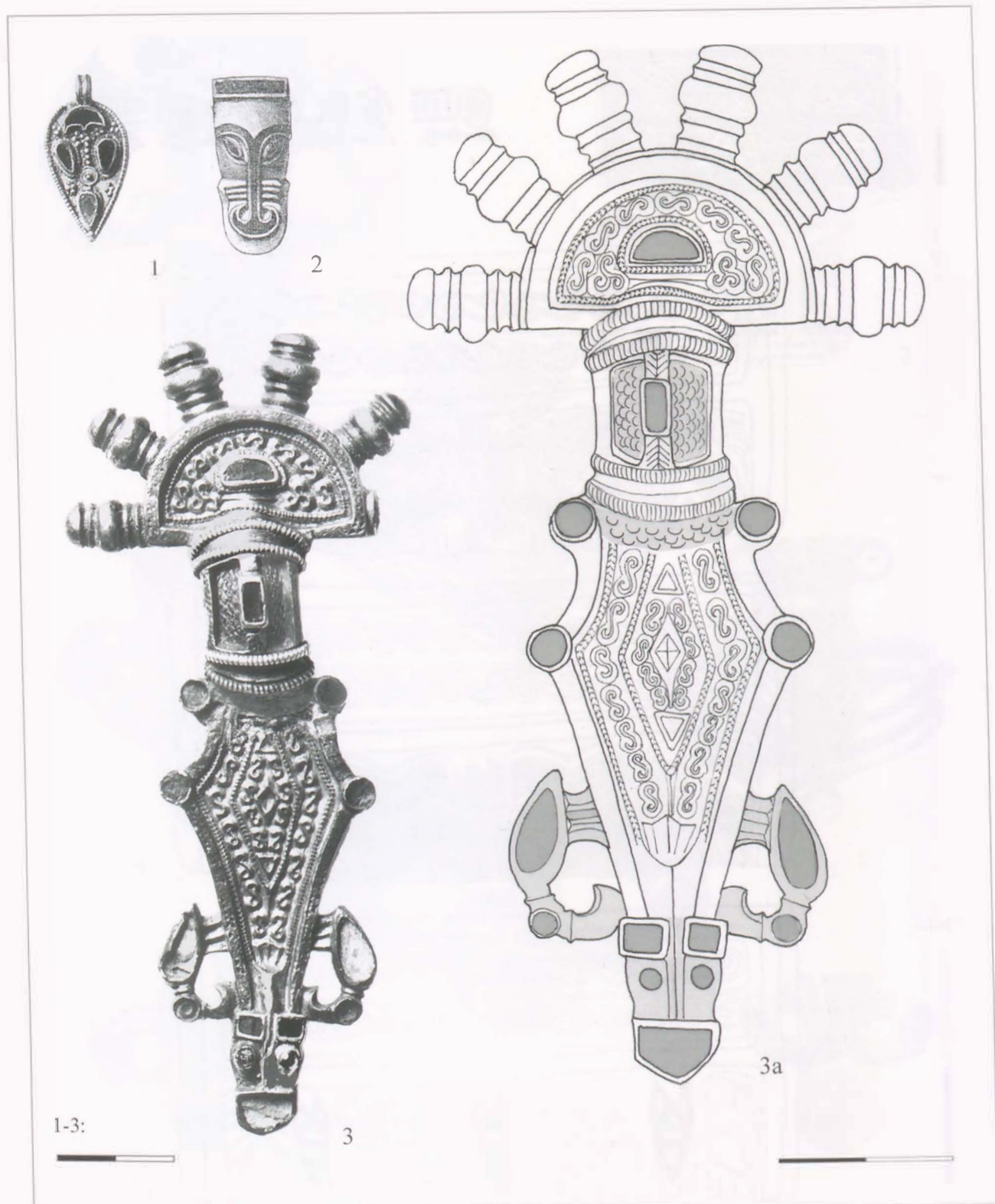
1c

1a-c,2:

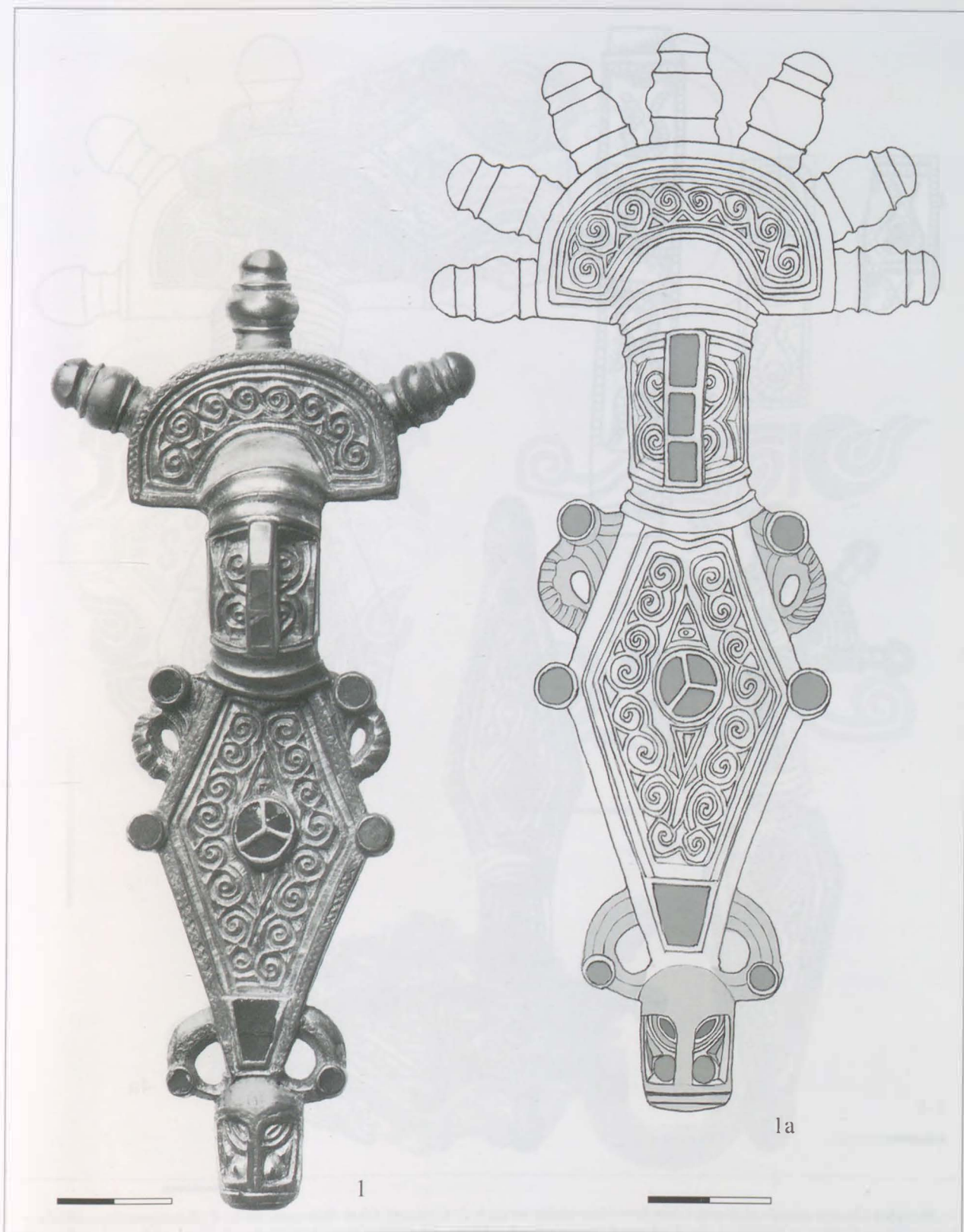
35. tábla 1: Felpéc (GyMS.m., H), kardtok bemeneti verete, H.: 5,3 cm. Az ornamentika elemzése. 1a: Negatív S-spirálok; 1b: madáralalakok kőberakásos szemmel és testtel; 1c: maszkok; 2: Högom (Medelpad, S), kardtok veret préselt lemezének ornamentikája. – 1: Aranyozott ezüst, almandin; 2: arany

Taf. 35 1. Felpéc, Schwertscheidenmundblech, L.: 5,3 cm (BONA 1974, Abb. 41). Analyse der Ornamentik. 1a: negative S-Spiralen; 1b: Vogelfiguren mit steineingelegten Augen und Körpern; 1c: Masken; 2: Högom, Ornamentik des Pressbleches des Schwertscheidenbeschlags (HASELOFF 1981, Abb. 95). – 1: vergoldetes Silber, Almandin; 2: Gold.

36. tábla 1: Gáva (SzSzB.m., II), csepp alakú csingő rekeszes köberakásokkal és granulációval.; 2: Øssby (Grässgård, Öland, S), fibulaláb állatfeje; 3-3a: Magyarország, Hatgombos fibula rekeszes köberakásokkal, a láblap szélén teljes sasfigurákkal, a jelületlen S-spirálokkal. A kengyelen poncolt pikkely/tollminta. Hl.: 13,8 cm. – 1: Arany, almandin; 2-3: aranyozott ezüst, almandin, niello

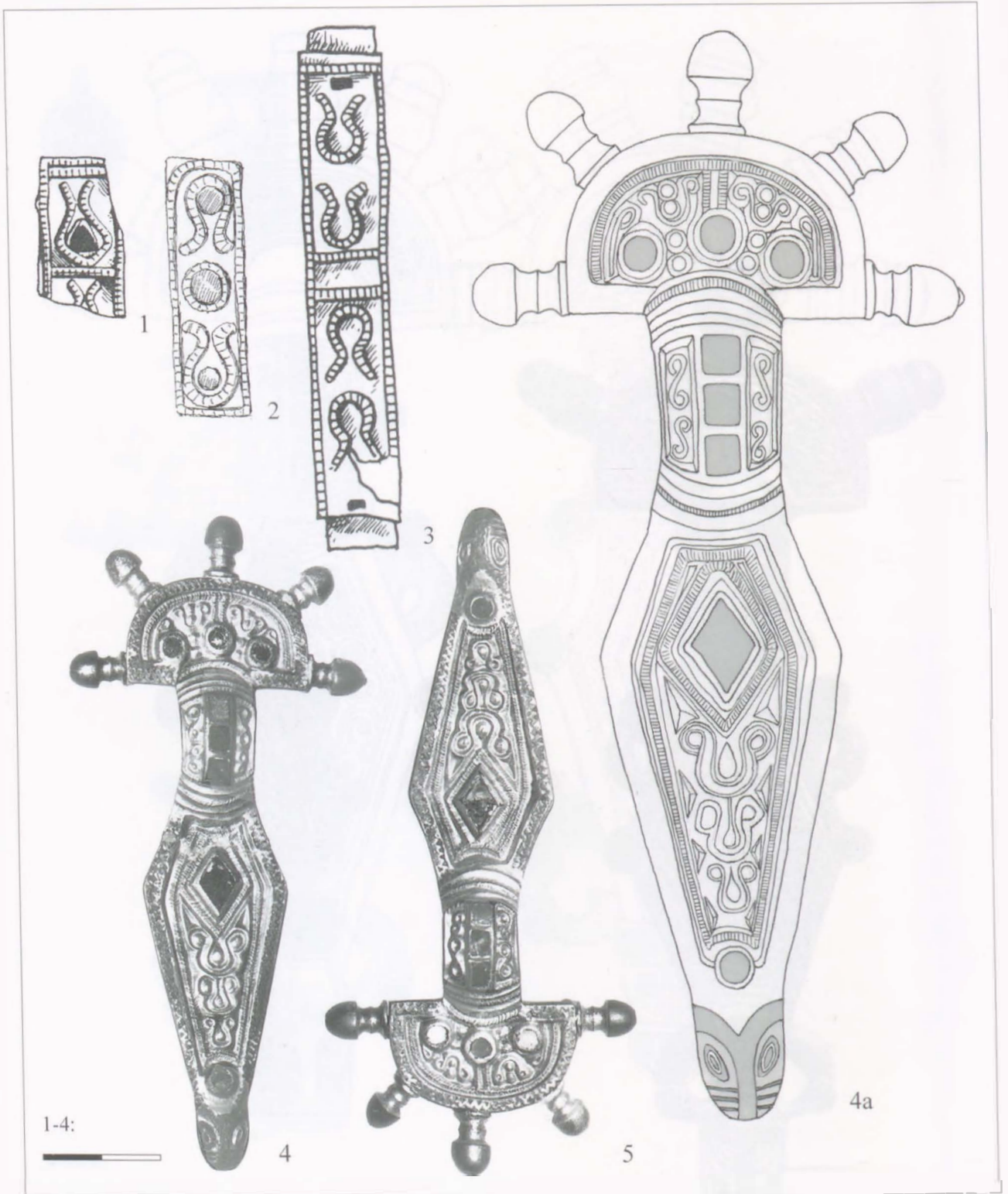
Taf. 36 1: Gáva. Tropfenanhänger mit Zellensteineinlagen und Granulierung. (ISTVÁNOVITS 1997, Abb. 49); 2: Øssby, Tierkopf von einem Fibelfuß (SALIN 1904, Fig. 442); 3-3a: Ungarn. Sechsknopffibula mit Zellensteineinlagen, vollständigen Adlerfiguren am Rand der Fußplatte und S-Spiralen auf der Fläche. Auf dem Bügel punziertes Schuppen/Federmuster, L.: 13,8 cm (HAMPEL, 1905, II, Taf. 54,2). – 1: Gold, Almandin; 2-3: vergoldetes Silber, Almandin, Niello.

37. tábla 1–1a: Erdély (?). Hétegombos, spirálindás díszítésű fibula. A kengyel közepén sikrekeszes kőberakás sor, a láblapon osztott belsejű, korong alakú rekeszes kő, a láblap csúcsán trapéz formájú kőberakás, a láblap szélén lehajló sasfejek.

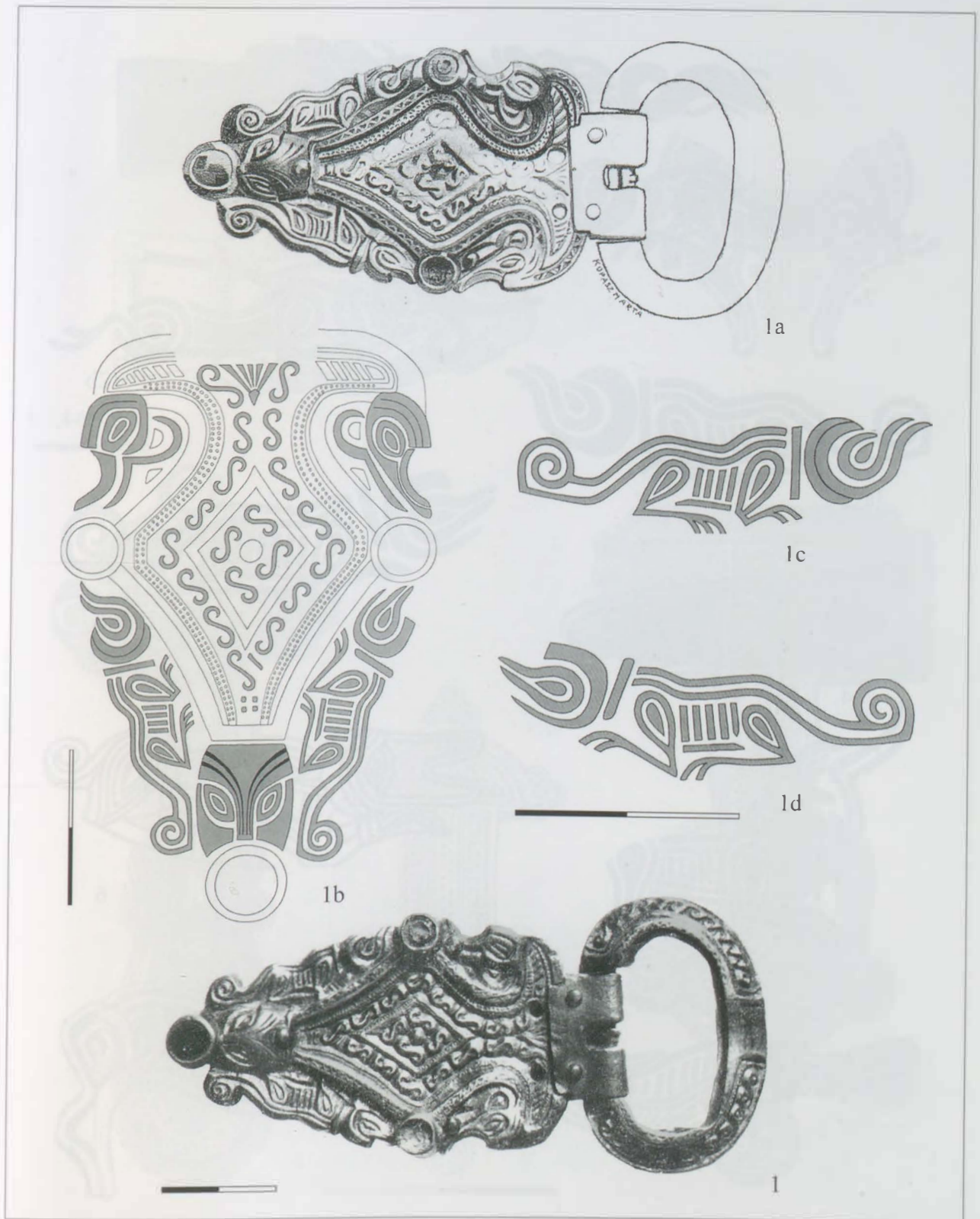
H.: 16,2 cm (BONA 1974, 1. kép). – Aranyozott ezüst, almandin, niello

Taf. 37 1–1a: Siebenbürgen (?). Siebenknopfsfibel mit Spiralkanen. Auf dem Bügel in der Mitte cloisonnierte Steineinlagenreihe, auf der Fußplatte innen geteilter, scheibensförmiger Zellenstein, auf der Spitze der Fußplatte trapezförmige Steineinlage, am Rand der Fußplatte hängende Adlerköpfe. L.: 16,2 cm (BONA 1974, Abb. 1). – Vergoldetes Silber, Almandin, Niello.

38. tábla Ómega mintával díszített hun kori lószerszám veretek. 1: Concești (Jud. Botoșani, RO); 2: Zdvizsenszkoje (RUS); 3: Nyizsnjaja Dobrinka (RUS); 4, 4a-5: Artánd-Lencsésdomb (HB.m., H) 1. sír. Ötgombos fibulapár ómega mintákkal díszítve, a fej- és láblapon à cabochoon, a kengyelen sikrekeszes köberakásokkal. H.: 11,2 cm. – 1-3: Bronz, arany; 4-5: aranyozott ezüst, almandin, niello

Taf. 38 Mit Omegamuster verzierte hunnenzeitliche Pressblechbeschläge des Pferdegeschirrs. 1: Concești; 2: Zdvizhenskoe, 3: Nizhnjaja Dobrinka (ZASETSKAYA 1994, Taf. 30,9; Taf. 9,12; Taf. 11,7); 4,4a-5: Artánd-Lencsésdomb (Kom. Hajdú-Bihar) Grab 1. Fünfknopffibelpaar mit Omegamustern, à cabochoon-Steineinlagen auf der Kopf- und Fußplatte und cloisonnierten Steineinlagen auf dem Bigel. L.: 11,2 cm. (MESTERHÁZY 2005, Taf. 65,1-2.) – 1-3: Bronze, Gold, 4-5: vergoldetes Silber, Almandin, Niello.

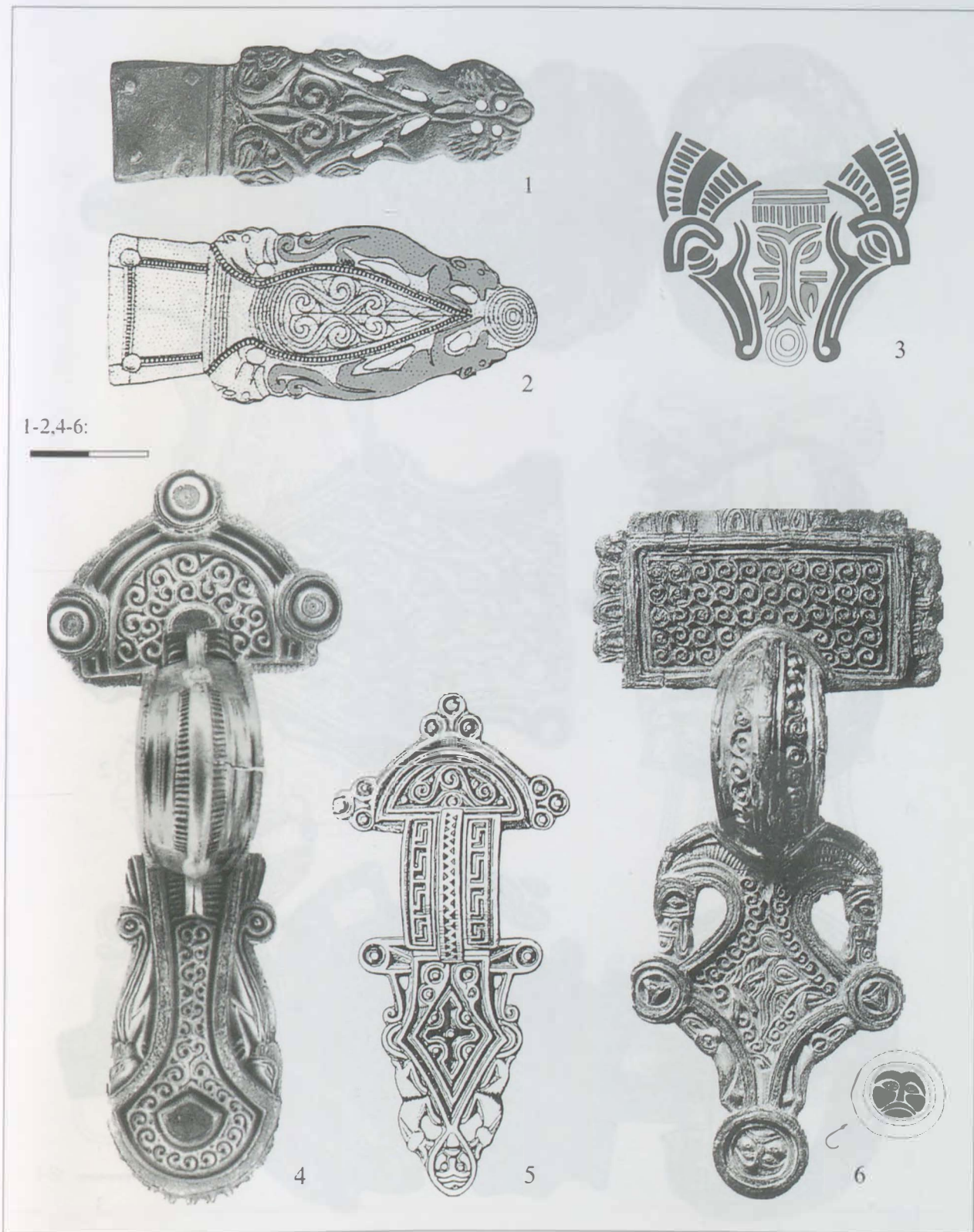

39. tábla 1: Gyula (Bék. m., H), rombusz alakú díszcsat. H.: 10,5 cm; 1a: A csat befejezeten rajza. 1b: Az ornamentika elemzése. A lemez közepén S-spirálokból álló növényi minta, a csatkarika felé eső oldalon két lehajló állatfej, a széleken két, felfelé kúszó állatfigura; 1c-d: a két szegélyállat. – Aranyozott ezüst, almandin, niello

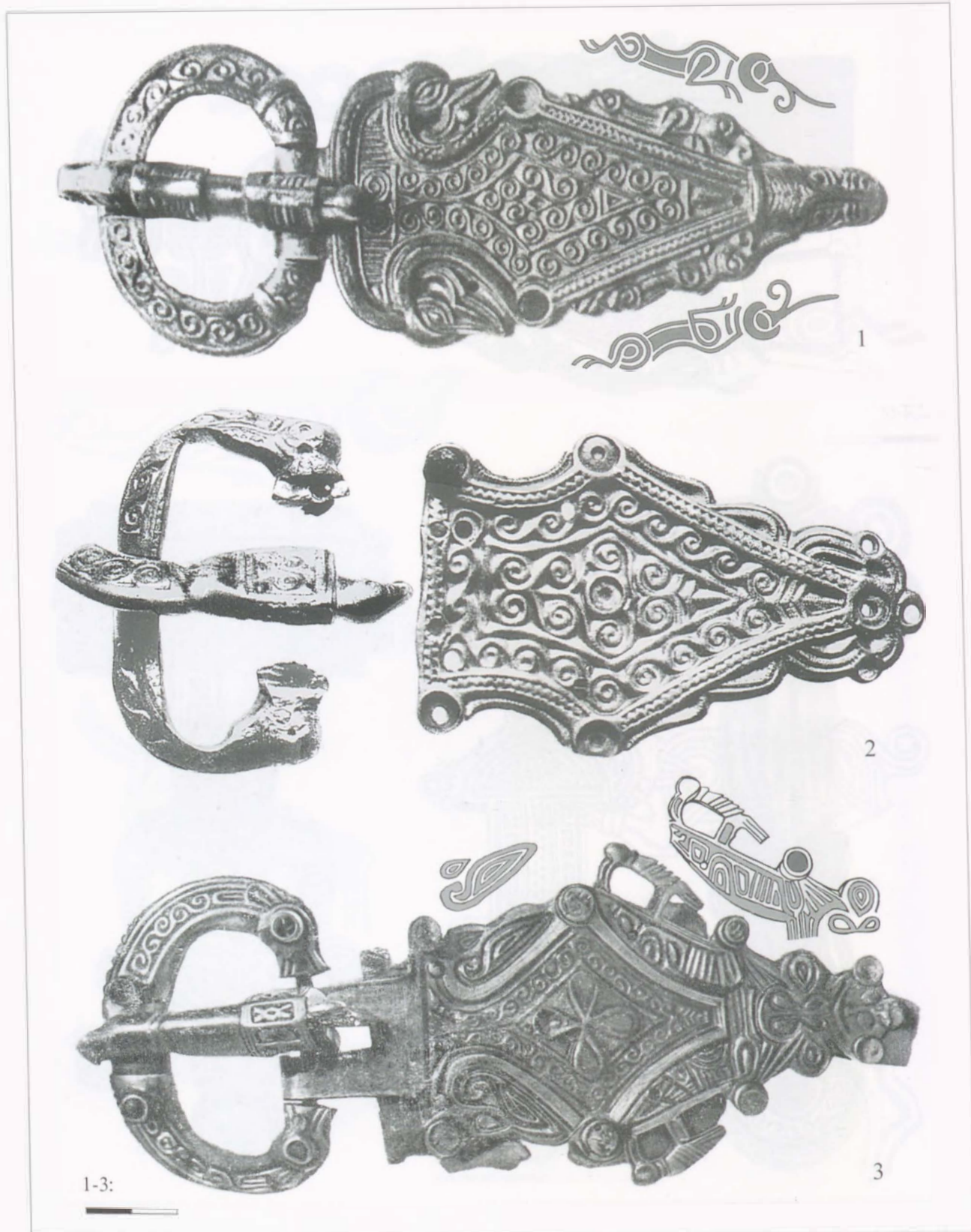
Taf. 39 1: Gyula, Zierschnalle mit rhombischem Beschlag, L.: 10,5 cm. (CSALLÁNY 1941, Taf. XXXIX,2); 1a: unvollendete Schnallenzeichnung. 1b: Analyse der Ornamentik. In der Beschlagmitte Pflanzenmuster aus S-Spiralen, auf der Seite zum Schnallenring zwei hängende Tierköpfe, an den Rändern zwei nach oben gerichtete Randtiere; 1c-d: die zwei Randtiere (HASELOFF 1981, Abb. 508a–b). – Vergoldetes Silber, Almandin, Niello.

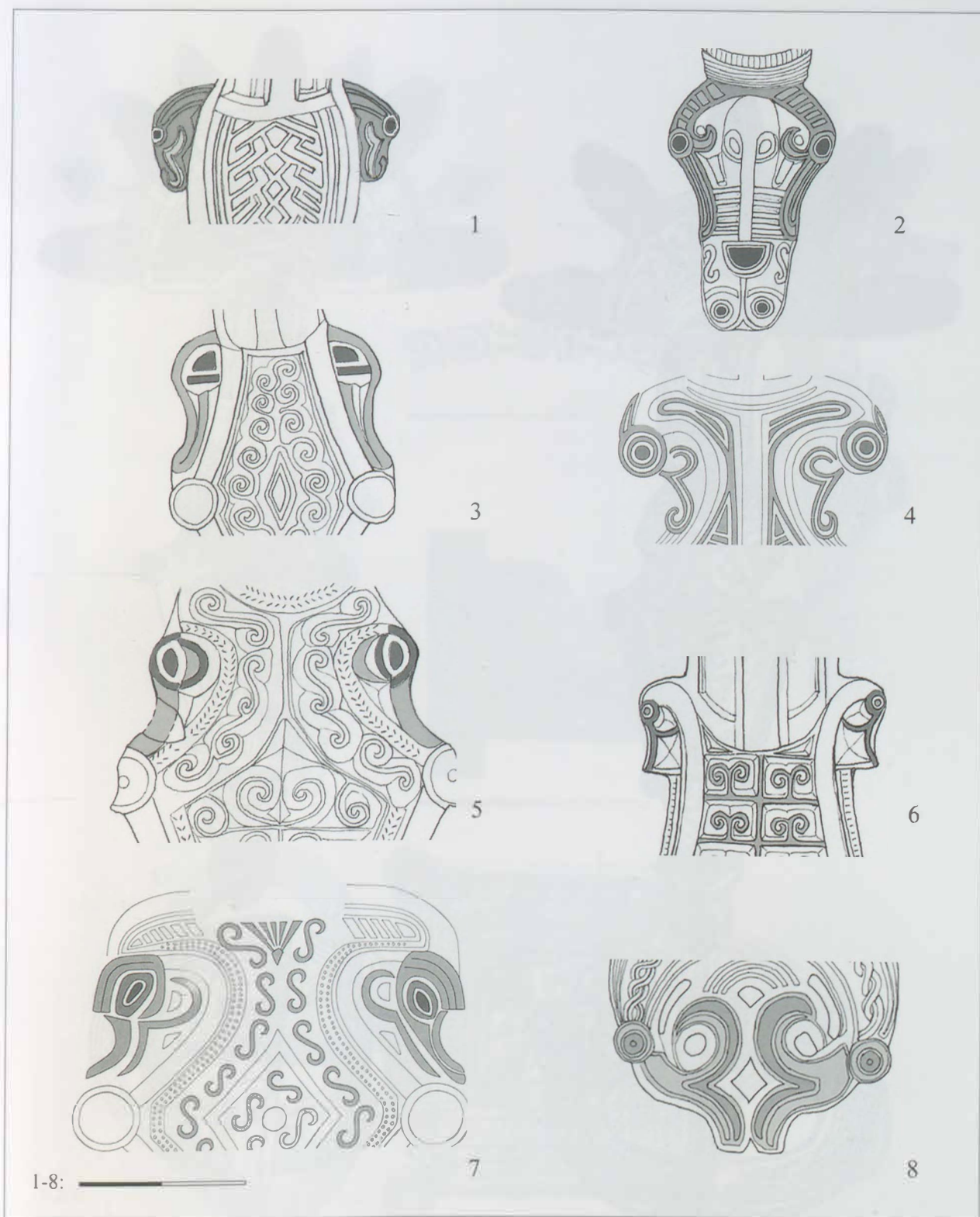
40. tábla 1: Késő római övveret orozslán felsőtestű, halfarkú keveréklényei. Obervorschütz (Hessen, D). – I. stilus „A” fázis állatfigurái. 2a-b: Konarzew (Ięczyca, PL); 6: Gummersmark (Seeland, DK). – I. stilus „B” fázis állatfigurái. 3a-b: Gyula; 4: Broåsen (Grimeton, Halland, S), kardgomb; 5: Vallstenarum (Gotland, S); 7: Vedstrup (Seeland, DK); 8: Langlo (Vestfold, N).
Taf. 40 1: Obervorschütz, Seelöwen eines spätrömischen Gürtelbeschlages (HASELOFF 1981, Abb. 10, Detail). – Stil I, Phase „A”. 2a–b: Konarzew; 6: Gummersmark. – Stil I, Phase „B”. 3a–b: Gyula; 4: Broåsen, Schwertknäuf (nach HASELOFF 1981, Taf. 27, 1); 5: Vallstenarum (HASELOFF 1986, Abb. 11); 7: Vedstrup (HASELOFF 1981, Abb. 107d; s. Abb. 41, 4); 8: Langlo (SALIN 1904, Fig. 518, Detail).

41. tábla Szegélyállatokkal díszített késő római szíjvégek. 1: Szamosújvár/Gherla (Jud. Cluj, RO); 2: Köln (D). 3: Vedstrup (Seeland, DK). Fibula. A fejlap ornamentikájának részlete. – A láblap szélén plasztikus szegélyállatokkal díszített fibulák. 4: Ommundrød (1) (Hedrum, Vestfold, N) 5: Canterbury (GB); 6: Tveitane (II) (Vestfold, N). – 1-2: Bronz; 3-6: aranyozott ezüst. Taf. 41 1-2: Randtiere auf spätrömischen Riemenzungen. 1: Szamosújvár/Gherla (RIEGL 1901, Taf. XXII,9); 2: Köln (nach SOMMER 1984, Taf. 46,17). 3: Vedstrup, Bügelfibel. Detail der Kopfplattenornamentik (HASELOFF 1981, Abb. 99). Bügelfibeln, an der Fussplatte plastische Randtiere. 4: Ommundrød (I) (SJØVOLD 1993, Pl. 33); 5: Canterbury (MAGNUS 2001, Fig. 11); 6: Tveitane (II) (SJØVOLD 1993, Pl. 13). – 1-2: Bronze; 3-6: vergoldetes Silber.

42. tábla 1. Szegélyállatokkal díszített népvándorlás kori díszcsatok. 1: Konarzew (Łęczycza, PL); 2: Sadovsko (BG); 3: Szkalisztoje (Krim, UK) I. 288. sír. – 1–2: Aranyozott ezüst, niello; 3: aranyozott ezüst, piros és világoszöld üveg
Taf. 42 I. Völkerwanderungszeitliche Zierschnallen mit Randtieren. 1: Konarzew (MAĆZYŃSKA 1999, Fig. 14.1); 2: Sadovsko (UENZE 1992, Taf. 130,21); 3: Skalistoe I, Grab 288 (VEJMARN/AMBROZ 1980, ris. 2). – 1–2: vergoldetes Silber, Niello; 3: vergoldetes Silber, rotes und hellgrünes Glas.

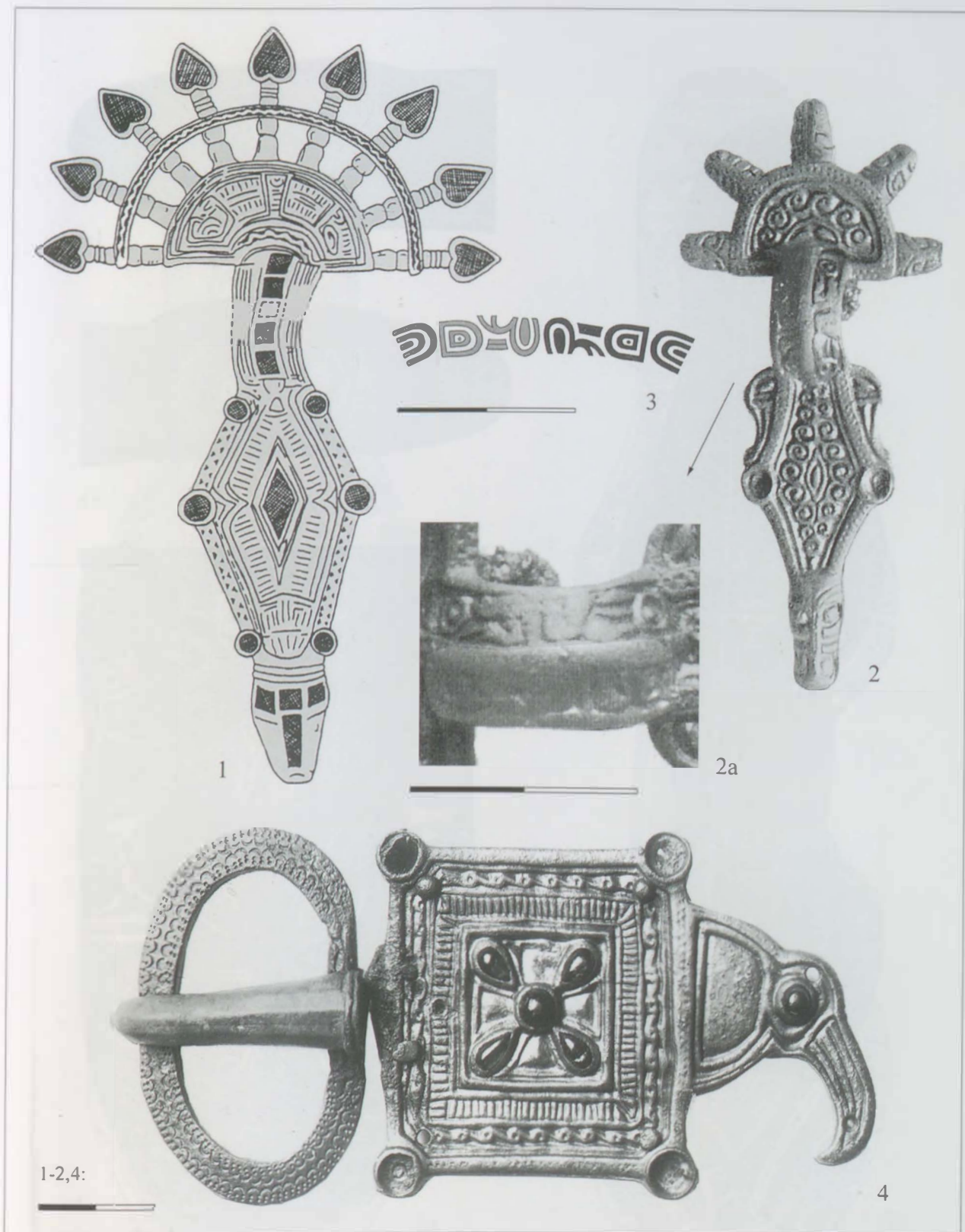
43. tábla Lehajló állatfej párok. 1: Hegykő (GyMS.m., H) 21. sír, a fibula részlete; 2: Jutas (V.m., H) 196. sír, a fibula részlete; 3: Szentes-Nagyhegy 77. sír, a fibula részlete (ld. 45. t. 2); 4: Szolnok-Szanda 73. sír, a fibula részlete (ld. 55. t. 1a); 5: Beregvidék, a fibula részlete (ld. 44. t. 1); 6: Aquincum, katonai amphiteatrumi kincslelet, a fibula részlete (ld. 30. t. 2); 7: Gyula, a csat részlete (ld. 39. t. 1b); 8: Veszvény, az 1. csüngő részlete (ld. 56. t. 1a)

Taf. 43 Hängende Tierkopfspeare. 1: Hegykő Grab 21, Fibeldetail; 2: Jutas Grab 196, Fibeldetail; 3: Szentes-Nagyhegy Grab 77, Fibeldetail (s. Taf. 45, 2); 4: Szolnok-Szanda Grab 73, Fibeldetail (s. Taf. 55, 1a); 5: Kom. Bereg, Fibeldetail (s. Taf. 44, 1); 6: Aquincum, Schatzfund im Militäramphitheater von Óbuda, Fibeldetail (s. Taf. 30, 2); 7: Gyula, Schnallendetail (s. Taf. 39, 1b); 8: Veszvény, Detail vom Anhänger Nr. 1 (s. Taf. 56, 1a).

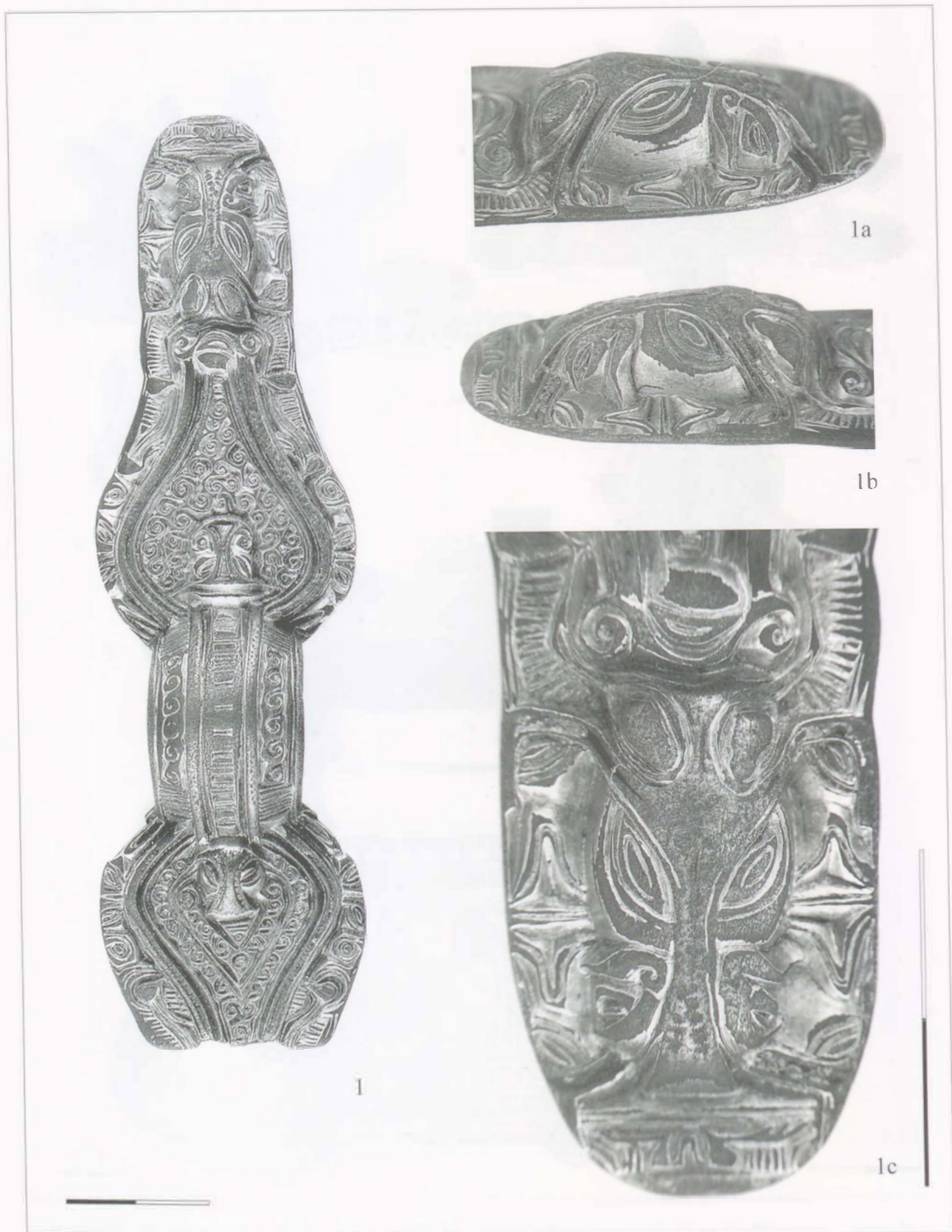
44. tábla 1-1a: Bereg-vidék. Állatfej gombos, spirálindás díszű fibula. H.: 15,4 cm. – Stilizált állatfejekkel díszített övcsatok
 2: Szentcs-Nagyhegy (Csg.m., 11) 64. sír; 3: Bratei/Baráthely (jud. Sibiu, RO) csatkarika (ld. 21. t. 3). – 1: Aranyozott ezüst,
 niello; 2: aranyozott ezüst; 3: aranyozott fehérfém

Taf. 44 1-1a: Komitat Bereg. Fibel mit Tierkopfsknopf und Spiralkanverzierung. L.: 15,4 cm. (BÓNA 1974, Abb. 2.) – Mit
 stilisierten Tierköpfen verzierte Gürtelschnallen 2: Szentcs-Nagyhegy Grab 64 (NAGY 2002, Abb. 2.3); 3: Bratei/Baráthely,
 Schnallenring (s. Taf. 21,3). – 1: vergoldetes Silber, Niello; 2: vergoldetes Silber; 3: vergoldetes Weißmetall.

45. tábla 1: Artres (Dép. Nord, F), kilencgombos fibula; 2: Szentcs-Nagyhegy (Csg.m., H) 77. sir fibulája, H.: 10,5 cm; 2a: A fibula kengyele; 3: Kirchheim unter Teck (Kr. Nürtingen, Württemberg, D) 85. sir, a fibula kengyelén lévő minta rekonstrukciója; 4: Szentcs-Nagyhegy 77. sir, sasos csat. – 1-2,4: Aranyozott ezüst, niello, almandin

Taf. 45 1: Artres, Zonenknopffibel (KOCII 1998, Abb. 7); 2: Fibel von Szentcs-Nagyhegy Grab 77, L.: 10,5 cm; 2a: der Bügel der Fibel; 3: Kirchheim unter Teck Grab 85. Rekonstruktion des Musters auf dem Fibelbügel (HASELOFF 1981, Abb. 194); 4: Szentcs-Nagyhegy Grab 77, Adlerschnalle (NAGY 2002, Abb. 14.2). – 1-2, 4: vergoldetes Silber, Niello, Almandin.

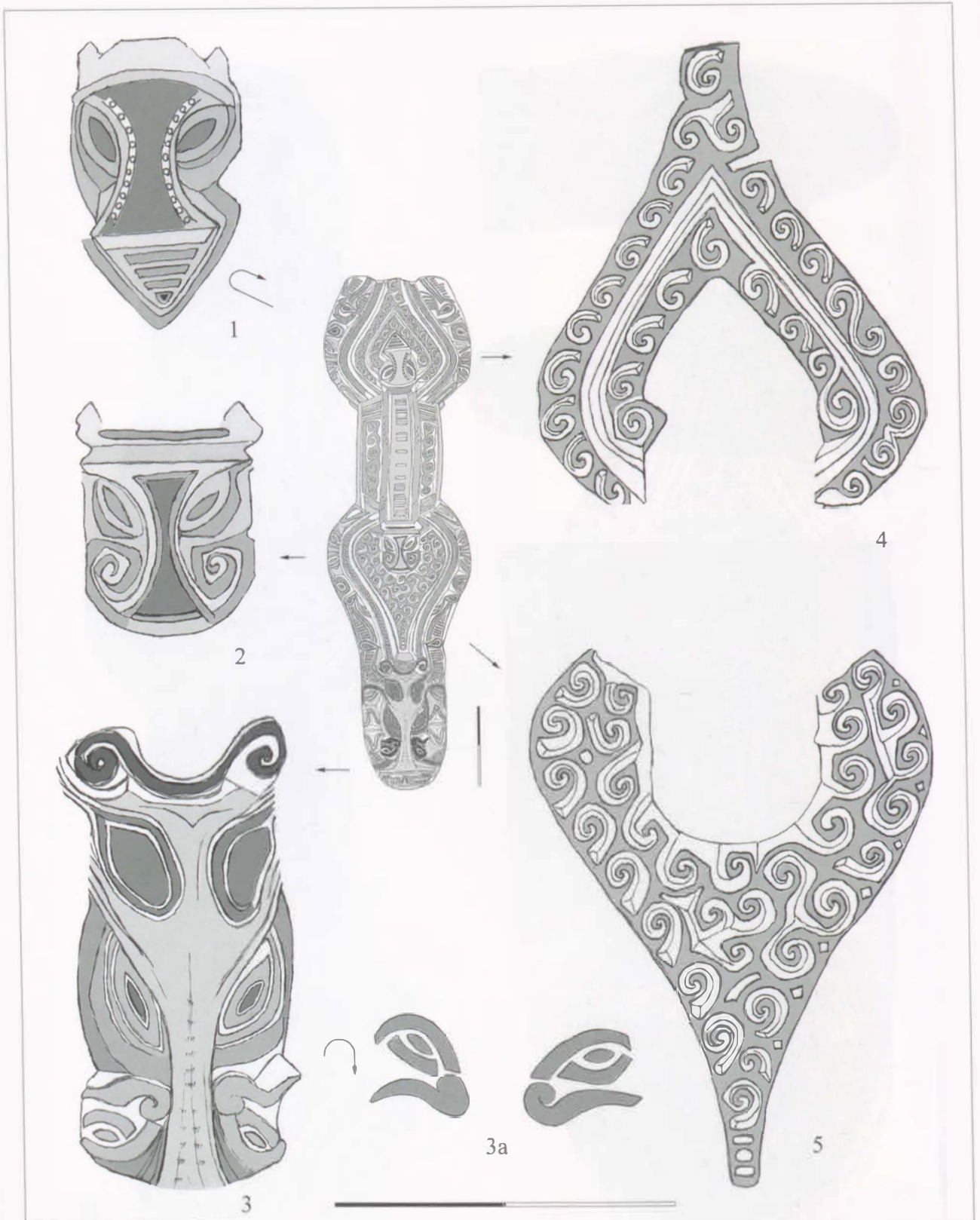

46. tábla Szentes-Nagyhegy (Csg. m., H) 84. sír. 1: Egyenlőkarú fibula. H.: 13,5 cm. 1a-b: Az ép kar állatfejének oldalnézetei; 1c: az ép kar állatfeje. – Aranyozott ezüst, niello

Taf. 46 Szentes-Nagyhegy Grab 84. 1: gleicharmige Fibel. L.: 13,5 cm. 1a-b: Seitenansichten des Tierkopfes des unversehrten Armes; 1c: Tierkopf des unversehrten Armes. – Vergoldetes Silber, Niello.

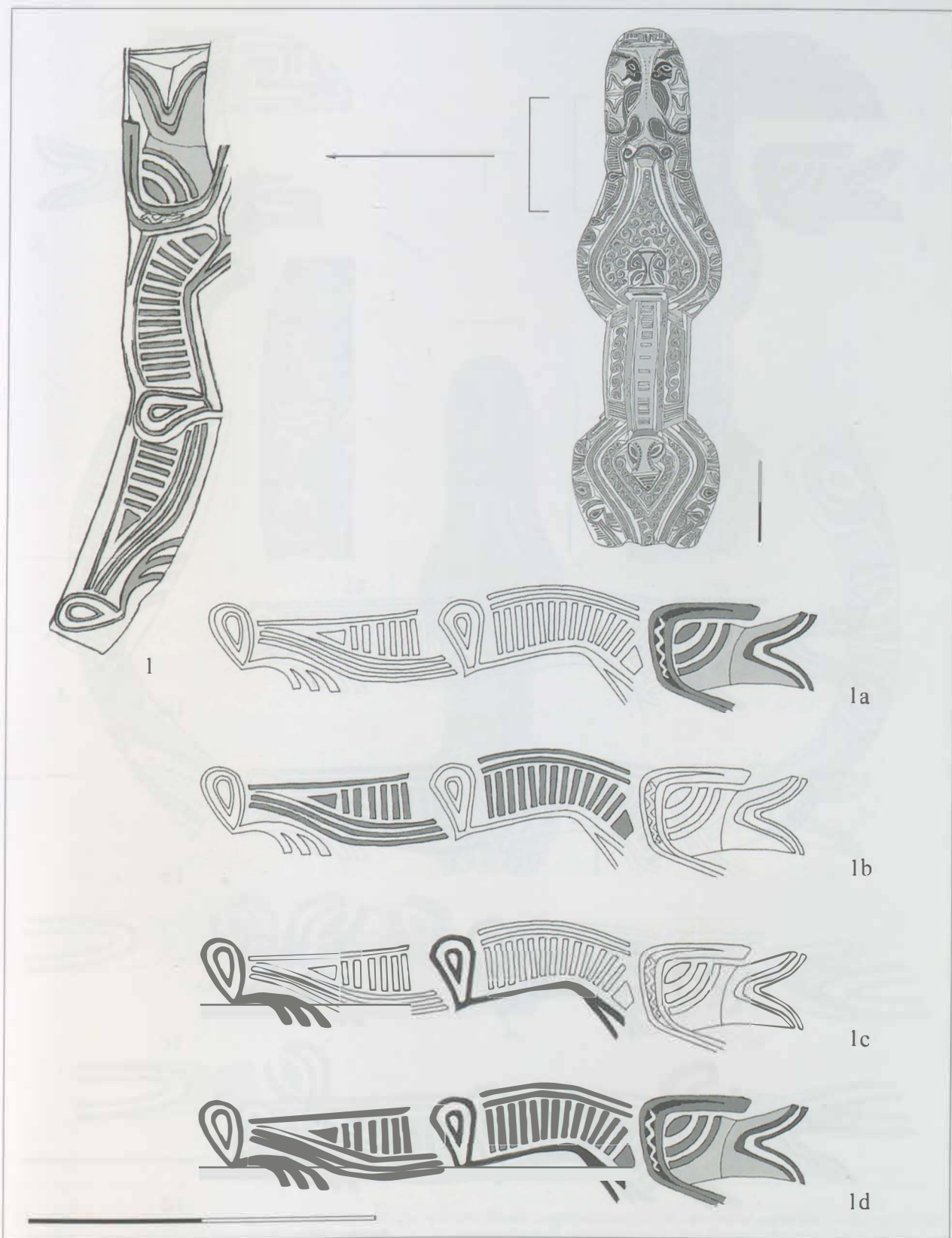

47. tábla Szentes-Nagyhegy (Csg.m., H) 84. sír. Egyenlőkarú fibula. 1a–b: A teljes minta rajza
 Taf. 47 Szentes-Nagyhegy Grab 84. Gleicharmige Fibel. 1a–b: Zeichnung des vollständigen Musters.

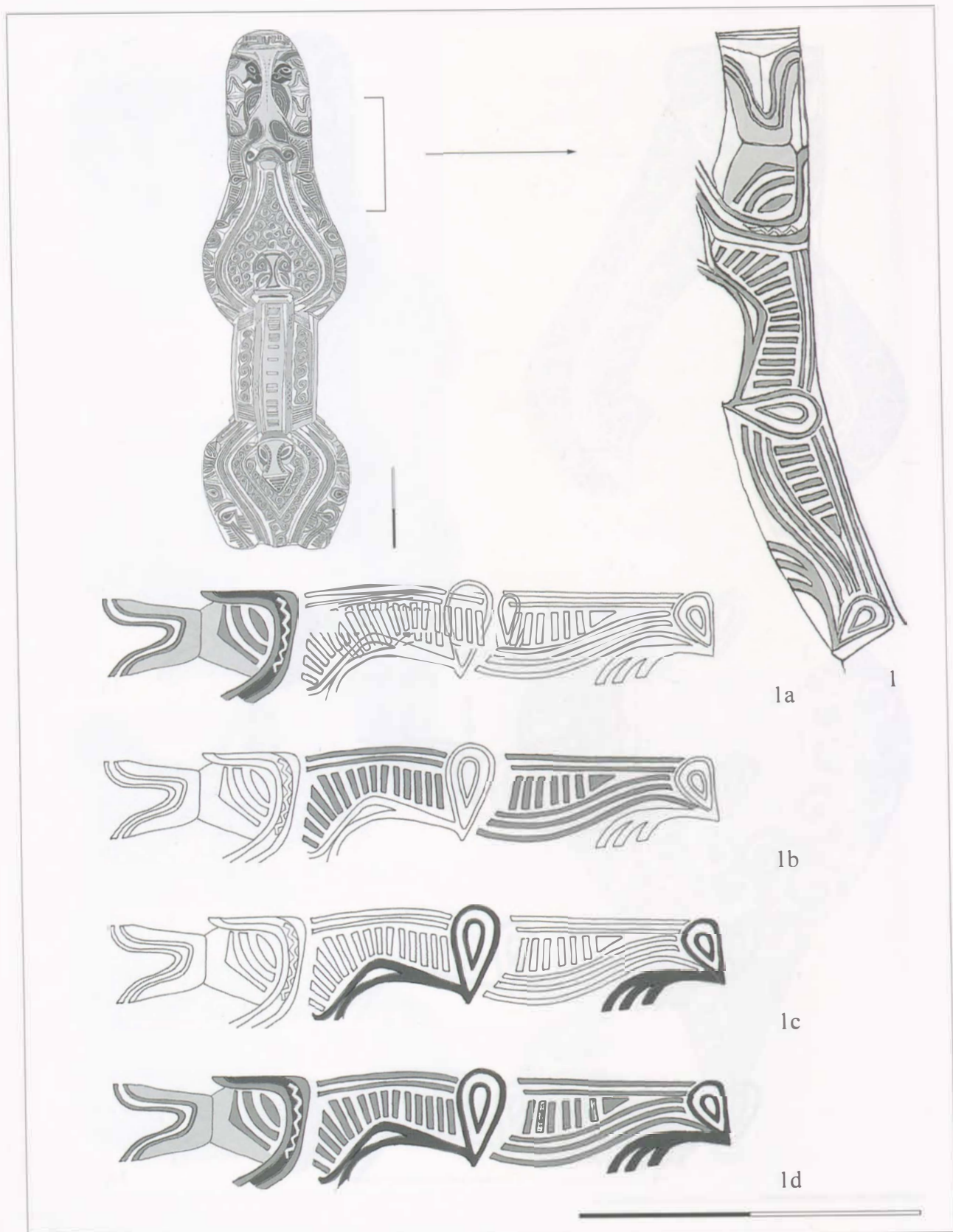

48. tábla Szentes-Nagyhegy (Csg.m., H) 84. sír. Egyenlőkarú fibula, az ornamentika elemzése. 1-2: Állatfejek a kengyel két végénél; 3: a nagy állatfej (kos) a fibula ép végén; 3a: szempár a nagy állatfej orránál; 4: a fibula csonka karjának két részre osztott, indadiszes mezője; 5: a fibula ép karjának indadiszes mezője

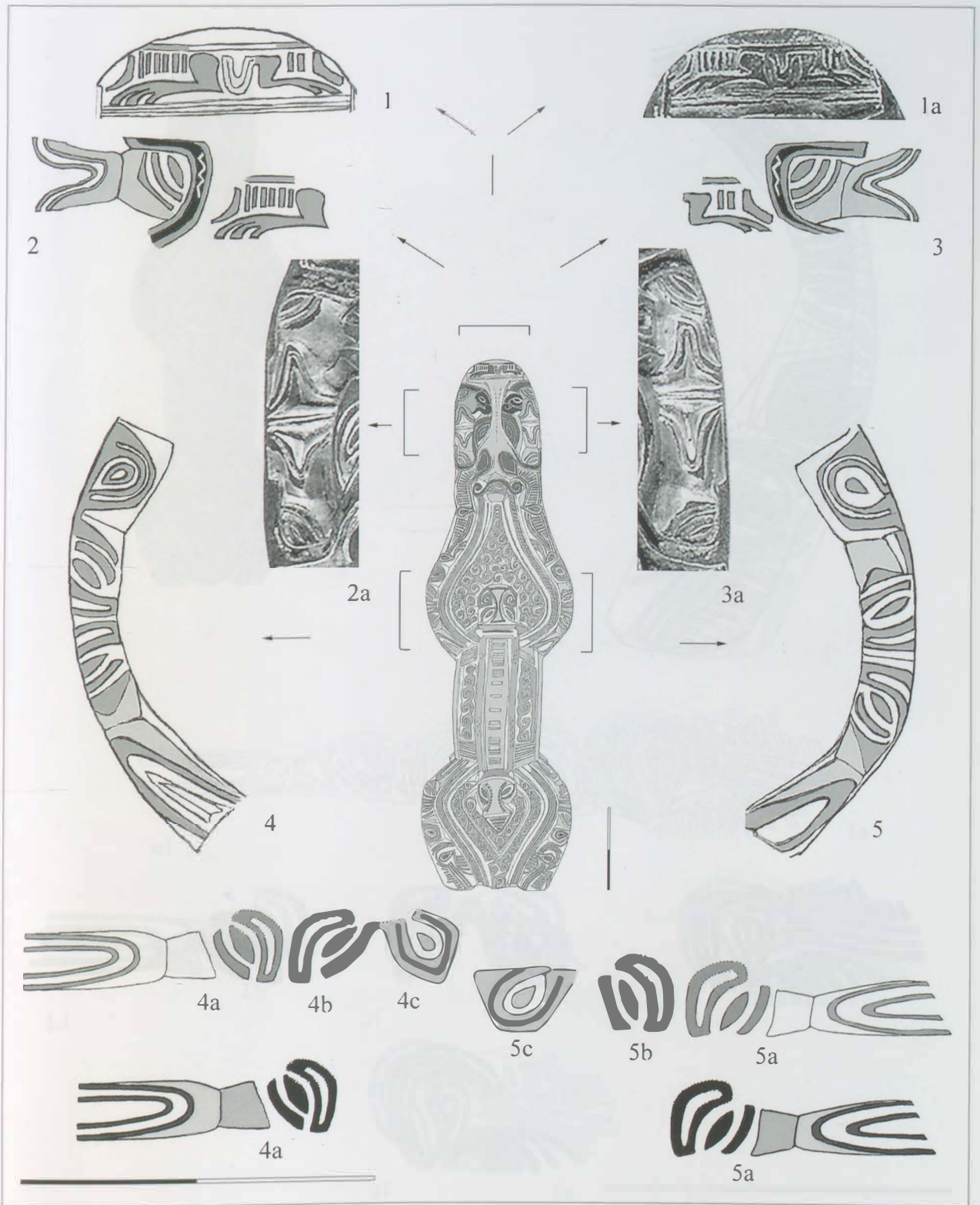
Taf. 48 Szentes-Nagyhegy Grab 84. Gleicharmige Fibel, Analyse der Ornamentik. 1-2: Tierköpfe an beiden Bügelenden; 3: der große Tierkopf (Widder) am unversehrten Ende der Fibel; 3a: Augenpaar an der Nase des großen Tierkopfes; 4: das zweigeteilte Feld mit Ranken auf dem abgebrochenen Arm der Fibel; 5: das Feld mit Ranken auf dem unversehrten Arm der Fibel.

49. tábla Szentes-Nagyhegy (Csg. m., II) 84. sír. Az egyenlőkarú fibula szegélyállatai, az ornamentika elemzése. 1: Az ép kar bal oldali peremének teljes állatfigurája. 1a: Fej; 1b: nyak és test; 1c: mellső és hátsó láb; 1d: az állatfigura
 Taf. 49 Szentes-Nagyhegy Grab 84. Randtiere der gleicharmigen Fibel, Analyse der Ornamentik. 1: die vollständige Tierfigur am linken Rand der unversehrten Armes. 1a: Kopf; 1b: Hals und Körper; 1c: Vorder- und Hinterbein; 1d: die Tierfigur (vgl. HASELOFF 1981, Abb. 509).

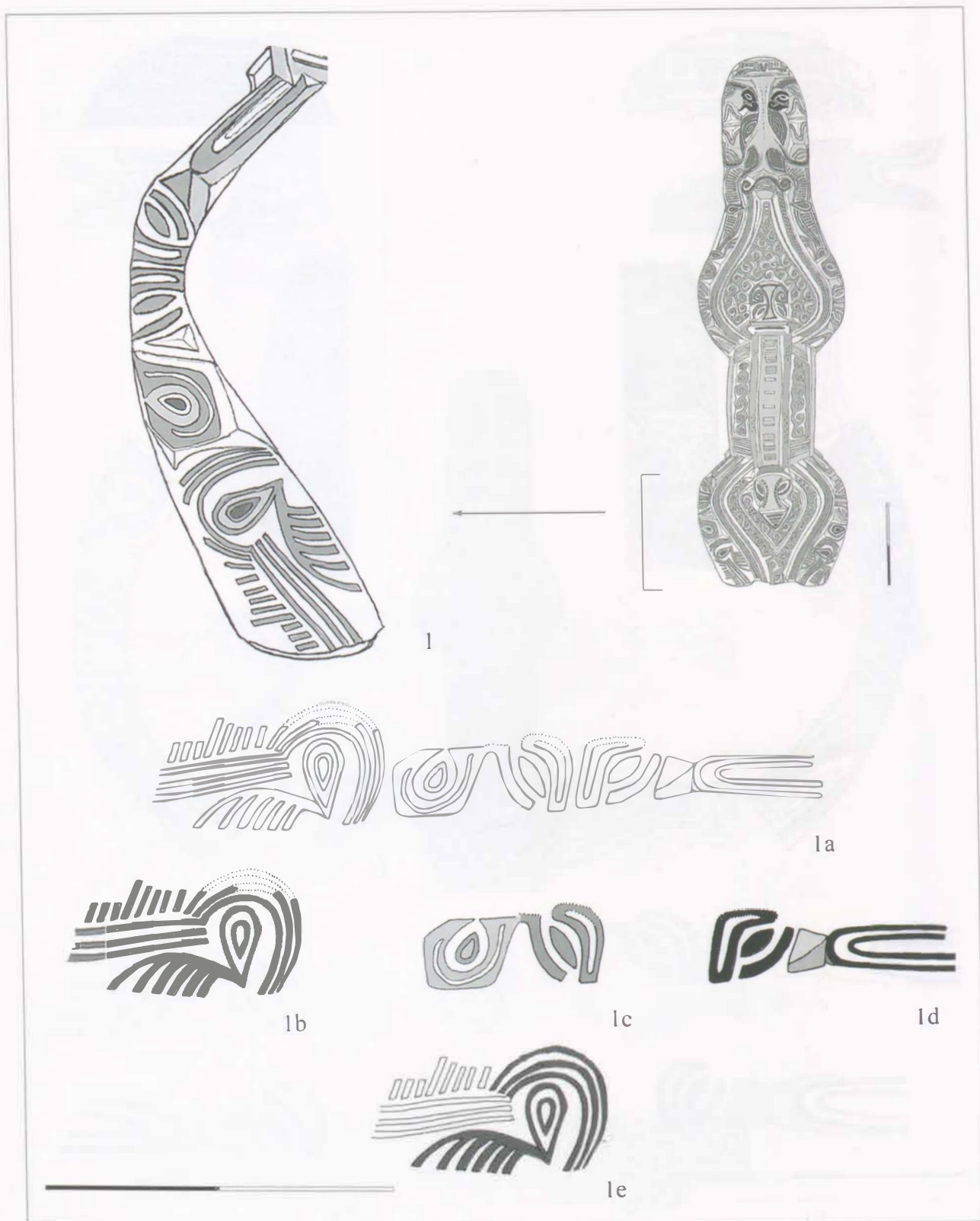

50. tábla Szent-Nagyhegy (Csg.m., H) 84. sír. Az egyenlőkarú fibula szegélyállatai, az ornamentika elemzése. 1: Az ép kar jobb oldali peremének teljes állatfigurája. 1a: Fej; 1b: nyak és test; 1c: mellső és hátsó láb; 1d: az állatfigura
 Taf. 50 Szent-Nagyhegy Grab 84. Randtiere der gleicharmigen Fibel, Analyse der Ornamentik. 1: die vollständige Tierfigur am rechten Rand des unversehrten Armes. 1: Kopf; 1b: Hals und Körper; 1c: Vorder- und Hinterbein; 1d: die Tierfigur.

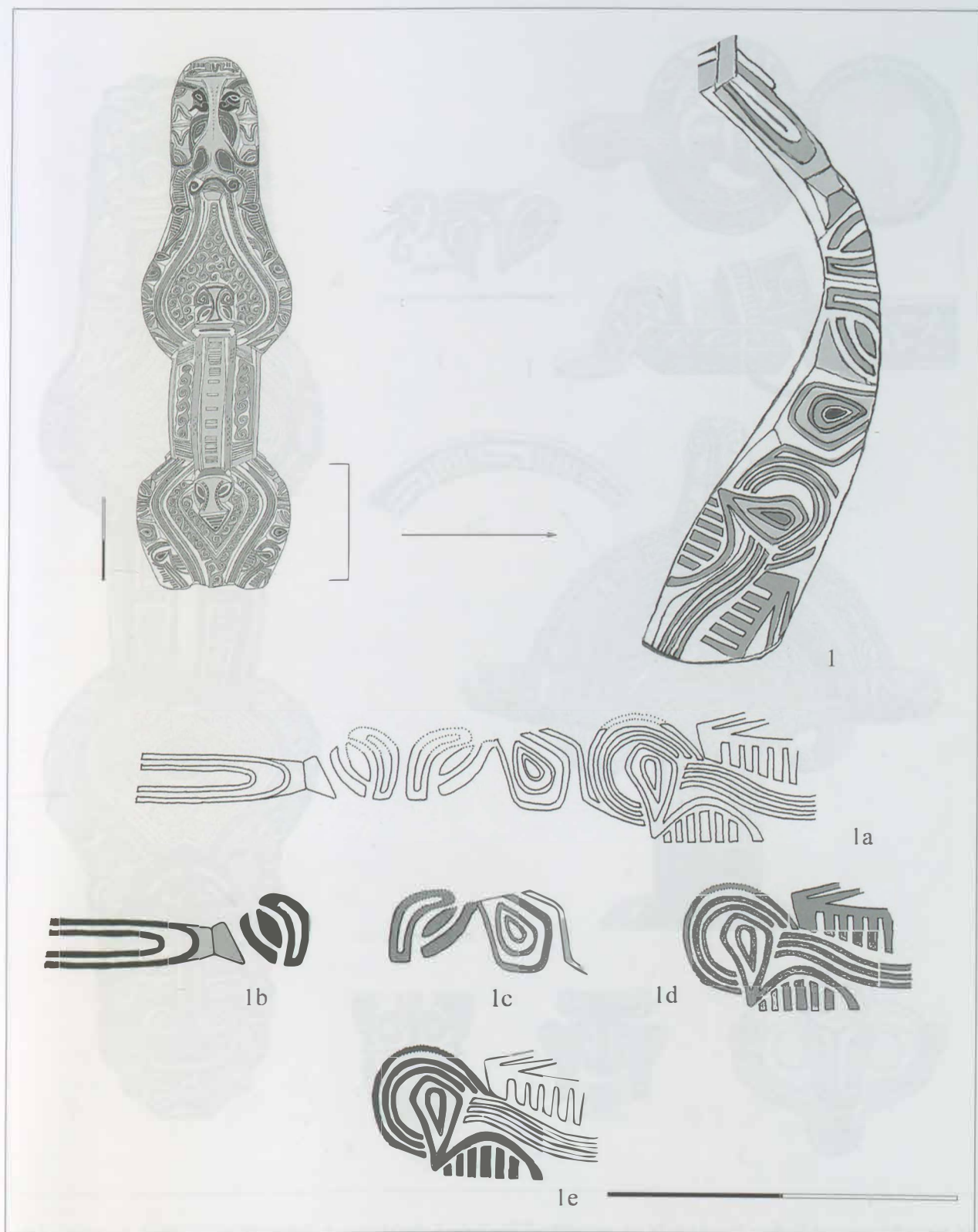

51. tábla Szentes-Nagyhegy (Csg. m., II) 84. sír. Az egyenlőkarú fibula szegélyállatai, az ornamentika elemzése. 1–1a: Az ép karcsúcának kompozíciója. 2–3: rövidített állatalakok; 2a–3a: szembeforduló állatfejek; 4: a kiszélesedő rész bal oldali peremének mintája; 4a: balra forduló állatfej; 4b: ellentétes irányba forduló szem; 4c: töltelék elem; 5: a jobb oldali mintája; 5a: jobbra forduló állatfej; 5b: ellentétes irányba forduló szem; 5c: töltelék elem

Taf. 51 Szentes-Nagyhegy Grab 84. Randtiere der gleicharmigen Fibel, Analyse der Ornamentik. 1–1a: Die Komposition der Spitze des unversehrten Armes. 2–3: die abgekürzte Tierfiguren; 2a–3a: einander zugewandte Tierköpfe; 4: Muster des linksseitigen Randes des sich verbreiternden Teils; 4a: nach links gewendeter Tierkopf; 4b: spitzovales Auge; 4c: Füllelement; 5: Muster der rechten Seite; 5a: nach rechts gewandter Tierkopf; 5b: spitzovales Auge; 5c: Füllelement.

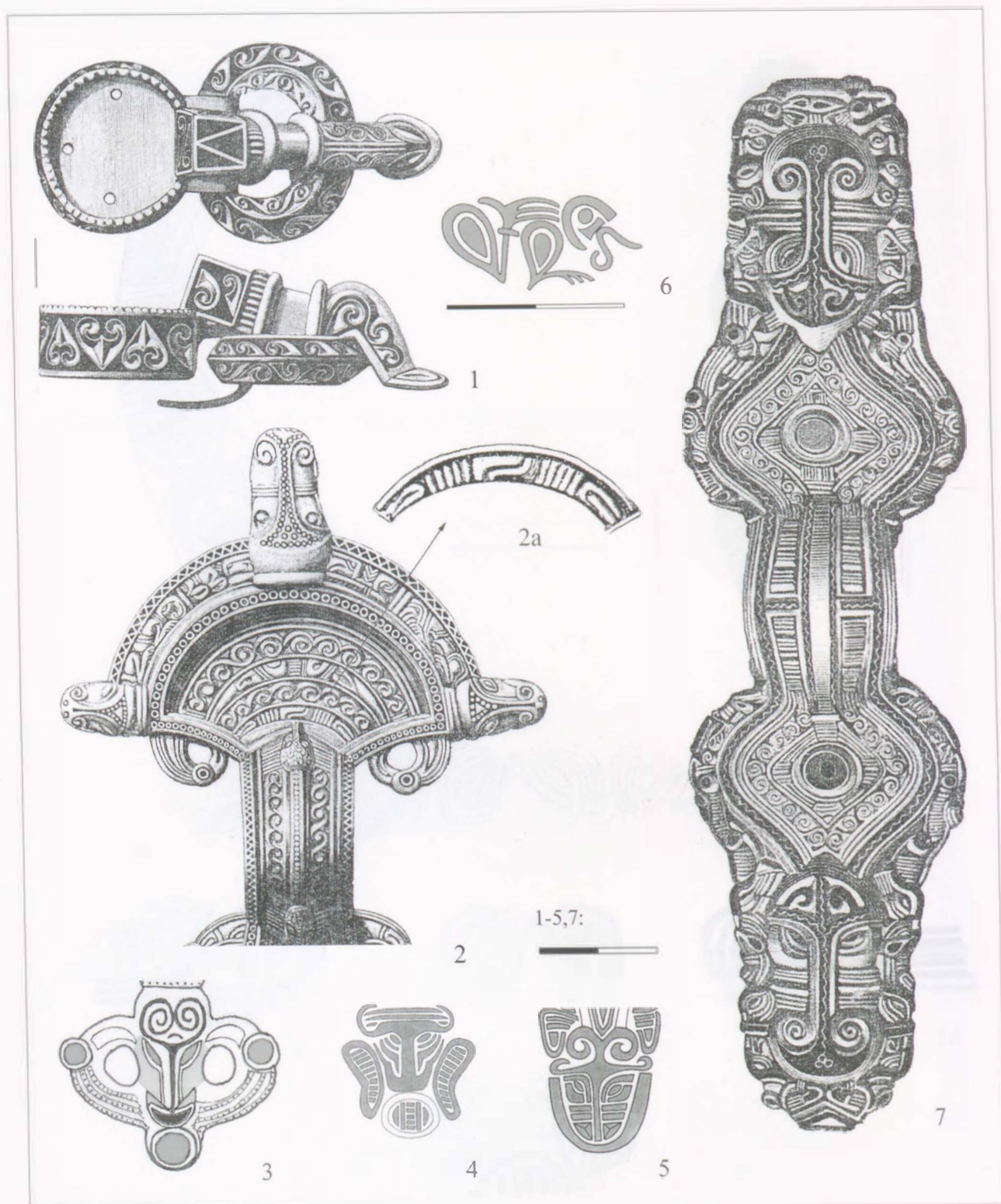

52. tábla Szent-Nagyhegy (Csg.m., H) 84. sír. Az egyenlőkarú fibula szegélyállatai, az ornamentika elemzése. 1: A csontka kar bal oldali peremének állatfigurái. 1a: A minta; 1b: a teljes állatfigura megmaradt részlete; 1c: keretezett szem és töltelék elem; 1d: a kengyel irányába forduló állatfej; 1e: a teljes állatfigura háromrészes ível keretezett combja és hatkarmos hátsó lába
 Taf. 52 Szent-Nagyhegy Grab 84. Randtiere der gleicharmigen Fibel. Analyse der Ornamentik. 1: Die Tierfiguren des linken Randes des abgebrochenen Armes. 1a: Das Muster; 1b: der erhaltene Teil der vollständigen Tierfigur; 1c: spitzovales Auge mit Augenrahmung und Füllelement; 1d: zum Bügel gewandter Tierkopf; 1e: dreizeilige Schenkelumrahmung und sechsstrahliges Hinterbein der vollständigen Tierfigur.

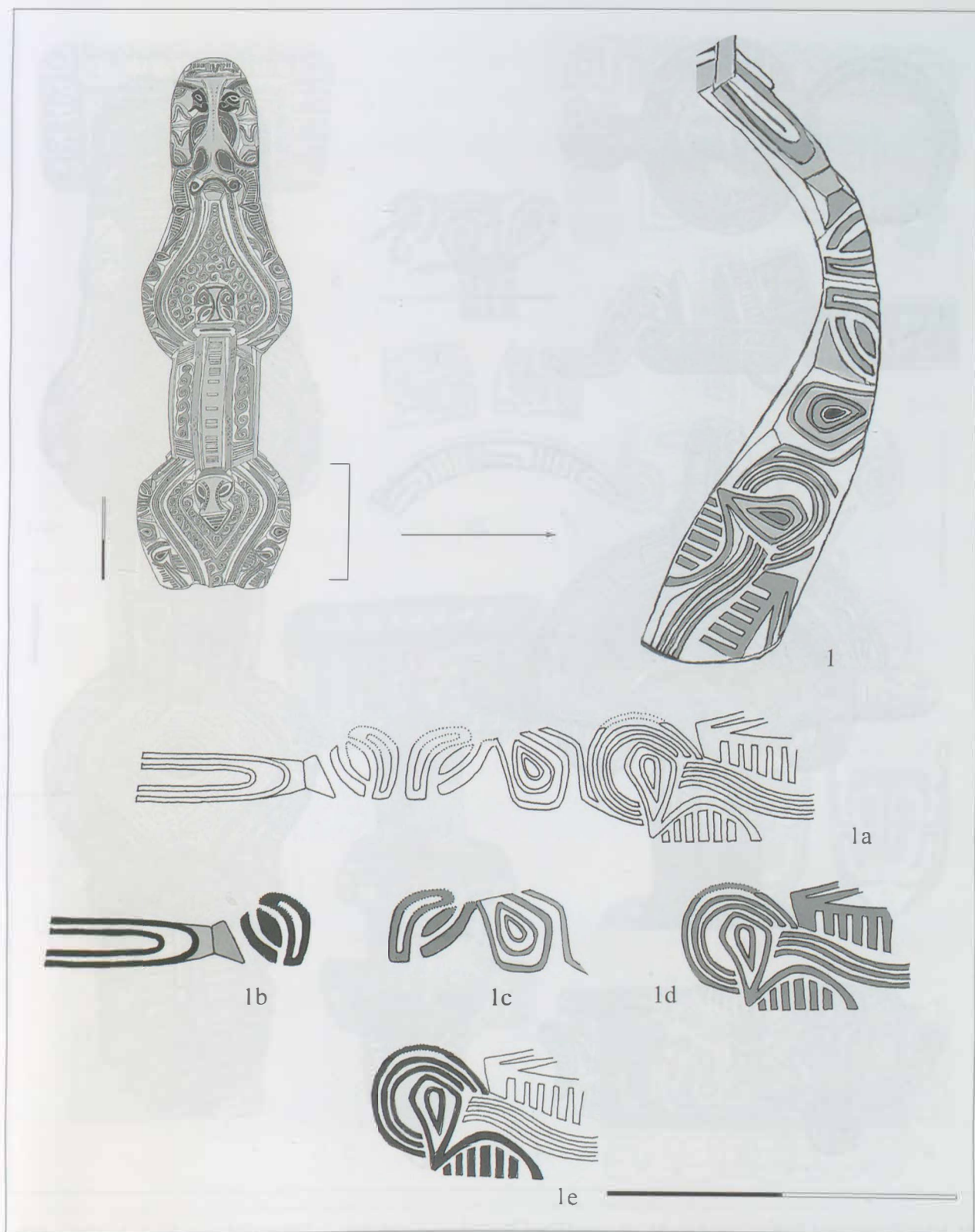

53. tábla Szentes-Nagyhegy (Csg.m., H) 84. sír. Az egyenlőkarú fibula szegélyállatai, az ornamentika elemzése. 1: A csonka oldal jobb peremének állatfigurái; 1a: a minta; 1b: a kengyel irányába forduló állatfej; 1c: ellentétes irányú szem és töltelék elem; 1d: a teljes állat megmaradt részlete; 1e: a teljes állatfigura háromrészes ívvel keretezett combja és hatkarmos hátsó lába

Taf. 53 Szentes-Nagyhegy Grab 84. Randtiere der gleicharmigen Fibel, Analyse der Ornamentik. 1: Die Tierfiguren des rechten Randes des abgebrochenen Armes; 1a: das Muster; 1b: zum Bügel gewandter Tierkopf; 1c: antithetisches Auge mit Augenumrahmung und Füllelement; 1d: erhaltener Teil der vollständigen Tierfigur; 1e: dreizeilige Schenkelumrahmung und sechskraliges Hinterbein der vollständigen Tierfigur.

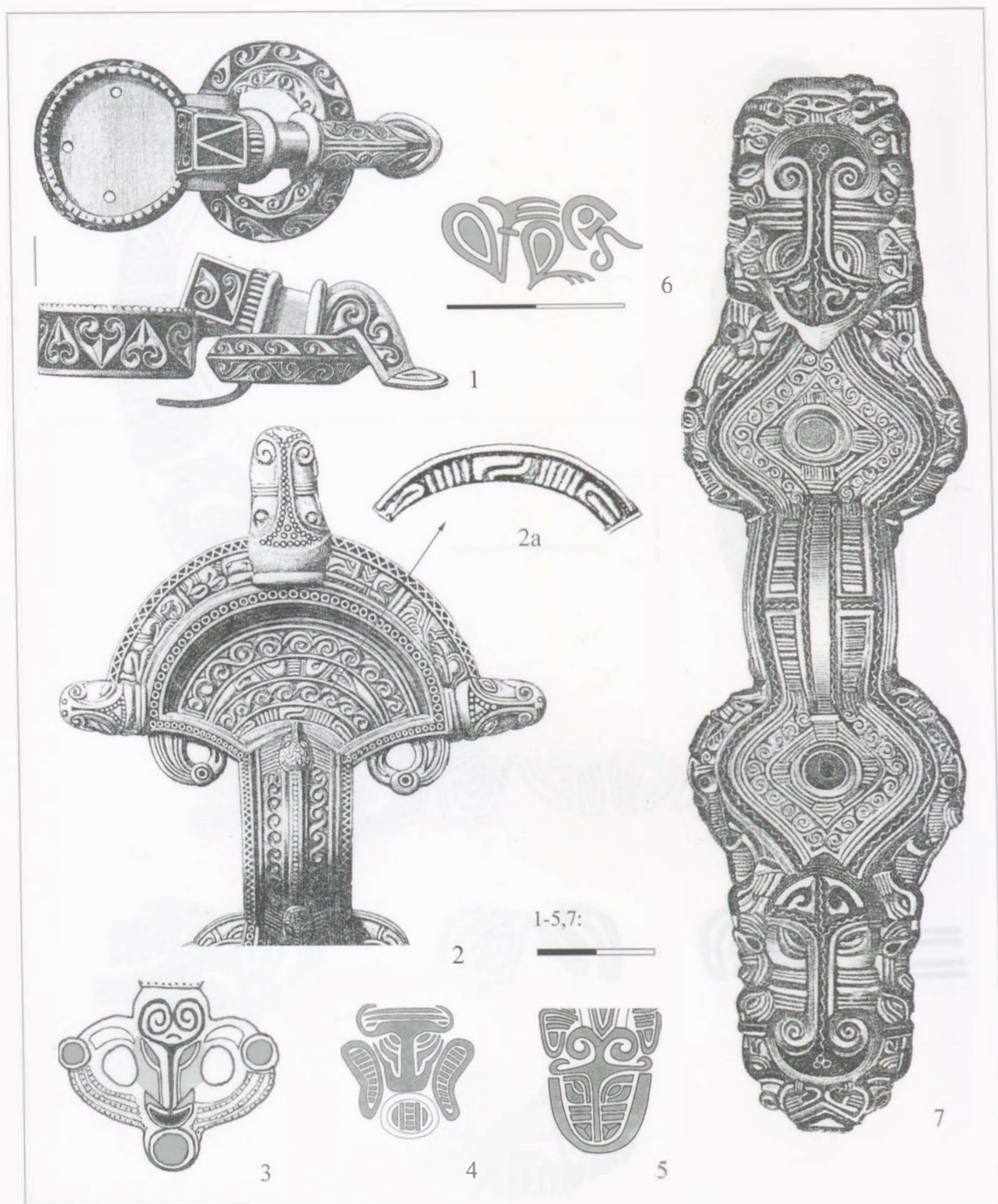

54. tábla Párhuzamok Szentes-Nagyhegy 84. sír egyenlőkarú fibulájának díszítéséhez. 1: Sjörup (Schonen, S); 2-2a: Gotland (?) (S) fibula részlete (ld. 26. t. 7); - Lefelé tekintő állatfejek. 3: Bácsordas/Karavukovo, csat részlete (ld. 33. t. 1); 4: Horkheim (Württemberg, D), fibula részlete; 5: Darmstadt-Windmühle (Hessen, D), fibula részlete; 6: állatfigura a Kvie-i (Alva, Gotland, S) fibula lábáról; 7: Gillberga (Svennevad sn., Närke, S). - 1-3, 6-7: Aranyozott ezüst, niello; 4-5: aranyozott bronz
Taf. 54 Analogien zur Ornamentik der gleicharmigen Fibel von Szentes-Nagyhegy Grab 84. 1: Sjörup (SALIN 1904, Fig. 310); 2-2a: Gotland (?), Kopfplatte und Bügel der Fibel (s. Taf. 26,7) (SALIN 1904, Fig. 118 Detail). - Von oben gesehene Tierköpfe. 3: Bácsordas/Karavukovo, Schnalle (s. Taf. 33, 1); 4: Horkheim, Fibel (HASELOFF 1981, Abb. 351 Detail); 5: Darmstadt-Windmühle, Fibel (HASELOFF 1981, Abb. 306 Detail); 6: Tierfigur vom Rand des Fibelfußes, Kvie (HASELOFF 1981, Abb. 213,2 Detail); 7: Gillberga (SALIN 1904, Fig. 178). - 1-3, 6-7: vergoldetes Silber, Niello; 4-5: vergoldete Bronze.

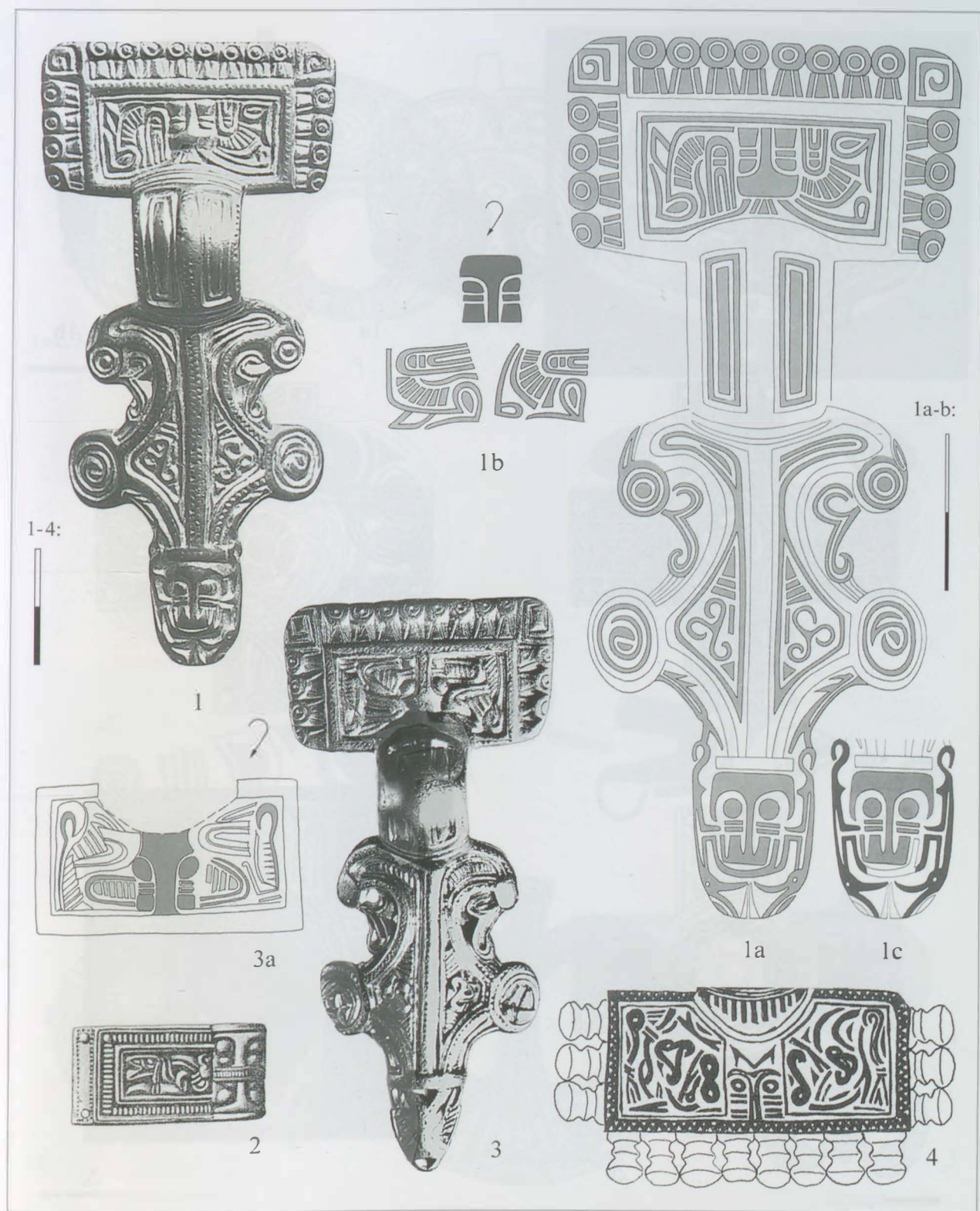

53. tábla Szentes-Nagyhegy (Csg.m., H) 84. sír. Az egyenlőkarú fibula szegélyállatai, az ornamentika elemzése. 1: A csonka oldal jobb peremének állatfigurái; 1a: a minta; 1b: a kengyel irányába forduló állatfej; 1c: ellentétes irányú szem és töltelék elem;

1d: a teljes állat megmaradt részlete; 1e: a teljes állatfigura háromrésztes ível keretezett combja és hatkarmos hátsó lába
 Taf. 53 Szentes-Nagyhegy Grab 84. Randtiere der gleicharmigen Fibel, Analyse der Ornamentik. 1: Die Tierfiguren des rechten Randes des abgebrochenen Armes; 1a: das Muster; 1b: zum Bügel gewandter Tierkopf; 1c: antithetisches Auge mit Augenumrahmung und Füllelement; 1d: erhaltener Teil der vollständigen Tierfigur; 1e: dreizeilige Schenkelumrahmung und sechsstrahliges Hinterbein der vollständigen Tierfigur.

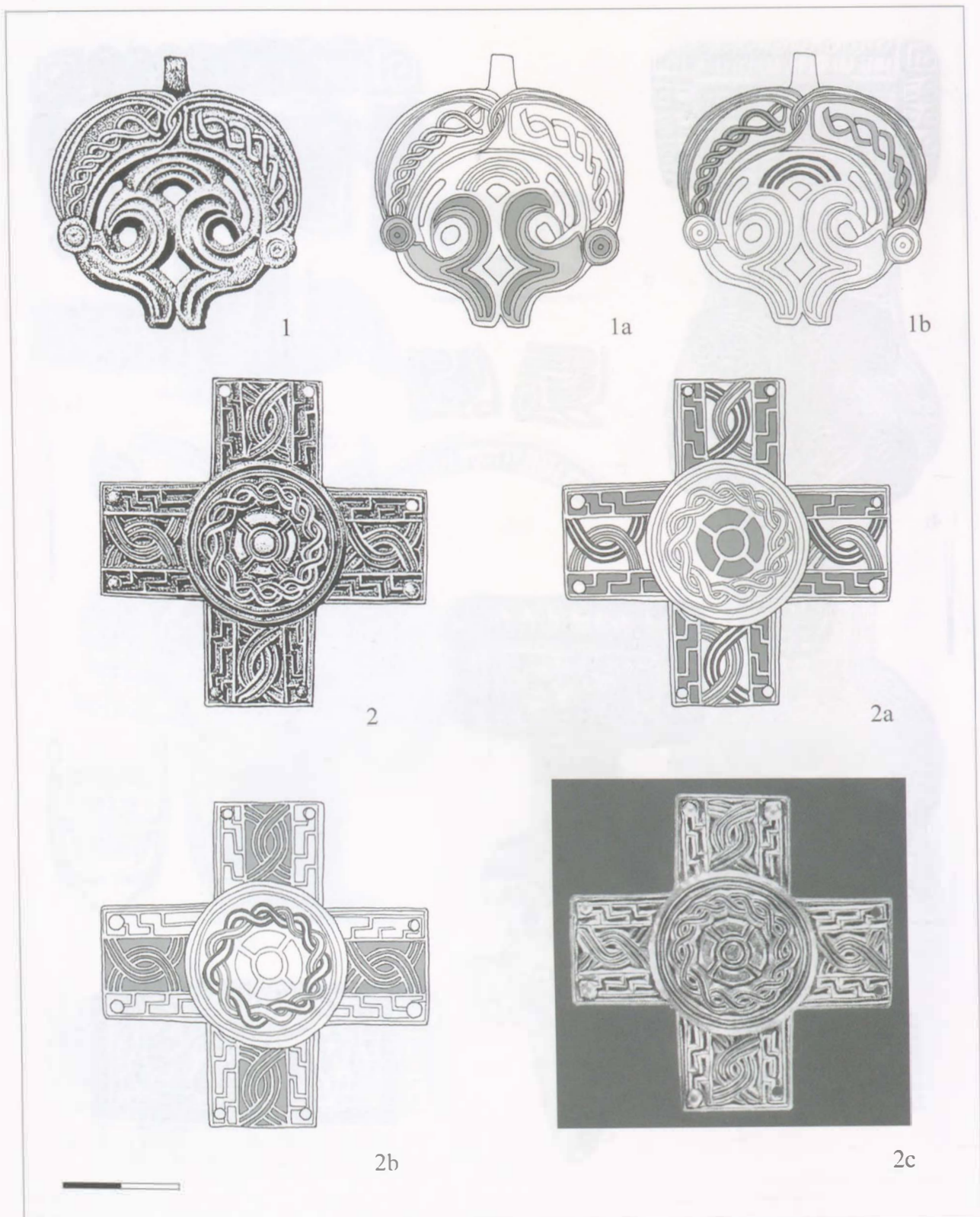

54. tábla Párhuzamok Szentes-Nagyhegy 84. sír egyenlőkarú fibulájának díszítéséhez. 1: Sjörup (Schonen, S); 2-2a: Gotland (?) (S) fibula részlete (ld. 26. t. 7); – Lefelé tekintő állatfejek. 3: Bácsordas/Karavukovo, csat részlete (ld. 33. t. 1); 4: Horkheim (Württemberg, D), fibula részlete; 5: Darmstadt-Windmühle (Hessen, D), fibula részlete; 6: állatfigura a Kvie-i (Alva, Gotland, S) fibula lábáról; 7: Gillberga (Svennevad sn., Närke, S). – 1–3, 6–7: Aranyozott ezüst, niello; 4–5: aranyozott bronz.
Taf. 54 Analogien zur Ornamentik der gleicharmigen Fibel von Szentes-Nagyhegy Grab 84. 1: Sjörup (SALIN 1904, Fig. 310); 2-2a: Gotland (?), Kopfplatte und Bügel der Fibel (s. Taf. 26, 7) (SALIN 1904, Fig. 118 Detail). – Von oben gesehene Tierköpfe. 3: Bácsordas/Karavukovo, Schnalle (s. Taf. 33, 1); 4: Horkheim, Fibel (HASELOFF 1981, Abb. 351 Detail); 5: Darmstadt-Windmühle, Fibel (HASELOFF 1981, Abb. 306 Detail); 6: Tierfigur vom Rand des Fibelfußes. Kvie (HASELOFF 1981, Abb. 213, 2 Detail); 7: Gillberga (SALIN 1904, Fig. 178). – 1–3, 6–7: vergoldetes Silber, Niello; 4–5: vergoldete Bronze.

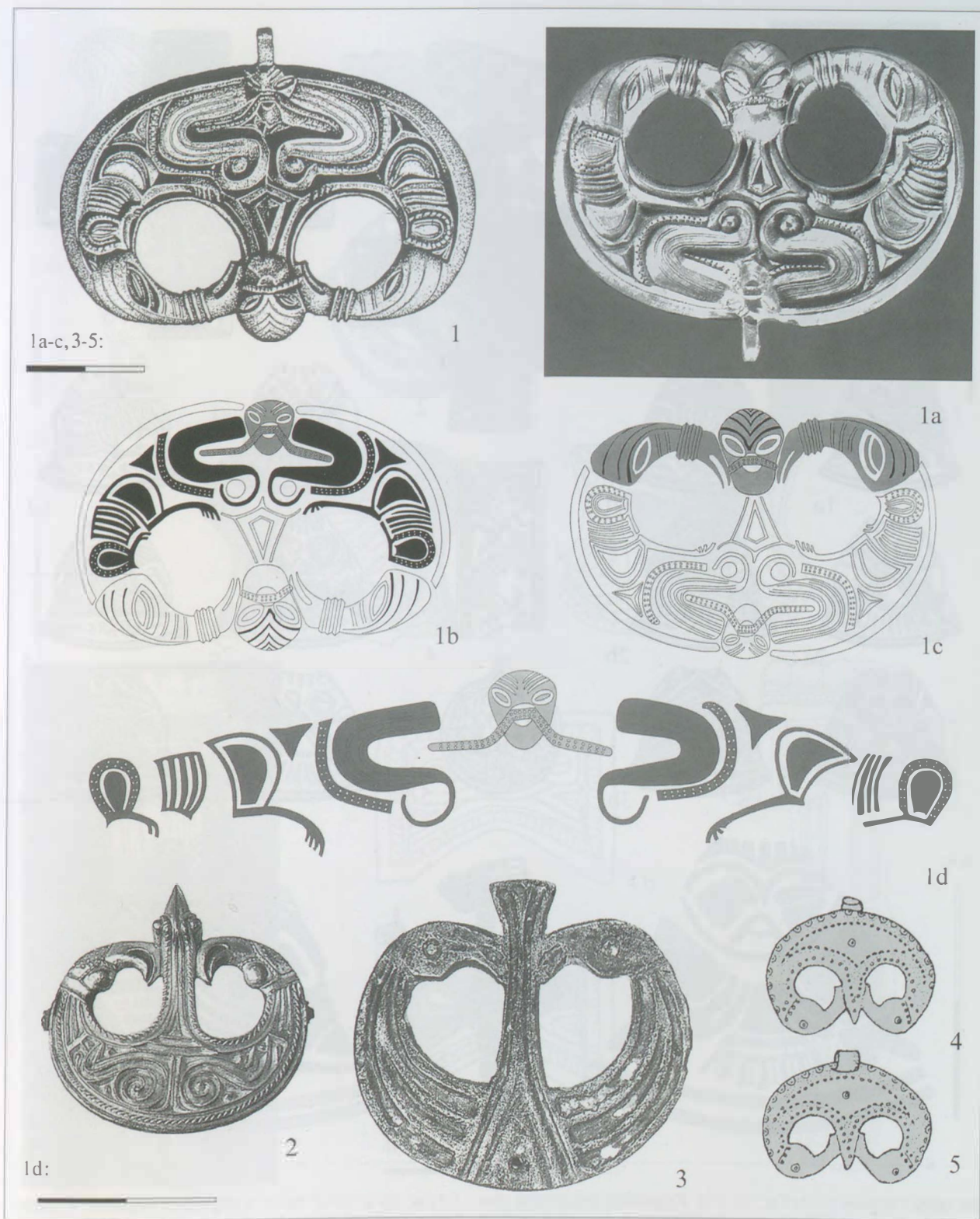
55. tábla 1: Szolnok-Szanda (JNSz.m., H) 73. sír, fibula, H.: 10,8 cm; 1a: a minta; 1b: a fejlap maszkja és állatfigurái; 1c: a láb maszkja és a kúszó állatpár. 2: Sjørup (Schonen, S), szíjvég; 3: Augusta/Härlec (okr. Vraca, BG), fibula; 3a: a fejlap ornamentikája; a maszk; 4: Aschheim-Bajuwarenring (Bayern, D) 166. sír, a fibula fejlapjának ornamentikája. – 1–4: Aranyozott ezüst, niello

Taf. 55 1: Szolnok-Szanda Grab 73, Fibel, L.: 10,8 cm. 1a: das Muster; 1b: Maske und Tierfiguren der Kopfplatte. 1c: Maske des Fußes und das kauernde Tierpaar (HASELOFF 1981, 510, 201); 2: Sjørup. Riemenzunge (SALIN 1904, Fig. 529); 3: Augusta/Härlec, Bügelfibel; 3a: Ornamentik der Kopfplatte; 4: Aschheim-Bajuwarenring Grab 166, die Kopfplatte der Fibel (GUTSMIEDL 2005, Abb. 8a, Detail). – 1–4: vergoldetes Silber, Niello.

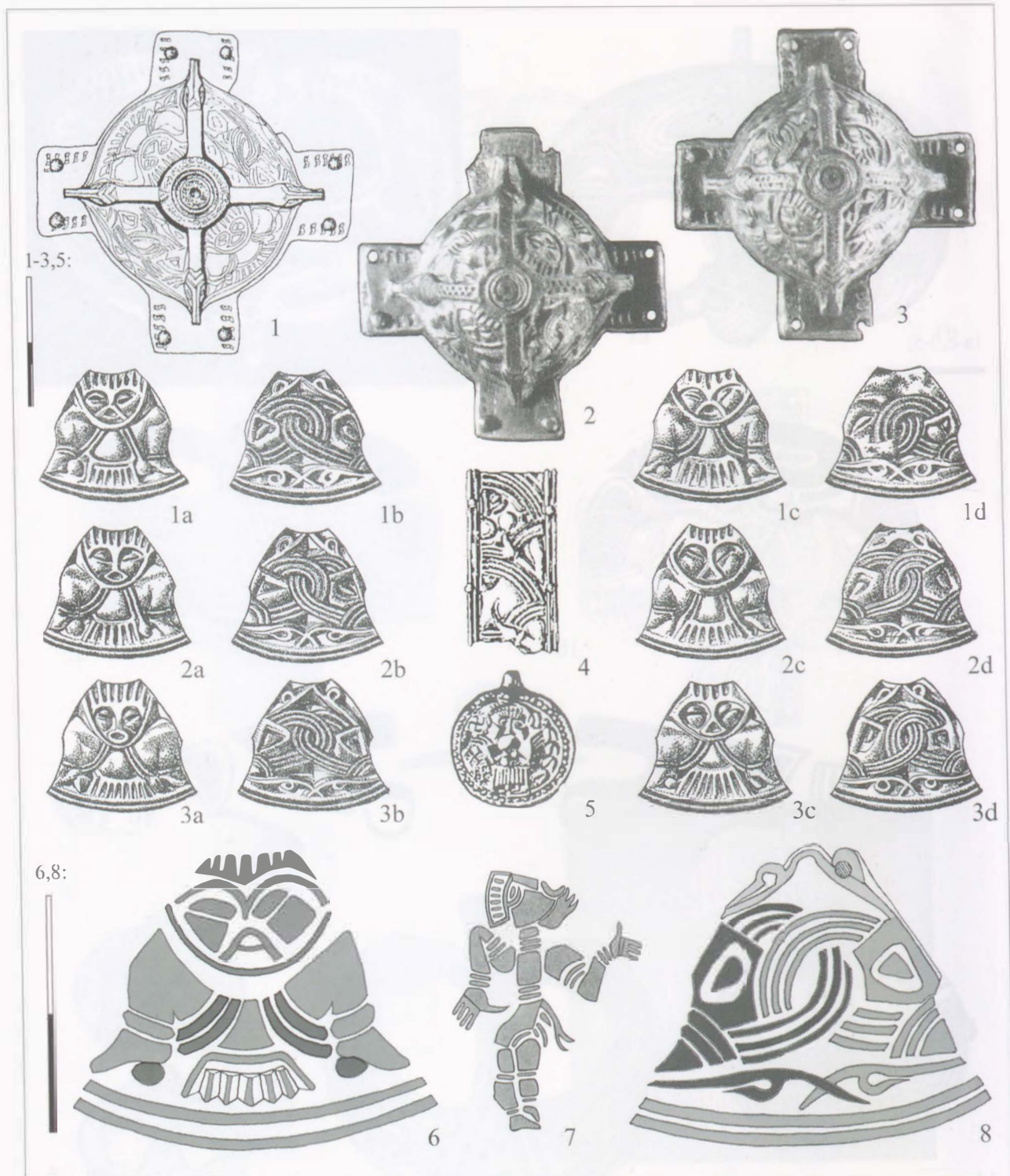
56. tábla Veszény (GyMS.m., II) 1: 1. sz. csüngő, H.: 4,7 cm; 1a: nyitott állkapcsú állatfejek; 1b: kétszalagos fonatok. 2, 2c: kereszt formájú szíjelőszítő, H.: 5,7 cm; 2a: kétszalagos, háromrészes fonatminta részletek; 2b: a középső medallion kétszalagos fonatminta. – 1–2: Aranyozott ezüst

Taf. 56 Veszény I: Stirnhänger Nr. 1, L.: 4,7 cm (GÖMÖRI 1988, Abb. 2); 1a: Tierköpfe mit aufgebogenem Kiefer; 1b: Zweibandgeflecht; 2, 2c: kreuzförmiger Riemenverteiler, L.: 5,7 cm (GÖMÖRI 1988, Abb. 11; BONA 1974, Abb. 81); 2a: Details des Zweibandgeflechtes in dreizeiliger Ausführung; 2b: Zweibandgeflecht auf dem mittleren Medallion. – 1–2: vergoldetes Silber.

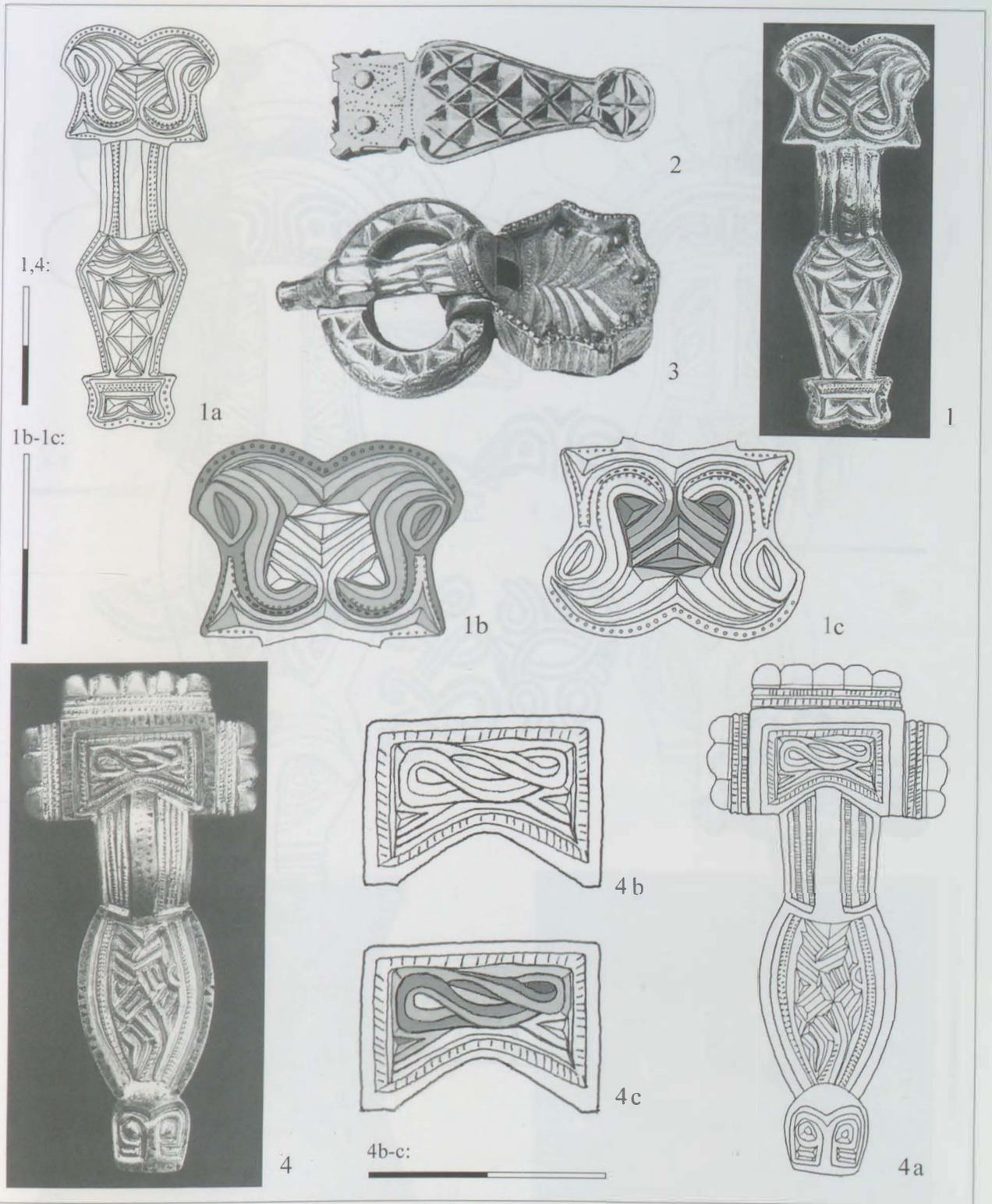
57. tábla *Veszkény* (GyMS.m., II) 1–1a: 2. sz. csüngő két nézete. H.: 5,4 cm. 1b–d: Az ornamentika elemzése; 1b: két állat közötti emberfej; 1c: két madárfej közötti emberfej; 1d: az állatalakok; 2: Ejsbøl (Haderslev a., DK) II, kardtok veret; 2: Lundergård mocsár (Ivetbok h., DK), kardkoptató veret; 4–5: Sejflod (Nordjütland, DK) DI sír, csüngők. – 1– Aranyozott ezüst, niello; 3: bronz; 4–5: ezüst

Taf. 57 *Veszkény* 1–1a: Stirnanhänger Nr. 2 (GÖMÖRI 1988, Abb. 3; BÓNA 1974, Abb. 78); 1b–e: Analyse der Ornamentik; 1b: Menschenkopf zwischen zwei Tieren; 1c: Menschenkopf zwischen zwei Vogelköpfen; 1d: die Tierfiguren. 2: Ejsbøl II, Schwertscheidenbeschlag (ØRSNES 1988, Taf. 104, 1); 3: Lundergård Mose, Ortbandeinlage (BEMMANN 1998, Abb. 81, 1); 4–5: Sejflod Grab DI, Anhänger (NIELSEN 2000, x1068–69). – 1–2: Vergoldetes Silber, Niello; 3: Bronze; 4–5: Silber.

58. tábla Veszvény (GyMS.m., 11) 1-3: Félgömbös szijelosztók, Átm.: 5,3 cm; 1a-d, 2a-d, 3a-d: A félgömbök negyedei; 4: Lužice (okr. Hodonín, CZ) 53. sír, préselt lemez; 5: Grossfahner (Ldkr. Erfurt, D) 1. sír, brakteáta; 6, 8: A veszvényi félgömbös szijelosztók ornamentikájának elemzése. 6: A 1. veret „c” oldala: emberfej, térdben meghajlított lábak, legvező alakú felsőtest; 8: A 3. veret „d” oldala. Felül ellentétes irányba forduló madárfejek, középen két szakállas, bajuszos férfiprofil, alattuk szembe forduló, kétkarmos állatlábak. 7: Rekonstruált emberalak. Vestyly (Rogaland, N). – 1-3: Aranyozott ezüst, niello; 4: ezüst; 5, 7: arany

Taf. 58 Veszvény. 1-3: halbkugelige Riemenverteiler, Dm.: 5,3 cm (GÖMÖRI 1988, Abb. 10; BONA 1974, Abb. 76 Detail). 1a-d, 2a-d, 3a-d: Zeichnungen der Halbkugelviertel (LÁSZLÓ 1970, Zeichn. 41); 4: Lužice Grab 53 (TEJRAL 2005, Abb. 12.B12); 5: Grossfahner Grab 1, Brakteat (SCHMIDT 1970, Taf. 49.3b); 6, 8: Analyse der Ornamentik der veszvényer Riemenverteiler. 6: Seite „c” von Beschlag 1; 8: Ornamentik der Seite „d” von Beschlag 3; 7: Rekonstruierte Menschenfigur. Vestyly (HASELOFF 1986, Abb. 7-8). – 1-3: vergoldetes Silber, Niello; 4: Silber; 5, 7: Gold.

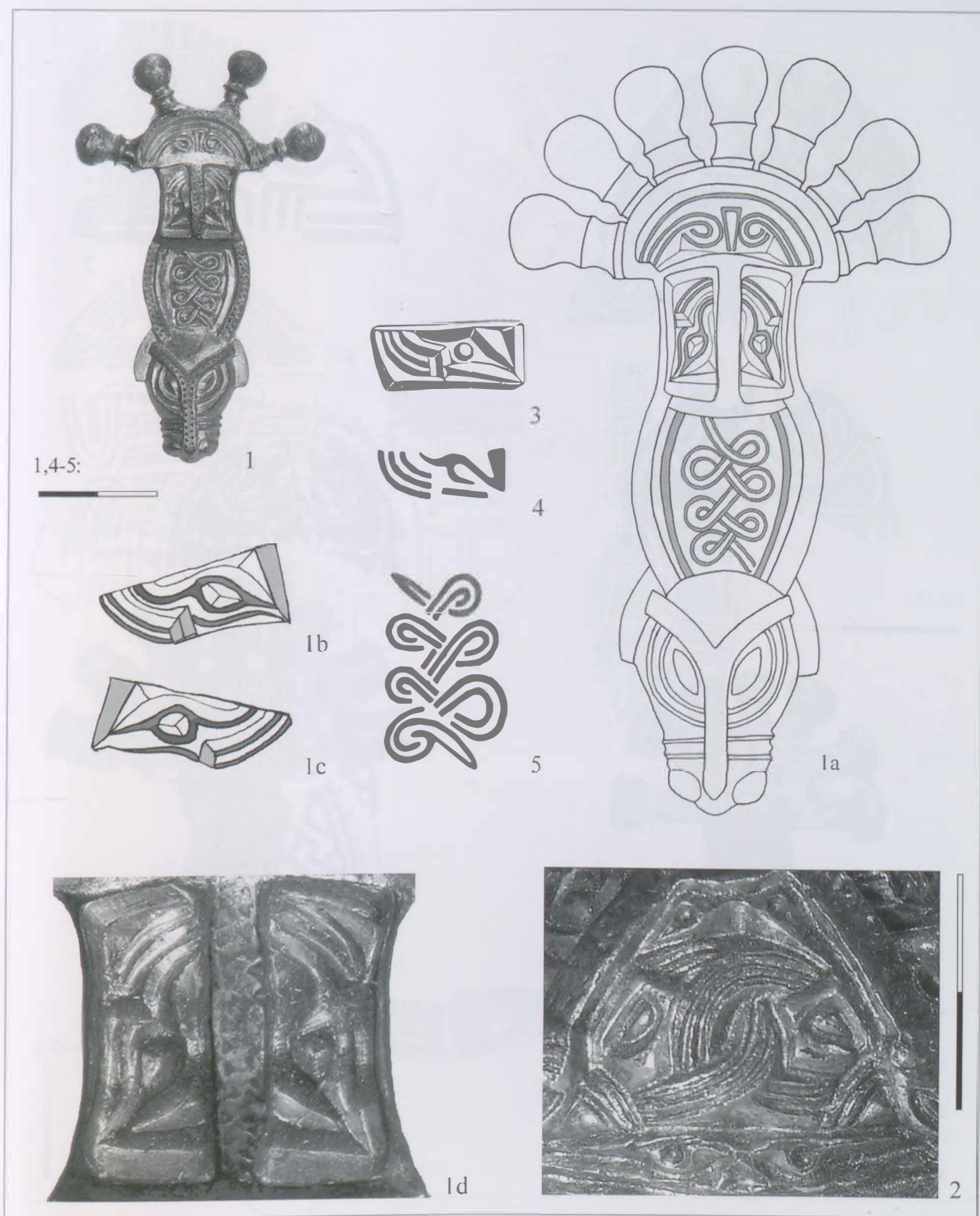

59. tábla Ékvágásos stílusú langobard állatornamentika és párhuzamok. 1: Mohács (Bar.m., H) 4. sír, fibula. H.: 6,5 cm. 1a: A minta; 1b: nyitott állkapcsú, ellentétes irányba néző állatfejek; 1c: a maszk; 2: Traprain Law (Lothian, GB.) szíjvég, 3: Ejsbøl II (Haderslev a., DK), csat; 4: Mohács 2. sír, fibula. H.: 8,3 cm; 4a: a minta; 4b-c: visszafordított fejű, hosszú csőrű madárfigura. – 1–4: Aranyozott ezüst, niello

Taf. 59 Langobardische Tierornamentik im Kerbschnittstil und Analogien. 1: Mohács Grab 4, Bügelfibel, L.: 6,5 cm. (KISS/NEMESKÉRI 1965, Abb. 9,1a). 1a: das Muster; 1b: antithetische Tierköpfe mit aufgebogenem Kiefer; 1c: Maske zwischen zwei Tierköpfen; 2: Traprain Law, Riemenzunge (BÖHME 1986, Abb. 5,9); 3: Ejsbøl II, Schnalle (SIEG UND TRIUMF. Kat. 5.4d); 4: Mohács Grab 2, Bügelfibel, L.: 8,3 cm (KISS/NEMESKÉRI 1965, Abb. 6,1); 4a: das Muster; 4b-c: langschnäblige Vogel-figur mit zurückgewandtem Kopf. – 1–4: vergoldetes Silber, Niello.

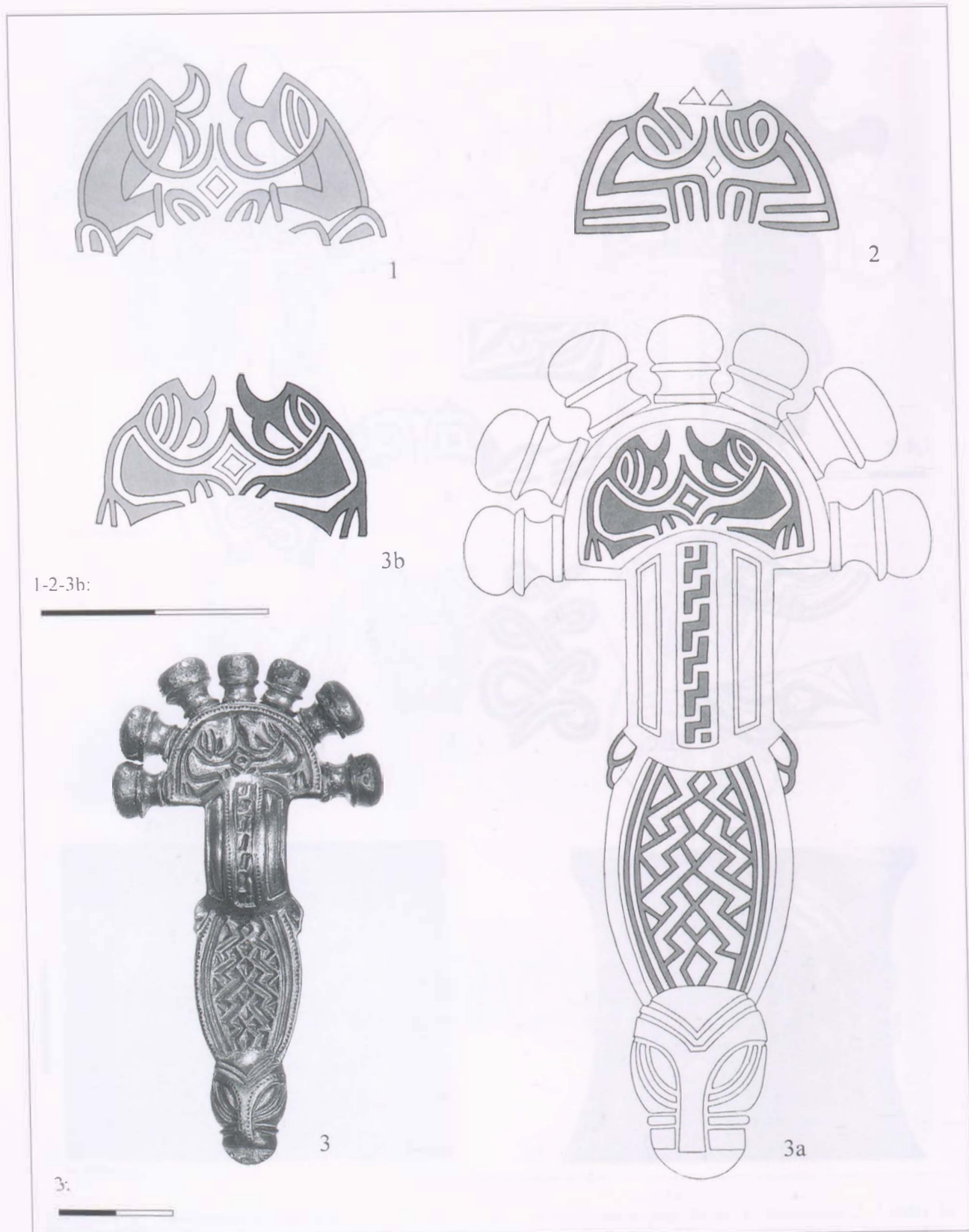

60. tábla 1: Fibula ornamentikája. Lužice (Okr. Hodonin, CZ) 27. sír; 2a–b: Cividale S. Giovanni (I) 154. sír, a fibula fej- és láblapjának ornamentikája; 3: Szentendre (P.m., H) 54. sír, hétgombos fibula, H.: 7,7 cm; 3a: a minta; 3b: a fejlap ornamentikája (szemek és karmos állatlábak); 3c: szalagfonat ornamentika a láblapon. – 1–3: Aranyozott ezüst, niello
 Taf. 60 1: Fibelornamentik. Lužice Grab 27 (nach DIE LANGOBARDEN 1988, 185); 2a–b: Ornamentik auf Fibelkopf- und Fußplatte. Cividale S. Giovanni Grab 154 (ROTH 1973, Abb. 49–50); 3: Siebenknopffibel von Szentendre Grab 54, L.: 7,7 cm; 3a: das Muster; 3b: Kopfplatte (Augen und krallenbewehrte Tierbeine); 3c: Schlaufenornamentik auf der Fußplatte. – 1–3: vergoldetes Silber, Niello.

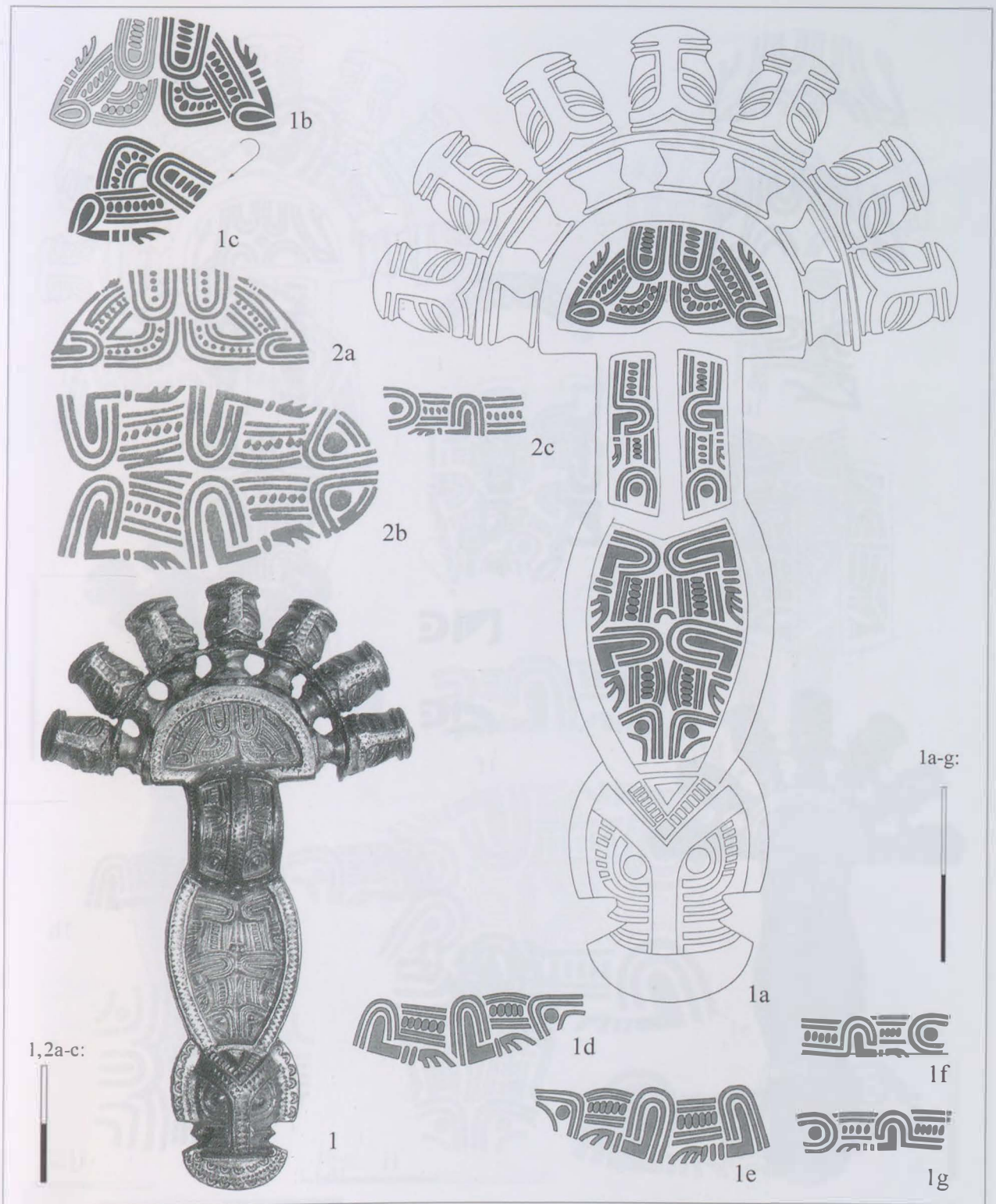

61. tábla 1: Kápolnásnyék (Fj.m. H), hétgombos fibula. H.: 7 cm. 1a: A minta; 1b-c: A kengyel ornamentikája; 1d: a kengyel; 2: Veszény, a 3. félgömbös veret „d” oldala (ld. 58. t. 3d!); 3: a kápolnásnyéki fibula kengyelének mintája, J. Werner értelmezése. 4-5: Testona (I) 4: a fibula kengyelének ornamentikája, G. Haseloff értelmezése; 5: a láblap függő nyolcasfonatmintája. 1-2: Aranyozott ezüst, niello

Taf. 61 I: Kápolnásnyék, Siebenknopffibula, L.: 7 cm; 1a: das Muster; 1b-c: Ornamentik des Bügels; 1d: Bügel der Fibula; 2: Seite „d” des Halbkugelbeschlags No. 3 von Veszény (s. Taf. 58, 3d); 3: Bügelmuster der Fibula von Kápolnásnyék, Interpretation von J. Werner (WERNER 1962, Abb. 23); 4-5: Testona; 4: Ornamentik des Fibelbügels, Interpretation von G. Haseloff; 5: hängendes Achterschleifenmuster auf der Fußplatte (ROTH 1973, Abb. 73-74). – 1-2: vergoldetes Silber, Niello.

62. tábla Szembeforduló állatpárok fibulák fejlapjáról. 1: Světec/Schwatz (Okr. Teplice, CZ); 2: Cividale (I) A18; 3,3a-b: Szentendre (P.m., H) 29. sír, hétgombos fibula, H.: 8,9 cm; 3a: a minta; 3b: az állatpár. – 1–3: Aranyozott ezüst, niello
 Taf. 62 Einander zugewandte Tierpaare auf Fibelkopfsplatten. 1: Světec/Schwatz; 2: Cividale A18; 3,3a-b: Szentendre Grab 29. Siebenknopffibula, H.: 8,9 cm; 3a: das Muster; 3b: zwei Tiere (1-3: HASELOFF 1981, Abb. 366a-c; 3a: Abb. 485). – 3: vergoldetes Silber, Niello.

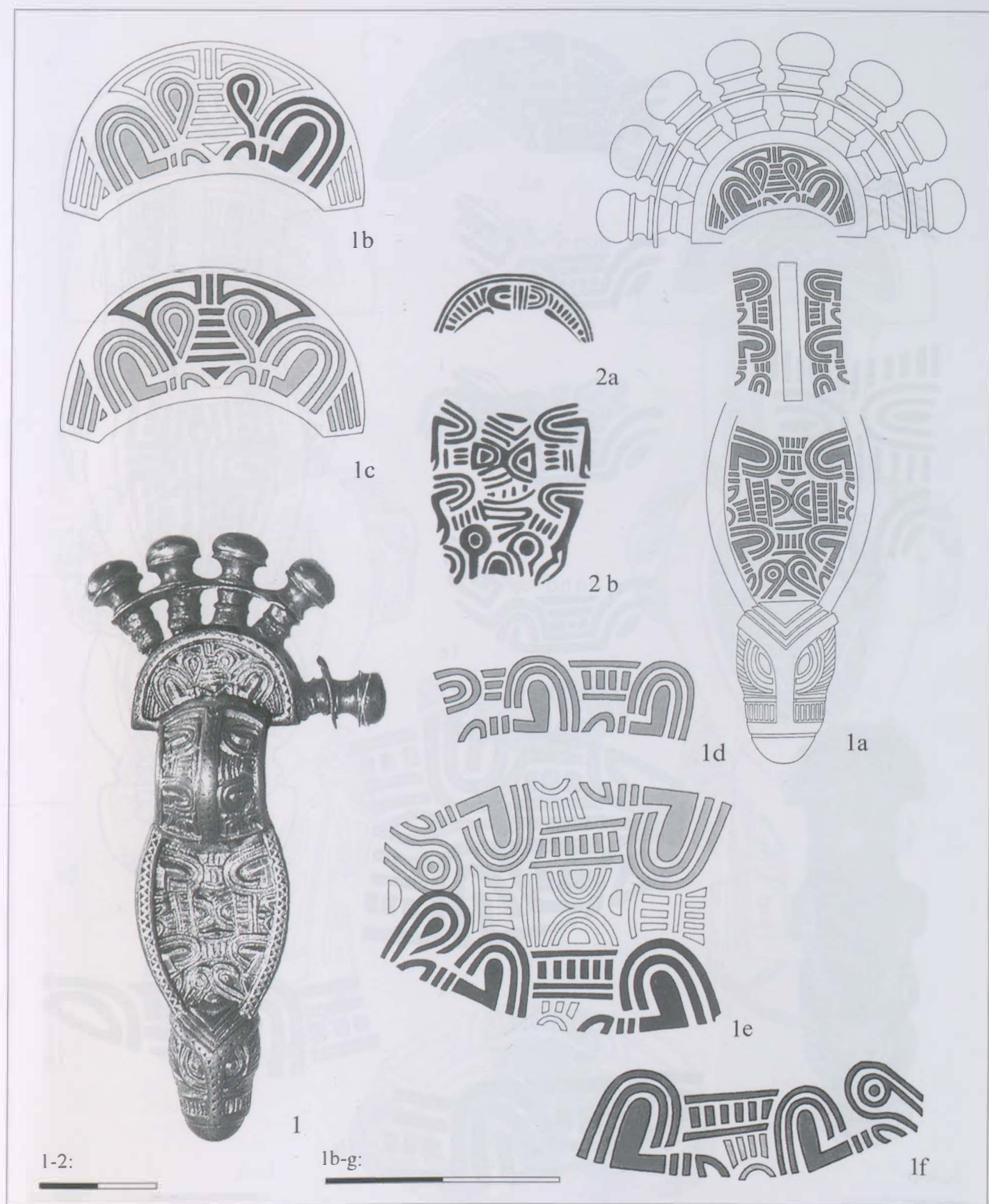
63. tábla 1: Kajdacs (T.m., H) 2. sír, hétgombos fibula, H.: 10,5 cm. 1a: A minta; 1b: rövidített állatpár a fejlapon; 1c: a jobbra forduló állat (fej, ívelt nyak, test és mellső láb); 1d-e: a láblap teljes állatfigurái (fej, nyak, test, mellső- és hátsó láb); 1f-g: állatfigurák a kengyelen (fej, nyak, test, mellső láb). 2a-b-c: Castel Trosino (I) K sír. Fibula fej-, láblapjának és kengyelének állatalakjai. – 1-2: Aranyozott ezüst, niello

Taf. 63 1: Kajdacs Grab 2 Siebenknopfsfibel, L.: 10,5 cm; 1a: das Muster; 1b: abgekürztes Tierpaar auf der Kopfplatte; 1c: nach rechts gewandtes Tier (Kopf, gebogener Hals, Körper und Vorderbein); 1d-e: vollständige Tierfiguren auf der Fußplatte (Kopf, Hals, Körper, Vorder- und Hinterbein); 1f-g: Tierfiguren auf dem Bügel (Kopf, Hals Körper, Vorderbein); (1a-g: HASELOFF 1981, Abb. 487-490); 2a-b-c: Castel Trosino, Grab K Tierfiguren von Kopf-, Fußplatte und Bügel der Fibel. (ROTH 1973, Abb. 4-6). – 1-2: vergoldetes Silber, Niello.

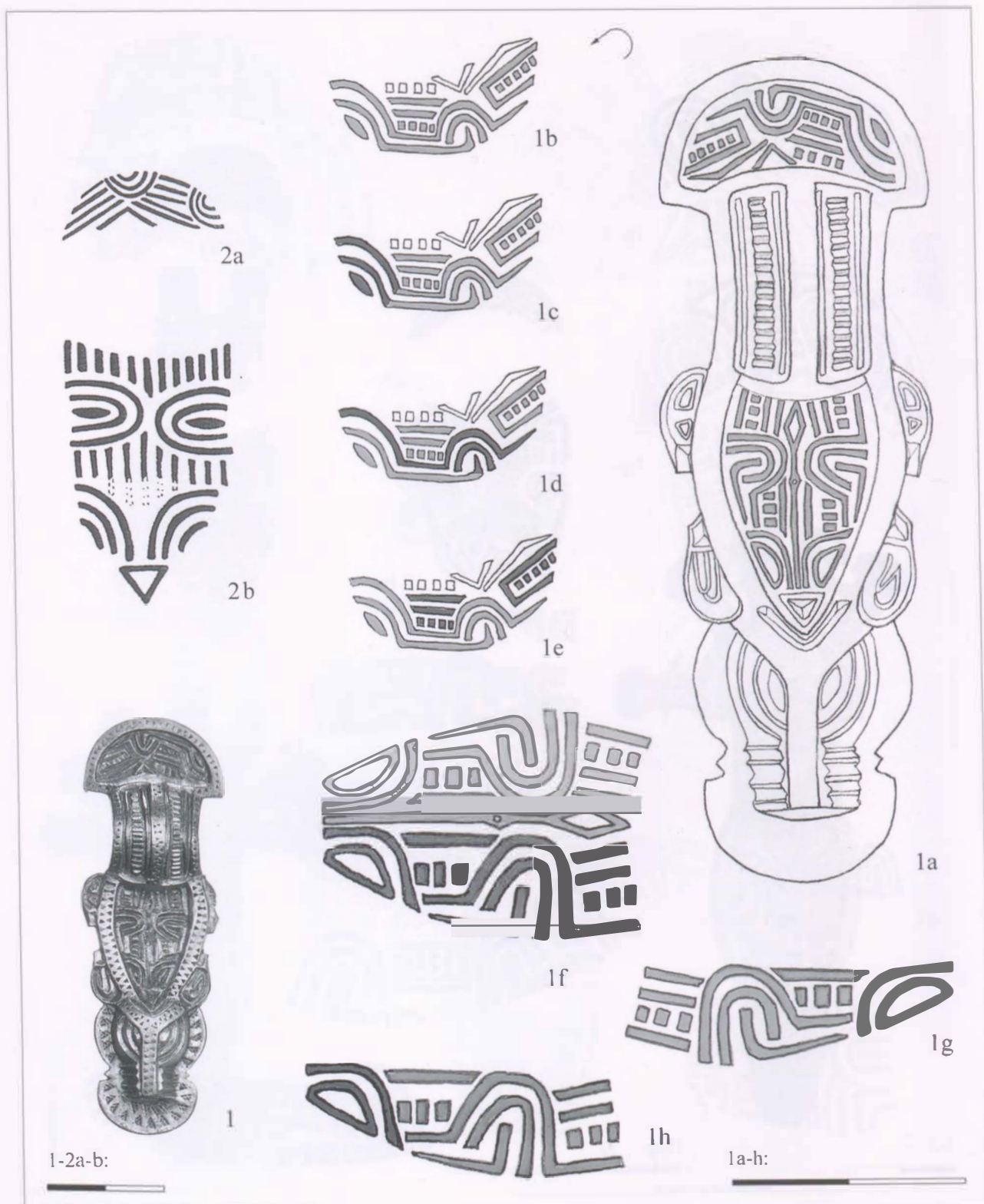
64. tábla Tamási (T.m., H) 7. sír hétgombos fibulája, H.: 8,5 cm; 1a: A minta; 1b: rövidített állatpár a fejlapon; 1c: a jobb oldali állatfigura; 1d: az előző állatfigura jobbra elfordítva; 1e: a kengyel mintája; 1f: a kengyel állatfigurái; 1g-h: a láblap rövidített állatfigurái; 1i: a láblap mintája; 1j: balra forduló rövidített állatfigura. 2: Schretzheim (Kr. Dillingen, Bayer.-Schwaben, D) 33. (?) sír, a fibula kengyelének mintája. – 1–2: Aranyozott ezüst, niello

Taf. 64 Tamási Grab 7 Siebenknopffibel, L.: 8,5 cm; 1a: das Muster; 1b: abgekürztes Tierpaar auf der Kopfplatte; 1c: rechtsseitige Tierfigur; 1d: vorige Tierfigur nach rechts umgekehrt; 1e: Bügelmuster; 1f: Tierfiguren des Bügels; 1g-h: verkürzte Tierfiguren der Fußplatte; 1i: Muster der Fußplatte; 1j: nach links gewandte abgekürzte Tierfigur (1b-j: HASELOFF 1981, 492–495); 2: Schretzheim Grab 33 (?), Bügelmuster der Fibel (HASELOFF 1981, Abb. 391a). – 1–2: vergoldetes Silber, Niello.

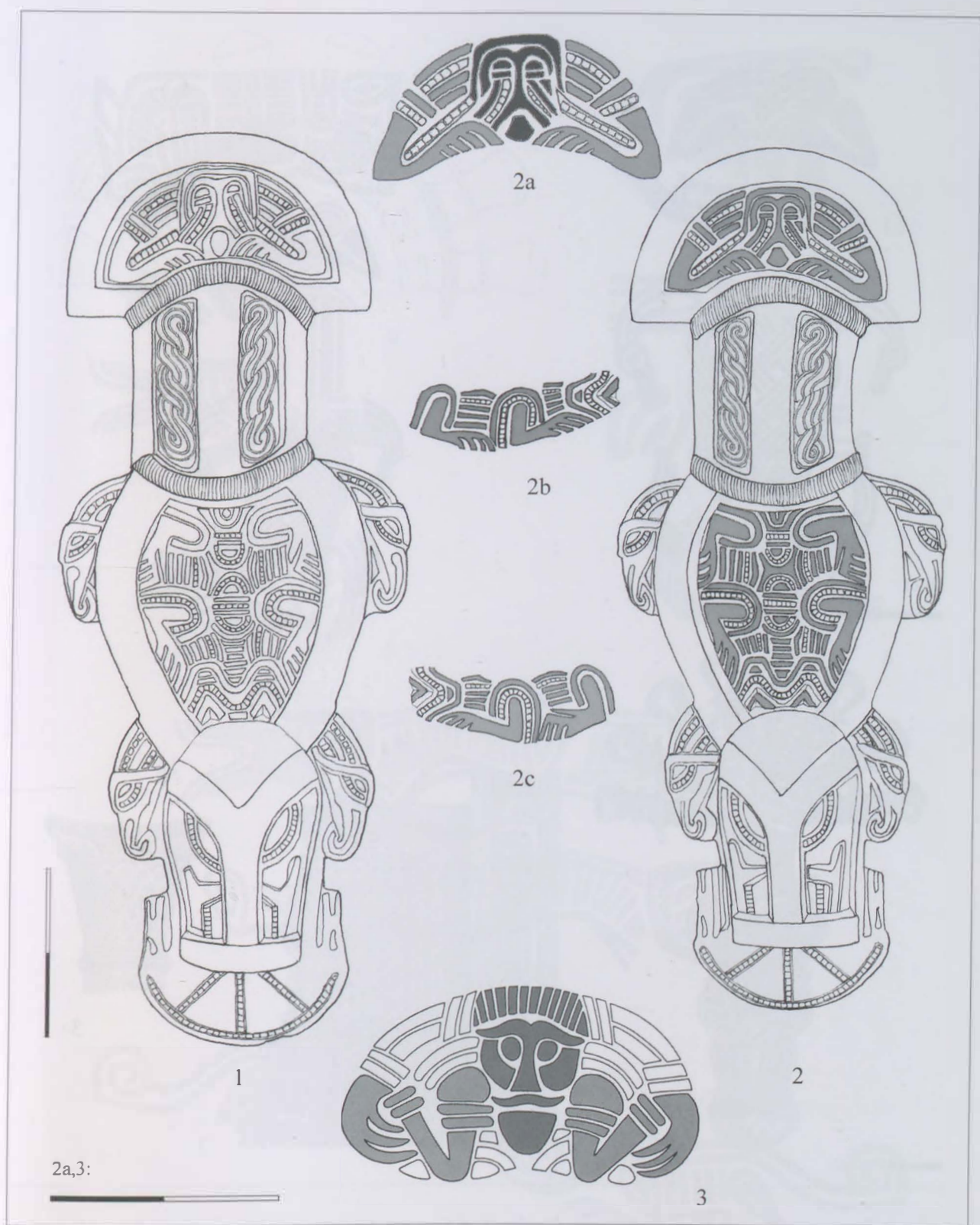
65. tábla 1. Bezenye (GyMS.m., H) 8. sír nyolcgombos fibulája, H.: 10,5 cm. 1a: A minta; 1b–c: a fejlap ornamentikája. 1b: egymás felé forduló rövidített állatfigurák; 1c: töltelékelemek; 1d: a kengyel teljes állatfigurája; 1e: a láblap ornamentikája, balra forduló teljes állatfigura; 1f: jobbra forduló teljes állatfigura; 2a–b: Diergardt gyűjtemény. Fibula fej- és láblapjának ornamentikája. – 1–2: Aranyozott ezüst, niello

Taf. 65 I. Bezenye Grab 8 Achtknopffibel, L.: 10,5 cm. 1a: das Muster; 1b–c: Ornamentik der Kopfplatte. Einander zugewandte abgekürzte Tierfiguren; 1c: Füllelemente; 1d: vollständige Tierfigur des Bügels; 1e: Ornamentik der Fußplatte, nach links gewandte vollständige Tierfigur; 1f: nach rechts gewandte vollständige Tierfigur (1b, d–f: HASELOFF 1981, Abb. 497–501); 2a–b: Sammlung Diergardt. Kopf- und Fußplattenornamentik einer Fibel. (ROTH 1973, Abb. 20). – 1–2: vergoldetes Silber, Niello.

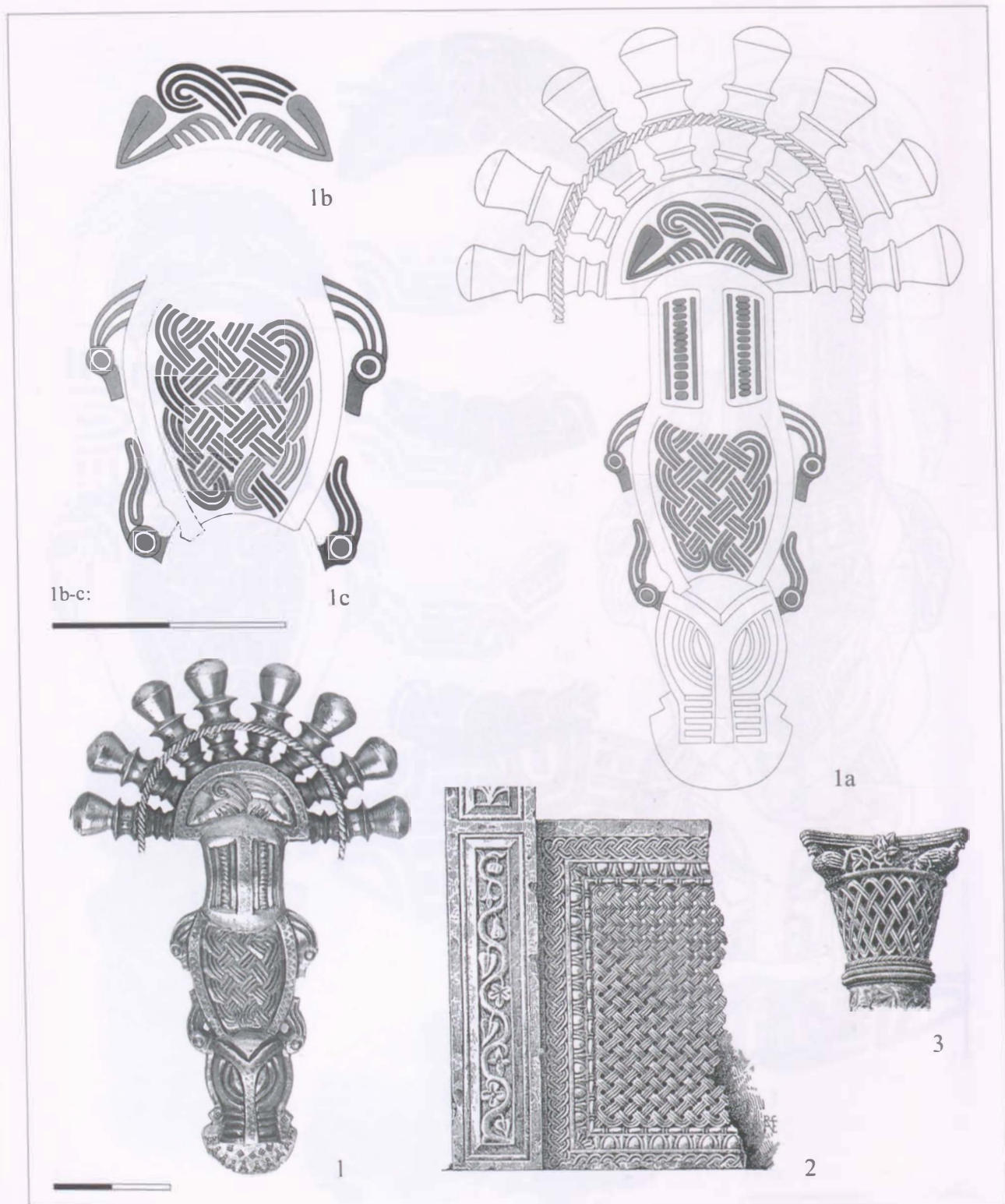
66. tábla 1. Gyöng (T.m., H) 1. sír kilencgombos fibulája, H.: 7 cm. 1a: A minta; 1b-1e: állatfigura a fejlapon; 1b: a minta; 1c: a szem és a felső szemkeret; 1d: a mellső láb és comb; 1e: a nyak és a test; 1f: a láblap mintája; 1g: jobbra forduló rövidített állatfigura; 1h: balra forduló rövidített állatfigura; 2a-b: Cividale (I) A 62/63 fibulapár fej- és láblapjának ornamentikája. – 1-2: Aranyozott ezüst, niello

Taf. 66 1. Gyöng Grab I Neunknopffibel, L.: 7 cm. 1a: das Muster; 1b-1e: Tierfigur auf der Kopfplatte; 1b: das Muster; 1c: Auge und obere Augenrahmung; 1d: Vorderbein und Oberschenkel; 1e: Hals und Körper; 1f: Muster der Fußplatte; 1g: nach rechts gewandte abgekürzte Tierfigur; 1h: nach links gewandte abgekürzte Tierfigur; 2: Cividale, Ornamentik der Kopf- und Fußplatte vom Fibelpaar A 62/63 (ROTH 1973, Abb. 7-8). – 1-2: vergoldetes Silber, Niello.

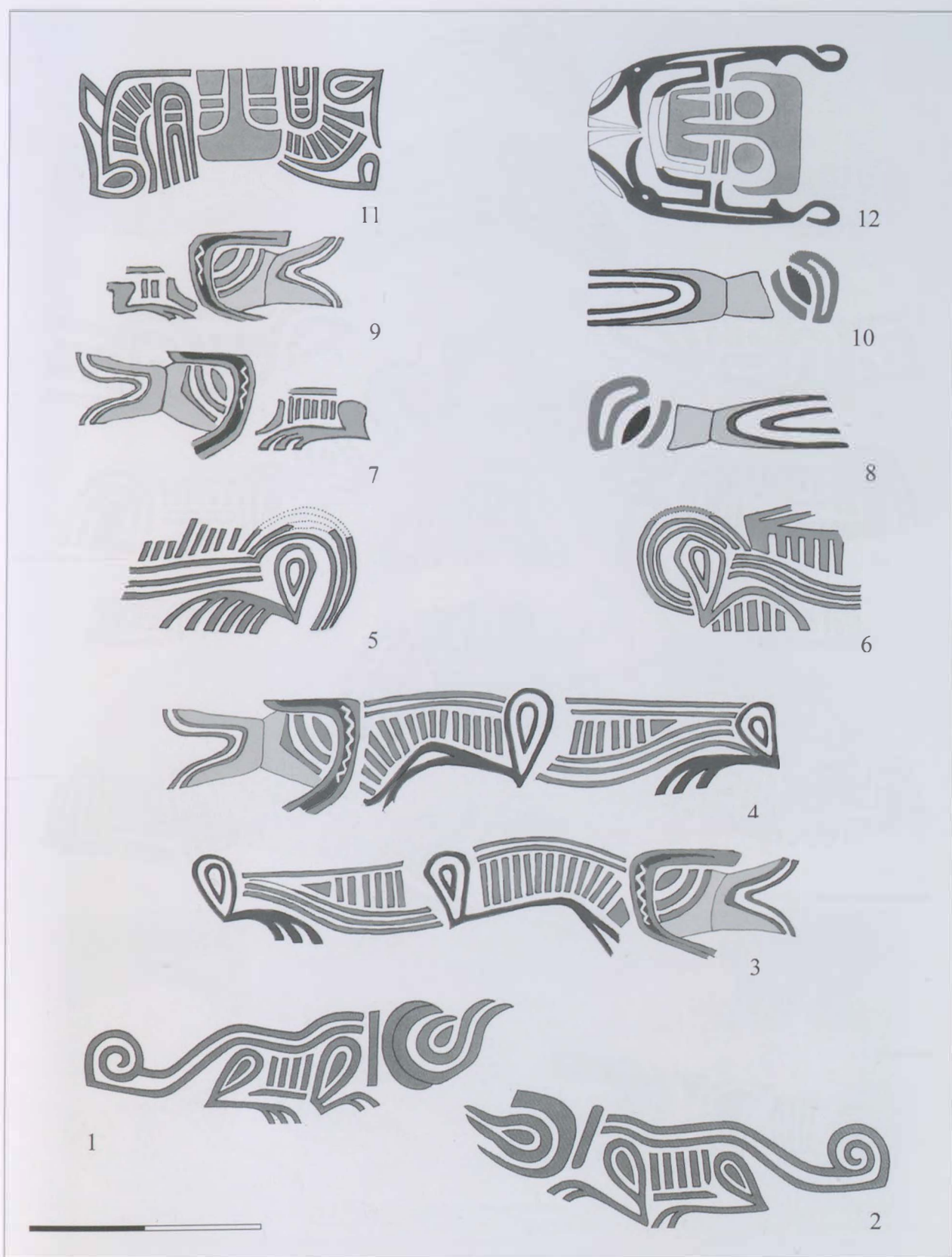
67. tábla 1–2: Ismeretlen lelőhelyű fibulapár (Ráth vagy Delhaes gyűjtemény), H.: 10,7 és 10,2 cm. 1: A minta; 2: az ornamentika elemzése; 2a: a fejlapon embermaszk karmos állatlábak között; 2b–c: teljes állatfigurák a láblapon. 3: Éprave, Croix Rouge (B). Csatlomez ornamentikája, embermaszk karmos állatlábak között. – 1–2: Aranyozott ezüst, niello

Taf. 67 1–2: Fibelpaar von unbekanntem Fundort (Ráth- oder Delhaes-Sammlung). L.: 10,7 und 10,2 cm. 1: das Muster; 2: Analyse der Ornamentik; 2a: menschliche Maske zwischen krallenbewehrten Tierbeinen; 2b–c: vollständige Tierfiguren auf der Fußplatte; 3: Éprave, Croix Rouge. Ornamentik auf den Schnallenbeschlag; menschliche Maske zwischen Tierbeinen. (HASELOFF 1981, Abb. 182). – 1–2: vergoldetes Silber, Niello.

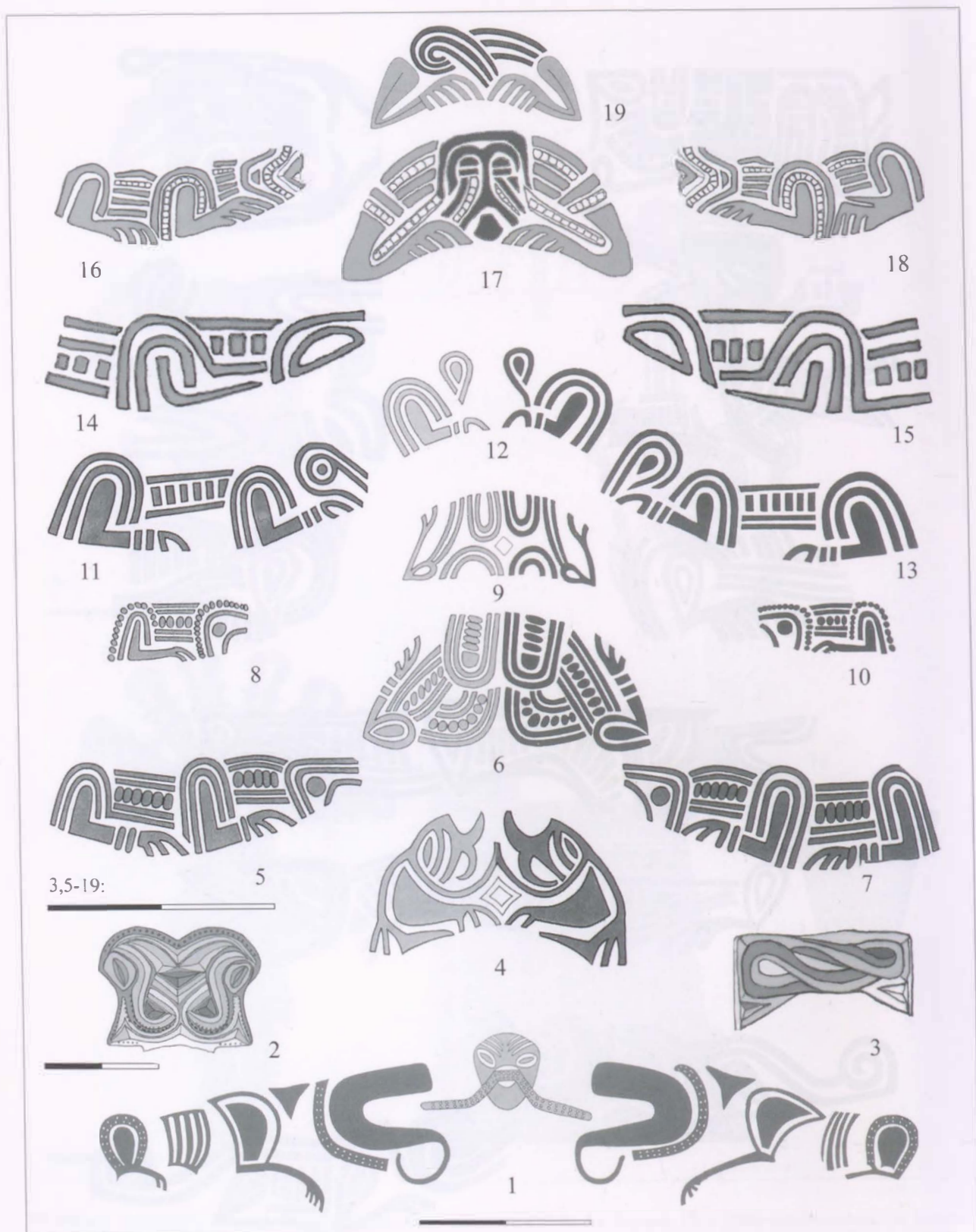
68. tábla 1: Szentendre (P.m., H) 56, sir nyolcgombos fibulája, H.: 8,8 cm. 1a: A minta; 1b: a fejlap ornamentikája: két szembe fordított állatláb és háromrészes szalaghurok; 1c: a láblap ornamentikája. A széleken hosszában csikozott nyakú madárfejek, belül háromrészes szalagokból kosárfonat minta; 2-3: fonatmintával díszített szentélyrekesztő rács és oszlopfő, Róma, San Clemente templom. – 1: Aranyozott ezüst, nielló; 2-3: kő

Taf. 68 1: Szentendre Grab 56 Achtknopffibel, L.: 8,8 cm; 1a: das Muster; 1b: Ornamentik der Kopfplatte. Zwei antithetisch angeordnete Tierbeine und eine dreizeilige Flechtbandschleife; 1c: Ornamentik der Fußplatte. An den Rändern Vogelköpfe mit längsgestreiftem Hals, innerhalb dreizeiliges Korbflechtmuster; (1a-c: HASELOFF 1981, Abb. 503-505); 2-3: flechtmuster-verzierte Schrankenplatte und Kapitell. Rom, Kirche San Clemente (HASELOFF 1981, Abb. 405). – 1: vergoldetes Silber, Niello; 2-3: Stein.

69. tábla Állatfi gurákés kompozíciók gepida lelőhelyekről. 1–2: Gyula, csat; 3–10: Szentcs-Nagyhegy 84. sír, fibula; 11–12: Szolnok-Szanda 73. sír, fibula

Taf. 69 Tierfiguren und Kompositionen von gepidischen Fundorten. 1–2: Gyula, Schnalle; 3–10: Szentcs-Nagyhegy Grab 84, Fibel; 11–12: Szolnok-Szanda Grab 73, Fibel.

70. tábla Állatfigurák és kompozíciók langobard lelőhelyekről. 1: Veszékény, 2. csüngő; 2: Mohács 4. sír, fibula; 3: Mohács 2. sír, fibula; 4: Szentendre 29. sír, fibula; 5-7: Kajdacs 2. sír, fibula; 8-10: Tamási 7. sír, fibula; 11-13: Bezenye 8. sír, fibula; 14-15: Gyöng 1. sír, fibula; 16-18: ismeretlen lelőhely, fibula; 19: Szentendre 56. sír, fibula
 Taf. 70 Tierfiguren und Kompositionen von langobardischen Fundorten. 1: Veszékény, Stirnanhänger Nr. 2; 2: Mohács Grab 4, Fibel; 3: Mohács Grab 2, Fibel; 4: Szentendre Grab 29, Fibel; 5-7: Kajdacs Grab 2, Fibel; 8-10: Tamási Grab 7, Fibel; 11-13: Bezenye Grab 8, Fibel; 14-15: Gyöng Grab 1, Fibel; 16-18: unbekannter Fundort, Fibel; 19: Szentendre Grab 56, Fibel

1

1a

71. tábla A herpályi pajzdudor (HB.m., H); 1a: gryllussor a pajzdudor meredek falán
Taf. 71 Der Schildbuckel von Herpály; 1a: Reihe aus Gryllen vom Schildkragen

72. tábla Szilágysomlyó (1889) II. kincs, oroszlános fibulapár; 1a: oroszlánfigura a 47. kat. sz. fibulán; 1b: oroszlánfigura a 46. kat. sz. fibulán
 Taf. 72 Szilágysomlyó (1889) Schatz II, Löwenfibelpaar. 1a: Löwenfigur der Fibel Kat.-Nr. 47; 1b: Löwenfigur der Fibel Kat.-Nr. 46.

73. tábla Szentcsanak-hegy (Csg.m, H) 84. sír, egyenlőkarú fibula: 1a: a csonka oldal; 1b: a nagy állatfej; 1c: az ép oldal
 Taf. 73 Szentcsanak-hegy Grab 84, gleicharmige Fibel: 1a: abgebrochener Arm; 1b: der große Tierkopf; 1c: unversehrter Arm

74. tábla 1: Tamási (T.m., H) 7. sír, hétgombos fibula. 1a: a fejlap ornamentikája; 1b: a láblap ornamentikája. 2: Kajdacs (T.)
 2. sír, hétgombos fibula; 2a: a fejlap ornamentikája; 2b: a láblap ornamentikája
 Taf. 74 1: Tamási Grab 7, Siebenknopffibula. 1a: Ornamentik der Kopfplatte; 1b: Ornamentik der Fußplatte. 2: Kajdacs Grab 2:
 2a: Ornamentik der Kopfplatte; 2b: Ornamentik der Fußplatte

MONUMENTA GERMANORUM ARCHÆOLOGICA HUNGARLÆ

MG
AH

1

István Bóna – Margit Nagy
Gepidische Gräberfelder am Theissgebiet I.
2002, 388 p., 105 Abb., 113 Tafeln, 49 Tabellen

2

Gepidische Gräberfelder im Theissgebiet II.
2005, 334 p., 107 Abb., 104 Tafeln, 1 Karte

3

Péter Prohászka
Das vandalische Königsgrab von Osztrópataka (Ostrovany, SK.)
2006, 134 p., 98 Abb., 14 Tafeln

4

Ágnes B. Tóth
Gepidische Siedlungen im Theissgebiet
2006, 188 p., 31 Abb., 30 Tafeln, 5 Tabellen

5

Nagy Margit
Állatábrázolások és az I. germán állatstílus a Közép-Duna-vidéken
Tierdarstellungen und der germanische Tierstil I im Gebiet der Mittleren Donau
2007, 208 p., 70 Tafeln, 4 Farbtafeln, 2 Karten

In Vorbereitung:

István Bóna – Jolán B. Horváth
Gräberfelder der Langobarden in Pannonien

